

НОВЫЙ ЗАМАК

ЛІТАРАТУРНЫ АЛЬМАНАХ. ГРОДНА. ММХХV

ЗАСНАВАНЫ ў 2012 годзе

ВЫПУСК 14

УДК [821.161.3]-822

Галоўны рэдактар:
Янка Трацяк

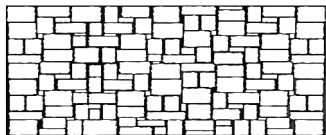
Рэдакцыйная рада:
Валянцін Дубатоўка
Ала Петрушкевіч
Сяргей Чыгрын

Укладанне:
Янка Трацяк

ISBN 978-985-7257-15-7??

© Калектыў аўтараў, 2025
© Трацяк Я., укладанне, 2025
© Афармленне. ТАА «ЛІТАРА», 2025

pawet.net

ПАЭЗІЯ

СВЯТЛАНА АДАМОВІЧ

Фенікс

Паглядзіце: сваімі крыламі
Развяла я хмары над Вамі!
Паглядзіце: я падаю вобзем,
Быццам жыццяў наперадзе восем...
А вось гэта — кавалкі цела
Зноў зрасліся — і я паляцела!
Не зважайце: звычайная справа...
Ды скажыце: святлей Вам стала?

Апошняя ноч на сыходзе лета...
І я — як прыклееная да тэлефона,
Пакуль цішыня не адкажа мне звонам...
Апошняя ноч на сыходзе лета...

Пакуль цішыня не адкажа мне звонам,
Чакаю галоўныя словы да свету...
І ўсё у жыцці аддала б я за гэта!
Ды вось цішыня не адказвае звонам...

Летні ўспамін

Невялікі гародчык. Стажок.
І лілея як панна —
на клумбе-палетцы.
Ціхі сад. Гэта ўсё незнарок
Узгадаю я зноўку,
гартаючы лета...

Ў маім садзе няярка ужо.
Гэта восень глядзіць
на свае уладанні...
Прад вачыма ж —
лілея, стажок,
Мае кветкі —
да самага рання...

Восень

Абвастраецца лісце.
Абвастраецца вецер.
Абвастраецца крылле птушынае.
Абвастраюцца твары.
Абвастраецца голле
Дрэў вялікіх і ніцай шypшыны.
Абвастраецца дождж,
Без таго льдзіста-востры,
І ў пячурцы — аскепкі агню...
Абвастраецца свет,
Яго хуткасць і жорсткасць,
Дзе навіны са страхам лаўлю...
Абвастраюцца пёры,
Лісты і пачуцці,
Цені, словы твае пад ранне...
Стрэлкай вострай ракі
Ля шырокага вусця
Загубілася доля
Без кроплі кахання...

Паркам ідзем — мы за рукі
трымаемся.
Ты за стырном — мы за рукі
трымаемся.
Ўдзень за сталом — мы за рукі
трымаемся.
Поўначчу блізкай — за рукі
трымаемся.
І раствараемся, і раствараемся:

Я — у табе, ты — ува мне,
Да небяспечнага блізкія,
Да немагчымага дальнія...
І — ? Растварыліся...
І — ? Разгубіліся...
І — н я м а Нас...

Што ж мы робім?
Забываемся —
У чужых абдымках,
Завіхаемся —
У прыдуманых справах,
Заліваемся —
Літрамі кавы,
Заглядаемся —
У нялюбых вочы,
Вышукваючы цяпло...
Занядбаная,
Абяздоленая,
Параненая —
Без Л ю б в і сваёй...
Што ж мы робім?
Няўжо гэтак — можна?
І навошта, навошта?
Навошта?

нарадзілася 7 кастрычніка 1977 года ў Слоніме. Скончыла біялагічны факультэт БДУ. Працавала ва ўстановах адукацыі, навукі і культуры, у выдавецтве Мінска. Друкавалася ў літаратурных зборніках, альманахах і часопісах. Аўтарка зборніка вершаў «Душа роднай мовы» (2020). Жыве ў Слоніме.

РЫЧАРД БЯЛЯЧЫЦ

Ля Нёмна

Ля Нёмна парадак такі —
 Не стэпы, не тундра, не горы.
 А ў горадзе — тры гарадкі,
 Фантанны, паўднёвы і зорны.
 Тут добры вандруе ўспамін,
 А праз дарогу — балючы.
 Даў Бог пасля летаў і зім
 Імя прэснаводнае —
 Шчучын.
 І вежа спрадвеку, здаўна,
 Усім па стагоддзю адлічыць.
 Мне думаць ізноў дапазна
 Пра мілае сэрцу аблічча.
 І па набярэжнай ізноў,
 Дзе лебедзі спускацца верна,
 У госці пайду да князёў,
 Пад аркай Марыю сустрэну.
 Дзяўчынка прывеціць штораз
 Блакітнымі ў сонцы вачыма.
 І тут жа нахмураны князь
 Бакалы налье
 За Айчыну.

Прысвячэнне

На скрыжаванні ўсіх дарог,
 Ціхмяных, велічных і гучных,
 Не запыніцца ён не мог,
 Па-над Тур'ёю юны Шчучын.
 Па тым, што ёсць,
 Было даўно,
 Вучу гісторыю самую.
 Я з ім вякамі заадно
 І весялюся,
 І сумую.
 Тут заповітныя шляхі
 На ўсход,
 На захад

І на поўдзень.
І тут у сонца берагі,
Прысядзе дзе
Ды ў людзі пойдзе.

На адлегласці працягнутаі рукі
Быў і я шчаслівым самым-самым.
Спаць зляталіся на гнёзды жаўрукі,
Воблакі паселі над Версалею.
А як дойдзілы сышліся, цесляры
Класці дзень да дня
Цаглінай смела,
Кажуць, тут,
На беразе Тур'і,
Бусляня версальскае асела.
Тут пад аркай часу хваляваўся я,
І ва ўсім таілася абнова.
Тут назаўтра распаўнелая Тур'я
Сонца нарадзіць
Была гатова.
Да працягнутаі рукі тваёй амаль
Прыплывала з чарадою гуска.
Ах, Версаль,
Мой шчучынскі Версаль
Між палёў
І словаў беларускіх!

Пахне зорка

Лебедзі спрабуюць цалавацца,
Значыць, квецень белы настае.
Людзі не спяшаюцца ў палацы,
У пакоі цёплыя свае.
Да дарог наблізіліся гоні,
У пару пасеем і пажнём.
І Радзімай светлаю
Сягоння
Пахне зорка
Проста над акном.

Раяль

Маўчу прад ім заўсёды шчыра,
Нібы прад даўняю радзімай,
Бо паляцець у сумны вырай
Не мог раяль
З крылом адзіным.
Стаіць раяль.
Сняжынкі ў вэлюм
Снуюць па клавішах да мая.
Спадаюць белыя да белых,
Сняжынак чорных не бывае.
То гукі цешылі, то стылі,
Кранання рук прасіла цела.
Ён прызямліўся, аднакрылы,
Там, дзе яго пачуць хацелі.
Ускінеш рукі грацыёзна
І па-над вежамі, напэўна,
На небасхіле будзе можна
Пабачыць зноў слязу Шапэна.
Не адрывай рукі ад клавіш,
Яна магічная дарэшты.
Пакуль ты гэтым светам правіш,
Гучыць раяль,
Нібыта вершы.
Мне журавы з вышынь казалі:
Што б на зямлі ні адбылося,
Вясна сыграе на раялі
І потым —
Залатая восень.
На ім усе іграць умелі —
Бярозы сплаканыя, сосны,
Расінкі, вочы, акварэлі
І нават месяц высакосны.
Я не асмелюся, адзіны,
Сказаць, што іншыя казалі.
Той, хто не здатны на ўспаміны,
Не падыходзьце да раяля.
А на прыступках ля палаца,
Нам прадракаючы сустрэчу,
Князьёўна будзе хвалявацца,
Пакуль плыве раяль у вечнасць.

Музыка

Зайгралі Вы,
І Вас не стала.
Мяне пры Вас няма даўно.
Палацавыя сцены,
Залы
Плылі аблокамі ў акно.
Як дня заходнія вароты
Свой залаты завершаць спеў,
Паперы чысты ліст самотна
З хвілінай кожнаю хмурнеў.
А сонца стоміцца ў зеніце —
Зямлю і неба не дзялю.
Смычок вазьміце
І вярніце
Мяне з сабою
На зямлю.

Прыгажосць

Аднак жа верасень настане,
Туман паслаўшы ў бераг густа.
Як заставацца да змяркання
Такой, як помніць здаўна
Люстра.
Пад вадаспад жывы,
Прад мостам,
Гучала скрыпка ля палаца.
Такой прыгожай
Жыць няпроста,
Каб давяраць
І давярацца.
Каб бачыць-чуць,
Як восень кліча,
Бо чэзне без цябе і гіне;
Зямлі змяняць штораз аблічча
Сваёй прысутнасцю
Багіні.

Вальс

Тацяне Дзякевіч

Вальс, як букет, хоць вазьмі падбярэ
Даме, як некалі марыў.
І раз-два-тры, раз-два-тры,
раз-два-тры —
Кружацца юныя пары.
Штосьці маэстра расшчодрывся так
Нам на прыснежаны танец.
Жыць ручайком разняволена
Такт
Памяццю не перастане.
І адступіла гадоў мерзлата,
З хмараў вяртаюцца гусі.
Больш ні пра што не кажы, не пытай —
Прывідам сам станаўлюся.
Музыка наша — твая і мая,
Лёгкія пальчыкі вашы.
Будзе кружыцца бясконца зямля,
Тыя пачуцці пазнаўшы.
Кружацца, кружацца, пэўна, якраз
Не распазнаныя бліжай,
Белая-белая Дама між нас,
Чорная Дама ў Нясвіжы.
А за акном над вадой, угары,
Лебедзем свеціць паветра.
І раз-два-тры, раз-два-тры,
раз-два-тры...
Скрозь закаханы маэстра.

Ля каміна

Напэўна, ёсць палац віднейшы
На веліч, вытанчанасць, словы.
А да мяне прыходзяць вершы
Ў салоны сценаў стогадовых.
Як іх прыняць
І што сказаць ім,
І незнаёмым мне,
І родным.

Няхай любуюцца палацам
З людзьмі Бярэсця і Гародні.
Да пасівелага каміна,
Дзе спалі столькі часу Знічы,
У госці князя і княгіню
На Каляду радком паклічу.
Пачну з «Чазеніі», «Гражыны».
Калі ж асмелюся памалу,
Яшчэ — пра Шчучын
І жанчыну,
На балі што ачаравала.
Прыпомніць князь той час далёкі,
Як рэй свой вёў у краі роўна,
І прыазёрныя асокі,
І словы родныя
З-пад Нёмна.

Місія

Прадзімовы час.
Не спіцца.
І прымроіцца тады:
Маладзён, як колісь, быццам
Без аглядкі на гады.
Зноў знаёмыя абрысы
Коцяць рэха мілых слоў.
І нікольні не змарыўся
Ноч ісці
І верыць зноў.
А пад клавесін і гуслі
І ля свечкі на сталі
Ў памінулы век вярнуся
І далей,
Яшчэ далей.
Як мне толькі не зазнацца
Пад вачэй тваіх святло,
Бо ахоўваю ў палацы
Будзе што
І што было.

Ваш верш

Нікуды месяц з кроны не ўцячэ,
Наступіць дзень
Ды сонейку да пары.
А можна, я падумаю яшчэ
Над Вашым вершам,
Юным светлатварым.
Адзін паветра свежага глыток
Нам падзяліць пашчасціла пароўні.
Падпраўлю рыфмы
Мяккі завіток
І пульс рытмічна
Выб'ецца на скроні.
Перачакаць халодную зіму,
З вачэй надоўга,
З памяці прапаўшы.
Спыталі,
Ці не страшна аднаму?
Я прамаўчаў,
Заняты вершам Вашым.
Што можна, акрамя такіх вачэй,
Дзеля душы асветленай
І верша
Насупраць запаліць
Яшчэ ярчэй,
Самому перад гэтым не згарэўшы?

Астэроід

Заўгодна гатовы на ўсё,
Што просіць разумнае сэрца.
І гэта завецца жыццём,
І шчасцем высокім завецца.
Гарэць на вачах буду рад.
Кахаў, спадзяваўся і мроіў.
Я ваш на свабодзе вар'ят,
Нібыта ў вяках астэроід.

Яна

Няхай не жыць у рытме танца,
А ад святочнага стала,
Аднак,
Любіць і захапляцца
Прырода шанц і мне дала.
Тады ж зіма
З душою, міла
Па шкле, што ззяла навакол,
Бландзінкай вабнай блаславіла
Яе
Кружыць квяцісты дол.
Маўчаць званы,
І дзень высокі
Ў чаканні выведзе паўкруг,
Пакуль яе не ўчуюць крокаў
І ўсплеску вытанчаных рук.
Пагляд па сонечнай пагодзе,
Як і прынёманскія сны.
З вясной у край яна прыходзіць
І застаецца да вясны.
На ёй бялюткая хусцінка,
Да траў — празрысты малахіт.
Сустрэўшы ў вобразе ліцвінкі,
Прад ёй
Сумеўся краявід.
На восень лёгка засумуе
Па роснай музыцы, але
Не разгледзець яе самую
У аблачынках,
У святле.
Не будзьце болей, жырандолі
І балюстрады, у журбе.
Яна не бачыць
Іншай волі
Ні зоркам светлым,
Ні сабе.

За дваіх

Ішлі вякі
Каханне, боль —
Свабоды велічныя путы.
А мы падумалі з табой
Упершыню пра дзень наступны.
Мы хваляваліся дарма,
Сусвет трывожылі вялікі.
Пад Ваша добрае імя
На небасхіле ззяюць блікі.
Усё сышлося, нібы круг,
Без бліскавіц і хваль драпежных.
Пагляд удзячны,
Дотык рук
І блаславенне мудрай вежы.
Імгненне знічкі.
Сон. Уздых.
Сцяжына ўверсе маладая.
Пра дзень наступны
За дваіх
Як думаць соладка бывае.

Найгрыш

О, колькі павінна гадоў
Прайсці
І вады абярнуцца,
Каб мы засмяліся зноў,
А ці разышліся па-людску.
Ты ж ночы палоніш мае
І поўдні з-пад воч забіраеш.
І дыхаць тады не дае
Струны заклапочаны
Найгрыш.

Вінаваты

Ціхі,
Па травах пайду,
Бо вінаваты наўкола.
Ноч пакладу ў лебяду,

Буду, як зоркі, вясёлы.
Але сумненні ў жыцці
Не пакідаюць заўзята:
Ці дастаткова пайсці,
Як навакол вінаваты?
Двое ідуць уначы
Пад вераснёвыя шаты.
Як пашкадуеш аб чым,
Ведай,
Што я вінаваты.

Прыпынак

Прыпынак сонечны.
І баста.
Мне даспадобы стаўся ён.
Тут не спыняліся хіба што
Татары і Напалеон.
Амаль ля княжага палаца,
Дзе спяць магічна ліхтары,
Як гістарычна цалавацца
І расставацца на зары.
Каб заручальныя пярсцёнкі,
Багаслаўленне сціхне ледзь,
На пальчык любы, пальчык тонкі
Шчаслівы кожны мог надзець.
Замок замоўлены.
У воды
Ключы хаваюць Ён, Яна.
Прыпынак велічны і горды
Засцерагаю я з акна.

Мой добры час

Марудзіць час.
Яго разварушыць
Без рук, паглядаў
Проста немагчыма.
Без ласкі ціхай, без душы,
Калі кахае верная жанчына.
Зайздросціць час.
Нясе з апошніх сіл

Цябе, мяне па воблаках, лагчынах.
І зацугляць дарогай
Небасхіл,
Аднак жа, толькі здольная жанчына.
Мой добры час,
Пабудзь яшчэ са мной
Разгубленым,
Разгневаным
І чынным,
Пакуль прыходзіць
Светлая жанчына
Ў пакоі гэтай дзіўнаю вясной.

Два словы

Калі глыбінна сталі палі
І ззаду ўжо
Дарогі круча,
Тады надходзіць, падступае
Ў табе адказнасць
Немінуча
За памінулыя стагоддзі,
Што на плячах далёкіх продкаў;
За шлях, які маланкай пойдзе,
І за птушыны век кароткі;
За поле сонечнае ў буднях,
За дарагое сэрцу імя...
І пасаромішся прылюдна
Сказаць два словы:
«За Радзіму».

Палац

Маўчаць блакітным вокнам годзе,
Калі душою маладое
Тут дваццаць першае стагоддзе
Жыве ў палацы над вадою.
Тут фарбай, голасам і танцам
Сваю старонку, як Мадонну,
Каб аніколі не расстацца,
Увекавечваюць штодзённа.
Джэнтльмены юныя, князеўны,

Шляхцянкi і арыстакраты...
Палац задумкаў дзёрзкіх поўны
І спадзяванняў, неба вартых.
Адсюль, акрыленыя песняй,
Яны ляцяць за далягляды.
Раяль махне крылом прадвеснім,
Іх дачакацца будзе рады.
Былыя дні на фотаздымках,
А на прыступках крокі, крокі.
І выплывае з ранняй дымкі
Палаца верасень высокі.
Узмах — і гукі паліліся,
Спыніць імгненне ім магчыма.
І дакрануцца можна высяў
Рукой і добрымі вачыма.
Не думаў Штраус аб нашым часе,
Не знаў Агінскі, што пад зоркай
Магчыма так кружыць у вальсе,
Так па Радзіме плакаць горка.
Калі ж пара паўстане строма
За свет пайсці
З мальбертам, вершам,
Сам Бог пашле
На слаўны Нёман
Таленавіцейшых і лепшых.

У святле палаца

Паэма

1

Сустрэча

Сядае сонца.
На зямлі
Нічога цені не баяцца.
І падыходзіць час, калі
Я гаспадар
І князь палаца.
Праз таямнічы лёгкі сон
І пазалочаныя дзверы
Ўваходжу.
Мне знаёмы ён
І праз гады маўчання

Верны.
Мяне пазнаўшы аднаго,
Камін зацепліцца ў зацішку.
Партрэт прапрадзёда Францішка,
Пагляд пранізлівы яго.
Не вяне ў вазе на сталё
Букет рамонкаў для Марыйкі.
З гасцінай мкнўцца да мяне
Віяланцэлі, скрыпкі зыкі.
А побач ціша дзень за днём —
Ужо, як некалі, павісла.
У даўнім парку
За акном
Ліхтар запальвае Станіслаў.

Яшчэ няма вясны якраз,
Няма шыкоўнага палаца.
На ўскрайку Шчучына меў час
Маёнтак княжы красавацца.
Пра век айчынны залаты,
Што Рыму быў самому ровен,
Казаў мне князь былой Літвы
І не лічыў ніжэй за гонар.
Ля Вільні велічна святой,
Перад Гародняй самавітай
Зімою той
У вечар той
Нас паланіў
Вялікі Вітаўт.
Павёў за Нёман, за Дзвіну,
Ледавікі і за паганства,
Дзе мелі мы любоў адну
Да краю роднага,
Да княства.
Павёў на радасць і на боль
Пад Грунвальд слаўны і пад Кіеў.
Мой князь,
Мы розныя з табой,
І мы падобныя такія.

Плыў за акном пчаліны вір
На прадабедзенныя краскі.
Ляжаў скарынінскі «Псалтыр»
За тонкім шклом венецыянскім.
Да сцен дубовых прыхіліў

Кудлаты голаў
Час былінны.
З вышынь маўчалі каралі
На подых цёплага каміна.
У паху кветак палявых
Жылі на сценах
Фарбай свежай
Маламажэйкаўскай царквы
Байніцы грозныя
І вежы.

Краін на свеце, астравоў
Спазнае родная паходня.
А за акном гасцінец вёў
На Ваўкавыск
І на Гародню,
І на Навагрудак стары
Пад векапомныя аблогі.
Мой край,
Для князя падбярэ
Далёкі шлях
І лёс высокі.

2

Праз гады

Ішлі гады.
Князь малады,
Ва ўсім няўрымслівы Францішак,
Меў пры Сувораве тады
Паручнік храбрасці залішак.
У італьянскіх гордых Альп
Заўсёды нораў быў суровы:
Гучаў для князя сумны альт,
Было вяртанне ў сан дваровы.
Дзівак,
Свой гарадзенскі сон
Лічыў за яву,
Думкай правай:
Пры Аляксандры Першым ён
Жадаў
Ліцвінскае дзяржавы.
Пад царскім вусцішным крылом
З'яднаць Варшаву, Полацк, Вільню,
У Еўропе быць,

Але з царом,
Прыгожай,
Правільнай
І пільнай.
Упершыню,
Апошні раз
Пад грукат
Нёманскай ільдзіны
З табою я,
Шаноўны князь,
Бо ты не выракся
Радзімы.

І на Парыж, Санкт-Пецярбург,
На свет вяльможны і гарэзны
Не прамяняў у пойме бур
Касцёла ты Святой Тэрэзы.
Усе шляхі цябе вялі
Калісьці толькі пад Гародню.
Калі крычу,
Маўчу калі,
Дзялю з табой узгорак родны.
Не дачакаў ні дуб, ні вяз,
Пад жытам колішнія пусткі.
Казалі мне — пыхлівы князь,
А ён тутэйшы,
Беларускі.
З-пад ліштваў стомленых акон
Глядзела шчучынскае лета
З якіх краёў,
З якіх старон
Прыедзе княжая карэта?
Звінела, клікала, цвіло...

Удзячны мы за дзень далёкі.
І жырандоляў хай святло
Плыве за божыя аблогі.

Не памыляўся толькі той,
Хто не любіў,
Не ведаў жалю.
І Міхал Агінскі
Боль
Расстання выплакаў раялю.
Іх пуцяводныя шляхі

Вялі далей,
Далей адзіна
Праз туманы, праз лес густы
Бліжэй да княства,
Да Радзімы.
Ізноў палацавы матыў
Шляхамі праведнымі пройдзе,
Дзе паланэза боль застыў
На выхадзе
І на ўваходзе.
Зламана колькі вострых стрэл.
Быў горшым, можа, ці найлепшым,
План аднаўлення ВКЛ
Харомы ж царскія не цешыў.
Пара расстання, доўгіх зім
У краі стала ля крыніцы,
Калі не ведалі князі,
Якому Богу памаліцца.

3

Марыйка

Пасля дарог князь палюбіў
Маёнтак шчучынскі дэль Кампа.
Усходзіць сонца,
І дубы,
Нібы запаленыя лямпы,
Там, над вадою,
У яго,
Каля Гародні, у Чарлёнах.
Душа прасіла аднаго —
Красы ад Ішчална да Нёмна.
Святла турэйскіх берагоў
І таямніц азёраў гразкіх.
І раптам...
Сініх васількоў
Вянок
На поручні каляскі.
Загадкі згадкамі сышлі б,
Каб на леташняе свята
З-за буйналістых статных ліп
Не бляск азартных вачанятаў.
Уздоўж ракі, званоў, сяла,
Ледзь сонца веснічкі пракрые,
Куды ты сэрца павяла,

Марыйка,
Юная Марыя?

У час вясновы
Дзень святы
На кладках моста-перашыйка
Нам напаткалася тады
Падлеткам мілая Марыйка.
Каса чарнявая
І стан
Празрыста плыў у веснім шуме.
Зачырванеўся князь
І сам
На бераг зводзіў прыгажуню.
Затым расілася трава,
Плыў май у наш юначы вечар.
І князь Францішак сумаваў
Са мной,
Са скрыпкаю
Аб нечым.
Аж разгадаўся светлы сум,
Калі азвалася буслянка,
Калі чарнявую касу
Расчэсваў князь
Дарожным ранкам.
І не хапала ночы-дня,
Каб зноў на росстанях спаткацца.
Чакала юная княжна
Карэты стук,
Зварух дзіцяці.

Яшчэ нязвыклы царскі сан,
Жандарскія навокал крокі.
Але праездам Аляксандр
У паслухмяную Еўропу.
На сцежках Чорнае Русі,
Уздоўж Тур'і трывожна штосьці.
Баяры спяць.
А галасы
Гаспадара чуваць
І госьця.
Кружыў, маўчаў прад ночай грак
І пах дурманіў верасковы.
Тэрасны сад,
Пейзажны парк

Адзін мог слухаць
Іх размову.
Сядзіба спіць.
Венгерскі бэз
Сваю радзіму сніць старанна.
Экзоты велічныя спрэс
Не зварухнуцца аж да рання.
Што прынясе далёкі друг,
Якія вехі прыадкрые?
І не чувацца верных слуг,
І не заплюшчыць воч Марыя.

...Назаўтра, ледзь зара ўзышла,
Яго далёка жнівень выслаў.
Ліцвіна, вернага пасла
Чакала Царства па-над Віслай.
Чакала князя шмат дарог
За прынямонскай сінняй цішай,
Каб ён забыць Радзіму змог,
Служыў чужой,
Далёкай,
Іншай.
Чужынны скарб,
Варшаўскі баль
Душу ніколечкі не грэе.
Найбагацейшы князь амаль
Ад Нёмна
І да Пірынеяў.
Чарговы дзень памалу гас
Пад вербалозам вечна ніцым.
Ізноў вяртаўся дзіўны князь
Сваёй Айчыне пакланіцца,
Дзе святкаваў і зрок, і слых,

Душа жадала асалоды.
Не ведаў толькі
Ў светлы міг,
Як тут спыніцца назаўсёды.

Ужо вячэрняя зара...
Губернскі маршалак ён,
Нават
Пасланнік рускага цара
Па скарб Еўропы
І па славу.

У Царстве Польскім князь-ліцвін —
Было ж калісьці і такое —
Захоўваў скарб год не адзін
Пад царскай прагнаю рукою.
Вайна.
Паўстанне.
А душы
Штораз вясной вяртала птаства,
Як час навокал ні глушыў,
Айчынны звон
І покліч княства.
Тады здавалася яму —
Дарма дажыў да годнай даты.
Глядзела ў твар
Ці не таму
Святая Ганна сумна надта.
Прыезд адкладваў надалей
У край заходні,
Край паўночны.
Нява халодная,
Але
Радзімы вобраз...
Словы...
Вочы...

Сама, сама, усё сама.
Марыя, дбайная Марыя
Пакуль адна, пакуль зіма,
Дзяцей накорміць і накрые.
— Сустрэць бы раніцай яго
Па-над Тур'ёй, каля палаца.
Яго ж хапае аднаго
На паў-Еўропы завіхацца.
Яму патрэбныя спаўна
Былы Статут, былыя межы,
Былая дзіўная вясна
На Прынямонні, Белавежы.
Здаецца, мройны той палац.
Ад весніх дзён і да Калядаў
Не нам з табою будаваць,
Мой дарагі,
Мой ненаглядны.
Не спяць падзячныя званы
За паркам, возерам, на ўзгорку.

Здаецца, думаюць яны
Пра князя — светла,
Долю — горка.

4

Вяртанне

А ён не думаў
І не мог:
У час мядовы, час пахучы
Вяртаўся князь з усіх дарог
У свой апошні ціхі Шчучын.
Ад хваль Нявы
Праз мост і яр,
Што ўздоўж Тур'і,
Плыў поўдзень кволы.
На свой узгорак,
Свой алтар
Пад званы сумныя
Касцёла.
Стагоддзі праўду ператруць,
А думка князева да месца:
На знатны герб,
Пад слаўны «Друцк»
Палац-хароміну завесці.
Таму, амытыя вадой,
У непагодзіцу прымглёна
На згустках памяці жывой
Пасталі белыя калоны.
Стаіць ягоная пара —
Паплечнік думкаю ці хтосьці,
Бо пры жывых гаспадарох
З табою тут
Мы толькі госці.

Як не зляцеў той хорам ніц,
Што на версальскі падабенствам,
Як ратаваў ад навальніц
Яго аднойчы Дзень пісьменства;
Як прадаўжаўся свецкі баль,
Гасцям дзівіліся калоны,
Як быў шчаслівы я амаль,
Раскажа летапіс мудроны.
Яшчэ пра герб вядомы «Друцк» —
Ад слоў высокіх незалежна

Раскажуць дзеці і спяюць,
І намалююць
З набярэжнай
Радзіму светлую сваю
Ад Полацка да Навагрудка.
Там я наводшыбе стаю
І князь пад яблынькаю пругкай —
Ад Юндзіла спрадвечны дар,
Чырвоны і салодка-кіслы...
Правей,
Над сходкамі,
Ліхтар
Ужо
Запальвае
Станіслаў.

нарадзіўся 16 верасня 1953 года ў вёсцы Стаўбуры на Астра-
веччыне. Скончыў Мінскі педагагічны інстытут імя М. Горкага.
Быў настаўнікам, дырэктарам школы, супрацоўнікам рэдак-
цыі. Аўтар дзясятка паэтычных зборнікаў, сярод якіх «Сакавіц-
кае крыло» (1988), «Міг выратавання» (2001), «Вочы малітвы»
(2005), «Святлом і ценем» (2009), «На радзіме Котры» (2009),
«Помню, што жыву» (2013), дзвюх кніг прозы: тапанімічнага
аповеда «Котранскі нераст» (2013) і лірычных замалёвак «Са
мною мой дзень» (2017), «Пах зоркі» (2019), «На вейках траў»
(2021), «У святле палаца» (2023), «Птушкі слоў» (2024). Жыве
ў Шчучыне.

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Вяселле

Распусціўся золак кветкай,
рассмяялася трава,
аблачынка, бы какетка,
капялюшык прыўзняла.
Трапяткія хвалі жыта
ад рачной плывуць вады.
Поле кнігаю раскрытай
коціць ноты нам сюды.
Эх, каб даў мне хто гармонік,
я зайграў бы на ўвесь свет,
напісаў бы песняў томік —
салаўі далі б канцэрт.
Прыляцела б галкаў зграя,
прыскакала б шмат бяроз:
хто тут грае, хто спявае,
хто вяселле нам прынёс?
Гэта жыта каласамі,
салаўі і гарманіст,
над палямі, над лясамі
ветру бравага прысвіст.

Слова

З дзяцінства вельмі памятлівы быў
і слова мамы палюбіў з пялюшкаў.
Я лазіў з ім на сосны і дубы
і ў сэрцы ўсё жыццё пясціў і гушкаў.

Яно за золата мне даражэй,
за ўсякую разменную манету,
за ўсіх асілкаў свету мо дужэй,
узлётней за крылатую ракету.

Згару на слове, нібы на кастры.
Яно мне свеціць, як улетку сонца.
Яго не апашкудзяць гандляры,
не адбярэ і полк чужых вайскоўцаў.

Зніклі геніі

Глухамань... Паласа графаманіі...
Зніклі геніі з беднай Зямлі.
Мы ў палоне пустой страхаманіі,
гора горкага кавалі.

Дзікуны дваццаць першага веку мы.
Думкі нашы ў нетрах глухіх
заблукалі каравымі зэкамі,
прытупіліся зрок наш і слых.

Не, не стаць нам пакуль празарліўцамі
пад заваяй смярдзючых дымоў.
Крута час да святла не пахіліцца
ад нязменных надземных умоў.

Хто народзіць Ясеніных, Пушкіных?
Колькі можна стагоддзяў чакаць?
Вечна геніі ходзяць пад мушкамі
чорнай зайздрасці ў цёмных вачах.

Думкі

Прыемна быць у думках
мне сваіх.
Яны няблага ў вышыню
сягаюць
і ў шырыню, да тых
лясоў сівых,
і ўзмрочны час
ласкава сущаюць.
Я з імі то ў юнацтва
залячу,
то горкае дзяцінства
прыгадаю,
то хлебных крошкаў
сыпану драчу,
то нешта нашапчу
на вушка гаю.
Яны на месцы
не сядзяць ні дня,
заўжды то ў паходзе,
то ў палёце:

то прыручаю
дзікага каня,
то над тайгой
лячу ў самалёце.
Мне па душы
іх малады разгул:
як папугаяў, не трымаю
ў клетцы.
Яны не гнуцца
ў шэрую дугу,
перад пагрозай
не ўмеюць кленчыць.
Калі яны збіраюцца
ў рой,
і сонца шчодро іх
цяплом лагодзіць,
я цешуся іх
веснавой гульбой,
прыемна мне
быць з імі на свабодзе.

Першае каханне

Уцвердзілася ў лёсе ты маім
і штогадзінна
пры любой пагодзе
здаецца, што насупраць мы стаім
альбо ідзем праз бурнае стагоддзе.

А пачалося ўсё адтуль,
з юнацкіх год:
твой майскі позірк, светлая ўсмешка
і пераход цераз раку ўброд,
і лыжная прышкольная прабежка.

Ты цьмяны дзень умела асвятліць,
у мяч гуляла па-дзявочы ўдала,
скакала ў вышыню вышэй за ўсіх —
як гэта ўсё ў душу мне запала!

Пасля былі гулянні бліз жытоў,
дзе зманьвалі нас сонечныя далі.
А стала па сямнаццаць нам гадоў —
ах, як мы доўга ў клубе танцавалі!

Уцвердзілася ў лёсе ты маім.
Як гэта добра!
І няхай так будзе!
Няхай шумяць чаромхамі маі
і завірухамі бушуе белы студзень!

На кані

Лёгка пішацца,
лёгка ходзіцца,
і настрой пакуль не благі.
Лёгкіх думкаў
лёгкая конніца
ліха скача
праз цемру пургі.
Ліхадзейства чужое
аслаблена,
зайздрасць іншых
адхілена ўбок.
Рытмы дзён
размахваюць шаблямі
і нясуцца праз
зацець дарог.
Сіла, смеласць
у іх непамерныя.
Іх не спыніць
знянацку ніхто.
Расступіцеся, шэпты
кялейныя!
Брысь з дарогі
шаршавасць гадоў!
Хоць не радасны
час на планеце,
адчуваю сябе на кані.
Гоніць вецер,
парывісты вецер,
мне насустрач
вясёлыя дні.

Хвіліны радасці

Падступнай прыгажосцю абвіла,
заставіла забыцца пра нягоды,
а побач ліпа белая цвіла,
і пчолы рупна мёд насілі ў соты.

Сукенка аблягала стройны стан,
ўзляталі рукі чайкамі на плечы,
а побач свечкамі гарэў каштан,
і напывалі салаўі аб нечым.

І ты была такою трапяткой,
як мроіва ў ясную пагоду,
касою залацістаю, тугой
рахманіла маёвую прыроду.

Бываюць жа хвіліны ў жыцці,
што хочацца пра ўсё,
пра ўсё забыцца,
і толькі асалоду з вуснаў піць,
і з валасамі пальцамі дражніцца.

Не праходзіць збоч

Усё, што ў свеце было і ёсць,
ува мне застаецца наvekі.
Македонскага весялосць,
над рабамі ліхія здзекі.
Бачу, як распінаюць Хрыста,
Спартака і іншых паўстанцаў,
Галілея вядуць да кастра,
мораць голадам мірных кубанцаў,
як Гагарын у космас ляціць,
Кавалёнак, Клімук і Навіцкі,
Мікельанжала ноччу не спіць:
ва ўяўленні малюе карціны,
як Купалу скідаюць уніз
у гасцініцы, кроўю аблітай,
як Ясенін пад столлю завіс,
Цыялкоўскі глядзіць на Юпітэр.

Збоч мяне не праходзіць нішто —
ні вялікае, ні благое.
Я — увесь з гістарычных пластоў,
я між геніяў і ізгояў.

Ухмылка

Не пазірай так крыва на мяне,
як на старога дзядзьку-недацёпу,
бо я салдатам быў на цаліне,
лятаў на рэактыўным самалёце.
На поўначы я ў арміі служыў,
купаўся ў Шуі і Няве слаўтай,
у Лебядзе кашом лавіў сліжы,
размахваўся над Волгай доўгай вудай.
Быў стройным, непахісным, маладым,
скакаў з-пад неба смела з парашутам,
сібірскія аб'ездзіў гарады,
у тундры абнімаўся з завірухай.
«Ды я, ды мы!» — уголас не крычу.
А ты крычыш — такі ж ужо бывалы...
Не веру я табе, бы крумкачу,
які нібыта перакульваў скалы.
Заткніся, мілы!
Псік адсюль хутчэй!
Не строй пры мне пакеплівай ухмылкі
і не мазоль прылюдна мне вачэй:
цябе наскрозь я бачу без памылкі.

Паэтка — аса

Нізкапробныя вершы пісаць
навучыліся многія з нас.
Вось між намі
паўзе на Парнас
залатая паэтка — аса.
Паэтычнае джала яе
прытупілі шляхі і гады...
У яе прыжыццёвую снасць
шмат патрапіла
шэрых гадкоў.

Нібы ўражанняў тых
не было,
Што пранізваюць душу да дна.
Прыпадаючы на крыло,
щсё паўзе апантана яна.
Ну няхай сабе і паўзе.
Ты не гань яе,
не хвалі.
Можа ўдасца — не саслізгне,
дабярэцца туды хоць калі.

Хмары ходзяць нізка

Штосьці хмары ходзяць нізка, нізка.
Клён чырвоны дагарэў, зачах.
Буслава гняздо, нібы калыска,
нагадала мне пра мой ачаг.

Жыў я ў каморцы, а ў ёй стаялі
жорны, кросны, лавы і пліта.
Блохі ненажэрныя скакалі
на майго прэстага ката.

І злавіць іх мне было не проста.
Шкадаваў я беднага ката...
Мне да ног чаплялася кароста.
Голад сок у жываце смактаў.

І вайна... гарэлі хаты, гумны,
Рушыліся вёскі, гарады.
Час быў смертаносны, тлумны,
як мы толькі й выжылі тады?

А цяпер стаю ля абеліска:
дваццаць хлопцаў не прыйшлі дамоў...
Хмары сёння ходзяць нізка, нізка,
нібы там, вышэй для іх няма ўмоў.

Кліча поле

Галота з галоты
чаго захацела?
Рачулкаў малочных,
крутых пірагоў?

Прыкрый лахманамі
схуднелае цела,
бяжы да даяркаў,
рагатых кароў.
У скрынях для смецця
замала спажывы,
а ў вёсцы рублі
і ў кватэры цяпло.
Баішся парваць
аслабелыя жылы?
Ты думаеш: там
і дзікунства, і зло?
Нічога падобнага.
Прымуць. Аблашчаць.
Даўжэзную пугу
у рукі дадуць —
і знойдзеш у полі
трывалае шчасце,
не будзеш па-воўчы
вышукваць яду.
Адчуеш, што пасвіць
каровы займальна:
ад іх ужо ўцёк
авадзень, той круцель,
і статкі аблокаў
з тваім параўнальна
на не небе пасуцца
амаль кожны дзень.
А кінецца ў вочы
даярка без мужа —
у прымы ідзі,
пра былое забудзь —
і зможаш высокія
горы адужаць,
і ў змрочнай душы
разагнаць каламуць.

Невясёлы малюнак

Коні выміраюць
на планеце...
Іх канюшні занялі быкі
і кароў стракатае суквецце —

мусіць, час ужо настаў такі.
Помню, як на вогіры
я гойсаў,
як хадзіў за плугам,
маладым.
Конюхам хацеў быць —
не збылося,
уварваўся ў журналісцкі дым.
А цяпер прыеду ў Ліпічанку
і наўкол біноклем павяду —
толькі трактары,
нібы тачанкі,
каля фермы і ў палях
гудуць.
Сілы многа, весялосці мала.
Трактар без саляркі —
не жывы,
а каня прыманьвае атава,
ён любіў духмяны пах травы.
Хочацца і ў свірні
штосьці ўбачыць,
пацікаўлюся, што засталася тут:
на адным круку
вісіць кульбачка,
на другім — заношаны хамут.
Уцалелі неяк плуг і лейцы,
вобруць і кляновая дуга,
пры сцяне стальвагі,
бы ў калейцы,
а каня ў хляве
ужо няма...

Напароўся

Вочы злосныя,
як сячкальні,
не падходзь:
парэжа наўшчэнт.
Ледзяная, бы ўзімку
кранік,
хоць пагрэцца
вязі ў Ташкент.
Ад яе не даб'ешся

спагады:
затуманіць і сонечны
дзень.
Я аглох ад яе
кананады
чэрствых слоў,
нахапаных з газет.
Кудлы рыжыя —
не, не вабяць.
Ногці — вострыя
кіпцюры.
Есць з карыта
пахлёбку звады,
творчым полымем
не гарыць.
Размаўляць з ёю
нудна і цяжка:
пераверне ўсё дагары.
У вачах — заржавелыя
бляшкі.
Што там робіцца
унутры?

нарадзіўся 2 студзеня 1937 года ў вёсцы Ліпічанка Шчучынскага раёна. Скончыў Гродзенскі педінстытут імя Янкі Купалы. Працаваў у рэдакцыях Шчучынскай (1959–1960), Дзятлаўскай (1967–1972) і Лідскай (1972–2000) раённых газет. Друкуецца ў рэспубліканскім, абласным і раённым друку. Піша вершы і прозу. Выдаў кнігі «Прасветленнасць» (1981), «На схілах берагоў» (1997), «Кругаварот жыцця» (2011), «Лясная рапсодыя» (2013), «Зігзагі лёсу» (2017), «Энергія душы» (2018), «На перавалах часу» (2021), «Неабдымнае» (2023). «Салаўіная радасць» (1925). Жыве ў Лідзе.

МІКОЛА КАНАНОВІЧ

Дылема

Такая сабе дылема:
месца на могілках у Востраве
каля мамы
зняць ці не?
Раяць займаць
сябры,
а я ніяк не вырашу...
Нерашучы такі...

Крумкач

Зноў чорныя дрэвы глядзяць у акно.
Там усё да драбніц мне вядома даўно:
Чатыры таполі, адна алыча
Чакаюць зімой адпачыць крумкача.
На галіну прысядзе чорны крумкач
І ў шэрае неба пускацьме свой плач
Ці то аб старонцы, ці то аб сабе,
Ці то каб вусцішна зрабілася мне
Аднаму сярод цёмнага гэтага дня,
Дзе толькі крумкач на галіне і я.

Рыбакі ў Слоніме

Апошні без-студзеня дзень
Успыхнуў і згас па-над намі.
Заўтра люты запаліць прамень
Яркі сонечны над галавамі.
А на старыцы ў Слоніме цуд:
Плотка ловіцца гэтымі днямі,
Рыбакі ёй падкормку нясуць
І стаяць, як салдаты, шыхтамі
На абодвух ракі берагах
Ужо з тыдзень, чакаючы клёву,
Ды клые, як заўсёды, не так,
Як хацелася б рыбалову.

Да вясны яшчэ месяц нібы,
Але й люты, відаць, не злютуе.
Быў без-снежань, без-студзень, і мы
Зіму, быццам, любім такую.
Ды ўсё ж хочацца сонечных дзён
Па-сапраўднаму цёплых, вясновых,
Каб клёў быў багаты на плён
І даваў нам уражанняў новых.
Пачысцілі старыцы дно.
Шчара ў Слоніме памаладзела.
Там не бралася рыба даўно,
А цяпер захацела...
Апошні без-студзеня дзень
Сёння згас ужо над галавамі.
Заўтра люты запаліць прамень
Яркі сонечны над рыбакамі.

Адзін за адным

Мерзне пад поўняю нос —
Мароз.
Градусаў 5 усяго,
Ды даўно не было й яго
На прасторах нашых шырот,
Мо таму мерзне ўжо і рот,
Хоць закрыты даўно.
Аднаму ўсё адно
Гаварыць няма з кім,
Мо з марозам самім?..
Апоўначы зорка міргне,
Святло месяца слупам ў акне
Нечаканыя думкі саўе
Пра мінучасць і ночы, і дня,
Пакаленняў, што Богу радня,
І гэтай зямлі,
Дзе жывем неяк мы
Тут і цяпер
У палоне хімер
Пра сябе і пра час,
Які выбраў не нас,
Але забярэ
Калісь да сябе.

А пакуль мерзне пад месяцам нос,
Да дзвярэй я іду праз мароз
У градусаў 5 усяго...
За дзвярыма цяпло.
Мы ўсе прагнем яго
Заўсёды і тут,
Дзе змерз родны кут
Адзін назаўжды,
Як нашы сляды на ім —
Адзін за адным.

Застыў люты — у марозе.
Шэрасць у цішы.
Едзе раніца на ўсходзе.
Ціха на душы.

Запаволенасць жаданняў.
Белае святло
Цела холадам расстання
З неба апякло —

Гэта поўня раннім раннем
І сівы мароз
Астуджаюць парыванні
Ў неспакойны лёс.

Блішчыць інеем дарога,
Сцелецца туман.
Засталося ўжо не многа
Ад душэўных ран.

Пад зыркiм сонцам

Пад зыркiм сонцам знікае iней
І зелянее на лузе шэрань.
Вясна сябруе з зімою сiняй
І сее зелень,

Якую люты то замарозіць,
То зноў абудзіць дажджом халодным.
Тым часам сонца ўсіх лагодзіць
Цяплом нязводным.

І парадоксы прыроды нашай
Ўжо не здзіўляюць нікога сёння.
Зімой карову вядуць на пашу,
Хоць і звялося іх пагалоўе.

Жывуць у вёсках людзей адзінкі
Пад зыrkім сонцам, у дождж і ў сцюжу,
І не трымаюць двары скацінкі,
Ім бы сабаку з катом адужаць.

Калі на вёску адна карова
Пасецца ў лузе, то й гэта добра,
З таго не зробіць ніхто выснову,
Што гіне вёска.

Пад зыrkім сонцам знікаюць людзі,
І парадоксы прыроды нашай,
Каб і хацелі, то не абудзяць
Навечна спячых.

Зіма цяплее, пусцеюць хаты,
Не адлятаюць у вырай качкі.
Мы ж ад авансу і да зарплаты
За працу маем адно падачкі.

Народ руплівы, народ цярплівы,
Які нічога не вырашае,
На родных гонях, на роднай ніве
Штогод драбнее і вымірае.

Дзе было людна — зіее пустка,
На месцы хатаў — пясочак жоўты.
Мы так змяняем — надзіва хутка —
Ландшафт прыродны.

Хто скарыстае з памерлых хатаў?
Што будуць сеяць на зніклых вёсках?
Бур'ян, звычайна, там вырастае
Магутна, хлёстка.

Праз пяцігодку — ужо й не скажаш,
Што там калісьці жыццё кіпела,
Бо самасейка ростам у сажань
Зямлю прыгрэла.

Бо не трывае прырода пусткі,
А чалавечых рук не хапае,

Ды спажывецкі наш розум вузкі
Ў перспектывы кут не сягае.

Пад зыркiм сонцам і ў люты холад
Спіць пад крыжамі наша сумленне
З тым пакаленнем, што знала голад
І страх памерці пасляваенны.

Набудаваў, наашчаджаў
Яны нам хатаў сваіх, калгасаў.
А мы далёка ўсіх іх паслалі
У новым часе...

Тут на магілы зямлі хапае,
А для жыцця — нібы й не трэба,
Бо нічыя яна, нікая
Чужая глеба...

Падае снег на закінуты хутар,
У вёсцы бялюць некалькі хат.
Шчодро ўпрыгожвае зменлівы люты
Наш лад-заняпад.

7 сакавіка 2025 года, альбо Аднагодкі

Іне Снарскай сёння 60,
А праз тызень столькі ж будзе мне.
Не павярнуць ніколі ўжо назад
Нашыя гады ў жыццёвай баразне.

Чарэшня пад Палтавай зацвіце,
Пад Слонімам такі ж прыгожы квет.
Мне вершы падабаюцца яе
І прозы ўжо падораны букет...

У айчынных вятрах
Жыве спуджаны страх
Ў рабскіх душах сляпога народа,
Які выжыць мастак на шалёных вятрах
Разбуральнага часу чужога.

На зялёнай траве
Снег ляжыць красавіцкі.
Зноў патрэбны табе
Цёплыя нагавіцы.

Ужо красавік алычою красуе.
На небе блакітным воблакаў гмах.
Шпачыную песню пад небам пачуеш,
А пчолы збіраюць з квецені смак.

Усё ў прыродзе заўжды, як належыць,
Пра тое калісьці Гуцаў¹ пісаў.
Здаецца, што больш красавік не заснежыць,
Нам не падкіне зімовых забаў.

Вербніца сёння. Службы ў храмах
Ва ўсіх хрысціянскіх у гэты дзень.
Праз тыдзень Вялікдзень. Завозна і ў крамах,
Каб з'есці і ўкінуць было за каршэнь.

Пад небам Радзімы бялюткай і сумнай
Мы будзем з надзеяй зноў есці і піць
Ды долі жадаць сабе добрай, не згубнай
І славіць Хрыста перад тым, як наліць.

А заўтра ізноўку — на працы, вучобы.
Няма ў нас вайны, і дрон не ляціць.
У Беларусі рахманай і добрай
Нават з начальства ніхто ўжо не кпіць.

З новай вясной будзе новым змаганне
За ўраджай, за прыплод, за прывес.
І будзе круціцца ад самага рання
Ў пастцы жыццёвай тутэйшы прагрэс.

¹ Андрэй Гуцаў — беларускі пісьменнік, паэт, перакладчык.

Вясновыя сялянскія клопаты

Маячыць май, а травень травянее.
Ды ўсё ніяк не спыніцца мароз.
Штораніцы трава зялёная бялее,
Ды мерзнуць мае вушы, мерзне нос.

Памерзлі вішні, яблыні і грушы,
І трускалкі з марозам не ў ладах.
Ды ўсё ж капаць я грады свае мушу,
Каб быць і ў памідорах, і ў гурках.

І бульбу з жонкай мы ўжо пасадзілі,
Пасеяныя морква, буракі.
Цыбулі грады, часныку зрабілі
І кветак летніх роўна два радкі.

Красуюцца ля хаты туліпаны.
Вясновым, ім не страшны той мароз.
Я ж, клопатам сезонным апантаны,
Кладу траву пракосам за пракос.

Пачырванеюць хутка мае вушы.
На змерзлым носе выявіцца пот.
Успомню, як зімою біў баклушы,
Калі ляжаў пад снегам агарод.

Цяпер жа, хоць мароз даймае ранкам,
А ўдзень, бывае, сонца прыпячэ,
Адпачываць не мусім мы на ганку —
Зямля нас цягне, вабіць, валачэ.

Мінулі дваццаць маразоў,
Даждзы палашчуць Слонім.
Травень, лічы, ужо прайшоў,
Яго мы не дагонім.

Цяпло было ў красавіку,
А травень памарозіў
Траву і вішні ўсе ў садку
І яблыні пашкодзіў.

Год не прыходзіцца на год, —
Так у народзе кажуць,

То злодзей ўлезе цераз плот,
То холад усё спляжыць.

Ды зноўку кожнаю вясной
Сады стаяць у белым
І абяцаюць нам з табой,
Што будзе лета спелым.

І верыцца, як і заўжды,
У шчасця пазалоту,
І жыць нам хочацца тады
Ў мароз і ў дождж, і ў слоту.

нарадзіўся 13 сакавіка 1965 года ў вёсцы Вострава Слонімскага раёна Гродзенскай вобласці. Вучыўся ў Востраўскай ВШ, Міжэвіцкай СШ, Гродзенскім прафтэхвучылішчы № 41, Скончыў філалагічны факультэт БДУ (1987–1992), выкладаў беларускую мову і літаратуру ў СШ № 8 Слоніма. Працаваў у рэдакцыі «Газеты Слонімскай» (1998–2020). Друкаваўся ў літаратурных часопісах «Першацвет», «Маладосць», «Крыніца», «Роднае слова», «Правінцыя», «Дзеяслоў», калектыўных зборніках паэзіі «Квадра» (1990), «Анталогія маладога верша» (2001), «Верш на свабоду» (2002), «Галасы» (2003, 2005) і ўсіх выпусках літаратурнага альманаха «Новы замак». Укладальнік і рэдактар зборніка «Паэтычная Слонімшчына» (2000) і двух выпускаў літаратурнага альманаха «Ад А да Я» (2001, 2003) падлеткавага клуба «Святліца». Аўтар кніг паэзіі «І доўжыцца ноч...» (2003) і «Вяртанне восені. Сцятая вобразы» (2020). Жыве ў вёсцы Пятралевічы на Слонімшчыне.

АЛЬЖБЕТА КЕДА

Адзіны ў нас лёс З маіх вандровак па Амерыцы

Сняжане — з любоўю

1

Лётнае-пералётнае

Боінг — магутная птаха
стогне, дрыжыць,
доўга ў сілу ўбіраецца,
думае, як перажыць
прыцягненне зямное,
як узляцець,
столькіх на крылах трымаючы.
Боінг — бы Ноеў каўчэг,
што плыве ў Новы свет.

Хіба нідзе гэтак
мірна і згодна
людзі сябе не трымаюць,
як тут,
над аблокамі,
у небе высокім,
бо шлях іх адзіны
і здольны сарвацца
ў кожнай хвіліне.
Быццам не ведаюць,
што і на зямлі
шлях іх адзіны
і здольны сарвацца
ў кожнай хвіліне.

2

Адныя ў нас кветкі

Тут вецер, спякотны і злосны,
высушвае кволае зелле.
Ды кветак ля хатаў багата:
вады для красы не шкадуюць.

А людзі схаваліся ў хаты.
Адна толькі пані
блукае па вулках пустых,
шукаючы кветкі Радзімы.

Яны тут таксама ў пашане.
І нават валошкі знайшліся.

Адныя ў нас кветкі.
Адзіны ў нас лёс:
прыйсці, каб сысці назаўсёды.

З

Адны ў нас жаданні

Тут, у далёчы, за акіянам,
увесь час вяртаешся.
У сваё, далёкае-блізкае.
Дзіўна было мне вярнуцца
ў тэатр у Гародні,
у часы маладыя,
у пачатак дзевяностых.

У Паркер тэатры,
у Солт-Лэйк-Сіці,
глядзелі спектакль
паводле
Майкла Фрэйна «Не шумець».

Тэатр у тэатры,
акторы на сцэне
і па-за сцэнай,
віхура пачуццяў,
настрояў, вясёлае, смешнае,
за гэтым схавана
няпростая праца актораў.

Адны ў нас жаданні:
у час вечаровы
наведаць тэатр,
апынуцца ў прасторы,
інакшай ад звыклага
і ад штодзённага.
Адныя ў нас аўтары.
Адныя ў нас п'есы.

Хоць ставяць іх нашы тэатры
па-рознаму.

4

GoblinValley

Даліна гоблінаў у Паўднёвай Юце

І спускаліся гобліны з кручаў высокіх,
пакідаючы ўлонне матулі-гары,
і шукалі прытулак
ў даліне шырокай.
Але там раскашуюць ліхія вятры.
Ды яны ўсё ішлі, надрываючы сілы,
узвышаўся прад імі вялізны палац.
Але падалі гобліны у бездарожжы.
Але гінулі гобліны
у беспрасвецці.
Камянелі, трухлелі,
рассыпаліся прахам
і чырвоным зыбучым пяском
пакрывалі сухую зямлю.
І да сёння ідуць.
І да сёння блукаюць.
І з надзеяй ўглядаюцца ў замак-палац.
І здзіўляюць вандроўнікаў
з земляў далёкіх.

5

Saint George

Горад
між чырвоных гораў,
у пустыні,
прыгожы і ціхі,
зялёныя дрэвы,
зялёныя кветкі-кусты,
найбольш юкі,
агавы і кактусы
на чыстай чырвонай зямлі,
дзе ні зеллейка,
дзе кожная травінка,
бы экспанат музейны.
Тут і дамы, і платы
чырвоныя,
горныя.

Файны горад
Святога Георгія.

6

Па дарозе ў Каліфорнію

Праляцелі Няваду.
Спякота, бы ў пекле.
І зямля, як патэльня,
дзе жывому не месца,
дзе ўсё ў пякучай пясчанай коўдры.
Сто дзесяць фарынгейт
нам адмервае шчодро.

І ў адзінай на ўсю Каліфорнію,
у асобнай маленькай прасторы,
у нашай машыне,
ліецца балючаю хваляй
«Смутны беларускі блюз».

7

Тут, у дзікай пустыні,
паўсюль пры дарозе
то прыстанкі зялёных памідораў,
то вёскі сасмяглыя, то гарады.
То прывіды пакінутых вулак,
што самі сабе і дарогі, і гмахі.
Быццам у Беларусі,
дзе кінуты добрыя хаты,
што зарастаюць зялёнымі дрэвамі,
бо не прадаецца хата бацькоў.
А тут былое жытло засыпае пясок.
Прырода хавае занядбанае.
Сорамна ёй за людзей,
выпраўляе людскія грахі
ў кожным краі па-свойму.

Смутны блюз і ў Амерыцы смутны.

8

Сустрэча з акіянам

А да акіяна зусім не далёка.
Проста трэба ісці і не аглядацца,
быць упартым і моцным,
верыць: цуды збываюцца.

Верыць: рэчкі маленькія,
як Зямчатка, што ў Шчонаве,
прывядуць да вялікіх рэк,
як наш Нёман,
а тыя да мораў.
А моры ўвальюцца ў акіян.
Калі верыш,
імкнешся,
ідзеш
і не спыняешся,
даб'ешся ўсяго,
дойдзеш да акіяна.

Тут сустрэла многа такіх
моцных нашых дзяўчынак,
якім да акіяна зусім недалёка.

9

Вяртанне з Каліфорніі

І я таксама буду марыць
сырою гарадзенскаю зімой
пра край,
дзе акіян зусім не ціхі,
дзе ўсё ў вясне.
А мы ізноў ляцім скрозь сонца.
І доня, спраўны наш кіроўца,
вясёла падпявае Мумій Тролю:
— Каліфорнія сніцца мне...

10

Зямля, у цэле якое
ні кроплі крыві,
стае крывасмокам,
што смокча гарачую кроў
маладую
з далёкіх краёў,
завабіўшы ў пасткі
прывідам багатага раю і волі.
Ляцяць сюды птахі,
шукаючы лепшае долі.
Адныя знаходзяць
утульны прыстанак,
будуюць вялікія хаты
і чуюць заможна сябе.

Ім болей нічога не трэба.
 Другім тут няпроста.
 Але мала хто
 зноў вяртаецца ў край,
 што на водшыбе свету.

11

Донечка, птаха далёкая,
 як да цябе даляцець
 слову майму і любові маёй?
 Ці хоць адзін
 з самых буйных вятроў
 данясе
 да цябе
 водгук пяшчоты мае?
 Сціснута ўсё
 у вялізны кулак
 волі нязломнай,
 нястомнай,
 магутнай.
 Сціснуты час.
 І жыццё наша ў ім
 толькі кропля вялікай навалы.
 Толькі лісток,
 што на дрэве яшчэ ўсё ліпее,
 каб заўтра
 упасці.
 Доня мая,
 відаць, варта
 тая бясконцая далеч
 домам тваім называцца...

нарадзілася 27 лютага 1960 года ў вёсцы Шчонава на Карэліччыне. Пазтка, прэзаік, літаратуразнаўца, кандыдат філалогіі, дацэнт. Аўтарка звыш 300 літаратуразнаўчых артыкулаў, шаснаццаці кніг. Жыве ў Гародні.

ВІКТАР САЗОНАЎ

Валерыю Петрыкевічу

Вечная памяць рупліўцу справы беларускай

Заносіць снегам свежую магілу...
У гэтым годзе вельмі позні снег,
нібы чакаў, бярог нябёсаў сілу,
калі зямны, Валерый, скончыць бег.

Вакол сябры, і зблізку, і здалёку,
на ўсіх адно пануе пачуццё:
бязмерная павага Чалавеку,
што меў настолькі годнае жыццё.

Чырвоны гальштук на кашулі белай...
Па клічу сэрца, годна, без прымус,
Ён шчырым быў, сапраўдным, добрым, смелым,
Якім павінен быць кожны беларус!

На Галгофе

Не быць хрысціянінам без Галгофы.
Без крыжа да нябёсаў не дастаць.
Святой Крывёй напісаныя строфы,
І без яе нікім не зможаш стаць.

А можа там, душой крануўшы раны,
Спытаеш пра галоўнае сябе:
Ты раскрыжоўваў, ці раскрыжаваны?
І хто цяпер у гэтай барацьбе?

Ты воцату выпрошваеш ці хлеба?
За баль і славу молішся ці ціш?
Усведамляеш, дзе зямля, дзе неба?
І з трох крыжоў ты на якім вісіш?

Стаіш і моўчкі назіраеш мукі,
Ці ты крычыш зацята: «Раскрыжуй!»?
А можа, проста абмываеш рукі
Ці молішся: О! Ойча! Уратуй!?

Удзельнік ты ці назіральнік з поля,
І дзе паміж прысутнымі мяжа?
Якая на Галгофе твая роля,
Ты на крыжы ці з дзідай ля крыжа?

Не кожны крочыць сам у тыя далі,
Ды толькі кожны пабывае там.
Не ўсіх за праўду там раскрыжавалі.
За што цябе — ты выбіраеш сам.

У свае гляджу я вочы

У свае гляджу я вочы
праз люстэрка таямнічасць.
Паглынула цемра ночы
юных спадзяванняў знічы.

У вачах ужо не бачу
ні пачвар, ні прыгажосці,
не смяюся і не плачу, —
там ні радасці, ні злосці.

Ні хацення, ні спакою,
ні жыцця няма, ні смерці,
ані цудам, ні рукою,
ні дадаць, але й не сцерці.

Дні, чаканні і падзеі,
не квітнеюць, не затухлі,
толькі вось зышлі надзеі,
я жыву — яны патухлі.

Не пачаць, не завяршаю,
прападае сэнсу мерка,
у вачах адказ шукаю, —
на мяне глядзіць люстэрка.

Зазіраю днём і ў ночы,
не знаходжу і не трачу.
У свае гляджу я вочы...
І нічога там не бачу.

Нашае пакаленне

Хто зведаў жыцця падманы,
Той гляне на свет сур'ёзна.
Старымі мы сталі рана,
А мудрымі вельмі позна.

Жылі, як гулялі ў косці,
І добра хто не стараўся —
Каб мудрым быў з маладосці,
То спіўся б і загуляўся.

У тым і жыцця абсурднасць,
Не розум, а сэрца водзіць,
У мудрых начуе мудрасць,
Да дурняў пад ранак ходзіць.

І ўсім, ля жыцця парога,
Агучыць бяспрэчны выклад,
Што ціш — гэта мудрасць Бога,
Астатняе — кепскі прыклад.

Вось толькі не зняць аркана,
Шукаем яшчэ нагоды...
Старымі становімся рана,
А мудрымі — не заўсёды.

Зло перамагло

Штодзень гаварылі,
каб яно дайшло,
так бацькі вучылі,
дзе дабро, дзе зло.

Кніжкі паказалі,
ясна ўсё было.
Толькі расказалі —
зло перамагло.

Ды куды не глянеш,
што каму дало,
сэрцайка параніш, —
у прыбытку зло.

Сумна назіраю,
праз усе гады
(хата то не з краю),
так было заўжды.

Ну а мне тым болей,
вечна на мяжы,
і па цэлым коле,
я паўсюль чужы.

У якія б дзверы,
што б ні увайшло,
з верай ці без веры,
а намерсе зло.

І не трэба дробніць,
каб усім дайшло,
добрае ёсць добрым,
ну а зло ёсць зло.

Думаю, што гэтак,
Будзе, як было —
венік замест кветак,
зло перамагло.

Хочацца змірыцца
і паслаць далей,
але мусіш біцца
(вось жа дуралей!).

Да апошняй хвілі,
з гэтым трэба жыць,
так бацькі вучылі,
што ж цяпер рабіць.

Але ў рэшце выйдзе,
як заўжды было,
зло калісьці прыйдзе
і панішчыць зло.

Схлусі мне праўду...

Схлусі мне праўду пра сябе,
схлусі праўдзіва,
схлусі ў мальбе, схлусі ў журбе, —
салгаць не дзіва.

Праўдзіва раскажы падман
і не спыняйся,
так пачынаецца раман, —
не сумнявайся.

Раман распаліцца мацней
ад брудэршафта,
яго, нядоўгага, пазней
разбурыць праўда.

Замалёўка пачатку гэтае зімы

*З чаканнем і надзеяй на лепшыя вёсны,
леты, восені і зімы*

Больш цяпла нідзе няма —
у душу зайшла зіма...

Стогнуць людзі не здарма —
тут зіма і там зіма...

Толькі што ж цяпер тужыць —
і зімою трэба жыць...

Праз вякі было ўсё гэта —
гляне восень, крыкне лета...

І вясна калісьці прыйдзе —
і як прыйдзе, так і зыдзе...

А пакуль у нас зіма —
як бы й выбару няма...

Застаецца зімаваць —
сумаваць, дэпрэсаваць...

Гэтага не помнім мы —
не было такой зімы...

Для душы няма разбегу —
няма лёду, няма снегу...

Дзе вы лыжы, дзе вы санкі —
дзе вы п'янкi, дзе гулянкi?..

Ды няма чаго крычаць —
час падумаць, памаўчаць...

нарадзіўся 18 кастрычніка 1963 года ў мястэчку Гальшаны Ашмянскага раёна. Скончыў гістарычны факультэт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы (1990). Як журналіст і літаратар друкаваўся ў розных беларускіх і замежных выданнях («Літаратура і Мастацтва», «Ніва», «Новы час», «Дзеяслоў», «Новы Замак» і інш.). Аўтар кніг «Занатоўкі кантрабандыста» (2009), «Сандалі мітрапалітыка» (2012), «Паэзія прозы» (2013), «Суседскія былі» (2015), «Генетычны алфавіт» (2021). Жыве ў Гродне.

СТАНІСЛАЎ СУДНІК

Лідскі сон Гедыміна, альбо Паданне пра заснаванне Ліды¹

...Зоркі свецяць, ветрык вее.
Бачыць князь у сне шчаслівым:
Перад ім стаў воўк жалезны,
Бляск на латах — пералівам.

.....
Тут Крывэ-Крывэйт Ліздзейка
Гэтак мудры сон тлумачыць:
— Князь, вялікі Гедзіміне,
Воўк той — замак новы значыць.

Гэта ж будзе тут во замак,
Горад велічны тут будзе.
Галасы ж ваўкоў — то слава
Пра яго, што пойдзе ў людзі.

*Ян Чачот. Заснаванне Вільні, 1322 г.²
(пераклад Кастуся Цвіркі)*

Едзе зноў князь Гедыміне
З початам на ловы,
Тут нагледзелі адзіны
Слаўны бор сасновы.

Па-над рэчкай хуткацечнай
Князь прылёг спачыці,
Паміж соснаў векавечных
Неба пасачыці.

І пакуль на небе сінім
Вецер гнаў аблокi,
Агарнуў быў на хвіліну
Князя сон глыбокі.

Сніцца князю гэтым разам
Пекная дзяўчына,
Што ўзнялася над палянай
Лёгкай аблачынай.

¹ Паводле сучаснай гістарычнай навукі Ліда была заснаваная ў 1323 годзе.

² Легенду пра заснаванне Вільні выкарыстоўвалі ў сваіх творах многія пісьменнікі, у тым ліку і Адам Міцкевіч. Вільня была заснаваная ў 1323 годзе, хаця сон мог быць і ў 1322-м.

І пачуў князь раптам песню,
Гукі незямныя,
Нібы ціхі вецер вешні
Шле нам гукі тыя.

Ды спявае, бач, дзяўчына
На нязнанай мове,
Як лісточкі на галінах,
Так шапоцяць словы.

Як крынічная вадзіца,
Льюцца з пералівам,
Як па поплаве імчыцца
Вольны конь імкліва.

Як гарачыя праменні
Падаюць ад сонца
І як граюць светлацені
Ў колерах бясконцых.

І адказвае той песні
Радаснае рэха,
Далятае тая песня
Да далёкіх стрэхаў.

Хоць ніхто не разумее
З песні той ні слова,
Ды адразу нейк мужнее
Поўны сілай новай.

Ды адразу паўзляталі
Сцягі над краінай,
І ваякі паўставалі
Шыхтам за дзяўчынай.

І вядзе яна прыгожы
Шыхт той пераможны,
Да яго без страху можа
Далучыцца кожны.

Устаюць над небасхілам
Велічныя вежы,
І на той зямельцы мілай
Нам усё належыць...

І прачнуўся князь раптоўна,
Дзіва здзіў прапала,

І ні зыку з той чароўнай
Песні не гучала.

— Што за дзеўка, дзе прапала, —
Криву ён пытае, —
Так прыгожа тут спявала,
А пра што, не знаю.

Што за воі пад сцягамі
Грозна тут ступалі,
Што за вежы перад намі
Тут былі стаялі?

— Раскажу табе я, княжа,
Што было, што будзе,
І што воля твая скажа,
Тое здзейсняць людзі.

З войскам ясна, войска тое
З многіх пакаленняў
Тут прайшло перад табою
У святым імкненні

Край наш родны, край славыты
Бараніць ад злога,
Рассякаць няволі путы,
Адганяць трывогі.

Сцены, вежы... Будзе замак
Воляю тваёю
Збудаваны проста-прама
Вось тут над ракою.

Ну а песня? Песня, княжа, —
Усяму аснова,
Песня тая люд наш звяжа,
Песня стане мовай.

Бачыў, княжа, як за песняй
Воі выступалі,
Як сцягі высока неслі,
Моцна як трымалі.

Стане замак тут магутны,
І асілкі-людзі
Па ўсім краі, колькі чутна,
Наш народ разбудзяць.

Панясуць адгэтуль словы
Вольнасці і славы,
Зберагуць тут нашу мову,
Як ядро дзяржавы.

Дык будуй, князь, не вагайся
Замак велічавы,
Дзеля вечнасці старайся,
Для дабра і славы.

Слова князя прагучала
Цвёрда і рашуча,
І вакол завіравала
Плынную ўсё кіпучай.

Даў Бог слова, даў і болей,
Сілу даў і ўменне,
А яшчэ даў наваколле,
Поўнае камення.

Роў капаюць, зямлю возяць
Дзень пры дні рупліва,
І мароз іх не марозіў,
Сонца не смаліла.

І паціху паўставалі
Сцены замка і вежы,
І няблага выглядалі,
Так, як і належыць.

Замак рос, ды толькі назвы
Ён не меў ніякай,
Запытацца трэба ў князя,
Дачакацца знаку.

Князь маўчыць, заплюшчыў вочы,
Нешта ўспамінае,
Ну а што прыпомніць хоча,
Можа, сам не знае.

Раптам твар яго святлее,
Вочы заблішчалі,
І ад іх пяшчотай вее:
— Лідай, Лідай звалі,

Лідай клікалі дзяўчыну,
Песню што спявала,

Лідай, будзе вельмі чынна,
Замак каб назвалі.

Ну а рэчка, што бруіцца,
Будзе ўжо Лідзейка,
Нам пра гэта не забыцца
Праз вякоў калейку.

Забывалі — ўспаміналі
Здаўна і да сёння,
Як каменні тут цягалі,
Людзі добра помняць.

Ліда стала грозным цудам —
стоўп усёй дзяржавы,
І запоўнілася людам,
Загучала славай.

Кроў кіпіць у нашых венах,
Выпрастаны спіны,
Бо за намі замка сцены,
Слава Гедыміна.

І няхай вакол скуголяць
Прыхадні ваўкамі,
Нас ім болей не адолець, —
Бог і Ліда з намі.

нарадзіўся 24 верасня 1954 года ў вёсцы Сейлавічы Нясвіжскага раёна. Скончыў Мінскае вышэйшае інжынернае зенітна-ракетнае вучылішча (1977), Цвярскую ваенна-камандную акадэмію імя Жукава (завочна). Служыў у Савецкай арміі і ва Узброеных сілах Рэспублікі Беларусь. Узнагароджаны медалём «За баявыя заслугі» і ордэнам «За службу Радзіме». У 1992 годзе выдаў першы зборнік вершаў. Друкаваўся ў часопісах «Полымя» і «Маладосць». Аўтар кніг «Кароткі расійска-беларускі вайсковы слоўнік» (1993); «Расійска-беларускі вайсковы слоўнік» (1997) на 8000 слоў (сумесна з С. Чыславым); «Шыхтавы статут Беларускага войска», навуковага дапаможніка «Стэнаграфія» (2009), зборніка вершаў «Пагоня за мову», «Наш Грунвальд» (1999), «Лідскія скрыжалі» (2008), «Літва» (2011), «Пілігрымка да дому» (2018). З'яўляецца рэдактарам газеты «Наша слова», часопісаў «Лідскі летапісец» і «Ад лідскіх муроў».

ЯНКА ТРАЦЯК

— — — — —

Што шлях выпадае, што век нам
З намерам — дарога у рай...
Дзе рай — разабрацца, дзе — пекла
Не ўсякі дасць рады святар.

Хай Слова было ад Пачатку...
Як Слова не страціць сваё?..
І што застанеца нашчадкам? —
Там лепшых не будзе краёў.

Свой рай на зямлі люд стварае,
Што ідал — усё ў барацьбе.
Казалі, што Бог пакарае.
...Караў жа сам кожны сябе.

Як можна?..

Не так пайшло зусім
і першыя — ніякія...
Як можна быць усім,
ўсімі і — ўсякімі?..

Як можна быць не тут,
дзе лёс адзін — і розныя?..
Які б не ўзяў маршрут —
на месцы бег і поўзанне.

Як цяжка быць не там,
не тое бачыць з нечымі...
І як не ўпасці ў зман
хлуснёй нечалавечнаю...

Не так пайшло зусім...
Як лёгка стаць ўсякімі
і заставацца ўсім,
і быць для ўсіх ніякімі.

Я вам — пра пачуцці,
а вы — пра памкненні,
Я вам — пра каханне,
вы — пра летуценні,
Я вам — пра хвілінку,
што вечнасцю стане,
А вы — пра пасады,
пра грошы,
пра званні.

Я ім —
як вітае душа у аблоках,
Яны —
пра спакусу, прыроду, вытокі,
Я ім —
пра натхненне, пра радасць, пра шчасце,
Яны —
пра пакуту, мараль і прычасце...

Хай наша жыццё,
што агонь ад запалкі,
Хай наша каханне,
што пробліск маланкі.
Чаго жыццё варта —
пазнаеш адразу,
каб толькі быць з ёю,
каб толькі быць разам.

Даруйце мне, людзі,
у чым вінаваты!..
Тут цесныя рамкі...
Хай буду праклятым...
Развеюцца пылам
і грошы і званні...
Адно застанеца:
душа і каханне.

Няхай тады судзіць
мяне Усявышні,
ці быў я патрэбным,
ці быў я тут лішнім...

Хай нават аблудай
цяпер сябе цешу:
каханне не можа,
не можа быць грэшным!

Прыбліжаюцца з узростам:
Зоркі, неба, нават космас,
І зямля, што пад нагамі
Прыбліжаецца з гадамі.

Стала блізкім, усё родным:
Вёска, лес і нават Гродна...
Толькі сэрца адно студзіць:
Як у даль зыходзяць людзі.

Так, за кожным паваротам
Ці падзенні, ці пустоты...
І зыходзяць незваротна
У свет вечнае дрымоты.

Дзе радзіўся, дзе рос, —
там, дзе родная хата,
край застаўся мне той
самым блізкім і родным...
Хоць і неба адно, —
што мне Нёман шурпаты...
І зямля хай адна, —
што мне шумны той Гродна...

Толькі варта зрабіць
тут маленькую зноску
(ці характар такі,
ці такі ужо нораў):
калі толькі прыеду
у далёкую вёску,
цягне смольна назад, —
у далёкі той горад.

Грукат нейкі, бункер...
Сон схіляе нават...
Не прыходзяць думкі, —
не развееш кавай.

Ад навінаў — мулка,
там ідзе ўсё гладка...
толькі лямант гулкі,
толькі крыкі, звадка...

Смела пойдзеш пляцам,
быццам пад аховай:
з кім няма вітацца,
ці сказаць хоць слова.

Дзе каб з кім напіцца —
час такі нервовы...
Высахлі крыніцы,
разабралі бровар...

Ці хто смелы, пужкі —
адзін маюць вырак:
як у восень птушкі,
паляцелі ў вырай.

Беларусь і Пецярбург

*Міколу Нікалаеву, навагрудска-пецярбургскаму
прафесару і добраму чалавеку*

Йшлі дарогі, вялі тропы
лесам і балотам:
Пецярбург — акно ў Еўропу,
Беларусь — вароты.

У варотах, у тых вокнах
час ішоў марудна...
Шэрань, хмары павалокай,
скразнякі паўсюдна.

У Еўропу ці з Еўропы —
вечныя грымоты:
білі вокны

і вароты
адчынялі ботам.

Толькі страхі, толькі здзекі,
палігон, аблавы:
ці з варагаў, ці ў грэкі,
ці з Масквы, з Варшавы.

Ці з Берліну, ці з Парыжу,
ці бандыты з лесу,
ці з мячом ён, ці ён з крыжам —
толькі тут — агрэсар.

Кроў — ракою, слёзы з потам,
пляцы, эшафоты,
ці ў тых вокнах у Еўропу,
ці — у тых варотах.

Дзе гісторыі з размахам,
хіба смерць — прыхільнік.
Вырас горад на касцях там,
тут зямля — магільнік.

На шляхі застаўся попыт
праз лясы, балоты:
Пецяярбург — акно ў Еўропу,
Беларусь — вароты.

Што сцэжкай без аддушыны,
ці збітым шляхам ходжаным,
ці ты тут поўзаць змушаны,
ці ты лятаць народжаны?

Не можа быць дзе роўнасці, —
у часе між прасторамі,
у святасці,
грахоўнасці...
У будучым,
гісторыі...

А там, за паваротамі,
жыццё такое зменнае...
Каму — ад адваротнага
і Зло — Дабро нядрэннае.

Нябесны код парушаны,
а код зямны пашкоджаны...
...Вось так і поўзаць змушаны,
а быў лятаць народжаны...

Дзіўны сон

Дзіўны сон — напамін:
бег у небяспецы.
І бягу я адзін...
Дзе, куды падзецца?..

За спіною — працэс:
тупат, крыкі з брэхам.
Кронай цёмнаю лес
адгукнуўся рэхам.

Я бягу, на ўздзіў,
з кветкамі і з гербам...
І застаўся адзін
між зямлёй і небам.

Дзіўны сон разбудзіў —
вочы святло рэжа...
Так, адзін, зусім адзін,
а навокал — межы.

Шкоднае...

Міласць з любоўю да кожнага —
лямант, што марны ў пустыні...
Зніклі святыя набожныя, —
хто б захацеў бы быць імі?..

Наша жыццё — з'ява шкодная:
нейкая прагнасць нажывы...
Ворагі ўсе, хто няродныя,
родныя сталі чужымі.

...Кепскае нешта значэннямі
толькі кідаецца ў вочы...
Ды, каб кідацца каменнямі, —
нешта не бачна ахвочых...

Калі і быў нехта шчаслівым,
Дык быў такім даўным-даўно...
А тут не радуюць навіны,
І горкім робіцца віно.

Не ўсё на свеце так, як хочаш,
Бывае — усё наадварот:
І ў светлы дзень — як цёмнай ноччу,
І дзень той цягнецца як год.

Ці свет такі: злачынны, шэры?
Ці ты — не той і не такі?..
Ці адчыніў не тыя дзверы?
Ці рушыў смела напрасткі?

...А тут не радуюць навіны,
І горкім робіцца віно...
Шчаслівым быў хіба хвіліны,
І быў такім даўным-даўно.

Да Бога ў кожнага свой шлях —
нялёгкі шлях да Бога:
адзін сілком б'е у цальняг —
спрастаць хацеў дарогу.

Другі ідзе, як чорт панёс,
пратораным гасцінцам...
Той узяцеў аж да нябёс
і Бога не баіцца...

Дарог клубок — адзін маршрут:
шукаць свой шлях няспешна,
прайсці праз безліч розных пут —
сваю праторыць сцежку.

А Бог адзін — такі наш свет,
ці поўзай ты, ці лётай.
Наш шлях да Бога — гэта след
крывёй паліты й потам.

Такі наш край, такі наш кут,
такая воля Бога.

Ідзём шляхамі мы пакут —
няма другой дарогі.

Дасць моцы Бог, як Запавет,
як Божы дар палёту...
Дасць Бог і нам убачым след,
пакрыты пазалотай.

Мая малітва

Думкай сваёю парайся з Анёлам, —
Бог дапаможа...
Каму ж яшчэ болей?...
Чулай малітваю, сэрцам натхнёным,
Вымаліш, можа быць, лепшую долю.

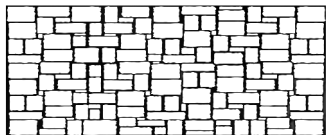
Божа, пачуй нас,
пашлі Сваю Ласку.
З моцай Тваёю мацнеем духоўна.
Божа, ратуй нас ад смерці знянацку!
Божа, ратуй нас ад смерці гвалтоўнай!

Воля Твая,
хай жа будзе паўсюднай.
Хай жыватворнымі будуць крыніцы...
Божа, дай шанец няшчаснаму
люду, —
Божа, малю... і буду маліцца...

нарадзіўся 17 сакавіка 1956 года ў вёсцы Труханава Смаргонскага раёна. Скончыў Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1985) і аспірантуру (1997), кандыдат культуралогіі, дацэнт. Аўтар 3 навучальных дапаможнікаў і 2 манаграфій пра беларускае каталіцкае духавенства (2013, 2019), кніг «Партрэты ў інтэр'еры Гародні: пародыі, эпіграмы» (2013), «Саветы», раман-хроніка (2015), «Ветракі. Смешныя вершы» (2024). Рэдактар-укладальнік альманаха «Новы Замак». Жыве ў Гродне.

П РОЗА

РЫЧАРД БЯЛЯЧЫЦ

Утульны порцік

Эсэ

Паралельнае жыццё

Раней па вядомых прычынах трапіць у палац князеў Друцкіх-Любецкіх не даводзілася. У канцы мінулага — пачатку нашага стагоддзя ён нагадваў будоўлю з вялікай барадой, пры гэтым за яго жыццё змагаліся і аматары гістарычных каштоўнасцяў, і мясцовыя ўлады. Аднак прывесці архітэктурны помнік да ладу каштавала дорага. Праўда, вельмі важная работа была зроблена, калі палац перакрылі, бо гэта асноўная ўмова выжывання любога збудавання.

Выратаваў палац канчаткова, безумоўна, XXII Дзень беларускага пісьменства ў 2015 годзе, які з трыумфам прайшоў у Шчучыне. Урачыстае адкрыццё палаца ўжо ў ролі ўстановы адукацыі па развіццю творчасці дзяцей і моладзі стала ледзь не асноўнай культурнай дзеяй для горада. Фінансавыя ўкладанні на рэспубліканскім і мясцовым узроўнях дапамаглі правесці дастаткова матэрыяльных і тэхнічных аперацый, каб будынак заззяў.

З таго часу, прынамсі, і пачалося калі не сапраўднае паломніцтва, то канкрэтнае хаджэнне ў шчучынскую славутасць. Новыя гаспадары на чале з дырэктарам Ірынай Пятроўнай Дзегцяровай, апроч сваіх непасрэдных абавязкаў па навучанні і выхаванні дзяцей, цяпер толькі паспяваюць сустрэцца з вядомых асоб і дэлегацыі ад мясцовых жыхароў да міністраў. Шчучын стаіць на скрыжаванні ўсіх дарог, і хто б ні ехаў у абласны горад ці за мяжу — грэх не пабачыць харомы шчучынскіх князеў. Так, аднойчы польская дэлегацыя са сваім гістарычна «падкаваным» гідам правяла ля палаца цэлы сімпозіум. Палякі добра асвядомлены, што адзін са слаўных прадстаўнікоў княжага роду Францішак Ксаверый толькі марыў аб палацы, але ніколі не жыў у ім, бо ён старэйшы за будынак амаль на сто гадоў; пасля сустрэчы з расійскім царом Аляксандрам I князь быў прызначаны членам часовай Вярхоўнай Рады Варшаўскага герцагства, яму даручылі справы, «якія адносіліся да кампетэнцыі міністэрства ўнутраных спраў». І ў хуткім часе князь Друцкі-Любецкі быў прызначаны міністрам скарбу Царства Польскага. Будучы па справах у розных сталіцах Еўропы, напэўна, ён і запазычыў адзін з версальскіх праектаў, каб праз гады нашчадкі ўзвялі аналагічную двухпавярховую рэзідэнцыю ў Шчучыне.

Мне ж давялося пазнаёміцца з архітэктурай палаца хутчэй праз паралелі гістарычнага артыкула польскага вучонага Рамана Афтаназі і майго дасведчанага экскурсавода, намесніка дырэктара ўстановы Таццяны Сяргееўны. Усё сходзілася: мураваны двухпавярховы будынак на высокім цокалі, «тры ўзаемна звязаныя аб'ёмы, сярэдні, злёгку адсунуты ўнутр аб'ём, быў ніжэйшы бакавых і ствараў на галоўным фасадзе порцік». Трое спалучаных шырокіх ўваходных дубовых дзвярэй. Глядзіш праз двайное шкло ўвечары, а агнёў на вуліцы ці не ў чатыры разы больш звычайнага. З каментаром уся велічнасць гмаху ўражвае яшчэ больш. Сцены вялікага салона аздоблены дубам. Праўда, кудысьці знік у «перабудовачны час» польскі паркет, паскрыпванне якога пад нагой павявала б быліннасцю. Злева плітачна-металічная лесвіца вядзе на другі паверх, на яе месцы зноў-такі некалі ляжала дубовая, а пад ёй — княжыя ванны. Жырандолі не жырандолі, а масіўныя сучасныя свяцільнікі, выкананыя лідскім «Каскадам», звісаюць з высачэзных столяў і высвечваюць, здаецца, моманты далёкай гісторыі. Уражвае сваім інтэр'ерам дабудаваная пасля вайны актавая зала. Усё сходзіцца. І толькі княжая бібліятэка ды архіў княжага рода знаходзяцца, на жаль, у Кракаве. Як, зрэшты, і шматлікія нацыянальныя каштоўнасці нашага краю параскіданы войнамі па ўсёй зямлі: карціны Шагала і Малевіча, летапісы і перапісаныя рукой Еўфрасінні Полацкай кнігі, яе ж унікальны Крыж працы Лазара Богшы...

Калі пачынаецца нераст

— А не страшна ноччу? — пытаюцца амаль усе госці і нават педагогі. Так, да трэскаў, піскаў, адным словам, «дыхання» дубовых сцен трэба прывыкнуць, вывучыць іх, бо яны маюць здольнасць, як і кожнае дрэва, усыхацца, набракаць. Па трубасцёках амаль заўсёды імкне вада — ці дождж, ці аселяя вільгаць. А кроплі, падаючы з другога паверха на сучасныя пластыкавыя навесы над уваходамі ў цокальныя памяшканні, напамінаюць узрывы навагодніх петардаў.

Найбольшы эфект ад разнастайных шумаў адчуваецца за конт акустыкі на першым паверсе. Высокія столі, амаль метравай таўшчыні сцены палаца, адумысная планіроўка напаўняюць памяшканне дзівосным рэхам нават пры дыханні. Гаварыць на адлегласці двух метраў у незапоўненай параднай зале амаль немагчыма. Кашлянеш — і, здаецца, увесь горад чуе.

А наогул, з кожным жылым памяшканнем трэба пасябраваць. І, калі нават апоўначы з'явіцца да цябе князь ці княгіня, неабходна ведаць іх імя і інтарэсы. Яны любілі, як князь Францішак Ксаверый, сваё далёкае Вялікае Княства Літоўскае. Ён марыў разам з кампазітарам і сваім сябрам Міхалам Агінскім пад апекай рускага цара аднавіць сваю недалёкую па часе дзяржаву. Утопія. Але ж мы сёння такія разумныя. Складзены ім праект проста не спатрэбіўся, бо пачалася вайна з Напалеонам, калі ніводзін беларускі князь не мог вызначыцца, якому Богу маліцца. А з'явіцца ў палацы нястомны аматар хуткай язды на аўтамабілі князь Уладзіслаў, з ім можна пагаварыць пра сучасны і тагачасны «Фольксваген». Графіня Марыя, будучая жонка Францішка, часта бегала да невялічкага азярца, якое знаходзілася ля сучаснага скрыжавання Савецкай і Астроўскага. Трэба ж, нарэшце, высветліць, памячаў князь сваіх рыбак залатым кольцам ці не. Усё ж вялікі клопат, калі наступае нераст.

А па начах...

Па начах асабліва плённа думаецца пра дзённыя сустрэчы.

— А Чорная нясвіжская Дама не прыходзіць часам? — пытаецца адна сучасная брунетка-князеўна, відаць, аматарка Караткевіча.

Але ж гэта не яе ўладанні. Прыходзяць тутэйшыя. Такі, напэўна, жаночы лёс, што ўсе яны бываюць пакрыўджанымі каханнем. Князеўна Аліна, праўнучка Францішка, пакахала гальшанскага князя Ануфрыя. Яны сустрэліся на адным з віленскіх баляў. Усё адбылося імгненна. Танец, некалькі высокіх інтымных слоў. Тэрасны парк. Нават пацалунак. Тагачасныя абяцанні памятаць і думаць, напэўна, значылі больш, чым сёння. Наступны раз яны ўбачыліся ўжо ў Гародні, у Старым Замку, праз паўгода. Яны — ён у чорным вячэрнім фраку і яна ў бялюткім бальным плацці — збеглі па крутой дубовай лесвіцы ўніз да Нёмана і каталіся на лодцы. Развіднела. Іх аднесла ўніз па цячэнні. У палацы — перапалох. Калі закаханую пару знайшлі, госці без лішніх слоў вырашылі асноўнае пытанне: вяселле. Але — першая руская рэвалюцыя. Князь Ануфрый, захоплены гісторыяй дзекабрысцкай плыні, часова ў Пецярбурзе. А потым вязнем — у Сібіры. Аліна нават не ведае, што з ім здарылася. Колькі ні пасылалі да яе сватоў — адмаўляла. Вось яна праз шмат гадоў, спакойная, сумная, у палацы сваіх продкаў. Я таксама маўчу. Князеўна падымаецца з майго нязвыклага для яе крэсла-круцёлкі, высокая, стройная, светлавалосая, з правільным прывабным профілем, здаецца, у тым самым гарадзенскім бальным плацці ідзе праз шырокія дзверы. І толькі чуюцца паскрыпванне прыступак пад яе лёгкімі крокамі. Лесвіцы, па якой пайшла князеўна, я чамусьці не памятаю, не ведаю. Хочацца кінуцца ўслед, але крокі сціхаюць, і дарэмна гарыць у маіх напружаных руках кішэнны ліхтарык.

Анёлак

Аднойчы пад вечар усчаўся парывісты заходні вецер. Звонку аб сцены палаца і калоны порціка біліся, світалі яго вар'яцкія парывы. Здавалася, канца яму не будзе. Але апоўначы вецер нібы ўлёгся ў кронах бліжэйшых клёнаў і бяроз. Неба раз'яснілася, і нават выглянулі зоркі. Людзі ўжо не ішлі дарожкамі паўз палац, з цікаўнасцю заглядваючы на высокія аканіцы, як днём.

Раптам за шыбамі прыцемненых акон аднекуль выбілася свячэнне, якое дробненька мільгацела на фоне начнога неба, быццам трапяталі белыя крыллі цёмнага дзіцячага сілуэта. Воблік заплыў у аконнае святло, і вырысаваўся зусім юны тварык, абрамлены кучаравымі русымі валасамі. Ужо праступіла светлае адзенне, што закрывала, як сціхар, увесь сілуэт хлопчыка. Над галоўкай выразна свяціўся німб. Гэта ж анёлак!

З літаратуры вядома, што існуе восем галоўных анёлаў, яны лічацца Божым уваабленнем. Яны, як і Бог, маюць розум, памяць, яны вечныя. Але тады ад нечаканасці я забыўся пра ўсё. Цяжка апісаць мой фізічны і духоўны стан. Нас падзялялі ўсяго два тонкія шклы. Несумненна, анёлак мяне бачыў, ён узмахнуў крыллямі і апынуўся ля самай балюстрады. Што было б далей — невядома, каб ён не загава-рыў. Голасу не было чуваць, але — дзіўна — я разумеў яго па руху вуснаў:

— Я служу Богу-лекару. Непадалёку адсюль даўным-даўно стаяў маёнтак. Я памятаю сваіх родных і час ад часу малюся за Шчучын.

Хутчэй ад страху нясна гучала-прыпаміналася старабеларуская гаворка ліцвінаў, на якой гаварыў анёлак і з якой я пятае праз дзясятае знаёміўся ў інстытуце.

— А ты па якой графскай лініі знаходзішся ў сценах палаца? — ужо на чыстай беларускай мове прадаўжаў анёлак-збаўца.

Што я мог сказаць у апраўданне? Ні гаспадар, ні арандатар, ні... «Ахоўнік мінуўшыны» падыходзіла найлепш, і дзіцячы тварык асвятляўся ўсмяшкай.

— Я ўвасобіўся ў цела маленькага графа, які тут загінуў, калі ўпаў з каня пасля выбуху шведскага снарада тры вякі назад. Я сышоў на зямлю, каб пазбавіць ад болю маці таго хлопчыка, якая праз усё жыццё пакутуе і кляне сябе за смерць малога графа, бо адпусціла яго аднаго пакатацца. Вінаваты ж ворагі, што прыйшлі на нашу зямлю. Я дапамагу і табе, — прадаўжаў анёлак. — Да сустрэчы.

Анёлак узмахнуў белымі крыллямі — я іх бачыў выразна, бо прасвятлела раніца — і без прыкметных намаганняў знік за магутнымі калонамі.

Утульны порцік

Па свежай, насычанай каларытнасці не ўступае гістарычнаму сучаснае вонкавае жыццё каляпалацавай акругі. Асабліва ў вясчэрні і начны час. І толькі дзіву даешся, што, аказваецца, сэлфі ў прыцемках нашмат папулярней за дзённае. Доўгавалосым і даўганогім школьніцам, напрыклад, вельмі падабаецца пазіраваць ў цёмны час ночы. Якія артыстычныя позы, начны позыў і натхненне!

— Ой, — толькі і сказала на мой нечаканы прыход адна фотамадэль.

— Ой-ой, — знайшоўся я, але дадому дзяўчаты не пайшлі, хоць да ранішняга гімна заставаліся дзве гадзіны. Можна пазайздросціць здароваму сну бацькоў школьніц. Але хтосьці ўсё ж прывіў дзяўчатам любоў да начных гістарычных помнікаў, калі яны гатовы фоткацца на іх фоне праз усю ноч.

Ці вось яшчэ адна зусім, бадай, не сучасная карцінка. На каленях непадалёк ад цэнтральнага ўвахода доўга стаяў хлопец у шортах. Дзяўчына велічна адводзіла ўбок позірк, пакрыўджаная на ўвесь свет. Рыцарскіх слоў не чулася, але выглядала ўсё амаль што перад самымі прыступкамі стагодняга палаца вельмі сімвалічна. Вось толькі шорты не вельмі пасавалі сітуацыі, хоць, пэўна, і падкрэслівалі трагічнасць адчуванняў іх уладальніка. Але дзяўчына, здаецца, не даравала. Абмінуйшы бедалагу, пайшла адна, не схіліўшы галавы.

Яшчэ карцінка з натуры. На пляцоўцы перад уваходам танцавалі ўзбуджана-вясёлыя ад выпітага малайцы. Што за музыка, за танец, за час — не разабраць. Урэшце выканаўцы паздымалі шорты і прадоўжылі жыць на свабодзе. Праўда, танцам перашкодзіла міліцэйская машына, якая паехала такой жа пустой, як і з'явілася. А танец, напэўна, паўтोरыйца дзе-небудзь на беразе возера.

Сядзяць перад палацам і пад сонейкам, і ў вечаровы час на ўтульных лавачках і сціплым пажылым пары. Штосьці думаюць, пазіраючы на вокны хароміны. Яшчэ з дваццаць гадоў назад яны, магчыма, вытанцоўвалі на паркеце княжай рэзідэн-

цыі «белы танец» або «цяжкі рок» (быў жа палац Домам афіцэраў!). Цяпер у гэтых сценах займаюцца іх унукі. Парадак.

А да позняга часу не гаснуць агні ў кабінетах дырэктара і намеснікаў. Яны плачуюць дзіцячае лета з сэлфі і марозівам, а заадно і сваё. Цяпер ва ўстановах адукацыі перапынку ў рабоце няма. Ідуць з усяго горада хлопчыкі і дзяўчынкі танцаваць, спяваць, ляпіць, выкрываць — тварыць. І толькі час ад часу хтосьці ў мяне запытаецца: «А вам тут не страшна аднаму ноччу?» Не, бо хіба можа быць страшна побач са сваёй гісторыяй, са Спадчынай, якую табе пакінулі продкі на зберажэнне. Яе патрэбна проста любіць. А каб любіць, найперш трэба вызначыцца, што любіць. Дзеля гэтага мы і жывём.

Пэўна, здзівіліся б князі, убачыўшы з акон вялікае возера. Зноў жа да Дня пісьменства тут не менш папрацавалі над здаровым іміджам гараджан, чым над духоўным, праклаўшы вакол вады шырокую дарожку з пліткі. З раніцы да позняга вечара людзі па-дзіцячы кругляюць па ёй. Я ім моцна веру, і хочацца да іх, але ж не адпускае палацавая супер-сігналацыя. Бачылі б князі ўсё — вярнуліся б дадому.

...Нечакана пусціўся густы дожджык. І набралася пад дахам палацавага порціка добра-такі людзей. Асабіста мне гэта затуленая з трох бакоў і прыкрытая зверху галерэя падабаецца, сюды бягуць схавацца часта. Тлумачу, што ад непагадзі беражэ маіх гасцей порцік, каляровая плітка якога памятае яшчэ крокі былых гаспадароў.

Утульны порцік, — заключае адзін з пацярпелых ад дажджу. І я згаджаюся: утульны. Тым больш з кветкамі, якія раскашуюць на жалезных кованках і ў час вячэрняга дажджу пахнуць асабліва духмяна аж з мінулых княжых вякоў, калі жыла і кахала юная Марыя, калі вяртаўся князь Друцкі-Любецкі з усіх еўрапейскіх сталіц у свой ціхі Шчучын, каб памаліцца ў касцёле Святой Тэрэзы за сваю Айчыну.

Даведка

Ф. К. Друцкі-Любецкі (17.12.1779–11.05.1846)

Паходжанне: старажытны беларускі княжацкі род герба Друцк. Сын кашталяна пінскага Ф. Друцкага-Любецкага.

Адукацыя: Пецярбургскі імператарскі сухапутны кадэцкі корпус, прапаршчык.

Служба: удзел у італьянскім і швейцарскім паходах Суворава (1799); ордэн Св. Ганны III ступені, падпаручнік; адстаўка пасля кантузіі, памесце ў Чарлёнах, жаніцьба (1807) з 14-гадовай пляменніцай Марыяй Сцыпія дэль Кампа, далучэнне яе шчучынскіх уладанняў да сваіх.

Член Гродзенскага губернскага камітэта па ўпарадкаванні быту яўрэяў (1806); Гродзенскі павятовы (1809) і губернскі (1812) маршалак дваранства; адзін з аўтараў праекта аднаўлення Вялікага Княства Літоўскага (1811); сапраўдны стацкі саветнік (1811), тайны саветнік (1819); гродзенскі (1813, 1816) і віленскі (1816) губернатар; падданы трох дзяржаў, выдатны міждзяржаўны фінансіст і міністр фінансаў Царства Польскага (1821), член Дзяржаўнага савета Расійскай імперыі (1832).

Адзін з самых уплывовых асоб свайго часу ў беларуска-літоўскіх губернях Расійскай імперыі: абарона дзекабрыстаў, паспяховая абарона эканамічных інтарэсаў мясцовага насельніцтва, адкрыццё польскага банка і земскага крэдытнага тавары-

ства, будаўніцтва буйных прадпрыемстваў і выхад на еўрапейскі рынак, рэфармаванне фінансава-падатковай сістэмы.

Узнагароды: тры ордэны Св. Уладзіміра розных ступеняў (1810, 1815, 1829), Св. Ганны I ст. (1812), польскі ордэн Белага Арла (1816), прускі ордэн Чырвонага Арла (1819); аўстрыйскі ордэн Леапольда (1821), ордэн Св. Аляксандра Неўскага (1826); саксонскі ордэн Рутавай кароны (1828), знак адрознення за 35 гадоў бездакорнай службы.

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

Ваўчыны паэт

Вёска Латышы месціцца на Дзятлаўшчыне, вёска Пескаўцы — на Лідчыне. Яны стаяць насупраць адна другой. Паміж імі цячэ Нёман. У Латышах жыве ўсяго адзін чалавек — Сцяпан Хатуля. У Пескаўцах жыхароў крыху больш — ну, можа, пяць ці шэсць.

Хата пескаўчанкі Настулі Хацук месціцца амаль на самым беразе ракі — і калі яна ходзіць па падворку, Хатуля добра бачыць яе нават са свайго акна. Часам яны пера-клікаюцца, асабліва ў грыбную пару. Аднаму неяк сумнавата бадзяцца па лесе — і тады Хатуля бярэ кошык, выходзіць на пагорак, які ўзвышаецца правей ад вёскі, становіцца на стромкі бераг і гучае:

— Настуля! Ого-го-го! Едзь сюды.

Голас у Хатулі, хоць і стары, моцны, пранізлівы — і Настуля чуе яго, нават знаходзячыся ў хаце ці ў каморы. Яна выходзіць на двор і шыбуе да Нёмана.

— Што ты хочаш, Стэпцю?!

— Баравікоў шмат развялося ў лесе. Пераязджай на гэты бок.

— Чакай! Буду перапраўляцца!

Пакуль яна бярэ вясло, кошык, ключ ад замка, Хатуля ўспамінае, як з вясковымі падлеткамі скочваліся па жоўценькім пясочку са стромкага берага і бултыхаліся ў раку. Нёман у гэтым месцы быў неглыбокі, вада даходзіла крыху вышэй каленняў — і малым нішто не пагражала. Альбо яны галяком проста ляжалі на беразе і пазіралі, як унізе верхаводкі касякамі плаваюць туды-сюды — і гэта таксама было займальна. Вада ў той час у Нёмане была чыстай, празрыстай — і ўсё выдатна праглядалася, што робіцца ў ёй. Цяпер яна брудная — і нават, каб праплывала акула, яе наўрад ці ўдалося б прыкмеціць.

А калі Хатуля падрас, стаў кавалерам, зноў ніякага суму не адчуваў. Над ракою грывела музыка, разліваліся песні, ладзіліся танцы то ў Пескаўцах, то ў Латышах, хлопцы і дзяўчаты на лодках перапраўляліся з аднаго берага на другі, аб'ядноўваліся — станавілася яшчэ веселей. Нехта выкрыкваў: «Шырэй, хата!»

Цяпер тут глухамань...

А вось і паказалася Настуля. Яна ўбачыла, што на фоне зубчатага лесу, над крутым абрывам, усё яшчэ шарэе камлекаватая постаць адзінокага Хатулі. Настуля адамкнула замок, адвязала лодку, якая дасталася ёй у спадчыну ад мужа, падхапіла вясло і спрытна пачала заграбаць ім у вадзе.

Настулі вясною споўнілася шэсцьдзесят гадоў, але яна яшчэ баба ў сіле: мускулы яе моцныя, тугія і пружыністыя. І жаночую, і мужчынскую работу яна выконвае з аднолькавым поспехам і ні ў кога не просіць дапамогі.

Хатуля з пагорка апусціўся ўніз, да свае лодкі, дзе бераг быў палогім, зрэдзь дзе парослым негустою травой і разлапістым падбелам. Ён ухапіўся рукамі за Настуліну лодку і разам з Настуляю сцягнуў яе на жоўты пясок, прывязаў да свайго слупка, замкнуў: ці мала што?..

— Ну, дзе тут твае грыбэ? Вядзі, паказвай...

— А во, пройдзем збоч вёскі ў лес — і там яны растуць цэлымі плямамі. Бяры — не хачу.

І праўда, Хатуля не падмануў Настулю: за нейкіх паўтары гадзіны яны набралі па поўным кошыку маладых, здаровых, цвёрдых баравікоў. Вяртаючыся назад, Хатуля прапанаваў:

— Можа зойдзеш у хату, пагрэешся.

— Не, Стэпцю, мне і так не халадно.

— Тады я правяду цябе да берага.

— Як хочаш...

— Часта ў вашу вёску прыязджае аўталаўка?

— Раз у тыдзень, — адказала Настуля. — Лідская. Такі акуратны вадзіцель — чаго не папросіш, заўсёды прывязе.

— А каля маёй хаты спыняецца Дзятлаўская, праездам у Карытніцу сігналіць. Але шафёр шалапут: бывае, іншы раз забываецца, чаго я прасіў — і не прывязе.

Спакваля яны прыйшлі на прычал. Хатуля адвязаў ад слупка Настуліну лодку, прапанаваў:

— Можа, вазьмі маё вясло, яно лягчэйшае, кляновае. У мяне іх два. А тваё з дуба, цяжкое.

— Нічога, спраўлюся і з гэтым. Я ўжо прыставалася да яго.

Як толькі Настуля села на лаўку, Хатуля спіхнуў яе лодку з пяску на ваду, прамовіў:

— Ну, пакуль.

— Дабранач.

— Прыязджай па грыбы.

— Пастараюся.

Настуля ўпарта гнала лодку да свайго берага. А Хатуля стаяў і чакаў, пакуль яна прычаліць. Нарэшце судна носам налезла на пясок, Настуля вылезла з лодкі, ланцугом прывязала яе да слупка, замкнула, выпрасталася і памахала Хатулю рукою. Хатуля адказаў ўзаемнасцю.

Яшчэ было не позна. Сонца ласкава асвятляла Прынямонне. Дзе-нідзе на небе бялелі пёрыстыя аблачынкі. Дыханне ветру ледзь-ледзь адчувалася на лістоце прыбярэжных асін.

Хатуля ступіў на свой падворак і амаль збянтэжыўся: каля хлява стаяў вялізны воўк і ўпарта, раўнадушна пазіраў на гаспадара. Што рабіць? Хатуля ўвайшоў у кухню, паставіў кошык з грыбамі, узяў пустое бляшанае вядро, жалезную качаргу, выйшаў на двор і пачаў качаргою моцна барабаніць па вядры. Воўк не тое, што спалохаўся, а неяк трошкі нібы ўздрыгануўся, але не ўцякаў, проста развярнуўся і павольна пайшоў за хлёў. А адтуль, мабыць, пакіраваў у лес.

Увогуле Хатуля ваўкоў не баіцца, а ваўкі не баяцца Хатулі. Ноччу яны свабодна разгульваюць па вуліцы вёскі, заглядваюць, калі адчыненыя веснічкі, у двары, нешта абнюхваюць каля хлявоў, шукаючы спажыву. Ніхто іх не палохае, бо няма каму палохаць — пустая вёска. А Хатуля для іх свой чалавек. Яны ведаюць, што ён нічога дрэннага ім не зробіць.

Вярнуўшыся на кухню, ён паставіў на слончык вядро, прыпёр да прыпячку качаргу і ўвайшоў у залу — і тут у галаве нешта пачало варушыцца. Хатуля зразумеў, што гэта нараджаецца новы верш. Ён узяў аўтаручку, вучнёўскі сшытак — і палілося:

Не хадзі, галодны воўк,
у мой двор да куранят,
бо ўганю табе кулю ў бок:
у мяне ёсць аўтамат.

За нейкую паўгадзіны напісаўся чарговы верш пра ваўка памерам у шэсць слупкоў. Хатуля некалькі разоў прачытаў яго і на гарачую руку недахопаў не знайшоў. «Добра, няхай адляжыцца, — падумаў ён. — Заўтра разбярэся». Ён пачысціў, упарадкаваў грыбы, пaeў, пахадзіў па надворку, каля хлявоў, цікуючы, ці не блытаецца дзе паблізу зноў той лясны госць. Але ваўка нідзе не было бачна — і Хатуля зноў вярнуўся ў хату. А між тым пачало шарэць — і Хатуля лёг спаць.

Назаўтра раніцай ён адварыў грыбы, падсмажыў іх на посным масле, добра-такі падсілкаваўся і свежым позіркам прабегаў па вершы. «Шкада, што побач няма На-стулі, — падумаў ён, — можа яна зрабіла б якія заўвагі. А-а, вынесу яго на абмеркаванне птушкам і звярам». Хатуля дастаў з шуфляды вокладкі ад нейкага нудотнага рамана, лісткі якога ён пусціў на распалку дроў у печцы, і па пераплёце разрэзаў іх, вокладкі, нажнічкамі на дзве роўныя палавіны. На адной з іх напісаў тэкст пра ваўка, заглянуў у свіран, узяў цвічок, малаток, зайшоў за вёску і да хвой прыбіў вокладку — няхай чытаюць яго творы.

А тут якраз два мужчыны збіралі грыбы: адзін малы, русявы, з вострымі залысі-намі вышэй скроняў, з Ліды, другі — высокі, крыху прыгнуты — з Дзятлава. Іх звязвала вайсковае сяброўства, якое засталася і па сённяшні дзень, ну і яшчэ гэтая страсць да пошукаў грыбоў. У малога была свая машына. Яны пакінулі яе ў Нагорніках — і ў лясным масіве паміж Нагорнікамі і Латышамі збіралі баравікі.

Першым згледзеў белую вокладку малы.

— Глянь, — звярнуўся ён да сябра, — нейкая абвестка на хвой ці што... Можа, тут забаронена збіраць грыбы, можа, тут радыяцыя, а мы... Ідзем прачытаем.

Зацікаўленыя, яны хутка наблізіліся да хвой — і высокі глухаватым голасам пачаў чытаць верш пра ваўка.

— Здрава! — сказаў малы. — А давай адшукаем гэтага паэта. Ён, магчыма, жыве тут, у Латышах...

— Давай.

І яны з хвойніку перабраліся на вуліцу Латышоў і, паглядваючы на хаты, вокны ў якіх спрэс былі закрытыя белымі занавескамі, а на дзвярах віселі замкі, крочылі ў бок Нёмана. У апошнім двары згледзелі пажылога мужчыну — і адразу пакіравалі да яго.

— Добры дзень!

— Добры.

— Прачыталі на хвой верш пра ваўка і хочам убачыць паэта.

— Ён перад вамі.

— Здрава!

— А кім вы будзеце?

— Ён з Дзятлава, — кіўнуў галавою малы ўбок высокага, — Васіль Кумпак, а я з Ліды — Змітрок Качан. Збіраем у лесе грыбы — і тут натрапілі на ваш верш на хвой. Як гэта вам удаецца так складна пісаць?

— Я і сам не ведаю. Ну, нейкая сіла проста прымушае, дыктую радкі — і я толькі ледзь паспяваю запісваць.

— І што, дзядзька, на самай справе маеш аўтамат? — спытаў Васіль Кумпак.

— Няма ні аўтамата, ні куранят. Гэта выдумка. Літаратуры без выдумкі не бывае. А словы «куранят» — «аўтамат» вельмі добра рыфмуюцца. Трэба, каб першы радок рыфмаваўся з трэцім, а другі — з чацвёртым, тады будзе нармальна.

— Здрава! — які ўжо раз выгукнуў Змітрок Качан.

— Але ж вы ў свой час набылі, напэўна, нейкую адукацыю? — уставіў слова Кумпак.

— У Моцевічах скончыў сярэдняю школу. Працаваў у калгасе трактарыстам. У мяне вершамі спісана аж пяць вучнёўскіх сшыткаў.

— А дзе вы тут у лесе дастаеце сшыткі, аўтаручкі?

— З Мінска сыны прывозяць. У мяне гэтага добра хапае. Ёсць і кнігі. Хочаце, пакажу.

— Не супраць.

Яны ўвашлі ў хату. На сталае, сапраўды, акуратна складзеныя ляжалі кнігі, сшыткі, між імі некалькі доўгіх і кароткіх аўтаручак. Змітрок пачаў перабіраць сшыткі, гартаць, нешта чытаць у іх, пасля прыпадняў галаву і прамовіў:

— А вы пашліце свае вершы ў Дзятлаўскую ці Лідскую газеты. Можа, апублікуюць.

— Хто такую біліберду будзе друкаваць? Думаеце, што я не разбіраюся ў вершах. Я ведаю, што пішу дрэнна. Ды лепш не магу. Няма вопыту, добрага дарадчыка побач.

Усе трое на хвіліну неяк задумаліся...

— А што, воўк — на самай справе прыходзіў у двор, — перарваў маўчанне Змітрок, — ці гэта таксама выдумка?

— Не, гэта праўда.

— У вершы гучыць сур'ёзнае папярэджанне ваўку. Але ж ён верш не прачытае. Не адукаваны, не ведае літараў. Звер ёсць звер, але ж, магчыма, хоць зверне ўвагу на вокладку. Задумаецца...

— Чорт яго ведае...

— А можна, дзядзька, я перапішу гэты вершык сабе на памяць аб сустрэчы з жывым паэтам?

— Калі ласка.

Хатуля вырваў з вучнёўскага сшытка чысты лісцік, паклаў яго перад Качаном, падаў аўтаручку. Той, надзьмуўшы губы, уздыхаючы, марудна выводзіў радок за радком. Нарэшце, падняўся і падзякаваў Хатулю за яго дабрыню. На гэтым мужчыны і развіталіся.

Неяк апоўдні Хатуля на сваёй лодцы пераправіўся на правы бераг Нёмана, завітаў да Настулі і прачытаў ёй верш пра ваўка. Яна ўхваліла твор і таксама параіла паслаць яго ў якое-небудзь выданне. Але Хатуля наадрэз адмовіўся.

* * *

Тым часам рыжым лісіным хвостом гулліва размахвалася па лясках Наднямоння пагодлівая восень — самы час для нарыхтоўкі на зіму дроў. Нахіляючыся над дубовай калодкай, Хатуля сек нятоўстае хваёвае голле і скадваў пад хлявом у кастражок. Выпрастаўшыся, ён убачыў, што ад веснічкаў да яго паспешліва ідзе Настуля. Наблізіўшыся, яна дастала з-за пазухі нейкую газету і, перагарнуўшы некалькі старонак пальцам, тыцнула ў літары:

— Во, у «Лідскай газеце» надрукавалі твой верш пра ваўка, але над ім стаіць надпіс не «Сцяпан Хатуля», а «Змітрок Качан». Гэта ж крадзёж! Падавай у суд. Адсудзіш. Цяпер за вершы, кажучь, таксама плацяць грошы...

— Не буду падаваць! Гараць яны гарам гэтыя грошы!..

Пажар

Перад тым, як адправіцца ў лепшы свет, Вінцук Гузель напісаў завяшчанне, згодна якому ў спадчыну заставаліся ўнуку Дзянісу трохпакаёвая кватэра і дача непадалёку ад горада, за Навасёлкамі. Вінцук падумаў, што такое рашэнне самае правільнае, бо ў сыноў ужо былі свае кватэры, у дачкі — таксама.

Дзяніс абрадаваўся такому выбару дзеда і, хоць сам жыў з маці далекавата, штодзень наведваўся да старога Вінцука, цікавіўся, як ён сябе пачувае, ці не мае патрэбу ў якіх-небудзь леках, ці не схадзіць замест яго ў аддзяленне сувязі і заплаціць за камунальныя паслугі...

Усё ішло даволі здатна і зладжана. Аднак дзед з кожным годам адчуваў сябе ўсё горш і горш — і неўзабаве адчаліў на неба. Дзяніс стаў паўнапраўным уладальнікам спадчыны.

Праўда, паводзіў ён сябе не зусім па-гаспадарску. Паколькі маці пераехала жыць да дачкі ў Магілёўскую вобласць, то яму варта было б самому, апроч іншых работ, апрацоўваць і дачны ўчастак. Аднак ён махнуў рукою на той участак. А тут яшчэ і заробкі электрыка ў гарадской бальніцы ў яго былі блякія — і ён рашыў знайсці шчасце на будаўніцтве моста цераз Керчанскі праліў. Не прамагнуўся. У Лідзе здаў трохпакаёвую кватэру па найму — і такія-сякія грошы сцякаліся, а там зарплата была намнога большая, чым у бальніцы.

Дахаты Дзяніс прыязджаў даволі рэдка: у год усяго адзін ці два разы. Летам, бывала, заглядваў са сваім белагаловым сябрам Павэлкам на дачу. І то пераважна для таго, каб «расціснуць» пляшку «Старкі» ці «Сваяка». А за рыдлёўкі і косы не брыліся...

Трава, пачуўшы вольніцу, вымахвала ў рост чалавека, крапіва, супернічаючы з ёю, на паўметра абганяла яе. У каранях пырніку ў зямлі, пракладваючы норы, заблытваліся краты. Сусед па дачы Цівунчык неяк спытаў:

— Дзяніс, чаму не косіш травы?

— А навошта яе касіць? Да зімы сама пасохне і абсядзе. А вясною вырасце новая.

— Яно то так... Але ж...

Тут, выражаючыся філасофскім тэрмінам, дзейнічаў закон адмаўлення адмаўлення ці, па-руску кажучы, закон отрицания отрицания, калі маладая трава выцясняла старую.

Аднойчы, праходзячы збоч дачы Дзяніса, на яе паклалі вока бамжы. Яны ўбачылі, што ўчастак спрэс зарос травой — значыць, ніхто яго не апрацоўвае, здатна ўзвышаецца дашчаты пафарбаваны домік, з даху ўгору высока прабіваецца заржавелая труба — значыць, ёсць цагляная печка ці хоць буржуйка. Чым не сховішча зімою ад лютых марозаў і шалёных завірух? У лесе, у сваім дзіравым шалашы, яны, бамжыстыя, замерзнуць, бяспрэчна.

— Ну вось што, — звярнуўся самы старэйшы з бамжоў да астатніх, — трэбна наладзіць слежку. Калі да восені на дачы не паявіцца ні адзін чалавек, перабіраемся жыць сюды.

Два бамжыстыя, у кароткіх зашмальцаваных куртках, пагадзіліся з такой прапановай трэцяга барадатага, які быў трошкі акуратнейшы за іх, насіў даўжэйшую куртку з адарваным гузікам угары, якую падабраў на плоце каля скрыні для смецця ў мікрараёне вуліцы Розы Люксембург. На нагах яго былі не парваныя пантофлі. У калоніі ў свой час ён навучыўся больш прыцэльна прастрэльваць позіркамі наваколле, аператыўна аналізаваць усялякія падзеі і абставіны.

Восенню бамжыстыя, хаваючыся за кустамі, амаль штодня адсочвалі постаці мінакоў і пераканаліся, што на гэтую закінутую дачу ніхто не прыязджае, а ў канцы кастрычніка прыйшлі сюды ўсе.

Участак Дзяніса быў абнесены невысокай драцяной сеткай, цераз якую можна было лёгка перабрацца. Для гэтага бамжы паклалі на калючую сетку старую парваную ватоўку, знойдзенную на звалцы, і перакуліліся цераз яе.

Яны не ўзломвалі замка ў дзвярах, а выкарысталі акно, якое складалася з адной даволі прадаўгаватай і шырокай шыбіны. Спярша асцярожна адгібалі цвічкі, баючыся пабіць шкло, пасля па чарзе пралезлі ў домік і ўцягнулі за сабой шыбіну. Там яе зноў прымацавалі да рамы, каб не ішоў холад.

Абстаноўка ў дамку прыйшлася бамжам да душы: у зале стаялі дзве канапы і металічны ложак, засланы цёплаю коўдрай, ляжала падушка. У кутку воддаль ад сцен, з большага абабітых бляхай, мясцілася буржуйка. Заглянулі бамжы і на кухню. Тут яны ўбачылі невялікі столік, да якога былі прыстаўлены два крэслы і адна табурэтка. Крыху воддаль туліліся газавая плітка і балон.

Так-сяк перакусіўшы, не распальваючы агню ў буржуйцы, адзетыя бамжы леглі спаць. Пакуль не заснулі, барадаты распавёў:

— Няпраўда, што рай толькі на небе. Ёсць ён і на зямлі. Ён вось тут.

Можа, з тыдзень бамжы лазілі ў дамок цераз акно, аднак аднойчы пры месячным святле выдралі з дзвярэй стары гаспадарскі замок і ўставілі свой, новы. Кожнаму дасталося па ключы.

Замка ж на веснічках не чапалі, бо на новы пашкадавалі грошай.

Ватоўку таксама не цягалі з сабою. Перакульваючыся на ўчастак, яны ўносілі яе ў дамок, а пакідаючы той, хавалі ў лесе пад кучаю сухога галля, якая грувасцілася непадалёку.

Неўзабаве бамжы ад некага даведаліся, што гаспадара дачы Дзяніса нават і ў Беларусі няма, што ён недзе ўзводзіць мост цераз нейкі праліў — і пачалі ўжо гаспадарыць смела. Перавалаклі сюды ўсю матэрыяльную базу: каляскі, лахманы, каструлю, гумовыя боты, чыгунную патэльню, пілку, сякеру. На газавай пліце (балазе, што ў балоне быў газ) рыхтавалі яду, грэліся ад буржуйкі. Увогуле, рэшткі восені і зіму правялі няблага.

А ў сярэдзіне красавіка ў Ліду нечакана прыехаў Дзяніс. Пераначаваўшы ў сваёй трохпакаёўцы, раніцай ён патэлефанаваў свайму сябру Павэлку і разам паехалі на дачу. Замок на веснічках адымаў добра, а ў дзвярны, як не ўхітраўся, ніяк не маглі ўсунуць ключ.

— Што за чартаўшчына? — абурывся Дзяніс. — Нехта, мусіць, падмяніў замок.

— Хутчэй за ўсё, — падтрымаў яго Павэлак. — Давай палезем цераз акно.

— Давай.

Па-бамжоўскай манеры адгіналі цвічкі, дасталі шыбу, паставілі на зямлю і верхнім краем прыперлі да сцяны. Адзін за адным улезлі ў дамок.

— Што гэта такое?! — зноў абурывся Дзяніс. — Не мае рэчы. Нейкія лахманы, боты, пілка — усё звалена ў кучу.

— Трэба выклікаць міліцыю, — прапанаваў Павэлак, — бо прыпішуць, што ты пакраў чужое дабро і хаваеш на дачы.

Дзяніс тут жа дастаў мабільнік і патэлефанаваў у аддзел унутраных спраў, растлумачыў дзяжурнаму, што зрабілася на яго дачы, як да яе міліцыі трапіць.

Праз некаторы час хлопцы, якія ўжо вылезлі з дамка і стаялі каля варот, пачулі выццё сірэны, а неўзабаве паказалася з-за лесу і сама машына. Яна сцішана пад'ехала і спынілася. З яе вылезлі тры міліцыянеры.

— Гэта мы выклікалі, — адрэпартаваў Дзяніс.

— Паказвайце, што ў вас тут такое...

Узышлі на ганак.

— Вось у гэтых дзвярах, — сказаў Дзяніс, — замянілі замок. Мой выдралі, а свой уставілі.

— Хто гэта зрабіў?

— Каб я ведаў...

— Як трапіць у дом?

— Прыйдзецца лезці праз акно.

— Без пытанняў.

Міліцыянеры разам з Дзянісам пралезлі ўнутр памяшкання, агледзелі чужое дабро, пасоўгалі сёе-тое па падлозе нагамі...

— Як думаеце, чыё гэта багацце? — звярнуўся старшы лейтэнант да астатніх.

— Думаю, што бамжы тут атабарыліся, — выказаў сваё меркаванне прапаршчык.

— А ты часта сюды прыязджаеш? — спытаў міліцыянер ў Дзяніса.

— Амаль год як не быў. Я будую мост цераз Керчанскі праліў.

— Цяпер зразумела... Дык выкідаем усё гэта дабро на двор і забярэм з сабою.

— На кухні яшчэ патэльня не мая і каструля, — папярэдзіў Дзяніс міліцыянераў.

— Нясі іх сюды.

Пакуль падначаленыя і Дзяніс выкідвалі ўсё вон, старшы лейтэнант агледзеў залу, кухню, сцены, столь. Яму спадабалася месца на кухні, над дзвярыма.

— Вось тут, — прамовіў ён, — паставім камеру відэааназірання. Бамжы прыйдуць, а камера іх і зафіксуе.

Усе пагадзіліся са старшым лейтэнантам. Так і зрабілі.

Пры панятых, Павэлку і яшчэ адным дачніку, склалі вопіс бамжоўскай маёмасці і павезлі яе ў міліцыю.

— Ну што, — звярнуўся Дзяніс да Павэлка, — тут нам няма чаго рабіць, адчалім і мы.

— Згодзен. Там хоць у бары пасядзім.

Яны ўставілі шыбу ў акно і ўслед за міліцыянерамі на аўтобусе паехалі ў Ліду.

А пад вечар, калі яшчэ не зусім сцямнела, на дачу прыйшлі бамжы. На кухні камера відэааназірання адразу іх і зафіксавала, але яны пра гэта нічога не ведалі, бо камеры не прыкмецілі. Затое ўбачылі, што на газавай пліце няма каструлі і чыгуннай патэльні.

— Нехта тут пабываў, — насцярожыўся адзін з бамжоў.

Пераступілі парог у залу — нічога з нарабаваных набыткаў не знайшлося. Хлопцы ўпалі ў роспач.

— Я думаю, — выказаў сваё меркаванне барадаты, — што гаспадар дачы забраў нашу маёмасць, палакаміўся на нашае. Трэба прышыкаваць ўзнагароду за гэта. Усе за?

— Усе!

Нанасілі з прыбудовкі кучу дроў, трэсак, наверх паклалі столік, крэслы, табурэтку, знізу паналіхалі шмат сухой травы, лісткі картону — чырк запалкам, і полымя ўзвілося.

— Атрымлівай, гаспадарык, залаты медаль за сваю сквапнасць, — са злосцю выцяў языком барадаты. — Цяпер уцякаем.

Яны кінуліся да выхаду. Дзвярэй не зачынялі, каб лепш паступаў кісларод і з большай сілай разгараўся касцёр пры дашчатай сцяне. Пералезлі цераз плот. Самы малады з бамжоў зняў з сеткі ватоўку і са словамі «Гары ты гарам» кінуў яе на ганак.

На двары ўжо зусім сцямнела. Наступіла ноч. Пад нагамі ў лесе нават не бачна было дарогі. Куды зніклі падпальшчыкі ў несусветным цемрыве — ніхто не бачыў.

А між тым агонь раз'юшана абдымаў увесь дамок і прыбудову гаспадара.

...Нехта пенсіянер Косцік Пац, які, каб захаваць рэшткі нерваў ад нападак жонкі, перасяліўся жыць на дачу і ў сваім вуглавым доміку за сто метраў ад пажару пачуў моцны трэск, бы страляе хто з кулямёта. А праз некалькі хвілін пачуўся выбух, нібы ўпала на зямлю бомба ці снарад.

— Няўжо вайна?! — ускрыкнуў Пац, ірвануў з сябе коўдру і, босы, выскачыў на вуліцу.

Пры святле полымя ён распазнаў, што гарыць дом старога Гузеля. Вярнуўся ў памяшканне і па мабільніку выклікаў пажарную машыну, якая прыехала даволі хутка.

Але тушыць ужо амаль не было чаго. Дом рухнуў — і разам з камерай відэаназірання дагараў на зямлі.

Пажарныя, аднак, не пашкадавалі вады і дастаткова шчодро палівалі палаючыя яшчэ галавешкі і рыжую траву вакол пажарышча, якую таксама прагна паядаў агонь.

Пераканаўшыся, што ўсе ачагі ўзгарання патушаны, пажарныя адбылі на сваё пастаяннае месца дыслакацыі. А раніцай прыехалі міліцыянеры з аўчаркай, каб знайсці свежыя сляды падпальшчыкаў. Але як знойдзеш, калі іх нябачна? Гэта ж не зімою на снезе. Сабака ж, нанюхаўшыся гары, толькі чыхаў і запытальна пазіраў міліцыянерам у вочы.

Пасля прыехалі ў цывільным адзенні супрацоўнікі крымінальнага вышуку. Апыталі дачнікаў з бліжніх участкаў, прахожых, але ўсе адказвалі:

— Не чуў.

— Не бачыў.

Спрабавалі выклікаць на адкрытасць Паца, ды той сказаў:

— Я спаў. Мяне разбудзіў трэск шыферу і выбух балона. Я аж напалохаўся: падумаў, што пачынаецца вайна.

Крыміналісты засмяяліся:

— А да пажару ты не падыходзіў?

— Не, пабаяўся, што хто сядзіць у засадзе.

Так аж да сённяшняга дня ніхто не ведае, куды зніклі бамжы-падпальшчыкі. Мабыць, растварыліся ў масах?..

Рай

Я ішоў каля лесу на сваю дачу. Лёгкая завейка дразнілася з маім тварам, чаплялася за куртку, асядала на шапку. Такая пагода мне па душы, і было прыемна адчуваць першародную яе свежасць, чыстае дыханне, дотык да галінак аголеных дрэў.

Ужо зусім нямнога заставалася да майго дома, як з-за паварота высунуўся і крочыў насустрач мне Дзіма Дзірбук. Наблізіўшыся, ён ажыўлена і радасна прамовіў:

— Здароў.

— Здароў.

— Маеш што?

— Прыхапіў на ўсякі выпадак бутэлечку настойкі баярышніку.

— Ну і добра. Ідзем да мяне.

— Пайшлі.

Яго домік быў непадалёку ад майго, за паваротам, справа ад дарогі. Дзіма адчыніў дзверы — і ў твар дыхнула прыемным хатнім цяплом, духмяным пахам нейкай стравы, якая варылася ў чыгунку на пліце.

— Нешта шыкуеш на абед?

— Суп харчо вару.

— Я гляджу, што так здорава пахне прыправамі... А куды ішоў?

— Думаў, якую галіну прыцягну з лесу.

— Але кідаеш без нагляду пліту, агонь... Мог бы нарабіць пажару.

— Дык жа падлога каля пліты абабіта бляхаю. Калі які вугаль і вываліўся б уніз — бляха ад яго не загарэлася б.

— Аднак, бывае, у палаючых дровах распачынаецца страляніна — і вуголле ляціць далёка. Маглі б заскочыць на тваё ложка...

— Гэта калі гараць яловыя дровы. Ад іх без стрэлаў, сапраўды, не абысціся. А ў мяне асінавыя. Яны гараць ціха і спакойна. Даставай, што там у цябе?

Я паставіў на табурэтку бутэлечку настойкі баярышніку. Дзіма дастаў з тумбачкі два невялікія кілішкі, адзін падсунуў да мяне, другі — да сябе.

— Я не магу піць неразведзеную, — запырачыў я. — Ёсць чым развесці?

— Кава ў кубку. Пойдзе?

— Давай.

Ён пакрысе ўліў кавы ў кожны кілішак, пасля накапаў настойкі.

Выпілі, рукавамі выцерлі вусны. Закускі добрай не было, ды яна і не была патрэбнай.

— Можа, хлеба возьмеш?

— Не... Няхай папачэ трошкі ў горле.

Мы сядзелі на ложку. Перад намі мігцеў у плітцы не зырккі агонь, злёжку струменіла з чыгунка, раздражняючы апетыт, пара. Поруч з пліткай стаяла маленькая сякерка — гаспадар, мабыць, тут нарыхтоўваў трэскі для распалкі. Далей, бліжэй да ўсходняй сцяны, на падлозе былі пасланыя газеты, на якіх віднелася насенне цыбулі, кабачкоў, тыквы. У куце стаялі чаравікі, на іх віселі парваныя шкарпэткі. Каля паўночнай сцяны стаяў адзін гумовы галош, другога не было бачна. У гэтай жа сцяне знізу нехта адарваў лапик шпалеры — і зеўрыла невялікая плямка тынкоўкі.

— З чаго склаў хаціну? — спытаў я.

— Са шпалаў. А каб ад іх не ішоў смурод, я абабіў сцены драцяной сеткай і атынкаваў. Цяпер, чуеш, паветра нармальнае.

— Даўно туляешся на дачы?

— Два гады.

— А што, дома жонка загрызае?

— Ды не. Жонка нармальная. Цешча адняла палову здароўя. Вось я і перабраўся сюды.

— Як гэта сталася? Ты ж, бачу, не малады. Няўжо да гэтай пары трываў яе?

— Мне сорак восем гадоў. Мы жылі з сям'ёй у васьміпавярховым доме па вуліцы Гастэлы. Дачка выйшла замуж — і мы з жонкай аддалі ёй кватэру, а самі перабраліся ў драўляны дом па вуліцы Чайкоўскага, да цешчы. Вось тут усё і пачалося. Там я спазнаў, што такое пекла. А тут для мяне сапраўдны рай.

— Але ж умовы, я сказаў бы, не зусім райскія.

— Для мяне рай.

— А жонка там жыве?

— Калі там, калі прыязджае сюды. У мяне да яе прэтэнзій няма.

— А чым такая знакамітая твая цешча?

— Усё ёй не так. Не так ступіў, не так устаў, не так сеў, не так перакапаў градку, замнога кавы насыпаў у кубак, няпоўнае вядро вады прынёс — і так без канца. За дзень па дваццаць заўваг. Патрэбна мець стальныя нервы, каб вытрымаць усё гэта.

А тут мяне ніхто не турбуе. Я аддзяжуру ноч сантэхнікам на заводзе электравырабаў — і сюды, днём адпрацую — і зноў сюды. Благадаць. Спакойная галава. А то, бачыш, заўчасна ўжо пасівеў.

Мы патроху-патроху «дабілі» настойку баярышніка да канца.

Я сют-тут азіраўся па баках, каб убачыць яшчэ што-небудзь прыкметнае — і тут падалося, як штосьці імгненна матляхнулася за акном. Не, гэта была не здань. Неўзабаве дзверы адчыніліся, і ў хаціну ўвайшла аграмадная, чырванатварая з пудовымі кулакамі жанчына. На ёй была куртка апошняга памеру, самаробная вязаная шапка, вялізныя кірзавыя боты.

— Доўга яшчэ будзеш тут сядзець?! — моцна выгукнула яна. — Марш дахаты!

І як тупнула здаравеннаю масіўнаю нагою — чэрці з Дзірбука так і пасыпаліся на падлогу.

— А гэта што за вылупак сядзіць?

— Ён мой сусед па дачы.

— Такі самы алкаш, як і ты?!

— І грама не бярэ на язык.

— Ведаю я вас. Каб начаваць прыехаў дахаты!

— Я заступаю сёння на ноч на дзяжурства.

— Схаджу і туды. Праверу. Дастану цябе і там. Не выкруцішся.

Я падумаў: балазе, што схавалі пустую бутэлечку і кілішкі, а то магла б разбіць іх на нашых галовах.

А цешча ўсё не супакойвалася:

— Дык да цябе дайшло, што я сказала? Бо другі раз як прыеду — спялю тваю гэтую хібару і самога ўпіхну ў агонь.

— Пасадзяць у турму.

— Я турмы не баюся.

Аграмадзіна, выходзячы на двор, з усяе сілы грукнула дзвярыма, і яе шырокая вопратка зноў парыўна матляхнулася за акном. Я падняўся і пазіраў, як памацнелая, густая завая паступова праглынае магутную постаць Дзірбуковай цешчы. А Дзіма, задаволены тым, што мне наяве давялося пераканацца, у чым прычына яго пакут і дачнага адшчапенства, з палёгкай выдыхнуў:

— Ну як табе мая цешча? Спакойная, пакладзістая... Ага?

— Я з ёю не пражыў бы і аднаго дня. Цяпер паверу, што твой рай, сапраўды, вось тут.

— А я пра што кажу...

Чалавек у гумне

Дакументальнае апавяданне

А ядою яго былі акрыды і дзікі мёд.

З Евангелля ад Матфея

У полі за Навасёлкамі, прадзьмутае з усіх бакоў вятрамі, стаіць адзінокае і шэрае гумно, пакрытае струхнелай ад часу і непагадзі саломай. У сцяне гумна прарэзана адно маленькае акенца, каля якога гадзінамі праседжвае і маркотна пазірае на свет Божы стары сівы дзед Станіслаў Пілёвіч.

Калі зверху не сыплецца снег ці не ідзе дождж, стары шомаецца ў двары каля сваёй пабудовкі: латае ў ёй дзіры па вуглах ці складае пад страху голле, каб не на-макала пад адкрытым небам. Голле гэтае ён здабывае ў маленькім старым садку, абрэзваючы яго на яблынях і вязучы ў вехаці, якія адразу ж можна запіхваць у пліту. Але найбольш Стась нацягвае сухога галля з лесу, да якога з паўкіламетра ці больш. Там ён вяжа яго ў «снапы», прычапляе вяроўку і, закінуўшы, як ружжо, за плечы, нясе дамоў. З усіх бакоў гумно дбайна абкладзена імі, і іх хапае старому аж на ўсю зіму. А вясною, летам і восенню зноў ідзе дбайная нарыхтоўка гэтага ж выратаваль-нага паліва, якое не дае замерзнуць старому ў гэтым глухім закутку канчаткова. Сваю работу Стась ведае добра і вядзе яе спраўна.

Некалі непадалёку ад гумна стаялі хатка і хлёў. Але час гэтыя пабудовы ўжо пра-глынуў: яны разбурыліся, згнілі, а ўцалелую рэшту Стась пасёк на дровы і спаліў. Гу-мно было пабудавана значна пазней за хату і хлёў, таму і ўцалела. І палавіну свайго свядомага жыцця Стась праводзіць у ім.

Надзвычай маркотна і сумна глядзець на гэтае шэрае, бязлюднае гумно здалёк. Адным-адно стаіць яно ў полі, нічым не затуленае ні ад лагодных, ні ад злосных вятроў, снежных завірух і бур. Кволы садочак, які расце ад яго крыху ў аддаленні, не служыць яму затулкам.

Здалёк здаецца, што на гэтым хутары няма ні адной жывой душы. Прыгледзеў-шыся, аднак, можна прыкмеціць, як каля гумна нехта шомаецца і варушыцца, і тады лягчэй становіцца на душы: там усё ж нехта ёсць, цепліцца хоць які, але жывы дух.

У хатцы, якая масцілася непадалёку ад гумна, у свой час бурліла жыццё — ого як! Шум тут стаяў з раніцы і аж да позняй начы. У Стася налічвалася тады аж пяць братоў, а ён быў самы маладзейшы сярод іх. Як толькі пралуплівалі хлопцы вочы, адразу кідаліся да печы, да прыпеку, каб выхапіць з-пад рук у маці кавалачак бліна ці мазанку, якою яна настырна мазала скавараду. Не заўсёды дваім, учапіўшыся за блін, удавалася падзяліць яго пароўну, і тады распачыналася бойка. Слёзы і плач тут за дзень многа раз чаргаваліся са смехам і вясёлымі, несамавітымі дзіцячымі гульнямі.

Падрасталі хлопцы, адзін за другім ішлі ў парабкі, каб самім прахарчавацца і такі-сякі кавалачак хлеба прынесці дамоў. Дайшла чарга і да Стася. Наняўся і ён да пана на работу. А той быў такі злосны і патрабавальны, што Стасевы паджылкі, здавалася, вось-вось расцягнуцца і лопнуць ад натугі. Дاپарабкаваўся Стась аж да

тае пары, пакуль з усходу не прыйшло пазбаўленне ад старых пакут. За сваім парабкоўствам не было калі нават ажаніцца: так і застаўся бабылём.

Тоўстым слоём часу пакрылася тая даўніна. Нікога не засталася з яго радні. Адзін толькі Стась, як пустэльнік, жыве ў гэтым закінутым гумне і глядзіць праз маленькае, як кату пралезці, акенца на навакольны свет. Ніхто не заходзіць сюды, не заглядае нават летам. Пазарасталі сцужкі-дарожкі да гэтага шэрага будынка. А зімою, калі ўсё замяце снегам, ніякі след не значыцца да гумна. І толькі зайцы густа ўтрапетваюць белы абрус вакол пабудовы, шукаючы сабе прытулку і спажывы.

Праз акенца Стась бачыць, як растуць, бы грыбы пасля дажджу, двухпавярховыя і трохпавярховыя катэджы, і любуецца імі. Яны пачынаюцца ад Паўднёвага гарадка і цягнуцца аж да Навасёлкаў. Прыгожыя такія, з чырвонай і белай цэглы, з мноствам вокнаў, з бліскучымі бляшанымі дахамі.

— І ёсць жа багатыя людзі, што такія дамы адgroхваюць, — сам з сабою разважае ўслых Стась. — Вось шыкоўна, напэўна, будзе ў іх жыць.

Ён усё прымае за чыстую манету і ўпэўнены, што катэджы гэтыя спадары пабудавалі за ўласныя сродкі. Праўда, аднойчы, калі ён стаяў у Лідзе ў чарзе па хлеб, а яго не прывозілі, людзі ўзбунтаваліся:

— Развялося гнілі ўсялякай, сабе паўзводзілі катэджы, а пра народ забыліся. На крыві нашай палацы будуць! — крычаў знерваваны высокі мужчына.

Стась не чуў такога слова — «катэджы» — і спытаў у чалавека, які стаяў перад ім:

— Што гэта за катэджы?

— Ды дамы такія двух- і трохпавярховыя, што каля Навасёлкаў і ў Шайбаках.

Стась зразумеў.

— А чаму на нашай крыві? — пацікавіўся яшчэ ён.

— А няўжо ты думаеш, што яны за ўласныя грошы іх пабудавалі? У мяне таксама немалы аклад, а пабудавання не магу, бо сумленна жыву.

Стась думае, што ўсе такія патрыёты, як ён, што ніхто і не паварушыцца, каб залезці ў дзяржаўную кішэню. Гэта толькі ён адзін адмаўляўся ад пенсіі аж да самай перабудовы, пакуль не абяднеў канчаткова. А так усё жыў за кошт прададзеных яблыкаў. Пенсію ж накіроўваў у Фонд міру... І не таму, што баяўся, што на яго гумно ўпадзе атамная бомба і яму прыйдзе канец. Не, яму проста было шкада гэтага навакольнага прыгожага Божага свету: як гэта ўсё абгарэлае, пакалечанае, скурожанае будзе ляжаць у развалінах...

Не, не ўсё гумно Стась адвёў пад кватэру. Ён толькі адгарадзіў у ім куточак з паўднёвага боку. Дастаў з-пад страхі старыя аполкі і імі адгарадзіўся. Аклеіў сцены газетамі і такімі ж аполкамі выслаў столь, а наверх насыпаў хвойнай кастрыцы, каб холаду не прапускала. Такою ж кастрыцаю абклаў бакавыя сцены, што выходзяць унутр гумна. Сам жа змайстраваў несамавітую плітку і так-сяк стварыў для сябе незайздроснае жылло.

Найбольшай заваёвай для яго стала плітка. Без яе ён зусім прапаў бы. А на плітцы ён варыць сабе бульбу, якая з'яўляецца для яго асноўнай стравай, сушыць рукавіцы і анучы. Яна добра абаграе і яго, і закутак.

З ядою справы ў Стася не вельмі клеяцца. З перабоямі хлеб, малако і тая ж бульба. Дзясяткамі гадоў гэтае меню не мяняецца. Звычайна вясною ён здымае лапкі

дзёрну ў сваім двары і садзіць на тым участку бульбу. На наступны год таксама асвойвае новую плошчу. І так чаргуе яе, ідучы кругам, каб не змяншаўся ўраджай. Ні разу на адным месцы бульбу не садзіць: без гною яна не расце. І ўсё ж, як яна ні родзіць, адной свае яе не хапае. Тады гаспадар закідвае на плечы мяшок, бярэ матыку ды ідзе шукаць бульбу на калгасных палетках. Сноўдае па іх, як шэрая здань, аж пакуль зямлю не закідае белым снегам. А зімою ўжо ласуецца набытым.

Найбольш яму падабаецца печаная бульба. Як толькі ў плітцы перагараць дровы, Стась разгортвае ў ёй вуголле і ў прысак накладвае бульбы. Праз якую паўгадзіну яна спячэцца як на духу. Гэта для яго свайго роду далікатэс.

З малаком і хлебам яму, бывае, цяжэй. Па іх раней ён ездзіў у горад на аўтобусе. Білеты тады былі не дарагія — усяго дваццаць капеек. І гэта яго цалкам задавальняла. А цяпер білет закаштаваў аж пяцьсот рублёў — і гэта Стасю стала не па кішэні. Каб эканоміць грошы, ён ходзіць у горад пешшу. Але стары ёсць стары: і сілы зусім не тыя, і рух ужо не той. Чатыры ці пяць разоў адпачывае ён у дарозе, ідучы ў горад і вяртаючыся назад.

Падабаецца яму прысядаць на пляскаты, з прыступкамі, вялікі валун за горадам, пры дарозе. Каля яго прытуліць свой кіёк, абапрэцца плячамі аб вышэйшую прыступку, дастане з торбы хлеб, малако і павольна сілкуецца. Малако, якое ён не адужае выпіць, вылівае ў нямецкую бутэльку з-пад гарэлкі «Гарбачоў», выпускаючы ў Берліне. Гэтую бутэльку ён знайшоў у лесе, збіраючы голле. Здатная такая, рубцаватая, з нейкім купалам пад верхам. Як цацка. І закрутка на ёй не нашая. Як закруціш, малако ніколі не выльецца. Так і цягае ён з сабою яе кожны раз, калі адпраўляецца ў горад.

У апошні час жытло Стася апанавалі мышы. Яны ўжо дайшлі да такога нахабства, што нават і днём пры сонечным святле бегаюць пад ложкам, пад сталом, пад лавай і ніколькі не баяцца гаспадара. І Стась надумаў, у што б там ні стала, абзавесціся катом. Толькі дзе яго ўзяць? І ён успомніў, што ў горадзе каля падвальных вокнаў сноўдаецца нямала нічыйных бяздомных катоў. «Там я і злаўлю якога-небудзь», — стрымаў сябе на гэтай думцы Стась. І накіраваўся ў горад.

Купіўшы малака і хлеба, ён падаўся ў бліжэйшы дом на лоўлю ката. Адламаў кавалачак хлеба і пачаў прыглядацца. Каля аднаго з пад'ездаў прыкмеціў аж некалькі катоў. Ім кідаў з акна нейкі хлопчык скуркі ад каўбасы, і яны, крадком, аглядаючыся па баках, ласаваліся імі. І ён сюды прысунуўся са сваім кійком. Каты так і пырскнулі ва ўсе бакі, напалохаўшыся яго кійка. Ён аднёс тады кіёк і паставіў каля лаўкі. А каты за гэты час зноў вярнуліся да сваіх ласункаў. Стась паціху нагнуўся і назіраў за імі, шукаючы лепшага. Пасля па-старэчы марудна схпіў самага меншага з іх, чорненькага, даверлівага такога, забавнага. Ён мяўкаў на руках у Стася і прасіўся на зямлю, да скурак, але Стась яго ўгаворваў:

— Не бойся, не плач, табе ў мяне будзе лепш.

Так і панёс яго дамоў. Торба вісела за плячамі, кіёк таксама Стась засунуў за пояс, за плечы, каб не палохаў катка, і, размаўляючы з ім, шыбаваў за горад. На валуне сам перакусіў і коціку наліў малака ў ямку на камені. І той, адчуўшы ласку чалавека, цалкам даверыўся яму, стаў свойскім, ручным.

Спалі разам на адным ложку, пад адной коўдрай. Коцік лагодна буркатаў, і Стасю было прыемна, што ў гумне яны ўжо ўдваіх. Гэта зусім не тое, што адзін. Разам яны сумавалі: кот па катах, а Стась — па братах, але разам дзялілі радасць, якая калі-нікалі выпадала на іх долю ці з цёплым надвор'ем, ці з кропляй свежага малака.

А ў мінулую зіму Стась зусім занядужаў. У яго не хапала нават сілы схадзіць у горад па хлеб і малако. Так ён і тоўк у сваім бяззубым роце вараную ці печаную бульбу, запіваючы яе вадою. Пабяднеў рацыён і ў ката. Праўда, для яго неблагой дапамогай былі мышы. Іх у гумне развялося дастаткова, і яны, хоць і чулі каціны дух, усё ж на пах бульбы пранікалі ў жылло Стася і трапляліся ў вострыя кіпцюры чорненькага коціка.

Пад Новы год у дзверы да Стася нехта моцна пастукаў. Стары ўстаў з ложка, накінуў на плечы парваную ватоўку і адчыніў гасцю.

— Шанаванне пану! — сказаў незнаёмец.

— Шанаванне.

— Што адзін, як воўк, живеш?

— Чаму адзін? Удваіх.

— А дзе ж другі? Не бачу.

— А вунь пад лаўкаю. Не заўважаеш?

Госць нагнуўся і ўбачыў у кутку чорненькага прывабнага коціка, з шэранькімі вачаняткамі.

— Такі здатны, — прамовіў ён.

Гэта быў высокі, прыгорблены дачнік, які ўжо аблазіў усе хутары ў пошуках гарэлки для пахмелля і дабраўся аж сюды, да гэтага паўасірацелага гумна.

— Каб чым пагрэцца, стары, — папрасіў госць.

Стась упершыню за многа гадоў рассмяўся.

— Печка яшчэ цёплая, можаш пагрэцца, — пажартаваў ён.

— Ды не, я не пра гэта, стары. Мне ўнутр што-небудзь трэба.

Стась ізноў засмяўся.

— Унутр, братка, я ўжо не браў нічога сорак гадоў. Знайшоў у каго прасіць...

Размова зацягнулася.

— Ты не сядзі тут адзін, — параіў незнаёмец, — а ідзі да мясцовых улад і прасі якога паратунку. А то памрэш тут, і ніхто нават ведаць не будзе.

— Даведаюцца. Я сказаў вунь на тым хутары: калі не будзе дзён колькі ісці дымок з майго коміна, значыць, я памёр. Дайце знаць, каму трэба. Гэта не страшна.

— Слухай, стары, — зноў не адставаў наведвальнік. — Цяпер жа па лініі міласэрнасці аказваюць усялякую дапамогу. Ніхто не прыязджаў да цябе?

— А хто сюды бездарожжам паедзе? І ад шашы пешшу ніхто не захоча ісці. Так ні разу ніхто і не быў.

— Ні разу, ніхто? Падышоў бы хоць сам у сельсавет ці райцэнтр. Папрасіў бы.

— Нікуды я не пайду.

— Добра, я сам тады паведамлю ім. Згодзен?

— Не!

Ён паведаміў. Праз колькі дзён прыехала хуткая дапамога з урачом і міліцыянерам. І павалаклі Стася да машыны. Упіраўся бедлага, шкроб нагамі па зямлі, растапырваў рукі і ногі, каб праз дзверы не выпхнулі. Нічога не дапамагло. Далі ў каршэль і ўкінулі ў машыну.

— Дайце хоць коціка ўзяць, — узмаліўся стары. — Ён жа тут прападзе адзін.

— У доме-інтэрнаце кот не патрэбен! — адказаў, як адрэзаў, міліцыянер.

Прывёзшы, Стася паклалі спаць. Спаў моцна, у забыцці. Прачнуўшыся, павёў вачыма па столі, па сценах. Аказваецца, ён быў дома на сваім ложку, гэта проста прыснілася. Стась абাপёрся на локаць, напружыўся і сеў. Пад лаўкаю сядзеў кот з мышшу ў зубах. Ён жаласліва глядзеў на старога, і позірк яго гаварыў: во, дзед, я ўжо даўно не сплю, бачыш, мыш злавіў, а ты занадта доўга спаў. Я нават падумаў, каб хоць з табою чаго дрэннага не сталася.

— Не станецца, — сказаў Стась. — Мы яшчэ доўга з табою будзем тут жыць, бо нікому не зрабілі зла. Няхай памірае той, хто робіць людзям зло.

* * *

Пакуль пісалася гэтае апавяданне, Пілевіча ўсё ж адвезлі ў Мінойтаўскі дом-інтэрнат для інвалідаў і прыстарэлых, дзе ён і памёр.

1994

АЛЬЖБЕТА КЕДА

Халодная

Памяці Івана Якаўлевіча Лепешава

Холадна. Страшэнна холадна. Падаецца, анямела кожная клетачка ягонага цела. У які ж нядобры час выпала Івану Якаўлевічу трапіць у шпіталь. І верасень быў халодным, дажджлівым. А ўжо кастрычнік. У кватэрах — як у цэментных мяхах. І ў шпіталі таксама. А ўключаць батарэі, як лічаць тыя, хто гэтым кіруе, яшчэ рана, бо тэмпература не дастаткова нізкая, бо трэба, каб нізкая пратрымалася столькі дзён, колькі вызначана. І не меней.

У руках яшчэ чулася сіла. Ён сціскаў, расціскаў кулакі, размінаў пальцы, каб ажывіць іх, каб адчуць рух крыві, якую ўжо каторы раз бралі для аналізаў. А вось з нагамі бяда. Не чуе іх. І калі патрэбна ўстаць з ложка, мусіць прасіць дапамогі.

Днём яшчэ неяк дае сабе рады. Трымаецца. Чытае. Ужо колькі разоў перачытаў артыкул «Усёй душой перажываю» былое студэнткі пра ягоную кнігу «Пошукі і роздум», надрукаваны ў «Літаратурнай Беларусі». Пра ягоную апошнюю кнігу. Ён не цешыць сябе, што будзе яшчэ нешта. Зрабіў усё, што хацеў. Напісаў усё, што хацеў. Праз пару тыдняў дзевяноста. Немалы век. Каляжанка, якая перадала газету, тэлефануе штодзень. Спытала, ці прачытаў артыкул.

— Ці прачытаў?! Яшчэ як прачытаў! Ужо колькі разоў прачытаў, перачытаў!..

І пачаў шчыра дзякаваць. І за тое, што напісала, і за тое, як напісала. Зрэшты, яна пісала пра ўсе ягоныя апошнія кнігі. Ёй гэта было і цікава, і патрэбна. І каб падтрымаць яго. Бо кожная кніга, кожны артыкул у ёй адгукаліся разуменнем, хваляваннем. Пра тыя пошукі і роздумы заўсёды гаварылі яны пры сустрэчах. А яшчэ часцей у бясконцых тэлефонных размовах. Памятала яна яшчэ са студэнцкіх часоў, як Іван Якаўлевіч паказваў ім свае кнігі, артыкулы ў перыёдыцы. Як тлумачыў, што такое для вучонага ўбачыць сваё надрукаванае прозвішча. Бо гэта ж ягонае, тое, да чаго прыйшоў, працуючы, ствараючы, адкрываючы, што перажыў, радуючыся кожнаму ўдаламу, хай сабе і невялікаму адкрыццю...

Ноч такая доўгая, бясконцая. Холад прабірае да касцей. Ці можна сказаць лепей, чым у створаным людзям нашым за вякі? Чым у фразеалагізмах, ягонай вотчыне, ягоным навуковым абшары, дасканалы вывучаным, зведаным да апошняе кропкі. Прабірае да касцей. Аднак жа не. Бо падаецца, і косці ўжо ад холаду скамянелі. Значыць, холад прабраўся яшчэ глыбей.

Сон ненадоўга падступае, змяняе тое, што вакол. І ўжо не светла-шэры шпітальны пакой, не ложка, не белая пасцельная бялізна, а цесны склеп вакол. Цэментная падлога, цэментныя сцены. Заўсёдная цемра. Цесната, сырасць і холад. Ён, Іван, кінуты ў халодную. Ці страшна яму? Яшчэ як страшна. Спачатку трымаўся, разважаў, што мо як выкруціцца, мо як яму пашанцуе выбавіцца, збегчы. Ды ніяк. Ужо колькі дзён ён тут адзін. А колькі дзён? Ужо і не ведае. Вылічыць ніяк нельга, бо цемра

непраглядная закрывае ўсё, хавае ўсе межы. Калі дзень, калі ноч, як даведацца? Часам прыносяць паесці. Кубак вады, міску нейкага варыва і скібку хлеба. Відаць, раз на дзень. Колькі разоў прыносілі? Не можа вылічыць. А часу трэба трымацца. Бо час — гэта адзінае тое, што мае чалавек, пакуль жывы. І час трэба напаўняць жывым, цікавым. Што ў ягоным жыцці самае цікавае? Кнігі. Пачынае перабіраць у памяці прачытанае, пераносіцца ў іншы свет. Ды холад вяртае назад, сціскае да болю. А хлопцу яшчэ толькі дзевятнаццаць. Не жыві, мала што бачыў. Няўжо ягонае жыццё так і скончыцца тут, у гэтай цемры, у гэтай халоднай?..

Калі пачалася вайна, Івану не было і сямнаццаці. Усе тыя гады суцэльнае тулянне, хаванне, выжыванне. Асабліва баяліся бацькі, каб не забралі яго, не вывезлі ў Нямеччыну. Неяк шанцавала, выкручваліся. Маці каму толькі ў ногі не кланялася, каб не трапіў яе Іванко ў спісы, каб выбавіць сыночка. А гэтым летам ўжо стала ніяк. Ні солтыс, ні знаёмы паліцыянт нічога не паабяцалі. Бо чым яе сын лепшы? Адзінае збавенне, каб не вывезлі, — запісацца ў паліцыю. Ды як запісацца? Ведалі, што сын ніколі не пагодзіцца. Думалі, меркавалі. І нічога лепшага не прыдумалі, каб самім пайсці ў пастарунак і запісаць сына, нічога яму не сказаўшы. Каб толькі час пацягнуць. Каб толькі цяпер не схапілі. Бо ведалі, што вайна на захад коціцца, што наступае чырвонае войска. Так і зрабілі. Разумелі, што трэба сказаць сыну, патлумачыць, чаму. І ўсё адкладвалі, бо баяліся. Ды чаго баішся, таго не ўбаішся. Нялёгка далася бацькам тая размова. Маці плакала, апавядаючы, збіваючыся, просячы сына зразумець. Бацька маўчаў. Іван, заўсёды паслухмяны, спакойны, разважлівы, спачатку не мог вымавіць ні слова. У вачох ягоных застыла неразуменне, боль, адчай, страх. Калі маці сціхла, паўтараў няўцямна, не даючы веры:

— Што ж вы нарабілі? Што ж вы нарабілі? Мама, тата, што ж вы нарабілі?..

А ноччу хлопец знік. Дзе маглі, шукалі. Усіх знаёмых абышлі. У суседнюю вёску хадзілі, дзе жылі матчыны бацькі. Ніхто нідзе Івана не бачыў. А тут з пастарунка прыходзяць, даймаюць, калі на службу з'явіцца. Дзе яны яго хаваюць?..

Дзе было схавацца? Дзе многа людзей. Дзе тлум. Дзе яго мо і не пазнаюць. Так думаючы, перабіраючы, вырашыў Іван. Ведаў, што фронт наступае, што бяруць людзей акопы капаць. З суседняе вёскі некалькіх мужчын забралі. Там праўдзівы людскі мурашнік. Хто будзе разбірацца, адкуль ён, чаму тут. Ведаў, куды трэба падацца. Ішоў на чамі, дайшоў да лагера, дзе трымалі людзей. І ўдалося-такі ў тым людскім моры схавацца. Ніхто і не заўважыў, што з'явіўся новы работнік, бо штодня людзі то знікалі, то прыбывалі. Ні з кім не размаўляў, нікому пра сваё не раскажваў. Цэлы дзень працаваў не разгінаючыся, ноччу — цяжкі ад знямогі сон. Доўжылася тое больш за два месяцы.

Ніхто іх асабліва не лічыў, ніякіх спісаў ніхто не бачыў. Строілі ў шарэнгі і вялі на працу. Вечарам вярталіся. Але аднаго ранку з'явіўся перад строем атрад паліцыянтаў. Нядобрае адчуў Іван, калі пазнаў між іх аднаго са свайго пастарунка. Пачалі выклікаць па адным, дапытваць, прыглядацца. Ужо некалькі чалавек з дапытаных, маладых мужчынаў, вывелі, сабралі асобна. Дайшла чарга і да Івана. Паспрабаваў быў назваць іншае прозвішча, але пачуў голас знаёмага:

— Вось дзе ты акапаўся! Думаў, схаваешся, перахітрыш нас?!

Ніколі не даведаўся Іван, ці выпадкова трапіў ён у рукі паліцыі, ці данёс нехта, дзе хаваецца. Прывезлі яго ў мястэчка, у пастарунак. Дапытвалі, чаму ўцёк, хто дапамагаў, з кім быў. Адзін, ніхто не дапамагаў. Сам дабіраўся. Патрабавалі заўтра ж апрануць паліцэйскую форму і пачаць службу. Хлопец трымаўся, як мог. Страшылі, білі. Вось тады і трапіў ён у тую жудасную халодную:

— Нічога, пасядзіш у халоднай, падумаеш, паразумнееш. Тады і пагаворым.

Калі б там быў хоць які палок, насціл, ці хоць бы пук саломы, вытрываць мо і было б неяк. Але не было нічога. Сырая цэментная падлога. Не верылася, што не дзе ёсць святло, цяпло, сонца. Падавалася, што ўсё тое дзесьці далёка, у нейкім іншым свеце, куды яму болей ніколі не вярнуцца.

Апошнія дні ў халоднай міналі ў дрымоце, у дурмане. Ці гэта быў сон, ці ён траціў прытомнасць, і сам не ведаў. Ніхто не прыходзіў. Голад, смага, але страшней за ўсё холад...

Усё закончылася нечакана. Быццам праз туман даносіліся ў халодную стрэлы, крыкі, каманды. Ды не было сілаў зразумець, што адбываецца. Ажно да таго часу, калі дзверы расчыніліся...

На вуліцы была восень. Лістапад. Немцы адступілі. Чырвонае войска вызваліла родныя мясціны. Іван не памятаў, як выбраўся з халоднае, як дабраўся дахаты. Першыя дні маці не адыходзіла ад сыночка. Столькі часу бацькі нічога пра яго не ведалі. Думалі, што не сустрэнуць больш, што згінуў іхні Іванко.

Аднак хлопец ачуньваў. Малады арганізм перамагаў немач. Клопаты маці, бацькі, цяпло роднае хаты — гэта вяртала да жыцця. І хоць няўежна, галодна было ў тыя першыя часы пасля вызвалення, усё ж нешта было. І з поля сабралі, і з агароду, і бульба свая. Самае лепшае яму, сыночку, які быццам уваскрос.

Так праляцела зіма. А вясною бяда прыйшла ў іхнюю хату. Іван трапіў у рукі энкэвэдыстаў. І — допыты, допыты. Бо ў іх жа спісы тых, хто быў у паліцыі. І ён там. «Прызнавайся! Служыў! Прадаўся! Як гэта не служыў?! А чаму ў спісах?!» — бы абухом па галаве, без перадыху...

Неаднойчы расказваў Іван Якаўлевіч сваім сябрам:

— Вы не ўяўляеце, што гэта такое — трапіць у іхнія рукі. Як яны мяне ламалі, круцілі. А ў чым я павінен быў прызнавацца? Нагаворваць на сябе?

Не, і ў юным веку зламаць яго было немагчыма. Следчы ўрэшце здаўся:

— Паверым. Ідзі. Змагайся.

Так дзевятнаццацігадовы юнак трапіў на фронт. Быў двойчы паранены. Асабліва страшнае раненне пад Кёнігсбергам.

І яшчэ неаднойчы будуць у жыцці Івана Якаўлевіча халодныя. Будзе ГУЛАГ. Шэсць гадоў пакутаў, няволі. За што? За тое, што «служыў».

Усё гэта праносілася ў памяці ветэрана, вязня, незаконна асуджанага і даўно рэабілітаванага з-за адсутнасці віны. Ноч сыходзіла. Хутка прыйдзе медсястра. Уколы, кропельніцы. Сёння да яго павінны прыйсці калегі. Адмаўляўся, не хацеў рабіць клопату. Але настоялі. Прыйдуць. Хай прыйдуць. Хто ведае, калі яшчэ сустрэне іх. Як жа быў ўсцешаны, што ягоная былая студэнтка прынесла цёплыя ваўняныя шкарпэтки. Яму ўжо і нацягнуць іх не было як, бо не сагнуцца, бо і рукі, і ногі не слухаюцца. Яна сама тыя шкарпэтки яму і апранула. Вось жа, і палягчэла. І стала цяплей. Ужо і ў халоднай палаце не так холадна.

Салодкая вадзічка

Салодкая-салодкая. Нікому не казала. Не тое, што таямніца нейкая. Проста не хацела, каб зноў казалі, што выдумляе. Мо і праўда, прыдумала, што вада салодкая-салодкая. Не, не заўсёды. Толькі калі п'еш яе няспешна, маленькімі глыточкамі, смакуеш, расцягваеш асалоду. Не так і многа часу мела Анютка, каб пасмакаваць салодкую вадзічку. Бо ўсё бягом, падбегам. Бо работка адна адну падганяе. Яшчэ зімою можна на печы схавацца і піць яе паціху, патроху, няспешна. Так было дома, у Шчонаве, у мамінай хаце. А тут, у халодным краі, які даўно стаў яе домам, вада, што цячэ з крана, ніколі салодкаю не рабілася...

О, гэтая Анютка! Харашухаю ў Шчонаве не была. Але і брыдкаю не была. Хто глядзеў на яе, вачэй не адводзіў. Бо так міла было ўзірацца ў блакітныя вочкі, з якіх так і свяцілася прыязнасць, ласкавасць. А ямачкі на шчочках, ружовенькіх, бы яблычак малінаўка на Спаса. Сама Анютка невысочкая, спраўненькая, стрытненькая, ладненькая, рухавая, кругленькая. Усюды, дзе трэба, кругленькая. А талію тоненькую паяском перацягне, перашчыкнуў бы, здаецца. Ды самае галоўнае — яе гутарка. Каго ні стрэне, прывітае, загаворыць, распытае. Заўсёды з усмешачкаю. А зубкі беленькія, роўненькія, валасы русыявыя, гладка, на прабор, учасаныя. А ўсміхаецца не толькі губкамі, а і зубкамі, і вочкамі, і ямкамі на шчочках. Таму не адзін кавалер хацеў узяць Анютку за жонку. Асабліва хацелі мець яе за нявестку шчонаўскія цётхны. Так яна іх называла.

— Ах, цётхна мая, а куды ж Вы ідзяце? — сустрэўшы кабету, прыпыніцца, запытае, распытае, а як жа здароўечка.

Бо ведала заўсёды, што ў каго баліць. Ці ўжо тое (ножка, ручка, галоўка, спінка ці сярэдзіна) не турбуе? І абавязкова прапануе цётхне тое, што ў руках мае. Яблычак, грушку. Бутэлечку з вадою, бо ж на працу ідзе, за цэлы дзень тая бутэлечка ой як ёй самой патрэбна, ад смагі выратуе. Ды не пашкадуе:

— Цётхна, мо глыточак вадзічкі вып'яце? Вы ж замарыліся, Вы ж ужо з фермы ідзяце, нарабіліся, глыніце вадзічкі, то і дахаты лягчэй зойдзеце.

Не скажа цётхнам, як сама, ідучы дахаты, вадзічку п'е, маленькімі глыточкамі, каб салодкаю-салодкаю стала.

Ах, як тыя цётхны яе любілі! Як намаўлялі сваіх сыноў замуж толькі яе, Анютку Мікалаішыну, браць, бо лепшае жонкі ім, а сабе лепшае нявесткі нідзе не знойдзеш. А хлопцы паслухмяныя былі і нарасхват хапалі дзяўчыну на гуляннях...

Шчасліваю была Анютка. Не было яшчэ такіх, са сватамі, прапановаў замужства. Бо ж маладзенькая, толькі васьмнаццаць гадоў мела. На ўсіх прыязна паглядала, нікому ганьбы не давала, усім ветліва ўсміхалася. І квітнела, радавалася маладосцю.

Ды трапіла і ў яе сэрцайка тая страла, што параніла яго і балюча, і салодка. Было тое на Спаса. У Райцы на гулянні запрасіў яе на танец хлопец з Кайшоўкі. Ганарова было шчонаўскім дзяўчатам займець кавалера з тае багатае, вялікае вёскі. Ды не пра гонар думала Анютка, калі ўпадабала гэтага немаладога ўжо хлопца. Упаў ён ёй у вока, запаў ён ёй у душу. Такі сур'ёзны, сталы. Адзін раз запрасіў, другі, а пасля ўжо стаў пры ёй і не адыходзіў. Заняў, як у Шчонаве казалі, на ўсё гуляне. Дахаты праводзіць пайшоў. Калі падышлі да хаты Мікалаішынае, прытуліў, прыгарнуў. Да-

лікатна, неяк нясмела, па галоўцы пагладзіў, а пацалаваць нат не паспрабаваў. Ціха спытаў:

— Я ж убачу цябе яшчэ, Анютка?

Што яна магла адказаць? Засмяялася шчасліва і выпырхнула з ягоных далікатных абдымкаў. Паляцела ў сваю бедную хатку. Каб цэлую ночку наноў перажываць усё, што адбылося. Кожнае слова перадумваць, кожны позірк прыгадваць.

Былі сустрэчы, спатканні. Ужо больш смелыя. Ужо і пацалункі былі. Горача і млосна становілася цэлу яе маладзенькаму. І калі праз паўгода заявіліся ў Мікалаішыну хату сваты, пагадзілася Анютка, пагадзілася Мікалаіха. Ды чаму ж не пагадзіцца? Праўда, маці хацела, каб дачушка бліжэй была, каб за шчонаўца выйшла. Адна ў яе донечка. Адна і ўдава Мікалаіха ў хаце заставалася. Гэта ж во і радня была б побач, сваты. Ды не пойдзе ж яна проці шчасця дачушкі адзінае...

Як і што пасля адбылося, што там нарабілася, ніхто ў Шчонаве і не ўведаў. Анютка не часта сюды завітвала. Ні з кім не сустракалася, толькі маці адведвала. Бачыла ўдава, што няма ў вачох дачкі таго шчасця, якім так нядаўна яны свяціліся. Нічога не хацела расказаць, ні на што не крыўдзілася Анютка. Запытвала маці, ці добры да яе муж, ці не б'е, не прывядзі Божачка, ці добрая свякроўка. Усё было быццам добра. Але ж бачыла матка, што нешта ўсё ж не так, як мусіла б быць пры такім вялікім каханні.

Прамінуй год. Усё радзей наведвала Мікалаіху дачка. А тут раптам заяўляюцца ў хату зяць са сваццяю. Свацця адразу крычаць пачала:

— Дзе твая дачка? Дзе ты яе хаваеш? Такое нам утварыла! Такая ганьба. Уцякла з хаты. Перад людзьмі сорам. Як гэта, каб жонка ды мужыка кінула?!

Стаяла Мікалаіха спалоханая, знікавелая, нічога не разумеючы, што сказаць, не ведала. Зяць таксама маўчаў. Крыху дайшоўшы да сябе, казаць пачала ўгневанай свацці, што нічога не ведае, што даўнавата ўжо не бачыла дачкі. То дзе ж яна падзе-лася? Яна ж у іх жыла...

Ні з чым паехалі. Са злосцю паехалі. Пакінулі адзінокай кабеце сум і боль. І пытанні, адказаў на якія не мела. Дзе яе дачушка? Што з ёю сталася? Ці жывая яе Анютка?

Толькі праз паўгода дайшоў у Шчонава ліст з далёкага краю, з-пад Мурманска. Нямала нашых маладых людзей у тыя часы на Поўнач трапіла, каб застацца назаўсёды. Праца была, жылло атрымоўвалі. Дзяўчаты замуж за тамтэйшых хлопцаў выходзілі. Туды і з'ехала Анютка. Некалькі гадоў на Радзіму не прыязджала. А неяк летам нечакана прыехала разам з новым мужам. Прыгожы хлопец. Праўда, да работы нашае, вясковае, не надта здатны. Але нічога. Каб толькі дачцэ добра было. Спрабавала маці загаварыць пра тое, мінулае, каб хоць што ўведаць. Ды Анютка, заўсёды добрая, паслухмяная, заўпарцілася, з такім болей прасіць пачала:

— Не кажыце мне, мама, пра тое, не пытайце, прашу Вас, не пытайце. Хай яно ўсё згіне. Не трэба Вам ведаць. У мяне муж. У нас будуць дзеці. У мяне сям'я. Вы ж хочаце, каб я была шчасліваю? З гэтым чалавекам я буду шчасліваю.

Не было чаго казаць дачцэ. Хоць і магла запырэчыць, што і тады была яна шчасліваю. Што і тады пра сям'ю, дзяцей марыла...

Гэтым разам усё ў Анюткі атрымалася. Удалым быў яе другі замуж. Штолета прыязджала з дзеткамі (двух сыночкаў-пагодчкаў нарадзіла). А забіраць іх заўсёды муж прыязджаў. Радавалася Мікалаіха, гледзячы на шчасце донечкі. Любіла, як тая ўбярэцца хораша, капялюшык па-гарадскому апране, паліто прыгожае, толькі караткаватае. Але ж што зробіш: мода. У Карэлічы паедзе. У Ліду надумала з дзяўчатамі Адамовічамі трапіць, плашчы модныя, балоневыя, сабе і мужу купіла. І кашулю нейлонавую яму. Грошы ёсць. Усё ёсць у яе Анюткі. І маці дачушка дапамагае. Нічога рабіць не развучылася. Парабіўшы ўсё, прысядзе часам на лаўцы і вялікі кубак вады возьме.

— Ты б малачка сабе ўліла, што ж ты гэтую ваду сырую п'еш? — не разумела Мікалаіха.

— Такое вады, як у нас, у нашым калодзісі, я нідзе не пап'ю. У нас яна салодкая, мамачка.

Пра што яна кажа? Якая ж вада салодкая? Не заўсёды разумела маці дачушку. Але ніколі не наракала. Бо ці ёсць у каго дачушка, лепшая за яе Анютку?..

Многа гадоў прамінула з таго часу. Даўно ўжо няма ўдавы Мікалаіхі. Няма і хаты, у якой чакала яна сваю дачку. Але прыехала неяк у Шчонова Анютка. У радні не надта блізкае, у сям'і стрыечнага брата, прыпынілася, раней таму напісаўшы і дазволу пабыць папрасіўшы. Пастарэла, вядома ж, але рухавая, хуткая. І вочкі ўсё тыя ж, васілёчкі. Усіх абышла, усіх шчонаяўцаў адведала. З Жэнькаю Мялешчыхай доўга ўсіх згадвалі. Вера Лідзіна ўспамінала, як старалася ёй сукенкі модныя, прамога пакою, пашыць. А дагаджала ж, як нікая краўчыха ў Шчонове! Паперажывала, што Таня Тунікава так многа робіць. Дзе і сілы бяруцца, такая ж худзенькая? Мала, што свае соткі робіць, яшчэ і на Барэйкавых картоплю садзіць. Не абмінула і хату Фані Калеснічыхі. З ёю згадвала Фаню Сцяпанаву, сваю сяброўку з далёкіх часоў маладосці...

Але больш за ўсё размаўляла Анютка з пляменніцаю Ленаю, дачкою брата стрыечнага, якая якраз дома летам на вакацыях была. Той усё цікава. Пра ранейшае слухала б да ночы. І ноч прыйдзе, а яна ўсё пытае, распытвае. І сама многа памятае, яшчэ ў дзяцінстве ад бабуляў шчонаяўскіх пра даўнейшае даведаўшыся. Усе ў хаце спаць даўно палеглі, а гэтыя дзве ўсё сядзяць. То на лаўцы пры хаце, то ў ганак зойдуць. І абедзьве з кубкамі. З вадзічкаю. Калі ў першыя дні заўважала Лена, з якім смакам п'е яе сваячка ваду, дзівілася. А як бліжэй сышліся, сказала Анютка свой сакрэт пра салодкую вадзічку. Нават дзецям сваім не раскажвала, бо што раскажваць, не салодкая вада там у іх. Ды хлопцы ж. І так смачна раскажвала, што захацелася і Лене навучыцца, каб салодкі смак вады адчуць. І навучылася! То вось і сядзяць сабе з кубкамі, прысёрбваюць. Раптам адчула дзяўчына, што змянілася яе цётка, пасур'эзнела. Пачала гаварыць зусім інакш, як заўсёды:

— Нікому пра гэта не гаварыла. А табе скажу. Бо ніхто на ўсім свеце не ведае. Бо тыя ўжо ўсе памерлі. Адна я засталася, хто памятае. Хачу, каб ты ведала. Ці чула ты пра тое, што была я тут замужам? (Як жа, каб такая даходная Лена ды не ведала? Падслуховала, на печы седзячы, з-за фіранкі выглядваючы, як яе бабуля Волька з сястрою сваёю Мікалаіхаю сакрэтнічалі. То неаднойчы і пра Анютку згадвалі). Замуж я ў Кайшоўку па вялікім каханні пайшла. І ён мяне кахаў. І чалавек быў добры.

І свякроўка добраю была. Хочаш спытаць, чаму ўцякла? А ведаеш, колькі грошай мела? Таксама ж ніхто ніколі не ведаў. Трыццаць шэсць капеечак. Толькі трыццаць шэсць капеечак у хусцінцы завязаных мела. Як я з такімі грашамі ды ў такую дарогу выбралася? Цяпер і сама дзіўлюся. Не магла ж я ў іх грошы ўзяць. Украсці. Хоць там і мае былі. Я ж на работу хадзіла. Зарабляла. Грошы ўсе ў свякроўкі былі. То ж і ехала да Мурманска ажно двоі сутак. Прасіла ў людзей хоць якую работу, каб на білет зарабіць. Колькі давалі, за столькі білет купляла. Усё бліжэй пад'язджала. А тады выходзіла і зноў прасіла... То чаму ўцякла, нікому нічога не сказаўшы? Бо так мне страшна стала, так мне гадка стала, што не стрывала. Кахаў ён мяне, мусіць, кахаў, як умеў. Ляжам у ложка, цалую, тады грудзі мае гладзіць, а тады сціскае з усяе сілы. Мне баліць, ды трываю. Ён быў імпатэнтам. Тады я гэтага слова не ведала. Сабралася неяк, а ўжо паўгода нашаму шлюбу было, да фельшара пайшла. Добрая была жанчына. Саромелася я. Грудзі, усе ў сінях, паказала. Расказала ёй, што між намі. Паспачувала яна і патлумачыла, што не можа ён быць мужчынам, што не можа ў нас быць сапраўднае сям'і, што не будзе ў нас дзетак. Параіла трываць, калі сілаў хопіць. Толькі грудзі берагчы. Я і збіралася трываць. Можна ж і так жыць, думала. І без дзяцей людзі жывуць. Уцякла я ў суботу. Дома нікога не было. У пятніцу свякроўка паклікала мяне пагаварыць. Сказала, што любіць мяне. Што хоча, каб мы жылі. Але ж дзеці павінны быць. Сказала, што павязуць мяне ў нядзелю ў Баранавічы, там яе старэйшы сын жыве. Што ў мяне ад яго дзіця будзе. Так і сказала: «Ад сына майго дзіця будзеш мець». І нат не спытала, а што я пра гэта думаю. А як мне такое? Цэлую ночку не спала. Думала ўтапіцца. Ці павесіцца. Што ж яны са мною зрабіць надумалі? Гэта ж як кароўку да быка водзяць, так яны і мяне? Як свінню да кныра, так яны і мяне? Як мне пасля такога жыць? Гэта ўсё круцілася ў маёй галаве, падавалася, яна зараз расколецца. А пад раніцу, перадумаўшы ўсё-ўсенькае, як ратавацца, вырашыла ўцякаць. На Поўнач, да Мурманска. Там ужо дзяўчаты нашыя шчонаўскія былі. Анюта Апанасішына, Люба Барэйкава, Ніна Парасчына. То і я даеду, дабяруся... Цяпер ты ведаеш. Што хочаш з гэтым рабі. Толькі пачакай, пакуль мяне не стане.

Анюткі Мікалаішынае не стала дзесяць гадоў таму. Засталася мне ад яе салодкая вадзічка. Ды толькі ў Шчонаве нашым яна салодкая.

ВІКТАР САЗОНАЎ

Імітацыя самагубства

Было ўсё так. Вырашыў, значыцца, Апанэль імітаваць самагубства. Прозвішча такое, Апанэль. Яго нават жонка называла не па імені, а па прозвішчу.

— Апанэль, — бывае кліча. — Дзе ты прапаў, каб ты праваліўся! Ідзі вячэраць, а то астывае ўжо.

А ён заўсёды адказваў з любоўю:

— Іду, мая каханая Апанэліха. Бягу, аж валасы назад. Спяшаюся і падаю.

Яе людзі таксама Апанэліхай называлі. Але гэта не мае да тэмы расказу аніякага дачынення.

Ну, ні ён першы, ні ён апошні задумаў тую імітацыю. У многіх мужыкоў у нейкі перыяд жыцця гэта становіцца любімай забавай, або навязлівай ідэяй. Называйце як хочаце. Але што характэрна, толькі да першай спробы. А пасля неяк яны астываюць да гэтай ідэі, асабліва тыя, у каго нешта пайшло не так.

Каб Апанэліха была больш уважлівая да мужа, то зразумела б нават сваёй невялікай галавой, што нешта той задумаў нядобрае. Усё ж было напісана на яго твары буйным шрыфтам. Гэта акурат той выпадак, калі морда з субцітрамі.

Дасталі ўжо Апанэля ўсе аж да пячонак. Каб тры печані было, то і тыя не вытрымалі б такіх адносін да галавы сям'і з боку жонкі. А ў яго толькі адна, тая печань. Вось што засмучае. І тая добра гарэлкай пашкоджаная. Як вытрымлівае ўсё гэта — загадка.

Мясцовы ветэрынар над тым доўга галаву ламаў, пакуль быў маладым яшчэ спецыялістам, прысланым на практыку з горада пасля заканчэння вучобы.

— Як гэта вашы печані такую нагрузку вытрымліваюць, — часамі здзіўляўся. — Коні, вунь, і не п'юць, і не жанатыя, і то, бывае, хварэюць.

А пасля ўжо, як уцягнуўся ў сапраўднае вясковае жыццё, такіх дурных пытанняў не задаваў. Увогуле ніякіх не задаваў. Толькі кошт самагонкі пераправяраў і на гэтым заканчваў свае сацыяльныя стасункі з карэнным насельніцтвам.

Радню правучыць, значыць, надумаўся Апанэль. Жонку там напалохаць крыху. Мужыкі ж яны дурныя, як суседскія чаравікі. Думаюць, гэтым жонку можна напалохаць. Ага. Такія яны баязлівыя нібыта, тыя жонкі. Іх канцом свету не напалохаеш, не тое, што ўласным. Каб усе мужыкі ў вёсцы перавешаліся адначасна, і то бабы не напалохаліся б. Падумаеш, прычына для страху. Ёсць жа і другія вёскі. Ды і горад не так далёка, калі разабрацца. Хапае яшчэ мужыкоў. На бабскі век дык з гакам.

Ну, дык вось. Завязаў Апанэль вярхоўку пад пахі сабе, канец з пад каўняра кашулі вывеў і шукае, да якой халеры яго прымацаваць. Трэба ж на нечым вісець. Гравітацыю то пакуль што ніхто не адмяняў. А гравітацыя — яна штука такая. Не павіснеш проста на адным жаданні. Трэба хоць крук які ці цвік вялікі. А дзе яго ўзяць? Цяпер такіх ужо не выпускаюць.

А як хату будаваў, такой акалічнасці не прадугледзеў. Маладым быў, думаў, усё не так з жонкай будзе, як ёсць. Меркаваў, што каханне там аж да труны, і ўсё та-

кое. А тут труны яшчэ няма, а кахання ўжо няма. І вяроўку няма за што прычапіць. Бяда.

Гэта ён цяпер ведае, што самы моцны і шчаслівы шлюб — гэта шлюб па разліку. Пры ўмове, што разлік правільны, вядома ж. А тады які разлік, калі ўся кроў з галавы ў іншае месца перамясцілася. Вось тым месцам і прымаў рашэнне. Я пра сэрца кажу...

На адзіным дастаткова высока ўмацаваным круку вісела люстра. Ну то ён люстру са столі зняў, акуратна на канапу яе паклаў і відэльцамі абклаў з бакоў. Вострымі канцамі да гары. Каб хто з дуру не прымасціўся сваім азадкам на люстру, як вісельніка заўважыць. Люстра то ў яго дарагая. Разам з жонкай выбіралі некалі, яшчэ на падораныя на шлюб грошы. Ну шкода ж, калі хто пляснецца на яе самай тылавой часткай свайго цела. Я ўжо не кажу, які гэта сорам, як расціснуць гэтую эстэтыку тым ганебным месцам.

Пайшоў на вуліцу, налупіў бэзу, па падлозе рассыпаў. Так яму больш эстэтычна падалося. Ды і водар ад бэзу — па ўсёй хаце. Успаміны пра каханне навявае пра яшчэ тую жонку, з таго жыцця, калі думкі пра імітацыю самагубства не завітвалі ў чарапок.

Прымацаваў ён вяроўку да крука з-пад люстры, а табурэтку, на якой стаяў, адпіннуў нагамі. Неахайна так адпіннуў, з пагардай, як яна ў чым вінаватая ўсядно. І вісіць, значыць.

Напачатку то і нічога сабе. Прыкольна. Весела. Думае, вось жа пасмяецца, як жонка лямантаваць пачне, якім ён быў добрым пры жыцці. Пашкадуе, што ставілася да яго не заўсёды добра. Хай цяпер знае, зараза, як без яго будзе. Можа, што да яе хоць зараз дойдзе...

Вісіць, вісіць, значыцца, а ніхто гэтага не заўважае. Крыўдна неяк. Вельмі падобна на смешны палавы акт, калі ты зверху, а знізу нікога няма. Ды і абрыдла ўжо нічога не рабіць. Мужчына то ён працавіты, так доўга гультайнічаць сабе ніколі не дазваляў.

Хацеў ужо пайсці па гаспадарцы агледзецца, свіней пакарміць там, карову, і потым ужо вешацца. Ды дзе там. Адчапіцца аказалася куды больш складана, чым прычапіцца. Праўду людзі кажуць, што з таго свету не так лёгка вярнуцца.

Дрыгаецца ён на той вяроўцы, а вузел пад яго вагай так зацягнуўся, што і абцугамі не расцягнеш. Мужык то ён у целе. Яшчэ ў войску важыў восемдзесят кіль. А калі гэта было... Тут адно толькі бруха кіль дваццаць — дваццаць пяць будзе.

Ды і абцугоў ніхто не падасць.

А яшчэ і боты не зняў. Керзавыя такія, цяжкія, як гіры. Раней і не заўважаў, якія яны цяжкія. Не падумаў неяк пра гэта, як вешацца пачынаў. Вось і пашкадаваў. Маракуе, што калі другі раз вешацца будзе, то ўсё больш дэталёва прадумае. Не такая гэта простая справа — вешацца. Тут з галавой падыходзіць трэба.

Боты то неяк нагамі скінуў. Разуўся ў паветры, так бы мовіць. Толькі вось лягчэй ад гэтага не стала. Тут ужо і шкарпэткі сталі цяжкімі.

Вось жа ўляпаўся, як у каровіны бліны новымі туфлямі, ідучы ў госці. Хацеў клікнуць каго з панадворку. Ды дзе там. Вяроўка так грудзі сціснула, што толькі піск

ледзьве чутны з гарляка нясмела прабіўся. На слых зусім не распазнавальны. Ну, можа, толькі сабака мог пачуць.

А вяроўка тая, — вось дзе і смех і грэх, Апанэль на ёй цялушку наважваў яшчэ трэцяга дня. А цялушка тая абгадзіла вяроўку сваімі экскрэментамі. І мачай абдала яшчэ ў прыдачу. Цялушка, што ты ёй зробіш. Маладая яшчэ, нічога не разбіраецца ў прыстойнасці. Ды і прыбіральняў для цялушак ніхто не дадумаўся рабіць. Вось і гадзяць, дзе папала.

І трэба ж, каб так атрымалася, што цяпер той абгаджаны фрагмент аказаўся акурат пад самым носам павешанага. Яму і так нясоладка. А тут на табе. Ледзьве дыхае, дык яшчэ чым дыхаць прыходзіцца.

Спачатку Апанэль дакараў сябе, што не ўзяў тую вяроўку, на якой жонка бялізну сушыць. Яна чысценькая заўсёды, бялютка, як снег на Каляды. Палічыў, што гэта занадта здзекліва ўжо будзе з жонкі, вешацца на яе любімай вяроўцы. Пашкадаваў, ну дык зараз расплачвайся за сваю дабрыню па поўнай.

А так яно заўсёды.

Але потым так павярнулася, што з вяроўкай усё ўдала атрымалася. Бо дрыгачыся паміж падлогай і столлю няўдалы самагубца наклаў у порткі з тае напругі. Не шмат так, зусім крыху, але ж... Сорамна стала, хоць ідзі і вешайся. І невядома, ад чаго большая чырвань была: ад такой ганьбы ці ад напругі. Адно, што было добра — смурод ад вяроўкі акурат да месца прыйшоўся. Хай сабе людзі ўсё на цялушку звальваюць.

Але ж людзей як не было, так і няма. Чалавек вешаецца, а ім і справы аніякай. Зусім сумленне ў людзей знікла. Чэрствыя сталі, як памёт дыназаўра. Апанэль за гэты час так зненавідзеў чалавецтва, як да гэтага толькі жонку. А жонку яшчэ больш, чым чалавецтва.

Ну, самі падумайце. Яму дык што, таму чалавецтву... А тут — свой родненькі муж боўтаецца пад столлю, а яе невядома дзе чэрці носяць. Ну што ты скажаш... Няма слоў...

Сонца і тое схавалася. Тут на святле вісець вялікага задавальнення не было, а ў поцемках увогуле сумна. І тэлевізар не ўключыш, для хоць нейкай разнастайнасці — не дастаць да пульта. І кніжку не пачытаеш — цёмна ўжо. І святла не ўключыш — не дацягнуцца. Ды каб і дацягнуўся, дык нічога не атрымаецца. Люстру то зняў здуру. Не падумаў.

Апанэль ужо і надзею страціў, што сюды хоць хто калі зойдзе. Стаў успамінаць, колькі чалавек пражыць без ежы можа. А як дапетрыў, што без вады ўсяго некалькі дзён працягне, зусім запанікаваў. Раскіс. Ледзьве на распакаўся. Але своечасова схамянуўся. Трэба ж вільгаць берагчы. Хто яго ведае, калі нальюць. Хаця б вады. Тут не да раскошы ўжо.

Першым у хату зайшоў кот. Дзверы былі прыадчыненыя. Апанэль наўмысна так зрабіў, каб чуць крокі лепш было і падрыхтавацца да прыходу жонкі. Галаву там набок павярнуць, язык высунуць. Яшчэ да канца сам не разабраўся, як правільна трэба вісець.

А ката адчыненыя дзверы не здзівілі ані кроплі. Зайшоў ціха, паглядзеў на Апанэля. Каты ў поцемках добра бачаць, толькі нікому пра тое не гавораць. Пастаяў, падумаў, праверыў сваю міску і незадаволена пайшоў на вуліцу.

Як яму ў гэты час зайздросціў Апанэль! І кату зайздросціў, і сабаку на ланцугу, і цялушцы на вяроўцы, і нават жонцы невядома дзе.

Ужо цвёрда вырашыў, што больш вешацца не будзе. Гэта першы і апошні раз. Павешаўся разок — дый годзе. Колькі ж можна. Работа стаіць, а ён вісіць. Дурнота нейкая атрымліваецца. Дзе логіка хоць якая? Дзе сэнс? Аніякага сэнсу ў гэтых вешаннях няма.

Ну, хіба жонку напалохаць толькі. Дык яшчэ не факт, што напалохаецца. Увогуле не факт, што прыйдзе. А як прыйдзе, то яшчэ ці заўважыць яго ў поцемках. Люстру то ён зняў. Вось жа дурань. Што-што, а люстру мог і не чапаць. Хай бы і ён вісеў, і люстра. Крук абодва грузы вытрымаў бы. Апанэль жа сам яго некалі ўкручваў у столь. Надзейна зрабіў. Як і ўсё астатняе.

І раптам чуе голас жонкі:

— І што гэта ты ў поцемках. Наглыкаўся гарэлкі хіба зноў?! І калі ўжо табе хопіць?!

Так яму крыўдна стала. Ён жа сёння ні грама не выпіў. Вісіць абсалютна цвярозы, светленькі, як фіранкі перад Вялікаднём.

А яна яшчэ і святло ўключыла. Дакладней уключальнік святла.

Вось жа гадзіна. Наўмысна хіба так зрабіла. Як усядно ведала, што аголеныя правад для люстры чакалі яе прыходу на шыі мужа.

Трасянула вісельніка добра. Трасянула дык трасянула. Аж дым пайшоў з вяроўкі. Высахла яна імгненна і ад цялушковых экскрэментаў, і ад поту вісельніка, хоць людзі кажуць, што яны не пацуюць. Пацуюць, і яшчэ як пацуюць.

А вось што жонка ўбачыла, дык барані Божа, ворагу не пажадаеш.

Мужчына пад столлю ад удару токам засвяціўся як на рэнтгене. Жанчына глядзіць, а сярод яе хаты вісіць ці то шкілет, ці то прывід. Вісіць і свеціцца. Іскры лятуць у розныя бакі, а ён трасецца і нічога не гаворыць. Ну, выказаў бы якія патрабаванні, ці што. Растлумачыў бы, якой халеры прыйшоў да яе ў хату, чаго хоча. Дык не. Аніякіх прэтэнзій, нават заўваг не выказвае. Трасецца, як у фільме жахаў, і ўсё тут.

Ну самі падумайце. Каб яна хоць ведала, што гэта муж свеціцца. Можа, хоць гэта яе спалох зменшыла б. Мужа то не так шкода, як здань якую. Але як разгледзець, што гэта муж? Нейкая постаць завісла ў іх хаце паміж столлю і падлогай — і не падмаецца, і не спускаецца. Анамалія нейкая. І святло не ўключаецца.

Бедная жанчына ад спалоху плюхнулася азадкам на канапу. І толькі тады зразумела, чаму люстра не ўключылася. Як яна на канапе ўключыцца? Там жа правадоў няма. А без правадоў святло не ўключаецца. Гэта нават яна ведае.

Ды халера з ёй, з той люстрай. З ёй жанчына пакончыла адным махам. Дакладней будзе сказаць, адным прысяданнем. Шкода, канешне ж. Люстра то дарагая. Разам з мужам некалі куплялі на падараныя на шлюб грошы. Той люстры столькі ж гадоў, колькі іх сумеснаму сямейнаму жыццю. І ўсё гэта ўсё адным махам у азадак неяк не па-людску выглядае. Брыдка. Я б сказаў — зняважліва. Перад мужам, перад раднёй, перад дзецьмі, зрэшты. Перад тымі, хто грошы дарыў. Ці ж

яны дзеля гэтага давалі. Не. Тут яе апраўдваць нельга. Кепска яна зрабіла. Аніякага апраўдання быць не можа.

Хіба таму кара нябесная яе напаткала імгненна. Напаткала ў выглядзе некалькіх відэльцаў, якімі яе каханы люстру абклаў вострымі канцамі да верху, каб уберагчы тую дарагую рэч і ўспаміны пра іх сумеснае жыццё ад такіх паскудных дзеянняў.

Але ж яна і раўла! О то быў крык, дык крык. Кот пасля тыдзень не вяртаўся дахаты. Ды што там кот. Сабака з ланцуга сарваўся і ў поле паляцеў. Першы раз у жыцці сарваўся. А цялушку дык і не знайшлі ўвогуле.

Ледзьве свінні з хлява не загаласілі чалавечым голасам, каб яна заткнула хоць адзін свой рот. Бо здавалася, у яе іх сотні, і ўсе равуць ва ўнісон з сірэнамі хуткай дапамогі.

Вяроўка і тая абарвалася. Можа, перагарэла, можа, так як. Чаго не ведаю, то гаварыць не буду. Толькі Апанэль грымнуўся на падлогу моўчкі, як мяшок з бульбай. Плясь, толькі, і ляжыць ціхенька, як напіўшыся. Не шавеліцца. Спакойны, нібы лясная лужа. У бэзе тым валяецца. Ён жа яго для эстэтыкі раскідаў. Ну то так нічога выглядала. Хораша. Бэз, ён ніколі выгляд не псуе...

Дактары пасля казалі, што Апанэля так добра токам далбанула, што ён тыдзень адысці не мог.

Але гэта няпраўда. Ад крыку жонкі ён тыдзень адысці не мог. Вось ад чаго. А ток што яму мог зрабіць. Такі здаровы мужык — і нейкі ток яму пашкодзіць? Смеяцёся вы, ці што?

Яго і раней ужо біла, як электразварачны апарат падключалі да слупа, каб абысці лічыльнік і за электрычнасць не плаціць. Тады так стукнула паміж вачэй, як конскім падкаваным капытом. Іскры салютам выбухнулі. Ніхто не мог разабрацца, ад слупа з правадамі яны ляцяць ці з вачэй. І нічога. Налілі яму лішняю чарку, каб стрэс зняць, і павесялеў адразу. Ветэрынар так параіў лячыцца.

А тут нават ногі да зямлі не даставалі. А як няма зазямлення, дык і ўдар токам мякчэйшы. Разбірацца ж трэба. А дактары адкуль што ведаюць...

І вясковы ветэрынар пацвердзіў, што дактары не разбіраюцца.

— Апанэля аніякім токам не заб'еш, — заявіў ён. — Усё гэта трызненне сівой кабылы.

Так і сказаў: сівой кабылы. У чым-чым, а ў кабылах ён разбіраецца. Ветэрынар усё ж.

Апанэль праз тыдзень адышоў ад усяго. І ад току, і ад крыку. Як новенькі са шпіталя выйшаў. Хоць да шлюб уцягну.

А вось жонка месяц сядзець не магла. Міла было паглядзець на яе. На нагах і на нагах. Адкуль толькі такая зацятая працавітасць узялася.

А люстру купілі другую. Толькі жонка цяпер, перш чым яе ўключыць, мацае рукамі, ці яна гэта вісіць, ці што іншае.

А на канапу дык зусім не сядзе.

Не рызыкуе без даў прычыны.

Вішнёвы сад

Сцяпана Вайшняровіча называлі ў вёсцы Маркізам. І ўсё з-за вішнёвага сада. Засадзіў ён ім усе сорок сотак пасля вайны, якія калгас па міласці сваёй дазваляў людзям апрацоўваць ва ўласнай гаспадарцы. Каб не бунтавалі. Беларус жа ён такі: пакуль ёсць работа, не бунтуе. Няма калі.

А паколькі нікому і ў галаву не магло прыйсці, што нехта можа звар'яцець аж настолькі, што ўсё засадзіць не бульбай, а вішнёвымі дрэвамі, то і недагледзелі. А так хто б даў калгасніку права распараджацца сваёй зямелькай, як сам лічыць патрэбным. Ага! Далі б!

— Дагналі б і яшчэ раз далі б. Толькі ўжо мацней, — сцвярджаў Сцяпан, зыходзячы з жыццёвага досведу.

Ну то як толькі вішні ўпершыню зачаравалі чалавечыя вочы веліччу свайго ясновага цвіцення, нехта з калгаснікаў і даў Сцяпану мянушку «Сад». Ну а дзе «Сад», там і «Маркіз дэ Сад». Вяскоўцы на мянушкі — народ кемлівы. А пасля, з часам, толькі «Маркіз» і засталася.

— А мне дык падабаецца, — казаў Вайшняровіч. — Маркіз — гэта ж вышэй нават, чым старшыня Сельсавету.

А калі Сцяпана пахавалі на вясковых могілках з правага боку ад уваходу, то аказалася, што мянушка «Маркіз» аніякіх арыстакратычных ушанаванняў яму не гарантавала нават у такі ўрачысты момант. Вяскоўцам пасля хіба што сорамна стала за тое, і яны, каб загладзіць віну, Маркізам сталі называць Сцяпанавага сына. Ды і звычка такая сялянская — мянушкі бацькоў на дзяцей вешаць. Ну а той, можа, з тае прычыны ці, можа, іншую прычыну меў якую, але працягваў займацца садамі.

У адрозненне ад бацькі Маркіза, Маркіз-сын працаваў не ў калгасе, а заўсёды шукаў якуюсь дзяржаўную пасаду з прыцэлам на ўладу над людзьмі. Сям'я не без пачвары, як гавораць пра такіх. Таму прыстаўка «Дэ Сад» зноў прыклеілася да слова «Маркіз». Нейкі кароткі час Дэ Сад прэтэндаваў стаць участковым міліцыянерам. Але па п'янцы згубіў невядома дзе пісталет і ўсе да аднаго патроны. Так напісана ў афіцыйным тлумачэнні. У людзей была такая ж версія, толькі слова «згубіў» замянялі на «прапіў».

— Усядно працаваць не буду, — заявіў пасля гэтага выпадку Дэ Сад. — Людзей люблю лавіць.

Напачатку, каб зноў аўтарытэт у вачах улады падняць, пайшоў у дружыннікі. Алкаголікаў хапаў па завуголлях у раённым цэнтры. І не ленаваўся, быдла. Не гаворачы ўжо пра нікчэмнасць і агіднасць занятку, сваіх лавіць — грэх.

Пасля егерам ганяўся за браканьерамі. Пазней самагоншчыкаў высочваў як грамадскі актывіст. Гэта найбольш зганьбіла аўтарытэт усяго яго роду не толькі ў роднай вёсцы, але і далёка за межамі раёна. На святое, падла, замахнуўся. Ужо нічога чалавечага не засталася.

Ну а завяршыў кар'еру душагуба Дэ Сад на пасадзе кантралёра за зялёнымі насаджэннямі. Яны там так нашы дрэвы называюць. Чаго толькі не прыдумваюць, абы не працаваць.

І на гэтай, здавалася б, вегетарыянскай пасадзе ўмудрыўся шмат крыві людскай папіць. Чалавек пасадзіць дрэва, а яно ці не пладзіць, ці агарод зацямяе. То спілуе яго к чорту і другое пасадзіць. А Дэ Сад тут як тут. Пратакол і штраф. Як кажуць, атрымай, дзяроўня, трактар.

— Хто дазволіў зялёныя насаджэнні выразаць?! — крычыць.

Гэта ён пра дрэвы так.

А свой сад, вішнёвы каторы, разводзіў — як сам пажадае. Старое ссякаў к чортавай мацеры і ні ў каго не пытаўся. Сам сабе начальства, што тут зробіш. Новыя пароды садзіў дзе хацеў, аж за свае межы выйшаў. Разы ў тры. Жонка ўвесь сезон з рынку з вішнямі не вылазіла. І дачкі туды ж. Дэ Садзіхі паганяныя. А з рынку едуць, то глядзяць, як жабы сваімі вылупкамі, дзе хто якое дрэўца перасадзіў, каб Дэ Саду пальцам паказаць.

Вось так і на Грышку Цара данеслі. Цар сапраўднае прозвішча, не мянушка. У нас там тых Цароў, як сабак нярэзаных. Куды не плюнь, усюды Цар.

У Грышкі ліпа і таполя за хатай разрасліся так, што была рэальная пагроза падзення. Гравітацыя рэч няўмольная. Старыя ўжо былі дрэвы, крохкія, нямоглыя, як доля калгасніка. А Грышка толькі што новы шыфер на дах паклаў. Ну, шкода ж, як патаўкуць. Хто ж на вёсцы з пабітым дахам жыве? Няёмка неяк. Людзі будуць абгаворваць. Вось ён іх пад карань і прыбраў ад граху падалей, тыя дрэвы.

Сядзіць Цар, курыць пасля цяжкой працы. А Маркіз як чорт з кустоў выскаквае. Вось вам, ваша вялікасць, пратакол, вось вам і кара. І якая! Тры дахі можна было б купіць разам з хатамі.

— Што ты робиш? — абураецца Цар. — Нелюдзь ты! Ці ж так можна?!

— А што хачу, тое і раблю, — смяецца Маркіз. — Я жыву з гэтага. Работа такая, — тлумачыць.

Заела Грышку за жывое такая несправядлівасць. Аж у кішках прыпякло. Ну што ж гэта робіцца?! На сваім падворку Цар сабе не гаспадар. І дзе праўды шукаць?

Ды дзе ты яе знойдзеш, тую праўду? Можна, яе ўвогуле няма. Прынамсі паблізу — то дакладна не вадзілася. Ну то вырашыў Цар самасудам заняцца. Яму яшчэ яго бацька, таксама Цар, так гаварыў:

— Калі не адпомсціў — не мужык.

А Грышка слова бацькавага трымаўся. Прыстойны чалавек, Бога баяўся. Беларуская ж прымаўка так і сцвярджае: хто бацькі на слухае, той Бога не баіцца.

Слова «вендэта» Грышку не было знаёмае. Але і без гэтай тэрміналогіі ён ведаў, што мала Дэ Саду не будзе. Толькі зрабіць усё трэба з галавой. Бо той пры ўладзе трэцца. А гэныя злапамятныя, гады. Адзін другога пакрываюць.

Але ж і Цар не пальцам роблены. З ляснога роду. Гэтыя людзі ведалі, як зрабіць па ціхаму. Нават самы кульгавы стары ў ночы цішэй рыса падабрацца да ворага мог. А пасля і рысы не снілася, з якой лютасцю ўмеў шкоду крыўдзіцелю нанесці.

Думкі раіліся пчоламі, ідэі прыходзілі ў дыяпазоне ад задушыць уласнымі рукамі падлу да спаліць разам з хатай к чортавай мацеры і попел развеець па ветры. Ды прымітыўна ўсё гэта неяк. Не творча. Пазбаўлена эстэтычнага сюжэту. Банальшчына, адным словам, хоць і гэтага слова Цар таксама не ведаў.

Сапраўднае натхненне бліснула маланкай пасля сустрэчы з мясцовым рыбаком Івашкам Ягелам.

— Зіма будзе халодная, — заявіў Ягела, прывітаўшыся, ужо пасля таго, як закурылі, памаўчалі і дакурылі да паловы.

— Хто сказаў? — пацікавіўся Грышка.

— Бабры.

— Як гэта?

— Закінуў я сетку на рыбу, а яна за нешта зачэпілася на дне, каб яе халера, — пачаў тлумачыць Ягела. — Сетка новая, шкада падцерці. Ну я і палез у ваду як той дурань. А што рабіць? Нырнуў, гляджу, а там бабры лядоўню сабе зладзілі. І якую! Большую за мінулагоднюю ў тры разы. Яны на дне яму выкопваюць, дзе халодней, ля крыніц. І туды галузы ды сукі складзіруюць на зіму. У дно як цвікі утыкаюць. Там не папсуюцца яны. І не высахнуць, і не пагніюць. Мікраклімат такі робяць, як у нашых лядоўнях. Я набыў нядаўна лядоўню, дык там у інструкцыі так і напісана — мікраклімат.

— Дык яны так штогод робяць, — не ўлавіў напачатку сэнсу Цар.

— Я ж і кажу, гэтым разам у тры разы большую яму вырылі. Значыць, ежы больш назапашваюць. Зіма будзе халоднай.

І вось тут ідэя куляй заляцела Грышку ў галаву і ледзьве яе не разарвала на дзве часткі. А можа, і на тры. Кемлівы Цар вырашыў для сваёй помсты жывую сілу выкарыстаць у выглядзе мясцовых баброў. Іх, акурат, гэтым годам развялося дахалеры і трошкі. Вяскоўцаў усё менш становіцца, а баброў усё больш. Гэта, напэўна, таму, што баброў дзяржава ахоўвае.

Доўга Цар вывучаў павадкі гэтых жывёлін. Да самай восені. Далей ужо няма куды. Пара справай заняцца. Ды і вада пачала халаднець. А ён жа не бабёр. У халодную ваду не вельмі хацеў лезці. А план помсты таго патрабаваў.

Нырнуў Цар на дно бабровых запасаў і ўсё там парушыў. Усё, што бедныя жывёліны на зіму прыпаслі, да апошняга лісціка па плыні спустыў.

Гэта была першая частка плана. Ён жа не бабрам помсціў. Ім то за што?

Таму бабрам Цар стаў прыносіць галузы і сукі прама на бераг. І ўсё вішнёвыя. Прывучаў жывёлін да вішні, як да самагонкі.

Бабры асабліва не дзякавалі, але прымалі падарункі. Як бабы. Так Грышка падумаў. У яго жыцці што не баба, то заўсёды так рабіла. Бралі і не дзякавалі.

А бабры за ноч усё з берага ў сваю лядоўню перацягвалі. Кемлівы Цар кожны раз падарункі ўсё далей ад берага кладзе, і ўсё бліжэй да Маркізавага вішнёвага сада.

Бабры аніякага падвоху ў гэтым не ўгледзелі і спакойна перацягвалі вішнёвыя прысмакі да сябе. Ну, крыху далей цягаць, але ж не з лесу.

А як Дэ Сад з сям'ёй паехалі на некалькі дзён да сваякоў на вяселле, вось тут Цар і нанёс галоўны ўдар пад самы дых. І такі прадуманы і подлы, што перад бацькам нябожчыкам не сорамна.

Перад гэтым нейкі час зусім бабрам нічога не даваў. А ў гэты дзень выслаў дарожку смачнымі, дурманячымі сваім водарам вішнёвымі галюзкамі ажно ў цэнтр Дэ Садавага саду.

Што думалі бабры, апынуўшыся ў цэнтры раю, сказаць цяжка. Скакаць яны высака да тонкіх смачных галузаў не ўмеюць. Не кенгуру ж якія аўстралійскія. Бабры ўсё ж, нашы, мясцовыя. Жывёліны салідныя. І не дурныя. Знайшлі выйсце. І каб да самага смачнага дабрацца, павалілі за некалькі дзён усе вішні, толькі вострыя пянькі з зямлі тырчаць. Весела паглядаюць увесь абточаныя брововымі зубамі канцамі.

У сярэднія вякі на кол зручна было б ворагаў садзіць. Граф Дракула, ён жа князь Улад III Цэпеш, быў бы ў захапленні ад такой перспектывы. Цэлае поле калоў. Але тут было не да графа і не да князя. Тут сам Маркіз, ён жа Дэ Сад, дахаты з гасцей вяртаўся. У настроі быў, вясёлы. Добра падвыпіўшы, значыць.

І тут яго падвыпітасць, як і добры настрой, нібы карова языком злізала. Галоўная крыніца прыбытку сям'і, вішнёвы сад, ляжаў гарызантальна як у аднайменным нейміручым творы Антона Паўлавіча Чэхава бліжэй да канца п'есы.

Вязні графа Дракулы, пасаджаныя на калы, не крычалі так душараздзіральна, як мясцовы Маркіз. І дачкі раўлі як рэзаныя, і жонка як ашалелая. Па сваім мужу, Дэ Саду, так дакладна раўсці не будзе, калі той у лепшы свет адыдзе, як раўла цяпер. Суседскія сабакі аглухлі на некалькі дзён ад такой сірэны.

Адны бабры былі спакойныя. Нырнулі глыбей — і хоць вы там разарвіцеся ад крыку.

Ну і Цар не асабліва нерваваўся. Упершыню за доўгі час дастаў бутэлечку з вадкасцю ўласнага вырабу, кумпяка свінога нарэзаў, падсушанага. Яек насмажыў на скварцы. Капусты квашанай наклаў. Ведаў, што ўсяго не здужае з'есці. Але ж радасць то якая!

Гарэлку то ўсю здолеў выпіць. І, па праўдзе гаворачы, без асаблівай напругі. Ішла — як у сухую зямлю.

Але ж гэта яшчэ было не ўсё. Хто ж так помсціць, толькі на палову. Дакладна не нашы людзі. Яны то доўга маўчаць, церпяць, як калгасны конь. Ды ўжо як возьмуцца, пакуль не даб'юць, не супакояцца. І віны за гэта на канкрэтным чалавеку няма. Рыса такая, нацыянальная. Што ж тут зробіш цяпер? Трэба адпавядаць.

— Чуў, бяды ў цябе, — кажа Цар Маркізу, звесіўшыся з папяроскай у руцэ на яго плоце. — Мож, дапамога якая патрэбна? Ты так і скажы. Дапаможам па суседску.

— І чым ты дапамагчы можаш? — уздыхае той.

— Магу дапамагчы бабрам адпомсціць. Сам жа ведаеш, не адпомсціць — не мужык.

І пайшоў сабе. Падбухторыў таго да парушэння закону, а той і не заўважыў. Баброў жа дзяржава ахоўвае. Гэта ж не людзі. Іх крыўдзіць нельга.

А Дэ Сад хапіў лом і давай брововыя хаты рушыць. Мацюкаецца на ўсё наваколле, аж бабрам за яго сорамна. Шмат шкоды зрабіць не ўдалося. Бабры будаўнікі сумленныя, для сябе робяць, надзейна. А вось злачынства супраць жывой прыроды было здзейсненае і зафіксаванае шматлікімі сведкамі.

Толькі і гэтага Цару здалася замала. Дачакаўся ён, пакуль Маркіз папілуе загубленыя бабрамі вішні на дровы і пянькі пазразае. І толькі пасля таго, як самім Дэ Садам былі знішчаныя сведчанні ббровага налёту, усё напісаў чорным па белым, разборлівым почыркам, у некалькіх копіях, і адаслаў куды трэба. Ад уладных структур да раённай газеты.

І там выклаў усё па парадку. Чыстую праўду матку. Маўляў, дзяржаўны служачы, які мусіць аберагаць жывую прыроду, баброў там усялякіх, робіць усё наадварот з мэтай нашкодзіць аўтарытэту любімай дзяржавы. І факты прывёў. Нават фотаздымак аднекуль узяў.

А пасля — кульмінацыя! Маўляў, гэты служачы, які па пасадзе сваёй мусіць берагчы ад пашкоджання зялёныя насаджэнні, парэзаў цэлы сад на дровы. І ні ў каго дазволу не спытаў. Вось так. Кропка.

І прыпісаў пасля кропкі:

«Прыміце меры, а то гэты вар'ят і да іншых зялёных насаджэнняў дабярэцца (дрэваў)». Слова «дрэваў» у дужках дапісаў. Каб зразумела было, пра што размова.

Маркіза напачатку прымусова адвезлі ў псіхіятрычную лячэбніцу. Там дактары добра пасмяяліся і выгналі яго адтуль, як сабаку бяздомнага.

А пасля ўсе выганяць сталі. Добры прыклад заразны, як вірусныя хваробы. Выгналі і з працы. І зямлю — сорак сотак — забралі. Тады ўказ быў, што сорак толькі для калгаснікаў. Толькі дваццаць пяць пакінулі.

Хоць Маркізу ў калгас давялося пайсці на працу. У іншыя месцы не бралі.

ЯНКА ТРАЦЯК

Вялікая вайна ў Дойневічах. 1916

Урывае

1

Зімою 1916 года яскрава вызначыліся асноўныя кірункі ваюючых бакоў, сярод якіх значную ролю адыгрываў Віленска-Мінскі з межамі ад рэчкі Віліі на поўначы да Нёмана на поўдні. Значная згуртаванасць армій з абодвух бакоў на гэтай лініі фронту тлумачылася найбольш небяспечным накірункам, як для рускіх кірункаў на Маскву, так і для немцаў — на Вільню і Прыбалтыку.

Вельмі істотным дапаўненнем былі чыгункі: Маладэчна — Ліда і Маладэчна — Вільня, што спрыяла больш хуткаму вайсковаму забяспячэнню і манёврам.

На поўдзень ад чыгуначнага палатна Смаргоні — Гудагай немцы пачалі ўзводзіць другую тылавую лінію абароны (Солы — Багданава), чым ўзмацнілі значна лепш гэты ўчастак фронту ў адрозненне ад іншых. Такі манёвр немцаў можна было растлумачыць пачаткам будаўніцтва дадатковай абарончай лініі рускіх ад чыгункі Маладэчна — Смаргоні, ад Прудоў да Гародзькаў. Абодва бакі баяліся наступу і прарыву: рускія — чарговага прарыву немцаў на Маладэчна і Мінск; немцы — наступу рускіх на Ашмяны і Вільню. А яшчэ дадзеная тэрыторыя спрыяла выгаднымі прыродна-геаграфічнымі асаблівасцямі рэльефу: гарыстасць, у перамежку з балоцістымі нізінамі, лясамі і роўнымі палямі, стварала дадатковы каларыт варыянтаў як пры абароне, так і пры наступу.

Зіму правёў Стась разам з бацькамі ў сваёй хаце. Даходзіла да таго, што ўжо ніхто не звяртаў увагі на стрэлы, свіст снарадаў, выбухі: калі трэба было, выходзілі з хаты і рабілі што хацелі. І Стась зразумеў, што найбольш страшным бывае пачатак: пачатак усяго, нават найбольш страшнага і жахлівага... А пасля чалавек да ўсяго прывыкае, і страх робіцца абыдзеным і адыходзіць...

Апрача іх, у вёсцы яшчэ жыў толькі адзін чалавек — Тамаш Канопка. І ён сваю сям'ю адправіў далей у тыл, ажно ў Ленкаўшчыну да сваякоў, а сам застаўся пільнаваць хату.

Калі стаяла добрае надвор'е, Стась з Тамашом хадзілі на працу: вазіць пясок. Адкуль і куды — яны не заўсёды ведалі. Пад'язджалі на сваіх павозках у Ручаі на пазіцыі да калючага дроту. Там салдаты забіралі ў іх пустыя павозкі, а ў замен давалі вазы, ужо нагружаныя пяском, і казалі, куды ехаць, і яны яшчэ тры-чатыры вярсты ішлі побач з возам да чарговага калючага дроту, а там зноў іх сустракалі салдаты і давалі ўзамен пустыя колы. І так цэлы дзень туды-сюды. Была і другая праца: насыпаць у вялікія мяшкі пясок і ўкладваць на воз. За працу плацілі капейкі, за якія іншы раз можна было ў салдат разжыцца хлебам ці сухарамі, крупамі ці нейкай кансервай.

У сакавіку 1916 года яшчэ некалькі дзён палютавала зіма і так, як у лютым, пазаганяла салдатаў у зямлянкі і акопы. Але блізкі надыход вясны ўжо адчуваўся, і як толькі праслязіліся стрэхі хатаў, на высокіх і адзінокіх ліпах і таполях, якія цудам уцалелі ў Дойневічах і ў Багданоўцы, з'явіліся гракі і шумным гаргатаннем абвясцілі пра надыход вясны. А пасля падзьмуў цёплы вецер з рускіх пазіцый і ўдарыла сонца так, што неяк раптоўна адпусціла, і сотні маленькіх ручайкоў, сцякаючых з узвышшаў Бялянцы, зліліся ў бурлівы патоп, які, разрываючы дарогу, выскачыў на Лаўрукову сенажаць і стаў разлівацца шырокім возерам. А неўзабаве Дойневічы, акружаныя разам з Глінішчам з усіх бакоў вясеннімі талымі водамі, сталі нагадваць невялічкі астравок. Так бывае не заўсёды, а толькі раптоўнай вясной. І пакуль будзе стаяць вада, нікуды не выйдзеш, хаця цяпер і няма куды выходзіць; і да цябе ніхто не прыйдзе, апроча хіба што рускіх артылерыстаў з Глінішча. Некалькі дзён возера павялічвалася ўшыркі, а пасля памалу пачало спадаць. А калі зямля стала агаляцца ад снегу і вызваляцца ад вады, зноў у вочы стаў кідацца той жахлівы асенні пейзаж здзеку над зямлёй: равы, акопы, папялішчы, траншэі і варонкі, варонкі, варонкі...

Хутчэй бы трава пайшла расці...

А ледзь толькі мороз адпусціў зямлю, Стасеў бацька тут жа пайшоў капаць нейкія карэнні, пасля з маці яны нешта калдавалі на тарцы і патэльні, і ўрэшце атрымоўвалі нейкія гаркава-прэснаватыя аладкі, але есці іх можна было...

І бацька радаваўся, казаў, што голадам нас цяпер ніхто не заморыць.

Неяк прыходзілі салдаты з Глінішча пагрэцца (заадно пакурыць і выпіць кіпеню на травах) і расказвалі, што ў Рускім лесе знайшлі два «падснежнікі», і Стась не адразу зразумеў, што гутарка ішла пра салдатаў-нябожчыкаў...

А пасля быццам і нічога такога не было, прыляцелі шпакі, і іх спевы радавалі больш, чым чуткі пра рускі наступ і хуткую перамогу. Але больш за ўсё Стась ўражвалі першыя кветкі: пралескі і кураслеп — яны з'явіліся сярод акапаў, траншэй і варонак і далікатна цягнуліся да святла і сонца. А пасля гэтак жа нясмела стала прабівацца трава, нават на папялішчах...

Прырода паступова ажывала, быццам старалася схаваць пасля агалення ад Бога вака ўсе тыя страшныя вынікі чалавечай разбуральнай актыўнасці і дурноты.

2

Аднаго дня пасля палудня Стась убачыў, як вуліцай асцярожна, як нейкі прывід, сунулася павозка. Спачатку Стась падумаў, ці не Тамаш, але і конь, і воз былі не Тамашовы, і чалавек, які кіраваў канём, не быў падобны на Тамаша. Схудалы конь ледзь перастаўляў ногі, а воз быў усцелены счарнелай саломай, і колы, парушаючы мёртвую ціш (балазе не было страляніны) нервова скрыгталі на ўсё вёску. На возе, было відаць, нешта ляжала. Воз праскрыгатаў у канец вёскі, і там павярнуў направа, на папялішчы Будкевічаў. Праз нейкіх пятнаццаць хвілін зноў пачуўся нервовы скрыгат і прыціх насупраць Стасевай хаты. Нейкі чалавек злез з воза, прывязаў каня да Стасевага плота, прайшоўся колькі крокаў уперад, аглядзеў пусткі на месцы былых хатаў Далінкевіча, Садоўскіх і Сідаровічаў, пастаяў хвіліну і вярнуўся назад.

Стась выйшаў на падворак і аклікнуў незнаёмца:

— Эй, чалавек! Ты што тут шукаеш?

А пасля доўга Стась углядаўся ў густую пасівелую валасню на твары і не мог прызнаць, што за чалавек тут такі аб’явіўся. І толькі калі незнаёмец падышоў бліжэй і загаварыў, Стась пазнаў у ім вяскоўца Віктося Будкевіча, пазнаў хутчэй па голасе, чым па абліччы. Віктось падаўся быў у бежанства разам са сваім стрыечным братам Пятром — бацькам Міхаліны. Хата Віктося стаяла на водшыбе, за сялібай Пятра, і абедзве хаты згарэлі (дзякуючы казакам) адразу, як толькі яны ад’ехалі.

— Я вельмі рады хоць аднаму жывому чалавеку ў сваёй вёсцы, — прасіпеў Віктось, ідучы насустрач Стасю.

— А цябе якім жа такім лёсам занесла сюды? — у сваю чаргу пацікавіўся Стась. — Ці не ў выведку прыехаў?...

Але Віктось жартаўлівага тону не падтрымаў і сваім адказам збянтэжыў Стася.

— Бацьку прывёз пахаваць... А тут такое... Адны смалякі... Рыдлёўка патрэбна... Думаў, сваю вазьму...

Стась імгненна зрабіўся сур’ёзным:

— А дошкі на труну?

— А дзе ты іх зараз знойдзеш?..

— Знойдзем...

Што-што, а дошкі на такія справы ў талковага гаспадара заўсёды павінны былі быць прыхаванымі. За нейкія дзве гадзіны яны зрабілі дабротную труну і крыж. Віктось нават недарэчна пажартаваў: «Хоць самому лягай...».

За гэты час Стасю ўсё карцела запытацца пра свайго сына, але Віктось і сам здагадаўся:

— Твой сын быў з намі да Ракава, а там, як мы не стараліся трымацца разам, — разышліся... Быў намер у Пятра ехаць самому далей на кані аж да Воршы, а як, што, дзе? — невядома...

Пасля Стась прапанаваў зайсці ў хату і што-колечы перакусіць, але Віктось, паглядзеўшы на сонца, адмовіўся: маўляў, пасля ўсяго... І Стась, больш нічога не гаворачы, узяў дзве рыдлёкі і коротка сказаў: «Пайшлі...».

Бацьку Віктося пахавалі на радавым магільніку Карчэўскіх у Багданоўцы. Дарэчы, тут ужо шмат хто знайшоў свой апошні прытулак як з мясцовых людзей, так і з рускіх салдатаў. Прагаварылі малітвы за супакой душы, а Стась нават праспяваў «Анёл панскі».

Пасля працэсіі Стась кінуў каню ахапак пазалеташнага сена, а самі зайшлі ў хату. Тут Стасева маці прапанавала Віктосю падсілкавацца посным бульёнам з крапівы і сухімі аладкамі, бо больш нічога не было.

— Вы ведаеце што, — прагаварыў Віктось, — а я даўно ўжо жыву, як птушка, і ем, што Бог пашле...

— Ды і мы не інакш, — ціха адказала маці.

— Толькі Бог адным пасылае тушонкі і кансервы, — падаў голас бацька з печы, — а другім — вадку студзённую і муку з цёртага караня лапуха...

— Не чапай ты Бога, — зноў ціха прагаварыла маці.

— Так, над гэтым можна шмат разважаць, — заўважыў Стась і звярнуўся да Віктося:

— А твае цяпер дзе?..

...Між іншым, Віктось расказваў цікавыя рэчы. Даехалі яны на сваім возе арганізавана з іншымі бежанцамі да Ракава, а там — нагой не ступіць — усюды бежанцы: з Валожнына, Ліды, Шчучына, Мастоў, Ваўкавыска, Гродна, Вільні, Беластоку... І ўсюды — салдаты. У Ракаве іх прапусцілі праз фільтрацыю: здольных трымаць зброю ў руках — у апалчэнне і на вайну, здольных працаваць — на працу: мужчынаў на акопы, жанчын у шпіталі; хворых — каго лячыць, а хто і так памрэ, а прыстарэлых, старых і малых — далей у Расію... Сына яго Юстына, — Антосеў аднагодак, — накіравалі некуды на працу. Ці праходзіў Стасеў хлапец (маецца на ўвазе Стась) тую фільтрацыю, ці не — сказаць не можа, бо пасля таго ён яго больш не бачыў. У іх забралі каня і карову і сказалі, што ўсіх павязуць спецыяльным транспартам у Мінск на цягнік, але напачатку трэба адправіць раненых. Раненых адпраўлялі тыдзень, пасля другі... а яны ўсё не заканчваліся, бо падвозілі новых... Вось тады Пятро і сказаў, што нічога тут не выйдзе... і знік з сям'ёй і з канём... А ім пасля сказалі, каб яны дабіраліся да цягніка таго ў Мінск самастойна, а гэта — каля сарака вёрстаў... А што было яму рабіць з малымі?.. Свае запасы яды траціліся, праўда, бежанскі камітэт даваў нешта і карміў нечым; былі нават спробы арганізаваць рэгулярнае харчаванне, але для таго, каб з'есці тое нешта, трэба было жыць у чарзе: з ночы займаеш чаргу і бліжэй да палудня атрымаеш нейкую пахлёбку з кашай, але праз пару хвілін не ўспомніш, што ты еў... А бывала і так, што раздатчыкі, калі бачылі, што пахлёбка на ўсіх не хапае, далівалі ваду. Пасля чаргі на яду трэба было займаць чаргу ва ўборную або дзве добрыя вярсты ісці да ветру далей ад людскіх вачэй, ды і не ўсе так хадзілі і займалі чаргу, асабліва ноччу... Болей таго, жылі пад адкрытым небам. А дзе былі якія памяшканні — усё было занята раненымі і салдатамі... Калі пачало халадаць, хутка зляпілі барак з дошак — хоць ад дажджу можна было схавацца. У барак тым бардак быў страшэнны. Разбой, крыкі, звадкі, крадзяжы... А сярод жанчын былі і такія, якія самі з'яўляліся хадавым таварам і не супраць былі падзарабіць, нягледзячы на публічную сітуацыю: на людзей і дзяцей... Шмат хто пайшоў у Мінск пяшком, але, казалі, што там яшчэ большы бардак, бо бежанцаў і раненых там было нашмат болей... А тут, калі пахаладала, пайшлі хваробы: сухоты, тифус, воспа, адзёр... І пачалі людзі навокал паміраць... адзін за адным... Калі памерлі яго меншыя — Косця і На-сценька — Віктось зразумеў, што трэба нешта рабіць... І рабіць, пакуль яшчэ маразы не надышлі. А тут яшчэ захварэлі маці з бацькам, і бацька ў адно: «Вязі дахаты... Вязі дахаты... Там і пахаваеш нас з маткай...». А куды ехаць?! Да якой хаты?! І на чым ехаць?! Выпадкова напаткаўся добры чалавек — ехаў у Палачаны і не супраць быў узяць двух-трох асобаў на воз. Усё ж такі бліжэй да хаты. Так Віктось усадзіў бацькоў і меншых дзяцей, а сам з жонкай і старэйшымі ўсю дарогу ішлі за возам. У дарозе бацьку стала кепска, пачаў заходзіцца кашлем, траціць прытомнасць.... Прышлося затрымацца ў адной вёсцы каля Гарадзілава. Хаты пустой не знайшлося, бо ўсе хаты былі разабраныя салдатамі і бярвенні вывезеныя на пазіцыі. Уцалелі некалькі хатаў, але ў іх жылі салдаты, і толькі ў адной жылі зусім старыя людзі. Там яны і спыніліся... І там неяк перазімавалі. Ён хадзіў на працу ў Гарадзілава — разгружаў вагоны. А вясной, ледзь толькі пацяплела, бацька зноў катэгарычна запатрабаваў: «Вязі дахаты!..

Вязі дахаты!...». Вось і надумаў ён, як заўважыў Стась, прыехаць у разведку. А ў дарозе бацьку зноў стала кепска, гаварыў нешта незразумелае, траціў прытомнасць, пасля ачнуўся і спакойна запытаўся: «Куды едзем?», і ён адказаў «да хаты». Бацька моцна сціснуў яго руку, пасля злёгка захроп і раптам заціх...

— Вечны супакой яго душы, — ціха прагаварыла Стасева маці.

— Добрым чалавекам быў, — дадаў бацька, і стаў успамінаць, як яны, маладыя, цягалі нача́мі бя́рвенні з панскага лесу, калі будавалі свае хаты...

...Былі моманты, калі Стась не раз пашкадаваў, што не падаўся з сям'ёй у тое бежанства, а цяпер зразумеў, што яшчэ больш шкадаваў бы, калі б выехаў... Хаця... як у каго што складзецца....

Віктось шкадаваў...

3

Вясною важным месцам пазіцыйнай вайны стала Навасёлкаўскае ўзвышша, якое пачыналася адразу за драўляным мостам праз рэчку Крыўлянка і далей раскінулася між вёскай Навасёлкі і Труханоўскім лесам, нагадваючы прадаўгаваты горб.

Для немцаў «Рускі Нос» — так яны празвалі ўзвышша, быў выгадны тым, што з яго можна было не толькі сузіраць за рускімі пазіцыямі як на далоні, але і ўдала іх абстрэльваць лёгкімі і цяжкімі гарматамі — як адкрытыя мішэні, і ўрэшце, выйсці да Заходняй Бярэзіны аж да яе вытокаў і замацавацца на правым беразе. Для рускіх — не даць праціўніку такой магчымасці і скарыстаць Навасёлкаўскі Бугор (паводле рускай назвы) у сваіх мэтах як выгадную стратэгічную пазіцыю і месца пастаяннай пагрозы для немцаў.

Дайшло да таго, што на гэтым гарбатым бугры рускія і нямецкія акопы падзяляла паласа шырынёй каля 25 — 30 метраў.

Быў выпадак, калі на нейтральную паласу выскачыў заяц, і рускі пехацінец тут жа снайперскім стрэлам уклаў яго намертва, а пасля вылез з акола і, дзе прыгінаючыся, а дзе паўзком, стаў асцярожна набліжацца да зайца. А тут раптам з акола насупраць выскачыў немец і, быццам бы здаючы нормы на стометроўку, рвануўся да зайца. Рускі салдат таксама падняўся на ўвесь рост і кінуўся насустрач, але першым дабе́г немец, ўхапіў зайца і куляй драпануў да свайго акола... І толькі тады пачуліся радасныя вокрыкі і воплескі як на нямецкім баку, так і на рускім. Рускі паспрабаваў быў пагнацца за немцам, але ў час адумаўся, памахаў кулаком услед немцу і спакойна, як брадвеем, прайшоўся да свайго акола, і толькі тады ўзяў стрэльбу і стрэліў убок нямецкіх пазіцый. Немцы такім жа стрэлам адгукнуліся ў адказ.

У час атак і контратак вельмі часта адны і другія мяняліся акапамі першых лініяў абароны. І тады ў Дойневічы з таго боку даносілася пастаянная страляніна і часта бывала з крыкамі «ура-а-а!». Пасля такіх атак не заўсёды ўдавалася забраць з сабою раненых з першай лініі аколаў, якую адбіў і заняў вораг, і раненыя, што рускія, што немцы, часта траплялі ў палон. Але не было чуваць, каб рабіўся нейкі абмен...

Аднойчы дажджлівай цёмнай ноччу прыпоўз з нямецкага боку адзін такі ранены, расказваў, што, калі апрытомнеў, убачыў, як немцы ідуць акапам з ліхтарыкамі і дабіваюць раненых прыкладамі і штыкамі. Ён паспеў вымазаць сваёй жа крывёю твар, застыла вылупіў вочы, нават язык высулупіў на бараду і знерухомеў... Немцы

асвяцілі яму твар, нешта казалі смешнае адзін аднаму, пасмяяліся, пасля пераступілі праз яго як праз палена і пайшлі далей...

Дарэчы, не было вялікім сакрэтам, што немцы рабілі з рускімі палоннымі, бо тое ж самае і рускія рабілі з нямецкімі, хаця паводле ўсіх міжнародных нормаў дабіваць раненых было забаронена, і пра гэта не раз нагадвалі камандзіры, але — на вайне, як на вайне, і шмат на што глядзелі скрозь пальцы...

Забітых і цяжка раненых салдатаў падбіралі звычайна ноччу пры месячным святле. Карыстацца ліхтарыкамі ці нейкай іншай падсветкай баяліся праз страх перад нямецкімі назіральнікамі, кулямётчыкамі і снайперамі. Пры такім святле не заўсёды можна было ўбачыць вытыркнутыя з-пад зямлі акачанелыя рукі, ногі і галовы. Не хапала насілак, і прыходзілася выносіць раненых на вінтоўках з перакручанымі на іх шынялямі.

Праўда, іншым разам пасля маштабных атак і контратак спрацоўвала нейкая дамоўленасць на конт загінулых і раненых, якіх пасля падобных атак было вельмі шмат на полі і ў акопах, у тым ліку і ў варожых акопах, і тады рускія салдаты забіралі ад вяскоўцаў на некалькі дзён коней з павозкамі і ездзілі полем бітвы сярод дня. Калі вярталі назад коней, дык амаль што ўвесь воз быў чырвона-бурага колеру ад крыві...

Важнасць Навасёлкаўскага бугра для адных і другіх пацвярджалася і тым, што сюды былі падведзены дзве лініі вузкакалейкі: нямецкая — ад Багданава праз Абадзішча, Куты і Труханоўскі лес, і руская — ішла з пад Лоска і гублялася на падыходзе да гары Цыганкі сярод рускіх зямлянак, закрытых хадоў і акопаў.

Што адбывалася на тым Навасёлкаўскім бугры на самай справе, нейкі час было невядома. І сам не паглядзіш, бо не пусцяць туды, а калі б і пусцілі, дык сам жа і не пайшоў бы — а раптам зноўку гахне. Але знаёмыя салдаты сакрэтаў з таго не рабілі.

Камандуючы Заходнім фронтам генерал Эверт прапанаваў правесці зімой, да вясеннега разводдзя, вялікі наступ рускай арміі, з разлікам адкінуць немцаў на лінію Баранавічы — Наваградак — Ашмяны — Свянцаны, а калі наступ удасца, дык гнаць германа ажно да Вільні... І такі наступ планавалася на люты. Але падрыхтоўка да яго зацягнулася: перанеслі на пятага сакавіка, пасля — на шаснаццатага, а пасля — на дваццатага сакавіка. Магчыма, адной з нагодаў было тое, што не паспывалі выкапаць падземныя хады для закладкі мінных галерэяў на нямецкіх пазіцыях, у тым ліку і на Навасёлкаўскім бугры. З выбуху такіх галерэй павінен быў пачацца той наступ. І толькі калі ўсё разлілося і заплыло, тады і стала бухаць, тады і пачаўся той наступ... Коні з гарматамі гразлі ў балоце, і пяхота, як мокрая курыца, цягнулася па калена ў вадзе ўбок нямецкіх пазіцый без ніякага энтузіязму... З такімі «спрыяльнымі» абставінамі далёка наступаць не будзеш...

Крыўдна было салдатам, калі пасля атакі, у якой гінулі сотні, раптам выяснялася, што атака была дэманстрацыяй у мэтах адцягнуць увагу праціўніка на іншых пазіцыях. Салдаты такія атакі называлі «размінкай». Праўда, вельмі часта моцна абураліся: «Добрая размінка — сорак пяць забітых, семдзясят тры раненых...».

Нешта падобнае было і ў тых атаках на лініі фронту ад Ластаянцаў да Крэва і на тым Навасёлкаўскім бугры.

Тут немцы апярэдзілі рускіх: пракапалі падземныя тунэлі пад рускія акопы, заклалі міны і ўзарвалі ... Другі выбух — тое самае зрабілі рускія... І так пачалася «кратовая», альбо мінная вайна. Пасля кожнага такога выбуху адбываўся моцны і працяглы артылерыйскі бой, у якім былі задзеяны ўсе гарматы з абодвух бакоў. Калі заціхалі гарматы, пачыналіся атакі і контратакі.

І бухала так, што ў Дойневічах (магчыма, і іншых навакольных вёсках, у якіх яшчэ нехта жыў) людзі выскаквалі з хатаў у ніжняй бялізне. Ад тых выбухаў шалелі коні, ламалі загарадкі і ўцякалі.

Рускія да апошняга ўтрымлівалі свае пазіцыі на Навасёлкаўскім бугры: да апошняга снарада і патрона, і да апошняга салдата. І немцам так і не ўдалося прасунуцца ні на адзін метр.

4

Хадзілі нядобрыя чуткі пра тое, што немцы пры артабстрэлах выкарыстоўваюць хімічныя снарады: маўляў, калі шрапнель цябе не даб'е, дык газ дапаўзе і перакрые дыхалку... Пакуль разабраліся, што да чаго, дык сотні салдат злягло і адпакутвала ад тых снарадаў... Бачыў Стась некалькі такіх падазроных выбухаў з шэра-жоўтымі воблакамі, якія распаўзаліся з ветрам убок Ручаёў, і не ведаў, што гэта такое. А калі праз дзень бачыў пажоўклую там траву і лісце на кустах, пачынаў разумець, што нешта нядобрае тут немцы распыляюць снарадамі. Некалькі такіх снарадаў было рванула ў Дойневічах і ў Глінішчах, праўда, Стась сам не бачыў воблака, але вялікія і няроўныя плямы пажоўклай травы то тут, то там сведчылі пра тое.

Увогуле, вясна 1916 года была вельмі актыўнай, асабліва травень. Днём налятаюць нямецкія самалёты: назіральнікі і бамбавозы, тры-чатыры разы б'юць гарматы і мінамёты па рускіх пазіцыях. Рускія б'юць у адказ па самалётах і па нямецкіх батарэях. А пасля апошняга гучнага навасёлкаўскага выбуху ў канцы травеня на рускіх пазіцыях насталі вельмі шумныя ночы. З надыходам цемнаты ўсё пачынала ажываць і шавяліцца, асабліва на тылавых пазіцыях і ў акопах пятай і шостаў ліній. На Крыжавай дарозе стаяў пастаянны манатонны шум аж да самага ранку — зноў бясконца ішло войска. Дарога гэта хутчэй нагадвала пойму рэчкі, ад якой у розныя бакі расцякаліся шумныя патокі. Так, ва ўсім наваколлі цэлую ноч не заціхалі мужчынскія галасы: капалі акопы, масцілі дарогі, цягнулі гарматы, высакалі лес і маладыя хвой на маскіроўку акупаў і батарэй. Як вынік: у тры разы былі павялічаныя батарэйныя разлікі на навакольных узгорках, у тым ліку і ў Глінішчах. Здзіўляла тое, што ўсё рабілася пры начным святле, а маладзёк той не шмат даваў святла. Нямецкія асвятляльныя ракеты не даставалі да гэтых пазіцый. Але варта было б дзе іскрануць крэсівам, запаліць запалку ці неасцярожна бліскануць ліхтарыкам, як тут жа гучаў з боку немцаў стрэл у тым кірунку: альбо з вінтоўкі, альбо з гарматы.

Актыўнасць на рускіх пазіцыях магла гаварыць толькі пра адно: пра вялікія наступальныя планы рускай арміі.

Але такія манеўры вялікай радасці Стасю не прыносілі: зноў будзе такое ж пекла і армагедон, які быў летась у верасні.

А тут усё больш і больш сталі гаварыць пра атрутныя газы, якімі немцы пачалі труціць рускіх салдат: маўляў, гэта такое паскудства, якое выварочвае нутро, не дае дыхаць, і чалавек у страшных пакутах памірае. З той нагоды салдат пярэднеі лініі акупаў сталі абавязваць насіць з сабою спецыяльныя маскі, астатніх — анучкі і фляжкі з вадою, каб маглі ў час газапускаў змачыць маску і анучку і прыкрыць ёю твар, што быццам ратавала ад атручвання. Салдаты скептычна адносіліся да такіх засцярогаў. Былі яшчэ і гумавыя супрацьгазавыя маскі, але іх было вельмі мала.

Першы раз немцы прымянілі газы на Навасёлкаўскім бугры для таго, каб вытравіць рускіх з іх новых мінных галерэяў. Было так: у чацвер 26 травеня ў другой палове дня немцы пайшлі ў атаку і занялі першую лінію рускіх акупаў, ноччу ўстанавілі там газавыя балоны дзе трэба і ў час контратакі рускіх з ранку наступнага дня тут жа адышлі на свае пазіцыі. У разбураных немцамі акопах рускіх дружна сустрэлі газы, да якіх яны былі слаба падрыхтаваныя. Можна толькі здагадвацца, што сталася з салдатамі і з сапёрамі, якія былі ў час атак у міннай галерэі, бо ўваход туды быў немагчымы праз тыя ж газы, а хто спрабаваў зайсці ў штольні нават у масках — не ратавалі тыя маскі...

Трэба думаць, што выбухі мінных галерэяў рэхам даляцелі да Берліну, бо неўзабаве адтуль прыехалі «спяцы» з нейкім спецыяльным прыборамі, якія вызначалі малейшае шавяленне пад зямлёй (так тлумачылі салдаты). Пасля такога павароту пракладаць новыя мінныя галерэі было немэтазгодна. Больш эфектным стала прымяненне новага віду зброі масавай паразы: атрутных газаў. Так пачаўся новы віток пазіцыйнай вайны: хімічная альбо газавая вайна.

5

Вельмі гарачым у прамым і пераносным сэнсе выпаў чэрвень. Мала таго, што, не шкадуючы нікога і нічога, паліла сонца, дык гэтак жа бязлітасна білі нямецкія гарматы. Чуткі на контфрантальнага наступу рускай арміі пацвярджаліся актыўнасцю і скопішчам артылерыі і пяхоты ў наваколлі, і немцы стараліся давесці сваімі гарматамі, што лепш рускім не сунуцца — так здаравей будзе.

За апошнія два месяцы акопы ўсё бліжэй і бліжэй пачалі падкопвацца да Дойневічаў. Лініі новых акупаў узніклі ў Глінішчы, Лапаўшчыне, Юнях, вакол Багданоўкі, на ўзгорку панскай канюшні і ў Бяляніцы. І, урэшце, ад Крыжавых Дарог і Ракаўцаў III (Трэціх) праз Багданоўку і Дойневічы прайшла даволі шырокая, у рост чалавека акуп-траншэя — як дарога на акопы і пазіцыі ў Глінішчы, Лапаўшчыну і Юнях. Праходзіла «дарога» праз Стасева поле і падворак (зачапіла б і агарод, каб не бомба), а далей вяла на Тамашовыя надзелы, і такім разам, падзяліла вёску на дзве паловы. Стась разумеў такія пазіцыі як дадатковыя лініі абароны.

Так атрымалася, што разам з салдатамі капалі тыя акопы і Стась з Тамашом. Бацька Стасеў глядзеў на тую працу з вялікім сумам і сумненнем. І часта ён падыходзіў да салдатаў і гаварыў:

— Магілы сабе рыцеце... Вам, што, — мала месца на полі?.. Мала таго, што вёску спалілі, дык цяпер закапаць надумалі...

Яшчэ быў бацька супраць таго, што і яго сын капае такія траншэі праз свой падворак...

Але Стасю было нашмат больш выгадней капаць каля хаты, чым лётаць за тры-пяць вёрстаў туды-сюды на працу і рабіць тое самае. «Нічога, — супакойваў ён сябе і бацьку. — Як толькі скончыцца вайна, закапаю я гэтую траншэю-дарогу так, што нават ніхто і не здагадаецца, што яна тут некалі была...»

Дарэчы, у час працы як ніколі спатрэбілася Стасева яма-сховішча: спатрэбілася не Стасю, а салдатам як адпачывальня і курыльня.

Што было добра, дык гэта хіба тое, што цяпер ад Глінішча і ад Юнёў можна было прайсці незаўважаным праз Дойневічы на панскую канюшню, у Багданоўку, Бялянціцу, каля Ракаўцаў на Ходзькаўшчыну, Людвінова і Няроўку. А там акопы злучаліся з лініямі, якія ішлі ад Мажалёў праз Навінкі ў Харлаўшчыну і на Парлову Гару... Карацей, можна было смела хадзіць днём наваколлем тымі хадамі-акопамі, і ні водзін немец цябе не заўважыць ні ў якую біноклю. Толькі Стасю, яго бацькам, Тамашу такія вандроўкі былі непатрэбнымі ну хіба што хадзіць такой «дарогай» на працу і капаць акопы вакол усіх Ракаўцаў і ўздоўж Крыжавых Дорогаў.

Так Стась са сваімі бацькамі сталі жыць акупным жыццём. Нічога добрага ў тым не было. Дзень і ноч салдаты пад бокам: дзверы ад іх не зачыняюцца, а гэта — табачны дым, «гы-гы-гы» і мацюкі. А салдаты, як тыя людзі, былі розныя: адны далікатна гаварылі «хазяин», «хозяюшка», а другія пад мацюкі патрабавалі «пожрать чево-нибудь» і імгненна кідаліся ў склеп — ведалі, што там сяляне звычайна нешта пакідаюць на насенне, але ў такой сітуацыі — якое насенне?!

«На фронце — як на фронце...», — спакойна гаварыў бацька. А маці не падабалася такое жыццё, і аднойчы яна завяла гутарку пра тое, каб трохі далей іх адвёз Стась ад такога суседства.

Стась часта сам задумваўся пра тое, што трэба бацькоў вывозіць адсюль і самому ўцякаць, асабліва цяпер. Акопы рана ці позна агледзяць немцы і такога дадуць жару, што жывога месца на зямлі не застанецца, нават косці расплавяцца...

Але была адна нагода, якая моцна трымала Стася ў Дойневічах пры хаце: вось яны ад'едуць усе, а раптам сыны вернуцца, Ясь ці Стась, і што тады сынам тут рабіць?.. Не, пакуль можна будзе тут трываць, хаця трываць тут ужо даўно нельга, ён застанецца тут. Вось толькі бацькоў трэба адвезці ў Карачоўшчыну...

Хаця бацька і маці — маладцы, трымаюцца, але з усяго відаць, што на такіх харах далёка не пратрымаешся. Бацька нават знаходзіў сабе нейкую працу: то загадкі ў хляве правіў, то крэсла рамантаваў, то дошкі стругаў... А маці, нягледзячы на свіст снарадаў і выбухі, садзіла агарод і кветкі, пасля палола, збірала маладую крапіву, лісты дзьмухаўца і шчаўе і нешта там чаравала на пліце.

Для таго, каб адвезці бацькоў, Стасю трэба было схадзіць у Мажалі на рускія пазіцыі і забраць каня; нават не забраць, а добра папрасіць, каб далі каня на нейкіх паўдня, бо самі бацькі пяхом да Багданоўкі не дойдучь, не тое што каб куды далей.

Конь цяпер Стасю быў непатрэбным (калі няма ніякай гаспадаркі і нічога не садзіш і не капаеш — навошта конь), і салдаты гэта ведалі. Але ні рэквізаваць, ні купіць каня салдаты цяпер не маглі і не хацелі. У лютым гэтага года камандуючы арміяй выдаў загады, якія катэгарычна забаранялі вайсковым часткам рэквізіцыю ў мясцовага насельніцтва без абавязковай аплаты наяўнымі грашыма... Але да гэтага

часу ўжо не было чаго рэквізаваць, апрача тых папер-квіткоў за папярэднія рэквізіты, а на фронце, тым болей, пытанні рэквізіцыі ўвогуле не разглядаліся. Таму між Стасем і салдатамі, у прыватнасці з адным унтэр-афіцэрам, была дамоўленасць: яны будуць карыстацца канём, але калі ў Стася з'явіцца патрэба ў кані, дык яны не будуць супраць.

І вось конь спатрэбіўся... Толькі дзе каня таго шукаць, дзе лавіць, на якіх пазіцыях, да каго звяртацца? Ніколі Стась не думаў, што можа ўзнікнуць такая задача, якую будзе не так проста развязаць. На пазіцыях паставыя каля драўляных варотаў і агароджы з калючым дротам не ведалі пра ніякага каня і таго ўнтэр-афіцэра, з якім Стась дамаўляўся, а Стася далей варотаў не пускалі, таму што «нільзя!» і таму што «надо подождать».

Стась даўно ўжо заўважыў адну акалічнасць: рускія салдаты ніколі не сядзяць без працы. Здавался, акопы і зямлянкі ўпарадкаваныя, калы пазаганяныя, калючы дрот нацягнуты... Што болей трэба — ляжы, адпачывай... Ажно не. Салдаты капаюць запасныя акопы, «воўчыя ямы» і зямлянкі на выпадак руйнавання гатовых. Тое ж самае робіцца і на артылерыйскіх пазіцыях з дадаткам падрыхтоўкі новых прыхаваных пляцовак для гарматаў... І вельмі часта ходзяць адзін за адным... Збоку такая салдацкая няспешлівая руплівасць нагадвала лясны мурашнік.

Пасля падышлі старшыня і нейкія салдаты. Яны былі катэгарычна супраць аддаваць каня. У іх быў адзін адказ: конь задзеяны на тэрміновых сакрэтных перавозках.

Што за такія сакрэтныя перавозкі, Стась ведаў: снарады падвозяць з Гародзькаў ці Лістападаў на батарэі — яшчэ адно пацверджанне таму, што наступ рускай арміі непазбежны.

«Калі будзе наступ і рускія захопяць нямецкія пазіцыі і там замацуюцца, дык гэта добра — разважаў Стась. А калі будзе так, як у сакавіку: наступ рускіх завяршыўся контрнаступам немцаў, і гналі немцы рускіх ад Вярэбушкаў ажно да самага Глінішча... Тады што?...». У чэрвені на гэтым жа месцы немцы паспрабавалі перайсці Крыўлянку. Але рускія быццам іх чакалі і сустрэлі немцаў такім шквальным агнём, што толькі палова іх здолела ўцячы і схавацца ў сваіх «бетонках».

...Каня абяцалі даць пасля шостага ліпеня.

6

Даўно перастаў Стась спаць сном чалавека, які вельмі выгадна прадаў пшаніцу, бадай што ці не ад таго моманту, калі з'явіліся вайсковыя рэквізітары і казацкія раз'езды. І кожную ноч ад таго часу сон перарываўся: альбо ні з таго, ні з сяго, альбо ад гарматных выбухаў ці блізкіх ружэйных стрэлаў, ці ад нейкага нервовага, недарэчнага і страшнага сну.

На гэты раз Стась прачнуўся каля дзвюх гадзінаў ночы ад кулямётнай чаргі ў Шымаках. Дзівіцца не было чаму — там праходзілі ўзмоцненыя перадавыя лініі рускіх акупаў, і там часта стралялі. Стась паляжаў яшчэ колькі хвілін і зразумеў, што болей не засне — устаў і выйшаў на двор.

Цяперашнія ночы не былі такімі ціхімі, загадкавымі і патаемнымі, якімі былі да вайны. Ці не заўтра, дык пазаўтра — купальская ноч, якую звычайна ладзілі прыватныя, але хто калі ў вёсцы звяртаў увагу на гэта: моладзь разам святкавала

адно і другое свята, нягледзячы на сваю царкоўна-касцельную прыналежнасць... Але цяпер не да святаў, ды і святкаваць цяпер няма каму...

Над нямецкімі і рускімі пазіцыямі раз-пораз узляталі асвятляльныя ракеты, чуліся блізкія і далёкія адзіночныя стрэлы. Недзе далёка за Няроўкай нешта гудзела, далёка за Ходзькамі нешта глуха бухала і гарэла, і далёкае зарыва шугала аж да хмараў... Адным словам — вайна.

Начамі звычайна не практыкуюцца артабстрэлы і атакі, але калі нешта раптам блісне дзе падзроннае на варожых пазіцыях, дык чаму ж тады не паслаць туды пару снарадаў для супакою.

І не паспеў Стась добра прыглядзецца і прыслухацца навокал, як у тым жа маляўска-навацёлкаўскім баку загучалі раптоўныя гранатныя выбухі і страляніна. «Дня на іх няма», — падумаў незадаволена Стась і дзеля цікавасці выйшаў за гумно, за якім засветла былі відаць тыя шумныя Малявічы, а цяпер — толькі светлавая сполахі ад узрываў гранатаў і срэбнае бягучае святло ад ракетаў вырывалі з цемнаты абрысы Маляўскіх гор, абгарэлых камяноў і дрэў у самой вёсцы і хмызняку каля рэчкі. Адтуль жа, з цемнаты, даносіліся незразумелыя крыкі і лямант, што, дарэчы, бывае вельмі рэдка.

А недзе там, у супрацілеглым баку, за Людвіновам пачынала святлець неба, і там, за Няроўкай, над старым лесам з хвіліны на хвіліну пачне падымацца сонца. Здаецца, нічога няма ў свеце больш прыгажэйшага, як узыход сонца...

Стась хацеў дачакацца той прыгажосці і толькі пасля пайсці ў хату, як раптам яго ўвагу прыцягнула незразумелае срэбра-шэрае воблака з жоўта-зялёным пералівам зусім у адваротным баку ад ружова-залацістай паласы неба: воблака павольна апускалася з Маляўскіх гор, распаўзалася ўшыркі і гэтак жа павольна сунулася ўбок Юнёў і Лапаўшчыны... Сумненняў быць не магло — газы!

Стась кінуўся ў хату і тут жа падняў усю сям'ю на ногі і накіраваў у яму, зверху бярвенні прыкрыў посцілкай і накідаў зямлі. Пасля разбудзіў суседзяў Канопкаў, і разам з Тамашом хуценька расклалі вогнішча за вёскай з такім разлікам, каб стварыць дымавую завесу між вёскай і паўзучым воблакам. Знаёмыя салдаты падказалі неяк, што газ той не любіць дыму — ад дыму ён робіцца не такім смертаносным. А адзін прапаршчык нават прапаноўваў дымавыя шашкі на абмен, але ў Стася на той раз не знайшлося сродкаў для абмену, ды і не разумеў тады Стась, навошта яму тыя шашкі...

Вогнішча з падсохлага сена, пазалеташняга лісця і нават зялёнай свежай травы разам з чартапалохам, лапухамі і крапіваю давала столькі дыму, што ў ім хуценька схавалася ўся вёска, балазе асаблівага ветру не было. Праўда, газавая воблака, не дайшоўшы да Юнёў, папаўзла нізінаю рэчкі Маляўкі ўздоўж Крыўлянскай грады і недзе за Мажаламі рассачылася ў паветры.

Стась з Тамашом тады клялі немцаў, на чым свет стаіць, але на самай справе газы тыя былі першай застрашальнай і няўдалай спробай рускіх патруціць немцаў перад атакай. І шмат якія газавыя балоны былі пашкоджаныя і пускалі газ задоўга да пачатку арганізаванага пуску, болей таго, не ведалі «газавікі» асаблівасцяў ружы вятроў мясцовасці: усходні і паўночна-ўсходні вецер, які павінен быў аднесці смяротнае воблака на нямецкія акопы, меў схільнасці пераходнага ветру да паўд-

нёвага, паўднёва-заходняга і заходняга ветру — усё, што дзьмула на рускія пазіцыі. І на гэты раз вецер загуляў з полюсамі, падзьмуў на поўнач і на паўночны ўсход. І атрымалася так, што ад рускага газапуску больш пацярпелі самі рускія, а немцы сустрэлі той газ у супрацьгазавых масках і з лёгкасцю адбілі атаку рускіх. Пазней салдаты гаварылі, што быццам бы ніхто не памёр ад таго газу ў той час, але пацярпелі ад яго каля двух сотняў рускіх салдат, якім хутка аказалі медычную дапамогу і адправілі ў шпіталь. Што было з імі пасля, ніхто не ведае, але назад, у свае роты, яны не вярнуліся.

7

І быў дзень, пра які Стась ніколі не забудзецца ў сваім жыцці — дзень той стаў нагодай смерці бацькоў і мог бы стаць апошнія яго днём.

Напярэдадні Стась з Тамашом даведаліся, што іх, як любіў гаварыць Тамаш, «зноў пасылаюць у камандзіроўку», а калі больш дакладна, з'ездзіць у Гарадзілава за нейкім «грузам» для артылерыстаў і сапёраў.

З гэтымі «грузамі» была адна бяда: накладуць табе на воз няведама чаго, брызентам абкруцяць, і ты едзеш і думаеш — «ўзляціш-не ўзляціш». А быў выпадак: пакуль даехалі, дык толькі белы шум пайшоў з рота ў некаторых вазакоў і ў коней. Аказалася, што трапіліся ім сапсаваныя балоны з нейкімі газамі. Хто больш нанюхаўся — таго пахавалі, хто менш — лечыцца. А сярод вазакоў былі салдаты і шмат цывільных.

Стась быў абрадаваўся «камандзіроўцы» таму, што ёсць добрая магчымасць дарогаю ў Гарадзілава адвезці заадно сваіх бацькоў у Карачоўшчыну. І бацькі ўжо нават сабраліся і сядзелі на сваіх клунках, чакаючы яго прыезду. Але так не атрымалася таму, што транспарт іх ужо чакаў у Гарадзілаве, і Стасю з Тамашом прыйшлося дабірацца на агульных павозках для вазакоў разам з усімі. Пра павозку для Стася і яго бацькоў, зразумелая рэч, ніхто сярод салдатаў і слухаць не хацеў. Адзінае, што цьмяна абяцалі, дык толькі пасля паездкі...

Зразумела, за адзін дзень яны не маглі справіцца, а тут яшчэ пайшоў дождж. Напярэдадні была вялікая гарачыня, а пад вечар лінуў моцны лівень, а пасля зноў прыпарыла, нягледзячы на ноч. На станцыі такіх «камандзіровачных», як яны, разам з салдатамі было каля сотні. Ім наклалі на воз нейкіх цяжкіх драўляных скрыняў. Стась з Тамашом кантралявалі загрузку і правяралі вагу кожнай скрыні, каб не было зашмат, бо дарога ў іх гарыстая.

— Што хоць за груз? — пацікавіўся Стась у руплівага прапаршчыка, які кіраваў працэсам,

— А табе дзела? — пацікавіўся той у сваю чаргу.

Стась ведаў: калі так адказваюць, дык — снарады.

— Я на той выпадак, каб можна было што ўзяць сабе, — пажартаваў Стась.

— А на халеру табе гэта?! У цябе ж бомба на агародзе расце! — нагадаў Тамаш і стаў расказаць прапаршчыку пра Стасеву бомбу.

Прапаршчыку было весела.

— У скрынях шанцавы інструмент, — папярэдзіў прапаршчык і дадаў: — Калі якая рыдлёўка ці лом не даедзе да акапаў — будзеце плаціць.

Чаго-чаго, а рыдлёвак і ламоў у гаспадарцы хапала. Яшчэ да прыходу фронту салдаты забяспечылі імі ўсё мясцовае насельніцтва ў абмен на гарэлку і тытунь.

Руплівы прапаршчык папярэджаў кожнага кіроўцу, каб толькі не ехалі ў адзін бок гуртам: дзве павозкі сама болей, і каб трымаліся бліжэй лесу і асцерагаліся нямецкіх лятуюў. Таму дарогу назад яны абіралі самі і надумалі завярнуць у Ленкаўшчыну да Тамашовай сям'і і ў Карачоўшчыну да Стасевых. Так было нават бяспечней, чым ехаць на Высокае і Лоска. Яшчэ прапаршчык не раіў адным ехаць ноччу, а то былі выпадкі, калі знікалі вазакі з коньмі, з павозкай і з грузамі, і да сённяшняга дня іх не пазнаходзілі...

Калі толькі ледзь-ледзь пачало світаць, яны паціху крануліся ў дарогу насустрач адступаючай цемры.

Пабачылі прыфрантавыя вёскі, якія ім прыйшлося праязджаць: Парэчча, Лужок, Трэскі... У іх не так шмат было слядоў ваеннай разрухі: толькі некалькі папалішчаў і абгарэлых дрэваў, дзясятка варонак ад бомбаў... Радавалі гоні, засеяныя жытам і бульбай, і людзі, якія жылі так, быццам і няма тут ніякай вайны. Праўда, трохі палыхалі салдаты, якія тут гаспадарылі, і насцярожвалі далёкія выбухі, якія гучалі з трох бакоў; калі стаць тварам да ўсходу сонца, дык толькі той бок быў маўклівым. Але да выбухаў, як гаварылі тутэйшыя людзі, яны прывыклі так, як да ранішняга сабачага брэху. А яшчэ тут недалёка павінна была праходзіць другая паласа абароны, пра што гаварылі шэптам як пра нейкі сакрэт, хаця ўсе тутэйшыя вясцоўцы добра ведалі пра гэтую паласу, бо шмат хто туды хадзіў на працу.

За дзве-тры вярсты да Ленкаўшчыны пацягнула дымам, і Стась з Тамашом пагналі коней хутчэй і неўзабаве ўбачылі ўсю вёску ў дыме. Пры пад'ездзе да самай вёскі дойнеўскіх мужчынаў насцярожыла нейкая падазронная мітусня, якая стала зразумелай пры першай гутарцы з мясцовым чалавекам.

— Што гарыць? — спытаўся ў яго Тамаш.

— Недзе там, на фронце, — дзядзька аднаго веку з Тамашом і Стасем паказаў рукой на лес, у той бок, дзе была Карачоўшчына, а далей — іхнія Дойневічы. — Немцы ноччу пусцілі атруту. Атрута дайшла да Лоска. Адтуль некалькі сем'яў прыехалі ў Ленкаўшчыну — усе патруціліся. Гаварылі, што маладзейшыя — усе апухлі, толькі кашляюць і хрыпаць, а старэйшыя не вытрымліваюць і мруць у страшных пакутах... А дым — супраць газаў...

«Далёка тут Лоска — напразткі каля чатырох вёрстаў... Столькі ж, прыкладна і да Карачоўшчыны, што ад Лоска, што ад Ленкаўшчыны» — з трывогай падумаў Стась і запытаўся:

— А наконт Карачоўшчыны што ведаеш?

— Толькі тое, што і там — дым, — адказаў чалавек.

— А пра Дойнеўцы?..

— Стреляніна была ў тым баку надта моцная...

Тамаш толькі крыкнуў на каня «но, пайшоў!» і панёсся вуліцай да сваіх, а Стась запытаўся ў чалавека, як лепш праехаць у Карачоўшчыну, і пагнаў паціхоньку каня ўбок лесу, хаця хацелася ісці ў галоп... каб не гэтыя лапаты і ламы.

Дарогаю ні на хвіліну не пакідала думка пра бацькоў. Стась усяк вылічваў магчымы кірунак ветру і месца, з якога немцы запусцілі той газ: калі пры заходнім ветры

газапуск быў з боку Труханоўскага лесу і Сабілак, дык ёсць надзея, што атрутнае воблака не кранула Дойневічы. А што, калі газ выпусцілі на лініі ад Навасёлка да Чаркасоў?.. Тады воблака цалкам накрыла Малявічы, Шымакі, Дойневічы, Ракаўцы, Навінкі, Харлаўшчыну, Парлову Гару, Дразьдзішкі, Ермакі і паплыло далей...

У Карачоўшчыне вогнішчы дагаралі. На вуліцы нікога не было. Стась хутка даехаў да хаты, дзе знаходзілася яго сям'я, і вельмі абрадаваўся таму, што ўсе былі цэлымі і здаровымі, толькі баяліся выходзіць на вуліцу. Не менш абрадаваліся Стасю Антаніна і дзеці. Антаніна ў слязах прызналася, што збіралася ўжо ісці хаваць Стася і бацькоў... Аляксандра Качаноўскі расказваў, што на досвітку хацеў схадзіць у Ракаўцы паглядзець хату, але, калі пачалася страляніна, перадумаў. А тут яшчэ тылавікі папярэдзілі наконт сённяшняга начнога газапуску... Маўляў, пакуль што лепш туды не сунуцца...

Толькі ў Стася выбару не было. Ён пакінуў сям'ю ў Карачоўшчыне (нават Антаніну з сабою не ўзяў) і вымушаны быў ехаць як мага хутчэй да сваёй хаты. На пад'ездзе да Ракаўцаў у нізінах стаў адчувацца лёгка пах вішні ўперамежку з хлорам. Стась ведаў, што гэта такое, і стараўся не дыхаць і хутчэй праехаць тое месца. Дарогаю ён заехаў у Навінкі і аддаў салдатам свой транспарт з грузам і падбегам кінуўся ў Дойневічы.

Сэрца трывожна забілася, калі на падыходзе да сваёй хаты ён убачыў прыадчыненае вакно, а на месцы Тамашовай хаты галавешкі, які там-сям яшчэ дыміліся...

Бацькоў ён застаў жывымі, але...

Бацька толькі хрыпеў, нешта хацеў сказаць і не мог, а маці яму штораз выцірала анучкай шум, які не зыходзіў з яго вуснаў, і плакала. Сама маці цяжка, з нейкім сіпеннем дыхала і кашляла...

Што рабіць у такой сітуацыі — Стась не ведаў. Нешта падобнае гаварылі салдаты, але цяпер усё перамяшалася: як засцерагчыся ў час самой газавай атакі — гэта адно, а як пасля таго, як нанюхаешся і наглытаешся таго фасгену з хлорам, другое... Ратавацца крывапускам, рэзаць жылы?.. Дзе?.. Якія?.. Колькі?.. Вада?.. Нельга піць!.. Ці трэба піць?..

Бацька ўвесь час прасіў вады, і маці давала піць і сама піла... Гаварыла, што пасля вады трохі лягчэй робіцца, але пасля зноў — цяжка і млосна.

Стась выскачыў з хаты, кінуўся ў акопы — там нікога не было; было некалькі салдат у масках на пазіцыях у Глінішчы... і каля двух дзясяткаў ляжалі шэрагам адзін каля аднаго: хто атручаны газамі, хто забіты кулямі і снарадамі... Сярод іх Стась убачыў шмат сваіх знаёмых. У разбітым снарадамі капаніры стагналі і шавяліліся раненыя.

Усе чакалі прыезду санітарнай каманды.

Нічога талковага салдаты не паралі Стасю, апрача таго, што трэба чакаць санітараў, магчыма, сярод іх будзе нехта больш-менш асвядомлены ў газам.

Салдаты, між іншым, казалі пра падзеі мінулай ночы і першай паловы дня.

Немцы газы пусцілі каля дзвюх гадзін ночы даволі працяглай паласой: каля дзвюх вёрстаў. Тут яны прадугледзелі дакладна: газ прапаўзе акурат рускімі акапамі ў шырыню ад Навасёлкаў і Малявічаў да Шымакоў і Рускага лесу і пойдзе далей на Мялэйкава, Ручаі, Мажалі, Ермакі, Ракуцева, Мікулеўшчыну, а тут — на Дойневічы,

Ракаўцы, Харлаўшчыну, Няроўку; прайдзе праз сучальныя рускія пазіцыі ад перадавых акупаў да рэзерваў і найбольшага скопішча рускай арміі ў прыфрантавым тыле. Устойлівы заходні вецер ім толькі спрыяў. Калі ўлічыць непадрыхтаванасць рускіх да такіх атак і несурэзнасць іх падыходу, дык можна было загаддзя спрагназаваць масавую небяспеку газаў для рускага войска. Што, дарэчы, і адбылося. Не ўсе рускія салдаты на момант першых газавых атак мелі магчымасці ратавацца ад газаў — не было павязак і супрацьгазавых масак. Многія хаваліся ад газаў у акопах, закруціўшы твар у анучы, змочаныя мачой. Некаторым шэнціла зняць той «працівагаз» з памёрлага салдата, але пры адной толькі думцы, што чалавек той дух свой спусціў у гэтую трубу, рабілася ніякавата. Камандзір батарэі, малады ўнтэр-афіцэр, абураўся з той нагоды, што на тым тыдні павінны былі забяспечыць іх нейкімі супрацьгазавымі гумовымі натварнікамі (афіцыйна іх называлі «процівагазамі», а салдаты — «наморднікамі»), а падвезлі іх толькі сёння апоўдні...

Стась ведаў, што набыць селяніну такі «наморднік» было няпроста — хіба што за вялікія грошы, альбо абмяняць на вельмі дарагія і патрэбныя рэчы ў нейкага салдата.

Да газаў далучылася артылерыя: лупілі, не шкадуючы снарадаў, так, што рускія не маглі высунуць носа са сваіх акупаў і сховаў. Пасля ў атаку пайшла нямецкая пяхота... Атаку адбілі, але якой цаной...

Санітараў чакалі ўвесь астатак дня, але яны так і не прыехалі.

Вечарам зайшоў Тамаш — ён трохі болей затрымаўся ў сваіх у Ленкаўшчыне. Тамаш дзівіўся з таго, як хатка яго магла так згарэць, быццам хто спецыяльна падсоўваў паленцы — ні аднаго бярвяна цэлага, нават дожджык не памог. З усёй верагоднасцю, хата Тамашова загарэлася ад нямецкага «фугасіка».

— А што ты хочаш ад агню, калі яму ніхто не перашкаджаў, — гаварыў Стась. — Тут і здзіўляцца няма чаму.

Тамаш застаўся ў Стася на начлег. Але спаць не прыйшлося ні аднаму, ні другому, нягледзячы на тое, што яны не спалі папярэдняю ноч. Спачатку гаварылі. Стась пераказаў Тамашу апошнія падзеі, якія пачуў ад салдат, пасля разважалі пра тое, як ім быць далей. Вымалёўвалася сумная карціна, у якой цяжка было акрэсліць нейкія планы і захады. Заставалася адно: выжываць у тых умовах, у якіх яны апынуліся.

Не спалі і бацька з маці. Стасю шкода было бацькоў, якія ў пакутах ад газу, калі і хацелі б прымкнуць вочы хоць на гадзінку, дык не маглі тое зрабіць праз боль у грудзях і дзікі сухі кашаль, які раздзіраў грудзі і горла. Пасля нешта хацеў сказаць бацька, але заместа голасу прагучаў працяглы стогн з перарывістым храпленнем... і раптам усё сціхла.

Бацька памёр каля апоўначы.

Да позняй ночы Стась з Тамашом рабілі труну з дошак, якія бацька быў пагабляваў і абрэзаў. Бацька казаў, што такія дошкі шмат каму спатрэбяцца, і старанна хаваў іх ад салдат. Пасля абстругалі і збілі прыстойны крыж. А як толькі пачало віднець, пайшлі на былыя радавы магільнік Карчэўскіх за Багданоўкай капаць магілу. Яшчэ трэба было дамовіцца з канём на заўтра, каб было на чым адвезці бацьку.

А на заўтра Стась з ранку глянуў у вакно і вачам сваім не паверыў: за вакном была прыўкрашаная пажоўклымі краскамі сапраўдная восень, якая хіба што бывае ў сярэдзіне кастрычніка. Трава ў садку і на сенажаці, лісце на дрэвах, у тым ліку на яблынях, дульках і слівах, нават агарод, які садзіла маці: цыбуля, буракі, морква — усё было пажоўклага колеру. Жаўцелі кусты над рэчкамі і жоўтым колерам свяцілася Круглянская града. Такого ж колеру былі і Маляўскія горы пасля няўдалага рускага газапуску. Стасю так пажаўцела ў вачах, што нават хата здавалася жоўтай. «Пэўна, мне не здаровіцца, — падумаў Стась. — Ці не жаўтуха якая?» — і пайшоў да Тамаша, які калупаўся на сваім папалішчы.

Чаго там ужо было калупацца?..

— Ты бачыў, што робіцца? — сустрэў яго Тамаш пытаннем і развёў рукамі вакол сябе. — Ні табе ягадкі з’есці, ні грыбочка, ні цыбулькі шчыпануць з агародчыка...

— А калі б зерне пасеялі, бульбу пасадзілі б, як шкода было б, — сказаў Стась і супакойў сябе тым, што жаўтуха тут ні пры чым.

Хавалі бацьку ўтрох: Стась, маці і Тамаш. Стась не стаў клікаць сваіх на паховіны — не было часу, каб з’ездзіць за імі, а з другога боку, — баяўся, бо тут — страляніна, снарады, газы, салдаты... На магільніку было яшчэ тры нябожчыкі з Ракаўцаў і Мажалёў. Тамаш з памяці прагаварыў заўпакойную малітву, разам прагаварылі «Ойча наш» і праспявалі «Анёл Панскі». Пасля ўсёй працэсіі Стась на тым жа кані адвёз маці да сваіх у Казароўшчыну. Аляксандра Качаноўскі абяцаў паказаць яе вайскаваму лекару.

Тамаш яшчэ некалькі дзён прабыў у Стася. Заставацца яму тут далей не было ніякай патрэбы.

— Да апошняга трымаўся за вуглы, — з сумам гаварыў ён. — А цяпер які сэнс?..»

— Сэнс?.. А ведаеш, так, можа, і нашмат лепш, чым бы вуглы тыя труной табе сталі, — супакойваў яго Стась.

Тамаш пагадзіўся з такімі высновамі і з сумнымі навінамі пайшоў у Ленкаўшчыну да сваіх. Клікаў Стася, маўляў, пайшлі разам, знойдзем працу на лініях новай палацы абароны і неяк працерпім...

Але Стася яшчэ моцна трымалі вуглы. Хаця вялікага сэнсу ўжо не было, і Стась моцна засумняваўся ў тым, ці варта яму тут заставацца далей аднаму, але ўсё ж яшчэ нешта не адпускала.

Вечарам таго ж дня Стась адчуў слабасць і млявасць. Відаць, усё тут сказала: і смерць бацькі, і бяссонныя ночы, і звычайнае недаяданне, і газы. Ён адшукаў прыхаваны слоічак мёду, запарыў зёлкі, якія збірала маці, і, выпіўшы цэлы салдацкі алюмініевы кубак кіпеню, заваліўся ў ложка.

Пасля немцы яшчэ некалькі разоў стараліся вытурыць газамі рускіх з іх акапаў у Навасёлках і Круглянцы. Напачатку шчыльна адпрацуюць кулямётамі, мінамётамі і гарматамі, пасля запусцяць газы і праз колькі хвілін бягуць, надзеўшы супрацьгазы, дабіваюць рускіх гранатамі, штыкамі і прыкладамі... І ўсякі раз пасля такіх атак на баку рускіх пазіцый пашыраліся і вырасталі новыя пахаванні і магільнікі ў Круглянцы, Баярску, Малявічах, Мялэйкаве, Шымаках, Ручаях, Мікулеўшчыне...

8

Не раз да Стася прыходзіла пагрэцца «царыца палёў» — пяхота. Салдаты маглі прыйсці нават днём праз акопы, якія пралягалі праз усю вёску і вялі на іх пазіцыі ў Глінішчы, Лапаўшчыне і Юнях.

Дык вось, прыйдуць салдаты, накураць, як заўсёды, што хоць дзве сякеры ведай. Так было і гэтым разам. Стась ужо нікога не частаваў, бо не было чым, і салдаты гэта ведалі. Але, калі што было «радаснае» прынесенае ад немцаў (звычайна шнапс і якая-небудзь кансерва), дык ніколі не шкадаваў. Часта было такое, што салдаты самі нешта прынясуць, каб самім падсілкавацца і з Стасем падзяляцца. Ён ведаў некаторых з іх паводле імя і места іх даваеннага пражывання — так лягчэй запаміналася, але вялікай патрэбы ў тым не было, бо сёння — яны тут, а заўтра — Бог ведама дзе. А паслязаўтра прыйдуць іншыя — тут цякучка кадраў была вельмі вялікай... Асабліва пасля газаў і атак.

Салдаты іншым разам расказвалі цікавыя рэчы пра сваю тактыку, стратэгію і нават палітыку.

— Вось глядзі, — гаварыў Іван з-пад Смаленска, — артылерыя павінна знесці паласу калючага дроту, парваць абарончую электрафікацыю немцаў, зруйнаваць першую лінію акупаў з хадамі і пад'язднымі дарогамі, знішчыць агнявыя кропкі. Але не заўсёды так атрымліваецца, як хацелася б — то ў іх няма магчымасці прамой наводкі, то ў іх снарадаў няма, то страляюць абы куды...

— І так, вось, пабухаюць дваццаць-трыццаць хвілін і замаўкаюць, — працягвае гісторыю Пеця з Гатчыны. — Што з'яўляецца знакам для нас падымацца ў атаку... А германы перад атакай б'юць гарматамі іншы раз да шасці-васьмі гадзінаў...

— А мы пасля натыкаемся і на калючы дрот, і на міны, і на кулямёты, і на азвярэлых немцаў з гранатамі, агнямётамі і штыкамі, — абурана дадаў Валодзя Уральскі. — І тады пачынаецца жорсткая і крывавае мясарэзка: людзі звярэюць, колюць адзін аднаго штыкамі, рэжуць нажамі, б'юць прыкладамі, кулакамі і душаць рукамі... І так працягваецца да таго часу, пакуль нехта не пачынае ўцякаць... калі ёсць каму ўцякаць...

— ...І заўваж, — зноў гаварыў Іван з-пад Смаленска, — пры атаках у нас такі разлік: адзін салдат на адзін пагонны метр акупа. Сто метраў — сто салдат, тысяча метраў — тысяча, дзесяць вёрстаў — больш дзесяці тысяч салдат...

— І ні аднаго генерала на пагонны метр! — перабіў яго Пеця з Гатчыны. — Калі першую хвалю атакі немцы кладуць штабелямі сваімі кулямётамі, пасылаюць другую хвалю на пагонны метр, пасля пасылаюць трэцюю з надзеяй: а вось у немцаў скончацца патроны...

— Але ў немцаў, сукі, патроны, чамусьці ніколі не канчаюцца! — гучна абураўся Іван і далей брыдка мацюкнуў немцаў.

Трохі смешна было, быццам немцы вінаватыя ў тым, што ў іх ніколі не канчаюцца патроны.

— І яшчэ, заўваж, — дапаўняў яго Пеця з Гатчыны. — А дзе ўзяць столькі вінтовак на пагонны метр ад Балтыкі да Чорнага мора?! І прыходзіцца аднаму ісці з вінтоўкай, а другому — з кулакамі і з надзеяй падабраць вінтоўку ў забітага таварыша...

— Так, не немцам жа вінтоўкі пакідаць, — растлумачыў Іван з-пад Смаленска і пачаў прыпальваць запалкамі сваю тоўстую патухлую самакрутку.

— ...І так мы ідзем ад самага Танэнберга, — давёў сваю думку да лагічнага завяршэння Пеця з Гатчыны.

— І не проста ідзем, а проста ўцякаем, каб не трапіць у акружэнне, — пыхнуў дымам Іван з-пад Смаленска.

У гэты момант зноў загаварыў Валодзя Уральскі:

— Адыходзім вёрст сем-дзесяць, а не дык і болей, адыходзім без аглядку... Порткі іншы раз не паспяваем нацягнуць, як немцы б'юць і націскаюць... Пасля акапавання, толькі акапаліся — загад: «Адступаць!..». Атрымліваецца, што для немцаў вырылі акопы і пайшлі далей рыць. Зноў адыходзім... Зноў загад акапацца і затрымаць немца. Акапаліся... А немец гарматамі як ударыць — жывога месца няма... Нам бы адысці, уратаваць армію, а загаду няма... Ёсць толькі адзін загад: «Защищать упорно, но пассивно... Расстреливать без суда и следствия тех, кто самовольно оставит окопы...» А сапёры тым часам умацоўваць трохі далей чарговую лінію абароны... Для каго? — для нас ці для немцаў?..

Тэму гутаркі прадоўжыў сяржант, пажылы ўжо чалавек з Воршы, гаварыў ён рэдка, больш з цікавасцю назіраў за сваімі калегамі:

— Я прайшоў каля тысячы вёрстаў, пяхком, ад Быдгошча да Шчэціна і ад Шчэціна назад на Ольштын, Сувалкі, Вільню і так да Шымакоў, — загаварыў ён. — А колькі ботаў стаптаў, лётаючы туды-сюды ў атаках — невядома, можа, сотні вёрстаў, але што хачу сказаць... Усякі поспех атакі залежыць ад так званай царыцы палёў, а калі больш дакладна, — ад яе колькасці: наколькі хопіць забітых і раненых, каб заваліць усе праходы і злучэнні ў варожых акапах і забяспечыць перамогу... Не генераламі ж заваліваць нямецкія акопы...

— Ну, вядома ж, не генераламі, — згадзіліся ўсе.

— А ты хоць раз бачыў жывога генерала? — спытаўся раптам у сяржанта Іван з-пад Смаленска.

— Вядома, не. — адказаў той.

— І я не бачыў...

Ніхто з салдатаў ніколі не бачыў жывога генерала ў акапах; калі і бачылі адзін раз, дык гэта ў далёкім тыле на пляцы перад адпраўкай на фронт. Праўда, нехта згадаў, што бачыў генерала ў акопе на фотакартачцы ў адным часопісе... «Дык гэта ж — у часопісе...» — заверылі астатнія.

Далей гутарка пайшла пра тое, як генерал Самсонаў «паклаў» пад Танэнбергам сваю армію, згадалі яшчэ некалькі няўдалых атак, у якіх ім, пехацінцам, даводзілася ісці ў лабавую з шаблямі, штыкамі, кулакамі і з крыкам «ура!» — на жалезабетонныя дзоты з кулямётамі... Згадалі і нядаўнія няўдалыя атакі рускіх на лініі ад Ластаянцаў да Смургоняў, у тым ліку і свае «разьмінкі», і наступальныя аперацыі фронту ў раёне Нарачы і Паставаў.

Урэшце, тэму завяршыў той жа пажылы сяржант з-пад Воршы:

— Але ці ёсць тут чаму дзівіцца, калі сам камандуючы фронтам дае загад: знайсці і знішчыць нямецкую кавалерыйскую дывізію, бо сам не ведае, што за дывізія, адкуль яна ўзялася і дзе тая дывізія... Можа, у яго пад самым носам дзе...

Пра дывізію, праўда, і Стась нічога не ведаў, але гутарка, відаць, ішла пра нейкую няўлоўную нямецкую дывізію, якая прабіраецца глыбока ў тыл рускай арміі і робіць там шмат шкоды.

А салдаты між іншым перайшлі да іншай тэмы і паведамілі цікавую гісторыю. Адсочвалі неяк яны ў акопах за Шымакамі праз бінокль нямецкія пазіцыі і ўсякую «движуху» ў нямецкіх бліндажных вёсках вакол Невярышак, Чухнаў і на нейтральнай паласе, і бачылі ў Чаркасах, каля млына і палаца, нейкую бабу, якая выходзіла «да ветру», а пасля і салдата. Вось толькі не здолелі добра разгледзець яго вопратку. Адзін пехацінец даводзіў, што салдат быў у рускай форме, другі — у нямецкай.

Тут было пра што пагаварыць. А што, калі там быў адзін салдат у рускай форме, а другі — у нямецкай?..

Іван з-пад Смаленска прапанаваў закідаць гранатамі той бардэльны палац, Валодзя Уральскі заявіў, што трэба перш разабрацца, што да чаго, а Пеця з Гатчыны прапанаваў узяць заместа нямецкага «языка» тую бабу, маўляў, яна ім больш будзе патрэбнай, чым той «язык».

І толькі пажылы пехацінец-сяржант з Воршы сказаў, што рабіць вам няма чаго, прыгод шукаеце на сваё сядалішча... І раскажаў страшную гісторыю пра тое, як на нейтральнай паласе на Мазурскіх балотах (там паласа месцамі даходзіла да дзесяці вёрстаў у шырыню) жылі дэзерціры ў норах, акопах і зямлянках. Выжывалі яны за кошт таго, што паядалі мёртвых людзей, у тым ліку і салдат, якіх не паспелі ў час пахаваць...

А хто мог бы цяпер жыць у Чаркасах? — невядома. Тым болей, што палац гэты (будынак доктара Карчэўскага) даўно разбамбілі б і спалілі б ці немцы, ці рускія, але не бачылі ў тым вялікай патрэбы. Хаця і ніхто гарантыі не даваў, што ні сёння, дык заўтра ад яго застануцца толькі адны галавешкі. Але трэба быць надта смелым ці зусім дурным, каб адважыцца там жыць... Дэзерціры? — усё можа быць...

9

Пасля жнівеньскіх газаў, артабстрэлаў і атак настала падазронная, адносная ціш. Складвалася ўражанне, што ні салдаты, ні іх генералы не ведаюць, што рабіць далей. І так з абодвух бакоў. Рускія салдаты ўсё больш і больш абураліся сваімі камандзірамі, начальнікамі і нават самім бацюшкам-царом, які, на іх думку, не апраўдаў салдацкіх спадзяванняў таленавітага галоўнакамандуючага Расейскай Імператарскай арміі. Немцы прытаіліся і быццам нечага чакалі. І толькі калі-нікалі абодва бакі нагадвалі пра вайну адзінокімі гарматнымі і ружэйнымі стрэламі. Але і пра завяршэнне вайны ніхто нічога не гаварыў. Яно дык і зразумела было, што не можа вайна вось так узяць і закончыцца. Тут абавязкова павінны адны крычаць «ура!», другія — «рус капут!» і біць, калоць, рэзаць аднаго. Але пакуль навокал была адносная ціш і сітуацыя заставалася напружанай.

А вось гандаль ажывіўся вельмі актыўна, чаму спрыялі некаторыя абставіны, і адна з іх — гэта страта інтарэсу рускіх салдат да тых, хто ішоў у мястэчка на «таржок». Галоўнае было не трапіць на вочы ідэйнаму афіцэру. Адзінае, чым маглі «загрузіць» салдаты, дык гэта тым, каб нешта ім прынеслі ад немцаў, кшталту алкаголю, тытуню і шакаладу.

І ў Стася тут з'явіўся свой інтарэс.

Стась разумеў, што наперадзе ўсіх чакае непазбежны голад. Летні дзень, які год корміць, — гэта не пра іх сітуацыю і не пра іх летні дзень. Так, у іх быў адзін летні дзень, які атруціў усё наваколле: поле, сенажаці, лес, рэчкі, азёры. Пра садавіну, гародніну і прыродныя дары трэба забыцца на гэты год раз і назаўсёды. Застаецца толькі тое, што можна купіць, калі яшчэ будзе ў продажы, на кірмашы: мяса, рыба, мука, крупы...

Стась ведаў салдацкую праблему тытуню: не заўсёды ён даходзіў у час, і тады салдатам заместа тытуню прапаноўвалі грашовую кампенсцыю. Але ж ім курыць хацелася... У Стася не было столькі самасаду, каб забяспечыць цэлую армію. Няшмат дапамагалі і немцы, бо і ў іх таксама былі перабоі з дастаўкамі. І салдаты вельмі часта курылі нейкую сухую траву ўперамежку з сухім лісцем. Так Стась пачаў набываць махорку і зрабіў невялікія запасы на выпадак яе нястачы ў салдат, а пасля выгадна прапаноўваў яе салдатам: што рускім, што нямецкім. На выручаныя грошы можна было купіць што-небудзь перакусіць і пажаваць.

Роўна праз два тыдні пасля смерці бацькі не стала маці. Трагічную навіну Стасю прынёс Антось. Аляксандра Качаноўскі вазіў маці да вайсковага лекара, але той абнадзеіў вельмі скупа: маўляў, усё залежыць ад арганізма... Але што можна было чакаць старому чалавеку, калі маладыя не доўга трывалі...

Маці пахавалі на старым магільніку Карчэўскіх побач з бацькам.

Пасля смерці бацькоў на Стася ўсё часцей і часцей навальвалася нейкае трывожнае пачуццё страты і адзіноты: адчуванне, што ён страціў нешта блізкае-блізкае, нешта сваё, роднае, нешта большае, чым часцінку сябе, і ад такой страты яму рабілася невыносна самотна, балюча і горка; быццам знікла нейкая патаемная касмічная абарона і ён застаецца аголеным перад цэлым сусветам, адзінокім у гэтым бяскрайнім моры чалавечага бессэнсоўнага патоку, у якім вельмі і вельмі цяжка выплыць аднаму...

Хаця і былі бацькі сталага веку, але яшчэ маглі б пажыць і пажылі б, калі б не гэтая праклятая хлоры і фасгены...

Да болю за бацькоў дадаваўся боль за сыноў: дзе яны?.. Ясь, пэўна, недзе ваюе. Штабс-капітан выказваў меркаванне, што хутчэй за ўсё ён на румынскім фронце, пад камандаваннем генерала Брусілава, бо ў расійскай арміі такі парадак: пасылаюць служыць ці ваяваць чым далей ад родных мясцін. І нават цяжка было сказаць: добра гэта ці кепска... А што да меншага, Стася, дык тут зразумела адно: ці акопы недзе капае, можа, якраз на другой паласе абароны, ці пайшоў добраахвотнікам на фронт; абмяркоўваць іншыя варыянты пакуль што не было падставай...

А яшчэ не давалі супакою і думкі пра сям'ю. Мала суцяшала тое, што два сыны, дочка і жонка цяпер знаходзяцца трохі далей ад лініі фронту, але і туды далятаюць бомбы і нават снарады, праўда, не так часта, як у Дойневічы, але ўсё роўна небяспека была і застаецца... Антаніна працавала ў салдацкай пральні — плацілі там капейкі. Ды і з харчамі ў іх былі праблемы. Калі што ўдавалася Стасю абмяняць у рускіх ці немцаў на яду, Стась тут жа адносіў ім.

Ад гэтай ваеннай навалы, якая прынесла столькі бяды і гора, рабілася беспрасветна і невыносна балюча. А кожны дзень прыносіў усё новыя і новыя няшчасці, перажыванні і страты. Упершыню Стась сутыкнуўся з такой з'явай, калі траціцца ўсякі інтарэс варушыцца і нешта рабіць, і тады зусім не хочацца жыць, бо ў такім жыцці няма ніякага сэнсу. Але жыць трэба было, і не столькі дзеля сябе, колькі дзеля дзяцей. Ён яшчэ ім вельмі і вельмі быў патрэбны.

Казкі для дзяцей

Павук-крыжавік

Жыў-быў у лесе павук-крыжавік. Сумна жылося яму ў гушчары ў пушчы, куды рэдка трапляла сонейка. Вырашыў ён перасяліцца на лясную дзялянку, дзе было больш сонечных праменняў, дзе светла і прасторна. Так і зрабіў. Наплёў ён павуціны на некалькі кіламетраў, а пасля пачаў ткаць і вышываць з яе безрукаўкі, светары, футболкі, спадніцы. Нават шапкі ткаў з павуціны, а таксама калготкі, шкарпэткі і валёнкі.

Увесь год павук-крыжавік займаўся працай. А перад зімой вырашыў адкрыць краму сваіх вышыванак і розных ткацкіх вырабаў. Зрабіў з павуціны вялікі стол на лясной паляне, расклаў увесь свой тавар і напісаў плакат: «Я павук-крыжавік, сядзець проста не прывык, а для ўсіх лясных звяроў я наплёў спадніц, штаноў».

Першая пра гэта даведалася сарока. Навіну яна разнесла па ўсім лесе. Сталі птушкі і звяры збірацца каля крамы павука-крыжавіка. Нават воўк з'явіўся і паглядзеў тавар. Яму спадабалася шапка з павуціны. Павук проста падараваў яе ваўку. Воўк насунуў шапку на галаву і пабег. Па дарозе сустрэў вавёрку. Вавёрка так спалохалася, што ажно заскочыла на высокі дуб і падумала, што гэта нейкі новы звер з'явіўся ў іх лесе.

Мядзведзь купіў у павука-крыжавіка сабе безрукаўку, каб цяплей было спаць усю зіму ў бярозе. А леў набыў у павука светар. Лось хацеў купіць футболку, але ніяк не мог нацягнуць яе на сябе, бо перашкаджалі рогі. Пакуль нацягваў — парваў. Зазлаваў лось і пайшоў, пакрыўджаны, у лес.

Калготкі спадабаліся рысі, а шкарпэткі зайцу. Усе набывалі ў павука-крыжавіка тое, што ім прыглянулася. Нават многім звярам і птушкам не хапіла таго, што яны пажадалі б мець. Павук паабяцаў працягваць ткаць і вязаць з павуціны прыгожае і цёплае адзенне і абутак. Хутка ўсе лясныя жыхары былі забяспечаны таварам ад павука-крыжавіка. А калі наступіла марозная і снежная зіма — ўсім было цёпла і мякка.

Каменная крыніца

У нашай вёсцы ёсць чарадзейная крыніца. Але ў чым яе чарадзейства — ніхто не ведае. Маленькі хлопчык Максімка аднойчы папрасіў свайго дзядулю:

— Дзядуля, а давай сходзім і паглядзім, што там за чарадзейная крыніца, пра якую кажуць усе вяскоўцы, і прынясём вады.

— Добра, — сказаў дзядуля, — заўтра абавязкова сходзім да крыніцы.

Заўтра наступіла хутка. І дзядуля з маленькім Максімам узялі вядзерца і пайшлі паглядзець крыніцу. Яна знаходзілася ў канцы вёскі каля вялікага каменя. Людзі

гэтую крыніцу называлі Каменнай. Вада ў ёй была чыстая-чыстая, як шкло, і вельмі халодная.

— А чаму крыніца называецца Каменнай, дзядуля? Таму што цячэ з-пад каменя? — спытаў Максімка.

— Магчыма, ты маеш рацыю. Яна цячэ з-пад каменя. Відаць, таму і назвалі яе людзі Каменнай, — сказаў дзядуля.

— А можна, я ў крыніцы запытаю, чаму яе называюць Каменнай? — папрасіў унук.

— Вядома ж, запытай. І мне будзе таксама цікава ведаць, чаму на самай справе яна называецца Каменнай, — ўзрадаваўся дзядуля.

Максімка падышоў да крыніцы, нахіліўся над ёй і пшчотна, ціха запытаў:

— Дарагая крынічка, адкажы, калі ласка, на маё пытанне: чаму цябе называюць Каменнай?

Пасля гэтай просьбы наступіла цішыня. І раптам з-пад вялікага каменя пачуўся дзіўны голас:

— Ды таму, хлопчык, каб у мяне ніхто ніколі не кідаў камянёў. І ты не кідай камянёў у крыніцы. Таму што ўсе маленькія камяньчыкі з цягам часу ператвараюцца ў вялікія камяні, якія закрываюць крыніцы на зямлі, і тады не будзе вады.

— Не-не, мы не будзем кідаць камяні ў крыніцу, мы будзем берагчы яе, чысціць і піць чыстую крынічную ваду, — шчыра адказаў Максімка. А дзядуля дабавіў:

— Вось бачыш, унучак, нехта даўным-даўно кінуў маленькі камень у крыніцу, а ён ператварыўся вось у такі вялікі валун. Цяпер крыніцы цяжкавата прабівацца з-пад каменя на волю.

— А давай, дзядуля, мы гэты камень адкоцім ад крыніцы, ёй адразу стане лягчэй, — прапанаваў Максімка.

— Нельга ўжо яго чапаць, унучак. Камень цяжкі і вельмі вялікі. І крынічка ўжо знайшла сцяжынку да людзей, таму яна будзе доўга жыць.

Максімка з дзядулем набралі з крыніцы ў вядзерца халоднай чыстай вады і моўчкі пайшлі дамоў. Па дарозе кожны з іх думаў пра нешта сваё.

Добры ўрок

У адным горадзе, у адной школе, у адным класе вучыліся пяцікласнікі. Яны былі вельмі дружныя, дысцыплінаваныя вучні, а іх клас быў самым лепшым у школе.

Але аднойчы да іх у клас прыйшоў новы вучань Сямён — забіяка, задзіра і мурза. Ён насіў у партфелі запальнічку, цыгарэты, нейкі пісталет з пістонамі і шмат іншых рэчаў, якія не патрэбныя для вучобы. А ў дзённіку ў яго стаялі амаль адны двойкі і тройкі. Дый яму было не да вучобы, бо хацелася пабіцца, уцячы з урокаў ці проста нічога не рабіць, а вадзіць пальцам па мабільніку.

Аднойчы Сямён вырашыў папіць ліманаду. Дастаў бутэльку з партфеля, адкрыў. А з бутэльні нечакана паваліў густы дым, і перад Сямёнам з'явіўся не казачны стары Хатабыч, а доўгае і худое чарцяня.

— Дзякуй табе. Ты вызваліў мяне са зняволення. Магу выканаць любое тваё пажаданне, — сказала чарцяня.

— Што гэта мне прыдумаць? Чаго гэта я хачу? Прыдумаў! Няхай усе мае адна-
класнікі ў нашым класе стануць такімі, як я, — радасна папрасіў Сямён.

— Добра, — сказала чарцяня, — але ты не будзеш аб гэтым шкадаваць?

— Вядома ж не, буду толькі радавацца, — падскочыў ад шчасця Сямён.

— Энікі-бэнікі, люлі-тралюлі! — крыкнула чарцяня. — Просьбу тваю я выканаў. —
І непрыкметна кудысьці знікла.

На другі дзень Сямён прыйшоў у школу, увайшоў у клас, але ўсіх сваіх аднагодкаў
ён не пазнаў. У класе стаяў гоман, вакол ляталі сшыткі, ручкі, кнігі, а сярод класа
біліся, скакалі, рагаталі, кідалі адзін у аднаго партфелямі яго аднакласнікі.

— Прывітанне, арлы, — закрычаў Сямён. — А вось і я!

— Ура! Цябе нам сёння і не хапае! — закрычалі хлопчыкі з класа і накінуліся на
Сямёна. Яны білі яго, а дзяўчаты дапамагалі.

— Ратуйце, — закрычаў спалоханы Сямён. — Мяне забіваюць. А дзе ж нашы на-
стаўнікі?..

— Ніхто табе не дапаможа, — радасна крычалі вучні. — Ад нас даўно ўжо ўсе
настаўнікі адмовіліся і паўцякалі. Так што мы тут дурэем і б'ёмся самі, хто колькі
пажадае. Першы ўрок у нас называецца — даць па карку. Потым адразу два ўрокі —
даць выпятка. Потым перапынак, калі табе настукаюць па шыі. Пасля адбудзецца
класная гадзіна са шчыпаннем і кулакамі. А на развітанне вельмі карысныя ванны
з пылам на вуліцы.

Ад такіх урокаў у Сямёна нечакана закруцілася галава.

— Ратуйцеся, хто можа! — закрычаў хлопчык і хуценька пакінуў класны пакой.
Ён выбег на вуліцу, схаваўся ў кустах, дзе ляжала чарадзеяная бутэлька.

— Гэй, чарцяня, ты што нарабіла? Няўжо я такі, як мае аднакласнікі? — спытаўся
спалоханы Сямён.

— Вядома ж, такі, — пачуўся знаёмы голас. — Ты ж сам гэтага пажадаў!

— Вельмі прашу цябе, хуценька вярні ўсё на сваё месца. Я больш нічога не хачу і
на такіх уроках прысутнічаць не жадаю. Я хачу прысутнічаць на ўроках матэматыкі,
роднай мовы і літаратуры, гісторыі...

— Ну добра! Энікі-бэнікі, люлі-тралюлі! — крыкнула чарцяня. — Усё будзе так, як
ты пажадаеш цяпер. А я знікаю назаўсёды, бо ў мяне шмат працы з іншымі нядбай-
нымі школьнікамі. Пакуль... — І бутэлька раптоўна знікла.

Пасля гэтага выпадку Сямён прыцягнуўся дамоў стомленым. Ён дастаў і выкінуў
з партфеля ўсе непатрэбныя рэчы і адразу сеў вучыць урокі. Хутка двойкі і тройкі з
яго дзённіка зніклі і з'явіліся выдатныя адзнакі. А аднакласнікі нават пачалі здзіў-
ляцца яго поспехам, акуратнасці і ветлівасці.

Як вы думаеце, дзеці, ці дапамог Сямёну той урок, які дало яму чарцяня?

Марская ялінка

У каралеўстве Нептуна ўсе рыхтаваліся да сустрэчы Новага года. Чакалі Дзеда
Мароза і Снягурку. На дно мора яны звычайна апускаліся ў батыскафе, надзявалі
шлемы і скафандры.

Вось і цяпер іх чакалі ўсе марскія рыбы і жывёлы. Наступіў вечар, а гасцей усё не
было і не было. Тады Нептун сказаў:

— Паслухайце мяне, жыхары марскога каралеўства. Нешта не ідуць да нас Дзед Мароз і Снягурка. Ці здарылася нейкая бяда, ці проста затрымаліся яны ў дарозе. Таму давайце самі сустракаць Новы год. Упрыгожвайце нашу марскую ялінку!

Расплыліся і разбегліся ў розныя бакі марскія жыхары. Прынеслі яны доўгія водарасці, звязалі іх і ператварылі ў своеасаблівую ялінку. Пачалі яе ўпрыгожваць. Паліпы даставілі каралы, медузы ўстанавілі на ялінцы марскія зорачкі. Русалачка, унучка Нептуна, падаравала цацкі з бурштыну і жэмчугу. Марскі коцік, які любіць наведваць патанулыя караблі, прынёс з аднаго з іх ізумруды і алмазы... Ялінка атрымалася вельмі зыркай і дарагой.

— Пачынаем наш навагодні баль! — сказаў Нептун.

Усе сталі танцаваць, скакаць, весяліцца. Коцік, які апрануў касцюм пірата, нават праспяваў песню пра марскіх разбойнікаў.

І тут у залу забег ганец і закрычаў:

— Увага! Да нас завіталі госці! Сустракайце іх!

Усе прыціхлі ў здзіўленні. І раптам у залу ўвайшлі Дзед Мароз і Снягурка. І ў гэтае імгненне адразу ялінка зазяла рознакаляровымі гірляндамі. А марскі гадзіннік прабіў дванаццаць гадзін...

Так сустрэлі Новы год жыхары марскога каралеўства. А вы, сябры, як, дзе і з кім будзеце сустракаць Новы год і Каляды?

Мядзведзь-вятрак

Сумна стала мядзведзю ў лесе: зімой ляжы сабе ў бярозе, а вясной, летам і восенню блукай па лясных сцежках-дарожках. Вырасыў ён паляцец у неба. Залез на самую высокую сасну, узмахнуў лапамі і паляцеў. Ляціць мядзведзь у неба, усміхаецца, хвостом махае, у лапах мёд трымае. Насустрэч яму бусел. Здзівіўся белакрылы, глядзіць і думае, што гэта за птушка такая вялікая ў неба ўзляцела. Падляцеў бусел да мядзведзя бліжэй і пытае:

— Як цябе клічуць, невядомая мне і вялікая птушка?

Усміхнуўся мядзведзь і кажа:

— Я — мядзведзь-вятрак. Лётаю ў неба і аберагаю лес з вышыні.

Здзівіўся бусел і кажа:

— Не мані. Мядзведзі не лятаюць, бо яны не маюць крылаў.

— А ў мяне замест крылаў — лапы, а замест гаручага — мёд. Я мёдам ласуюся і лёгка ўзлятаю ў неба.

Бусел здзівіўся, спалохаўся і паляцеў далей. А мядзведзь набраў хуткасць і заляцеў аж пад аблогі. А куды ляцець далей, не ведаў. Пачаў лапамі махаць, крычаць. Тады мёд упаў на зямлю, а мядзведзь паціху пачаў апускацца долу. З вышыні ён убачыў толькі шырокую лясную дарогу і вырашыў сесці на яе. Але на дарогу прыямліцца не змог і ўпаў на густы сасоннік, абадраў сабе спіну, але неяк апусціўся.

Сустрэў яго заяц. Мядзведзь павесялеў і расказаў зайцу, што лётаў высока ў неба, як птушка. Заяц быў здзіўлены. Спачатку ён не паверыў у тое, што казаў мядзведзь. Але касалапы працягваў хваліцца, што наступным разам ён паляціць на Марс. Там, казаў мішка, жыве шмат пчол і цякуць мядовыя рэкі. Таму на Марсе ён застанецца жыць назаўсёды. І мішка абяцаў забраць на Марс усіх мядзведзяў. І тады нашыя ласы застануцца без гэтых касалапых сяброў.

Парсючок і яйка

Парсючок, які жыў у адной далёкай ад сталіцы вёсцы, вельмі зайздросціў курам, што яны нясуць яйкі. А куры кудхталі, смяяліся з яго, асабліва пасля таго, як парсючок сказаў, што таксама пачне несці яйкі. І не такія маленькія, якія нясуць куры, а вялікія, з двума, а то і трыма жаўткамі. А куры так рагаталі, што ад смеху аж пер'е ляцела.

Але аднойчы курам стала не да смеху. Бо парсючок залез на іх седала і знёс вялікае яйка. Ён схапіў яго ў лапы і панёс паказваць усім хатнім жывёлам вёскі. З хлявоў, свірнаў, з двароў павыбегалі сабакі, козы, каровы, каты, куры, пеўні, гусі, індзікі, трусы, качкі, цяляты і ягняты — усе, хто толькі змог, выбеглі на вуліцу паглядзець на цуд. Нават мышы і тыя былі здзіўленыя навіной: парсючок знёс яйка. А парсючок пасярод вуліцы паклаў яйка і пачаў вакол яго танцаваць і спяваць. Усе паціху сталі падыходзіць бліжэй да яйка, глядзець на яго. А кот нават пагладзіў яйка лапай. Карова — языком лізнула. І ўсе глядзелі на вялікі белы цуд.

— Такое яйка ніхто ніколі не знясе, ні куры, ні індзічкі, ні качкі, ні гусі, — пахваляўся парсючок.

— Му-му! Нешта тут не тое, — сказала ўсім карова. — Нас парсючок ашуквае, ён — фокуснік. Ніколі ў нашай вёсцы і ва ўсім свеце парсючкі яек не неслі.

— А давайце праверым, ці сапраўднае гэта яйка? — прапанавала індзічка.

— Давайце, давайце! — закрычалі ўсе вясковыя жывёлы і птушкі.

— Трэба яйка ўзяць і падкінуць, а калі яно ўпадзе на зямлю і разаб'ецца, вось тады мы і паверым, што гэта сапраўднае яйка, — прапанавала незадаволеная яйкам гусь.

— Давай, парсючок, падкінь яйка ўверх! — сказала качка.

— Я не буду і не хачу гэтага рабіць, — зазлаваў парсючок.

— Тады я зраблю, — закукарэкаў певень. Ён узяў яйка і шпульнуў яго ў неба. Усе пачалі глядзець, як яно будзе на зямлю падаць. Але яйка не ўпала, а дзесьці знікла высока ў небе.

— Дзе яйка? — здзівіліся ўсе. Толькі не здзівіўся парсючок. Ён нават галавы не падняў, а сказаў, што заўтра знясе яшчэ большае яйка.

Апусціўшы галаву, парсючок хуценька пабег на свой двор...

Мураш Русцік і слон

Мураш Русцік хваліўся перад усімі мурашамі, што ён самы дужы і смелы мураш у лесе.

— Я нават не баюся слана, — аднойчы сказаў мураш Русцік. — Слон, хоць і вялікі, мае тоўстыя ногі і моцны хобат, але ён вельмі кволы і непаваротлівы.

Усе мурашы засмяяліся. А Русцік вырашыў ім даказаць, што ён дужэйшы за слана. Пра гэта даведаўся сам слон і ва ўсіх пытаўся:

— А дзе той мураш, які мяне не баіцца?

Яму расказалі, дзе жыве мураш Русцік. Раніцай сабраўся слон і пайшоў шукаць мураша. Хадзіў-блукіў ён па лузе, па полі і па лесе, але нідзе мураша не знайшоў.

Вярнуўся ён дамоў і кажа, што мураш Русцік так спалохаўся, што схаваўся, і нідзе яго знайсці не ўдалося.

Тым часам Русцік выйшаў з мурашніка на паляну ў лесе і гучна ўсім заявіў:

— Я ўвесь дзень чакаў слана вось на гэтай паляне, але ён мяне спалохаўся і нават не прыйшоў сюды.

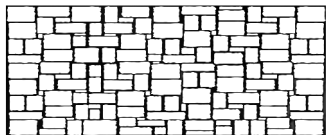
Усе засмяяліся ад слоў мураша. А сарока жартам з дрэва каркнула:

— Увага! Да нас у госці ідзе вялікі слон!

Як пачуў гэтыя словы мураш Русцік, то хуценька пабег, куды вочы глядзелі. Ён прабег міма мурашніка і схаваўся пад ігліцай у густых кустах. І зноў на паляне ўсе зарагаталі.

нарадзіўся 24 верасня 1958 года ў вёсцы Хадзявічы Слонімскага раёна. Скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1985). Аўтар зборнікаў паэзіі «Шчырая Шчара» (1993), «Горад без цябе» (1999), «Лірыка» (2007), «Камень Міндоўга» (2009); шматлікіх літаратуразнаўчых артыкулаў і гісторыка-краязнаўчых кніг: «Янка Купала і Слонімшчына» (1993), «Родам са Слонімшчыны» (2003), «Пакліканыя на родны парог» (2005), «Чамяры і чамяроўцы» (2006), «У пошуках слоніmsкіх скарбаў» (2007), «Тэатр у Слоніме» (2008), «Альбярцін», (2011), «Па слядах Купалы і Коласа» (2012), «Такі іх лёс» (2012), «Слоніmsкія падмуркі» (2012), «Сярод сваіх людзей» (2012), «Іншых шляхоў не было» (2013), «Легенды і паданні Слоніmsшчыны», (2013), «Літаратурная Слоніmsшчына» (2019), «Слоніmsшчына. Гістарычныя нататкі» (2019), «Гістарычная мазаіка Слоніmsшчыны» (2019), «Слонік і гармонік» (2021), «Загадка ад сінічак» (2023) і іншых. Жыве ў Слоніме.

ГАЛІНА САМОЙЛА

Формы вершаў у кнізе «Зоркі над Маўклівай адзінотай», або Сама сабе крытык

Адзін з раздзелаў маёй кнігі «Зоркі над Маўклівай адзінотай» называецца «Букет з маіх радкоў». Праграмны верш для яго — гэта «Васількі», у якім паўтараецца форма «Зоркі Венеры» Максіма Багдановіча. Прачытую куплет з яго: «Яны — кроплі азёрнай вады люстраной — /Людзей цешаць красой праз гады. /Навялі чары песьні і казачных сноў /Яны — кроплі азёрнай вады». Мне было чатырнаццаць гадоў, калі я паставіла перад сабой мэту напісаць, як М. Багдановіч. Адсюль і далей, на працягу ўсяго майго творчага шляху я нязменна цікавілася формай твора і працавала над ёю.

«Букет з маіх радкоў» — гэта раздзел адметных менавіта па форме вершаў. Пачынаецца ён чатырохрадкоўем:

У розных формах больш хвалююць тэмы,
Якім не палічыць ужо гадоў.
Дзіка ляс майго жыцця паэму,
І будзе ў ёй букет з маіх радкоў.

Але я хачу адзначыць тое, што ў рытмах, рыфме, будове страфы маіх твораў ва ўсёй кнізе няма аднастайнасці наогул. Таму ў дадзеным раздзеле даследавання будуць цытавацца вершы з усёй кнігі. Але пераважна, канечне ж, з «Букета...»

Пачну з верша з той жа багдановічаўскай страфой, але ўжо дасканалага, дарослага. Ён пра любоў:

Калі ласка, скажы мне добрае
Пад расою трава дрыжыць.
На правалы цені падобныя,
Калі ласка, скажы.

Калі ласка, прабач мне дрэннае.
Вецер ліст паганяе ўскач.
Ахінуліся дрэвы праменьнямі,
Калі ласка, прабач.

Усе ведаюць «анегінскую страфу» А. С. Пушкіна з адметнай, нетрадыцыйнай рыфмоўкай. Я яе не паўтарала, але стварыла некалькі сваіх уласных строф. Праўда,

напісаны імі не паэмы, а ўсяго толькі вершы. І ўсё ж... іх трэба было прыдумаць і зарыфмаваць аднолькава па дзве — тры — чатыры страфы.

Так, ужо згадваўся пры аналізе зімовых твораў верш «Замалёўка», але не засяроджвалася ўвага на будове ягонай страфы: гэта васьмірадкоўік, у якім тры парныя рыфмы апаясаныя кальцавой.

Пад ліхтаром рой пчолкаў белых.	а
Ветрык калыша	б
Жаўтаватую цішу.	б
З прымаразкам свежым	в
Нарадзіўся снежань.	в
Цяпер яго — і неба, і зямля.	г
І толькі не скарыць ніяк	г
Чырвань гронкаў спелых.	а

Незвычайную будову страфы мае верш «Колькі ружаў цвіло...»: абаб в гг дд вв.

Колькі ружаў цвіло	а
І пялёсткі абсыпала.	б
Колькі хмараў плыло	а
І дажджамі ў далоні выпала.	б
А ты не са мной.	в
Твае вочы глядзяць не ў мае.	г
Тваё сэрца пра іншых пяе.	г
Не маіх твае вусны шукаюць.	д
За шляхамі ты ці за вякамі?	д
Ты за лёсам маім, ты за нашай вясной,	в
Не са мной.	в

Наступны верш з адметнай страфой — «Паглядзі ўгору...»: абвб гагв дд.

Паглядзі ў сэрца:	а
Падае мара, як ветразь,	б
Пругкая і лёгкая.	в
Сто метраў	б
Да берага не хапіла.	г
Сціх вецер —	а
І нерухомасць — магіла.	г
І чужая зайздрасць галёкае,	в
Што мара ў хвалях акіяна...	д
А яна выплыве, калі наканавана.	д

Далей згадаю верш «Бездань», які павінен быў бы быць у гэтым раздзеле па форме, але згодна са зместам (пра пачуццё-спарыш) я далучыла яго да цыкла «Сузалежнасць» і перанесла ў раздзел «Снілася, будзе, было...»: аб вв га гб.

Стогн — я живу	а
З вымучанай надзеяй:	б
Бездань мяне адпусціць.	в

Я дацягнуся да кусціка,	в
Што па-над краем.	г
Я з яго кволы лісток сарву.	а
Лезу, скуру здзіраю,	г
Халадзею.	б

Усе чатыры вершы з нестандартнай рыфмоўкай — гэта тактавікі, якія гучаць рытмічна за кошт аднолькавай колькасці націскных складоў у радках. У іх няма бездакорнага чаргавання націскных і ненаціскных складоў, а таму іх рытм не вызначыш дакладна. Будуючы верш, я сачыла за яго складанай рыфмай, а рытм проста адчувала як прымальны.

У мяне не было плану зарыфмаваць менавіта так. Першы слупок кожнага верша проста пісаўся на інтуіцыі, а другі ўжо свядома рыфмаваўся на ўзор першага. Вядома, гэта творы не песенныя, гутарковыя па інтанацыі, за выключэннем «Колькі ружаў цвіло...», але, безумоўна, рытмічна арганізаваныя.

Два разы ў творах былі выкарыстаныя рознанаціскныя рыфмы, або няроўнаскладовыя. Найперш, гэта верш з маладосці «А на яблыні лісты, лісты...» Тут у кожнай страфе па тры радкі маюць строгую мужчынскую рыфму, а апошні — дактылічную. Атрымліваецца рэзкі перапад у гучанні:

А на яблыні лісты, лісты...
Кажуць людзі, я не маю дабраты.
Кажуць людзі, я таму найбольш адна,
Што са мною ўсім нявыгадна.

У другім выпадку гэта верш «Трагедыя на хутары Крушнікі»:

І ў вушах званы,
І падлога ляціць.
Гэта мой успамін —
З падсвядомасці,
Ад мамы.

У гэтай, першай, страфе верша ізноў чаргуецца мужчынская рыфма з дактылічнай.

А ў другой — ствараецца сугучча з жаночай рыфмы і дактылічнай, таму перапад націскаў атрымаўся больш мяккім:

Пасля вайны
Ля турэмнай сцяны
Я адкопваю яго косці...
Гэта мой успамін —
З падсвядомасці,
Ад бабулі.

Для мяне ўласціва чаргаваць у страфе верша кароткія і доўгія радкі, мужчынскія, жаночыя і дактылічныя рыфмы, спалучаць розныя рытмы. Такім чынам удаецца кіраваць інтанацыяй і рытмам верша, ствараць яго мелодыю. Мелодыя верша — гэта мае эмоцыі. Я чалавек вельмі эмацыйны, і ўвесь час гайдаюся на хвалях сваіх эма-

цый. Адсюль, шмат якія мае вершы пабудаваны па прынцыпе хвалі: уздым, накат, спад.

Такі, напрыклад, верш пра адзіноту — «Няма з кім падзяліцца цішынёй...»:

Няма з кім падзяліцца цішынёй,	а
Грыбным дажджом і сонечнай палянай,	б
І зоркай, у вадзе адлюстраванай,	б
І пылам на дарозе занядбанай —	б
Усё адной:	а
І лес у шышках і лістах апалых,	в
І набрынялы яблыкамі сад,	г
І сівая сцяжынка ў валасах,	г
І дабрата, і стомленасць, і страх, —	г
Я выбірала...	в

Тут дзве пяцірадкавыя страфы, якія злітыя ў адзінае дзесяцірадкоўе агульным сэнсавым радком «Усё адной». У першай страфе характар рыфмаў наступны: першы радок — мужчынская, другі, трэці і чацвёрты — жаночая, пяты — мужчынская. Першы радок доўгі; другі, трэці і чацвёрты яшчэ даўжэйшыя за кошт змены мужчынскай рыфмы на жаночую; апошні — рэзка скарачаны. У другой страфе рыфмоўка люстраная: першы радок — жаночая рыфма, другі, трэці, чацвёрты — мужчынская, пяты — жаночая. Першы радок больш доўгі (жаночая рыфма), другі, трэці, чацвёрты карацейшыя (мужчынская рыфма); апошні ізноў рэзка скарачаны, але больш плаўны, дзякуючы жаночай рыфме ў ім. Як бачна, строфы як бы люстрана абмяняліся жаночымі і мужчынскімі рыфмамі. Спалучаючы кароткія і доўгія радкі, жорсткія і плаўныя рыфмы, я ствараю эмацыянальную хвалю. Уяўляецца, што гэты верш нібы ўдых і выдых з сабе. Гэта верш-дыханне эмоцый.

Першы радок — удых, другі, трэці, чацвёрты — затрымка дыхання, калі аж захлынаешся паветрам, пытаннем, болей, усё ў сабе, пяты — хуткі выдых.

У вершы «Гляджу ў акно...» такая ж будова кожнай страфы — аббба, вгггв, дееед. Але тут строфы адасобленыя адна ад адной, а мелодыя верша рухаецца і вар'іруецца не рыфмамі (яны ўсе жаночыя), а толькі розным размерам радкоў: першы радок даволі доўгі (5-стопны ямб), другі трохі карацейшы (4-стопны), самы кароткі трэці (2-стопны), у чацвёртым радку ямб пераходзіць у 3-стопны харэй, пяты радок роўны першаму — 5-стопны ямб. У дадзеным вершы я бездакорна спалучыла ямб ва ўсіх радках і харэй у кожным чацвёртым кожнай страфы. У маім уяўленні гэта таксама верш-дыханне эмоцый. Першы радок — плаўны ўдых; другі і трэці — затрымка дыхання, чацвёрты — даўздых пасля затрымкі дыхання, пяты — працяглы выдых. Харэй мне спатрэбіўся для таго, каб зрабіць дыханне верша перарывістым, каб заціць яго і ўхапіць яшчэ крыху паветра перад выдыхам.

Гляджу ў альбом: на фотаздымках даўніх
Маё расстанні і сустрэчы,
Абліччы, рэчы,

Сáмы лепшы вечар,
Найгóршы дзень з такім пустым чаканнем.

Ямб, як асноўны рытм, і харэй у апошніх двух радках я спалучыла таксама ў шасцірадкавай страфе верша «Букетам стол аздоблены...»:

Мільгаюць дні падобныя,
Збіраю сум кашамі.
«Ты дóбрая, ты добрая», —
Сябрóўка запрашае.
Ска́жа пра мой дрэнны выгляд
Ї пра свой касцюм на выхад.

Гэта было патрэбна мне, каб у кожнай страфе верша размежаваць не толькі па сэнсу, але і рытмічна два пагляды на абрысаваныя сітуацыі: збоку, чужымі вачамі, і свой уласны. І так зроблена ва ўсіх чатырох строфах працытаванага твора. Адно толькі, у апошняй страфе уласны погляд перамешчаны ў першае чатырохрадкоўе, а людскі — у апошнія два радкі.

Мяне́ мой гонар згорблены
З усімі разлучае.
Я дóбрая, я добрая,
А зна́чыць — нікая.
Я́ для тых толькі жывая,
Хто́ бяду-нягodu мае.

У вершы «Любоў ператварылася ў нянавісьць...» спалучаны ямб і анапест. Такім чынам ствараецца пераход ад гутарковай інтанацыі верша да малітоўна-узнёслай. Ямбам (гутарковай інтанацыяй) напісаны першая і трэцяя страфа, якія складаюцца з чатырох радкоў з перакрываванай рыфмай (абаб). Другая страфа — шасцірадкавая, напісана анапестам, рыфма ў ёй парная (вв гг дд), цалкам жаночая (гучыць нібы на адной высокай ноце). Такім чынам, у першай і апошняй строфах гаворыцца людзям пра сябе, пра свае праблемы, пачуцці, дзеі. А ў сярэдняй — малюся да Бога, адзін на адзін з ім, без людскай прысутнасці.

Любоў ператварылася ў нянавісьць.
Высокая і чорная яна.
Паміж учора і цяпер, між намі
Їх дзве — мая сцяна, твая сцяна.

А над лесам зара такая,
Што міжволі туга сціхае
На хвіліны майго захаплення.
Да зямлі прыпадаю каленьмі,
Каб спакою душы памаліцца.
Божа, літасцю дай наталіцца!
Жыву ў нянавісці, а не ў любові.
Раз-пораз па грудзях як разане...

Дом збудаваць хацелі мы з табою,
А збудаваці кожны па сцяне.

У вершы «Змярканне на моры» хацелася перадаць мелодыю марскога прыбоя. Першы радок страфы — двухстопны ямб, яго гучанне хутка нарастае і раптоўна абрываецца з-за мужчынскай рыфмы ў ім: «А далячынь». Гэта нараджэнне хвалі.

Наступныя два радкі — трохстопны ямб з парнай дактылічнай (плаўнай і працяглай) рыфмай: «Закрылі хмары ўпартыя, / І неба ў мора падае». Хваля пакацілася на бераг.

Чацвёрты радок мае такую ж будову, як першы: «Паўзе з вышынь». Адкат хвалі.

Такім чынам, першы радок — гэта выбух (страсць) нараджэння, другі і трэці — захапляльны рух жыцця, у чацвёртым жыццё патухае (смерць хвалі). У вершы пяць куплетаў, рытмічна аднолькава вытрыманыя, якія перадаюць шум марскога прыбоя — гук жыцця мора.

Сэнсам гэтага верша было жаданне перадаць паядынак двух магутных стыхій прыроды — мора і неба на змярканні, калі неба пачынае апускаецца ў мора і паступова захапляе яго, запалоньвае сабой. Для Мора заранёў прадвызначана параза, бо яно — абмежаванае, зямное, а Неба — бязмежнае. Тым не менш, мора супраціўляецца Небу, хвалюецца, бурліць. Неба ж гасіць яго супраціўленне з непарушным спакоем. І ўсё заканчваецца іх прымірэннем, яднаннем: «Што будзе сніць / Простора сіне-шэрая?..»

Страфа верша «Дрыгва» пабудавана шляхам паступовага скарачэння радка: першы, другі і трэці радкі напісаны чатырохстопным ямбам, рыфма парная; трэці радок трохі карацейшы за кошт замены рыфмы з дактылічнай на мужчынскую; чацвёрты — аднолькавы ў кожнай страфе: гэта двухскаладае слова «дрыгва». Для мяне гэты верш таксама хваля эмоцый, якая гучыць так: першыя два радкі — скарга, нараканне на абставіны, радкі як бы крычаць; апошні — канстатацыя факта і ціхае змірэнне; трэці — пераходны ад скаргі да змірэння, ідзе паніжэнне тону:

Тут сухастой ці дрэвы хворыя,	а
Па купінах свой шлях агорваю,	а
Баліць і трызніць галава.	б
Дрыгва.	б

Паколькі ўсе строфы заканчваюцца адным і тым жа словам, то ў двух апошніх радках кожнай страфы паўтараецца аднолькавая рыфма. Рыфма выглядае так: аабб, ввбб, гббб, ддбб. Правясці аднолькавую рыфму праз увесь верш, зрабіць яе скразной, не зусім проста. Але такі прыём я выкарыстала неаднаразова. Напрыклад, верш «А павуцінне слоў тваіх плыло...» зарыфмаваны наступным спосабам: абабаб, абабаб, абабаб. Такім чынам, калі ў вершы «Дрыгва» скразная парная рыфма трэцяга і чацвёртага радкоў праходзіць праз усе строфы, дык верш «А павуцінне...» цалкам пабудаваны на скразной перакрываючай рыфме:

А павуцінне слоў тваіх плыло,
І мне сабраць яго карцела.
Паналіпала нібы плесень-тло

Яно на вопратку і цела.
«У нас з табой нічога не было,
Ты не хацела».

У працытаваным вершы выкарыстана лёгка для кожнага аўтара дзеяслоўная рыфма. Але вось яшчэ адзін верш, пабудаваны на скразной рыфме — «Маркота — хвароба заразная...». У ім скразная рыфма абумоўлена тым, што кожны трэці радок папярэдняга куплета паўтараецца як першы ў наступным куплеце:

Маркота — хвароба заразная,	а
Ратуюцца людзі. Адна.	б
Каханне маё безадказнае	а
Гаруе са мной да відна.	б

Каханне маё безадказнае	а
На вейках слязою дрыжыць.	в
Здаецца мне крыўдай-абразам:	а
Як жыць? Божа мой, як мне жыць?	в

Здаецца мне крыўдай-абразам
Навошта жыццё так са мной... і г. д.

Усіх куплетаў шэсць, і адпаведна далей ідуць рыфмы: агаг, адад, аеае, ажаж. У дадзенай скразной рыфме дзеясловаў няма зусім, яна з самага пачатку зададзена прыметнікамі і назоўнікамі, так і працягваецца, праўда, некаторыя словы паўтараюцца па два разы, напрыклад слова «безадказная» выкарыстана ў першым-другім і ў пятым-шостым куплетах.

Разгорнута загучаць у пачатку страфы і сцішыцца ў апошнім радку — гэта найбольш уласцівая мне інтанацыя, якую я ўжо апісала як хвалю эмоцый: накат, утрыманне на вяршыні, стома і рэзкі спад. Так пабудаваны і верш «Зоры», які адносіцца да ліку ранніх, а таму яго можна лічыць таксама праграмным для дадзенага раздзела маіх вершаў-вынаходніцтваў:

У мяне на далонях гарэлі зоры,
Зоры з неба глядзелі мне ў вочы.
Я стаяла на зорах, я бегла па зорах
Летняй ноччу.
На галіны дрэваў нізالیся зоры,
Зоры скочваліся ўніз па стрэхах.
Асыпаліся зоры, смяяліся зоры
Тонкім рэхам.

У гэтым творы фактычна рыфмуюцца толькі другі і чацвёрты радкі кожнай страфы: -а-а, -б-б, -в-в, -г-г. Кожны першы і трэці радкі заканчваюцца адным і тым жа словам «зоры», аднастайнай рыфмай. Слова «зоры» рытмічна паўтараецца яшчэ ў пачатку кожнага другога радка і ў сярэдзіне трэцяга. Такім чынам, яно прысутнічае ў страфе аж чатыры разы, і такое настойлівае яго гучанне ўзмацняе «зорную карціну»

верша. «Зорная хваля» працягла набягае — хутка адкатваецца, набягае — адкатваецца, так гучыць гэты верш для мяне. Не ведаю, як для іншых. Я ўключыла яго ў раздзел з адметнымі формамі вершаў, таму што зусім не проста захаваць рытмічны паўтор аднаго і таго ж слова ва ўсіх куплетах верша. Хоць мне для яго не спатрэбілася рыфма, але ж неабходна было ўпісаць гэты паўтор у рытм.

Паўторы аднаго і таго ж слова на канцы радка — аднастайная рыфма, ёсць таксама ў вершы «Ах, гэты вечар на дваіх...». Ён зарыфмаваны так: аббаба, ббвббв, гддг. Рыфма «б» паўтараецца так часта, таму што трэцяе, чацвёртае і шостае «б» — гэта адно і тое ж словазлучэнне «хутка стану». Яго настойліва-аднастайны паўтор на канцы радкоў, па-мойму, перадае стан высокай закаханасці лірычнай гераіні, яе адданасці любімаму, яе імкненне быць яго часціначкай. Такім чынам у вершы дамінуе рыфма «б», адказная за закаханасць, і яна даволі адвольна разбаўляецца двума іншымі рыфмамі — «а» і «в».

Ах, гэты вечар на дваіх,	а
Табой для нас уратаваны!	б
Як велічна цвітуць каштаны,	б
Як бездакорна вецер сціх!	а
І я пылінкай хутка стану	б
І прыпаду да ног тваіх.	а

І я пушынкай хутка стану —	б
На тваіх вуснах апантаных	б
Устрапянуся, ажыву...	в
І аблачынкай хутка стану	б
І па вачах замілаваных,	б
Тваіх, да шчасця паплыву.	в

Але, нягледзячы на такія магутны напор, каханне страчваецца, і рыфма «б» разам з ім таксама, а заадно знікаюць і суправаджальныя для «б» рыфмы «а» і «в»:

Ах, гэты вечар з даўніх сноў,	г
Што я для нас не ўратавала	д
І ад таго былінкай стала —	д
На ўсіх вятрах, ля тых шляхоў.	г

У вершы «Мы дзеці дзяцей вайны...», названым па першым радку, я выкарыстала гэты радок не толькі ў пачатку, але яшчэ і ў сярэдзіне і ў канцы верша і пакінула яго незарыфмаваным кожны раз. Тое, што ў ім сказана, вельмі важна, і таму стаіць адасоблена. Мне не захацелася далучаць яго да астатніх радкоў, каб не знізіць яго значнасць. Рыфма атрымалася такая: а ббвбвгг а ддедежж а. Фактычна тут дзве страфы, абсалютна аднолькава зарыфмаваныя, і такая страфа — гэта зноў мае вынаходніцтва. Радок «Мы дзеці дзяцей вайны...» з незарыфмаваным канцом «а» апа-ясаў абодва куплеты; паўтораны ў сярэдзіне, ён звязаў іх у адзінае, таму што тут ён належыць і першай страфе, і другой. Таму гэты верш на куплеты не дзеліцца:

Мы дзеці дзяцей вайны.	а
Бацькі нашы не вінаваты,	б
Што шчасцем яны не багаты,	б
Затое багатыя болем.	в
Пачаўся іх шлях са стратаў,	б
Са страхай прад наваколлем.	в
Як многа жудасці бачылі	г
Наіўныя вочы дзіцячыя.	г
Мы дзеці дзяцей вайны.	а

І г. д. у другім куплеце.

Зарыфмаваны рытмічны паўтор неаднаразова выкарыстоўваўся мною. Так, у вершы «Спявай, спявай мне, вецер, калыханку...» паўтараюцца з невялікімі варыяцыямі апошнія радкі кожнага куплета, ізноў жа скарачаныя адносна першых трох; а таксама кожны трэці радок «выбраў п'янку...»

Спявай, спявай мне, вецер, калыханку.
Тушы, тушы агні маіх трывог.
Таму, хто выбраў не мяне, а п'янку,
Хай дапаможа Бог.

Варыянты апошняга радка ў наступных куплетах: «Хай уратуе Бог», «Няхай даруе Бог», «Хай злітуецца Бог». Варыянты трэцяга радка — выбраў «не дзяцей, а п'янку», «не жыццё, а п'янку», «не сябе, а п'янку». Адсюль з'явілася неабходнасць падбіраць адпаведныя рыфмы для першага і другога радкоў. Такім чынам, гэта яшчэ адзін верш са скразной рыфмай: абаб. І без дзеясловаў.

Верш «Я люблю...» ва ўсіх шасцірадковых строфах захоўвае аднолькавы пачатак першага, другога і чацвёртага радка: «Я люблю...», «А яшчэ...», «Я табе даравала...» (анафара):

Я люблю бярозак святло,
А яшчэ скрыжаванні дарог
І валожкі.
Я табе даравала зло
За тваё дабро.
А навошта?

Я люблю прыцішаны снег,
А яшчэ верасовы агонь,
Веліч неба.
Я табе даравала гнеў
За далонь у далонь.
А ці трэба?

І г. д.

Рыфма тут перакрываючая патроеная: абвабв, абвабв. І ізноў хваля: нарастанне — ападанне. Што да зместу, то кожны куплет пабудаваны на супрацьпастаўленні: гармонія лірычнай гераіні ў адносінах з прыродай, дысгармонія ў адносінах з мужчынам.

Па прынцыпу «абвабв» зарыфмаваны не толькі гэты верш. Вось яшчэ такія вершы:

Дом згарэў,	а
Каб ачысціцца ад граху	б
І дымяць галавешкі.	в
Слёзы дрэў	а
На бяздомным маім шляху	б
І людскія насмешкі.	в

(«Дом згарэў...»)

Бусел на страсе	а
Шчасця не прынёс	б
Дому	в
Ходзіць па расе	а
Ля старых бяроз	б
Стома...	в

(«Старасць»)

Дарэчы, інтанацыйная хваля ў вершы «Старасць» для мяне як бы традыцыйная, а вось у «Дом згарэў...» адваротная: спачатку спад-канстатацыя факта, а потым нарастанне-скарга.

Пацверджу разнастайнасць будовы і рыфмовак строфаў сваіх вершаў яшчэ некаторымі прыкладамі:

Кастрычнік і май — супрацьлеглыя месяцы:	а
Буянне пачатку, буянне канца...	б
Магутна, імкліва, нічога не вернецца:	а
Пажоўкласць ліста, жаўцізна дзьмухаўца —	б
У гэтым жыцці.	в

(Гэта пяцірадкоўік, у якім чатыры радкі маюць перакрываючую рыфму, а пятыя зарыфмаваны паміж сабой: у гэтым жыцці — да шчасця ісці — прымі, адпусці).

Мае бацькі ў Сусвеце вечным, сінім,	а
А я ўсё ім здаю, здаю экзамены,	б
А я ўсё болей татава і маміна,	б
А я свае адмольваю правіны	а
У мітусні зямной.	в

(Гэта пяцірадкавік, у якім у адрозненне ад папярэдняга рыфма чатырох радкоў — кальцавая; а пятыя гэтаксама зарыфмаваны паміж сабой: і гонкаю сасной — абы не быць адной — у мітусні зямной).

П'яны тата, п'яны тата...	а
У смуродзе тоне хата,	а
Сум у ёй і змрок.	б
Сёння я ізноў крычала,	в
Не сцяrpела, не стрывала.	в
Ты прабач, сыноч.	б

(«П'яны тата...», страфа шасцірадкавая, далей будзе гдзеед і г. д.)

Не пра ўсё, што думаю, скажу.	а
І не ўсё, што ўспамінаю, міла.	б
Мне б знайсці мяжу дажджу і недажджу...	а
Паўмяне там, пэўна б, прамачыла,	б
Паўмяне было б сухою.	в
Не згубіла б добрага настрою.	в

(«Мне б знайсці мяжу...», страфа шасцірадкавая з іншай рыфмоўкай: чатыры радкі — перакрываваемая; пяты і шосты — парная.)

Дзёмухайцамі горад расквечаны,	а
Нібы сонцам і знізу падсвечаны,	а
Ад пялёсткавых белы завей.	б
Быццам сонейка з неба скацілася	в
І разбілася на траве,	б
Быццам зноў зіма адраділася,	в
Ды не студзіць, а мёдам плыве.	б

(«Дзёмухайцамі горад расквечаны...», страфа сямірадкавая, 1 і 2 радкі зарыфмаваны парна, наступныя чатыры — перакрывавана, сёмы радок рыфмуецца з 3 і 5.)

Ціха-ціха,	
Ні крыку, ні слёз, ні хлусні.	а
Толькі нешта звiніць, звiніць	а
Па-над збожжам.	б
Мабыць, зліты ў адзінае мы,	в
Дрэнна некаму ў гэты міг,	в
І пранiзвае гора ўсіх,	в
І трывожыць.	б

(«Цішыня», страфа сямірадкавая, 1 і 2 радкі зарыфмаваны ізноў парна, у астатніх пяці — кальцавая рыфма; дадатковы радок «ціха-ціха» выдзелены з першага радка кожнага куплета адвольна, каб сканцэнтравалі на ім увагу, таму іх я асобным радком з халастой рыфмай не лічу; гэта хутчэй парцэляцыя.)

Як бачна, даволі часта сустракаецца не чатырохрадковая страфа, а з шасці — сямі — і болей радкоў (прыклады можна знайсці сярод вышэй працытаваных вершаў) і адвольна чаргуюцца традыцыйныя парныя, кальцавыя і перакрываваемыя рыфмы ў ёй, такім чынам дабіваючыся разнастайнасці гучання твора.

У мяне ёсць вершы, у якіх строфы неаднолькавыя па будове. Вось, напрыклад, верш са страфой з трох радкоў і рыфмай: ааа, ббб, ввв, ггг. Ён адметны тым, што кожная новая страфа даўжэйшая за папярэднюю на адну стапу. Так, першы куплет — гэта двухстопны амфібрахій; другі — трохстопны, трэці — чатырохстопны, чацвёрты — пяцістопны.

Малюся ў Каложы.

- - - / - - -

Даруй мне ўсё, Божа,

Усё, што Ты можаш.

І веры патухлую свечку,

- - - / - - - / - - -

І тое, што лёс чалавечы

Мне шмат даражэйшы за вечнасць.

І тое, што радасці, праўды і сілы

- - - / - - - / - - - / - - -

Ў сабе не знайшла, а ў цябе не прасіла,

Што цудаў любоўю сваёй не стварыла...

І тое, што дрэннай у многім сябе я адчула запозна,

- - - / - - - / - - - / - - - / - - -

Тады, калі шлях мой пакрыўся карою марознай,

І тое, што я за пачуццямі страчвала розум.

Аналагічна пабудаваны верш «Над царквою — поўня...». Ён складзены з трох строфаў-трохрадковікаў, першая страфа — гэта трохстопны харэй, другая — пяцістопны, трэцяя — сямістопны. Да таго ж першы радок тут захоўваецца ў пачатку кожнай наступнай страфы, дапоўніўшыся новымі словамі:

Над царквою — поўня...

- - - / - - - / - - -

Горад тлуму поўны.

Неба край — няроўны.

Над царквою поўня па-над крыжам.

- - - / - - - / - - - / - - - / - - -

Клён яе святло на голле ніжа.

Я іду да поўні бліжай, бліжай...

Неба сіняе па-над вёскаю,
Дзень у шэрані — дзіва Боскае:
Сталі дрэвы ўсе-ўсе бярозкамі.

Снег ішоў усю ноч і прыстаў,
Спіць на лузе, дарозе, на дрэвах, кустах
І на возеры, дзе качанё-сірата.

Гэта трохрадкавікі, усе радкі аднолькава зарыфмаваны. У сціслай форме верша створаны шырокія малюнкi прыроды, якія маюць «ачалавечаны» падтэкст і наводзяць на роздум.

А вось трохрадкавікі, у якіх чалавек, яго душа і цела, — на паверхні малюнка:

Дзве палкі вядуць бабуку па падворку.
Суніцы ў бліжкім лесе на пагорку
Ёй сталі недасяжнымі, як зоркі.

Жылі-былі ўва мне Любоў і Боль
А я ўсё іх дзяліла між сабой
І выганяла Боль.
Пайшла Любоў...

Ёсць вольныя вершы-верлібры, як напрыклад, гэты:

Я працую дворнікам
і змагаюся
з травой на асфальце.
Я яе выдзёўбваю,
выцягваю,
вытоптваю,
выкарэньваю,
а яна ўсё расце.
Я змагаюся з травой на асфальце,
хоць я на баку травы.

Для сучаснага верша-верлібра характэрна адсутнасць знакаў прыпынку, і адсюль — прапісных літар у пачатку сказаў. Іх сэнс і рытм арганізаваны выключна будовай радкоў, колькасцю слоў у кожным, якая адвольна чаргуецца. Тут жа знакі прыпынку захаваныя, бо ёсць патрэба ў яснасці найперш для самой.

Ёсць у мяне фігурныя вершы ў выглядзе доміка — пра еднасць прыроды і роду, і ў выглядзе кветкі — пра восень.

Колькі слоў пра акравершы. Так, верш «Валянцін», прысвечаны брату:

Віно, браток, дарэмна п'еш.
Адкуль узяў такую звычку?
Ляціць жыццё, нібыта знічка,
Яго нанова не пачнеш.
Няўжо быць носьбітам бяды,
Цярпець папрокі, жыць паныла

І ёсць твой выбар назаўжды?
На што ж ты ўпарта траціш сілы?

Больш складанымі з’яўляюцца акратэлевершы. Нізка акратэлевершаў была надрукаваная ў «Ліме» і там жа было адзначана, што для стварэння такіх твораў патрэбна высокае майстэрства паэта:

Курлык у небе — жураўліны крыК.
О, як душа ўзлятае да яго!
Лугоў, лясоў навокал гоман-гуЛ.
Адной любою поўна ўсё да дна.
Сам Колас тут нібы вітае наС.

Тут слова «Колас» створана з першых літар першых радкоў і з апошніх літар апошніх радкоў. Пры гэтым варта было зафіксаваць супадзенне гукаў у пачатковых складах першага слова радка і апошніх складах яго апошняга слова. Здаецца, мне гэта ўдалося, таму што верш гучыць як цалкам зарыфмаваны. Такім шляхам створаны і акратэлеверш «Купала». Але тут мне не ўдалося дабіцца сугучча пачатку і канца чацвёртага радка, і прыйшлося кампенсаваць гэта рыфмай паміж чацвёртым і шостым радком: «стала — Купала»

Крочу лугам, цешу, пешчу зроК.
У вадугу стаўка крыху ўвайду.
Поўніць сэрца родных песен сноП.
Ад зярняткаў-словаў шчасна сталаА.
Лёгкім воблачкам ляціць-трымціць анёл.
Апякуе кут, дзе жыву КупалаА.

Яшчэ хачу расказаць пра свае рэхавершы. Іх у мяне таксама два. Адзін з іх, «Восень мая, восень...», паўтарае, як рэха, сугучча-слова або кароценькую фразу ў канцы кожнага радка:

Восень мая, восень — птушка залатая,
адлятае.
Косы мае косы непагадзь кумячыць,
ночы плачуць.
Вера мая, вера пераспелай гронкай
мокне, мокне...

І гэтак далей.

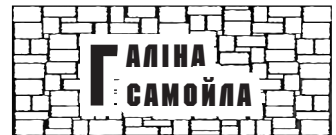
А другі значна больш складаны сваёй будовай, цытуецца цалкам:

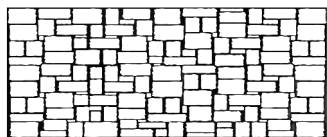
Маё шчасце недзе згубілася,
Але мы з ім яшчэ сустрэнемся
ў верасе.
Там, дзе ў полі вярба схілілася,
Або ў лесе на ціхім верасе,
у расе.

Можа, кветкай яно зрабілася
І зіхціць, бы ў слязах, у расе,
сум нясе?
Ці мо птушкаю адрадзілася
І стамлёна ляціць, сум нясе,
як і ўсе,
Хто любілі, але разлучыліся?
Я прашу ад яго, як і ўсе,
вернасці.
Ўсё дарую яму, калі вернецца.
Хай бы ў верасні.

У вершы чуваць «рэха» у кожным цотным радку, апроч апошняга, які зарыфмаваны з папярэднім парнай рыфмай без «рэха», прычым сугуччам пачаткаў слоў, а не канцоў. Кожнае слова-рэха робіцца апошнім словам у наступным цотным радку і атрымлівае для сябе новае слова-рэха. Так рыфма цотных радкоў (разам з рэхам) робіцца скразной: сустранемся — у верасе — у расе — сум нясе — як і ўсе — вернасці — вернецца — у верасні. Рыфма неаднолькавая: дактылічная — мужчынская — дактылічная, што ізноў стварае хваляванне ў гучанні.

нарадзілася 26 верасня 1960 года ў вёсцы Бандары Гродзенскага раёна. Скончыла Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы (1981). Выдала зборнікі вершаў: «Сола трох галасоў» (2001), «Между светом и тьмой» (2004), «Зоркі над маўклівай адзінотай» (2011), «Чароўны ліхтарык» (2014), «Паляцелі птушкі ў вырай» (2019). Жыве ў Гродне.

СПАДЧЫНА

Юры Карэйва — паэт, які ажыццявіў паломніцтва ў неба

Не магу ніяк зразумець тых творчых людзей, а іх у Лідзе шмат, якія жылі побач з найталенавіцейшым паэтам Юрам Карэйвам (1961–2021) і мала калі пацікавіліся яго жыццём, творчасцю, праблемамі і радасцямі. А некаторыя тамтэйшыя паэты-лідчане — дык і зусім не чулі пра гэтага творцу з адметным самабытным талентам, які хадзіў з імі побач аднымі і тымі ж вуліцамі і завулкамі старажытнага горада.

Юры Карэйва ў Лідзе жыў сціпла, ціха, спакойна, а ў апошнія гады радасных дзён у яго жыцці было мала. Ён часта хварэў, ляжаў у бальніцы. А 5 студзеня 2021 года паэта не стала. Вельмі хутка і нечакана, нават не паспеў ён адзначыць сваё 60-годдзе. Калі я запытаў у старэйшага лідскага паэта Уладзіміра Васько пра Юру, той прыгадаў:

«Калі я працаваў у лідскай раённай газеце “Уперад” (цяпер гэта “Лідская газета”), я друкаваў вершы Юры на старонках раёнкі. Былі надрукаваныя вершаў дзесяць-пятнаццаць. А калі, будучы сталым пенсіянерам, працаваў я вяртаўніком у Лідскай сярэдняй школе № 13, Юрась Карэйва прыходзіў да мяне на пост. І мы чыталі яго і мае вершы. Юрася вершы мне вельмі падабаліся. Але ён быў кволым, слабаватым, даводзілася часта ляжаць на бальнічным ложку...».

Юры Карэйва нарадзіўся ў Лідзе 29 мая 1961 года. Вучыўся ў Лідскай сярэдняй школе № 4, скончыў філалагічны факультэт Гарадзенскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Потым працаваў настаўнікам ў гарадзенскіх СШ № 26 і № 18. Атрымаў спецыяльнасць катэхета пры касцёле Святога Духа ў Вільні. Пэўны час навучаў дзетак і моладзь рэлігіі. Плюс яшчэ — закончыў завочна юрыдычны факультэт Маскоўскаўскага сучаснага гуманітарнага ўніверсітэта.

У час вучобы ў Гарадзенскім універсітэце Юра наведваў універсітэцкае літаб’яднанне «Наднёманскія галасы». Падборкі ягоных вершаў надрукаваны ў калектыўных зборніках літаб’яднання «Шлях» (1991) і «Кола» (1993). Паэтычныя радкі паэта адрозніваліся ад іншых сваёй філасафічнай афарбоўкай і роздумаў пра жыццё.

У Лідзе Юры Карэйва пэўны час рэдагаваў альманах «Ад лідскіх муроў», працаваў у турыстычнай фірме. А таксама шмат пісаў вершаў. Іх з радасцю друкавалі рэспубліканскія газеты і часопісы. Але з-за сваёй сціпласці ці нерашучасці паэт так і не паспеў выдаць уласны паэтычны зборнік, хаця вершаў было напісана на некалькі кніг.

У 1999 годзе паэт з Ліды прыехаў у Мінск і завітаў у рэдакцыю часопіса «Роднае слова» да Міхася Скоблы. Пра гэту сустрэчу Міхась прыгадаў у прадмове да вялікай паэтычнай падборкі Юры Карэйвы, якая была надрукавана ў «Родным слове» (2000, № 12): «З Юрам Карэйвам я пазнаёміўся ўлетку 1984 года на філфаку БДУ каля вывешаных памятак абітурыенту. Юры прыехаў з Гародні на

разведку — ці можна перавесціся ў сталічны ўніверсітэт, я — паступаць. Мы пазнаёміліся, паразмаўлялі з паўгадзіны, як землякі, пад суровымі позіркамі класікаў беларускай літаратуры (была на старым філфаку галерэя такіх партрэтаў, калі хто памятае). А наступная наша сустрэча адбылася толькі праз пятнаццаць гадоў, калі Юры завітаў у рэдакцыю «Роднага слова» з таўшчэзнаю папкаю пад пахай. У папцы былі вершы: рукапіс кнігі «Паломніцтва ў неба». Вядома, на працягу ўсіх гэтых гадоў я дапільноўваў у друку вершы сваіх гарадзенскіх раўналеткаў — Юрася Пацюпы, Юрыя Гуменюка, Андрэя Пяткевіча, Анжаліны Дабравольскай, Алы Петрушкевіч. Час ад часу ці то ў гарадзенскай «Пагоні», ці то ў сталічнай «Маладосці» чытаў і Юрыя Карэйву. Чакаў і яго зборніка. А калі чытаў рукапіс, то хацелася паслаць тэлеграму ў Ліду тамтэйшаму «выдавецкаму магнату» Станіславу Судніку, які рэдагуе газету і часопіс ды апякуецца яшчэ двума выданнямі: «Лідскія спонсары, гэі, вы, — выдайце зборнік Карэйвы!»...

▪ *Літаб'яднанне Гарадзенскага ўніверсітэта.
Другі справа Юры Карэйва. Пачатак 1990-х гадоў*

Але, на вялікі жаль, ніхто з фундатараў і землякоў не парупіўся дапамагчы выдаць добры зборнік паэзіі Юры Карэйвы. А ён працягваў пісаць, нават друкаваў свае вершы пад псеўданімам Юрый Белавокі. У адрозненне ад большасці сваіх раўналеткаў і паэтаў старэйшых пакаленняў, будучыню маладых беларусаў паэт з Ліды звязваў з Провідам Божым, «вечным святлом любові», з іх духоўным ачышчэннем і прасветленасцю, кансалідацыяй і аб'яднаннем на глебе адвечных жыццёвых традыцый і каштоўнасцяў: шчырасці, дабрыні, праўды, справядлівасці, узаемадапамогі, любові да роднай мовы і Бацькаўшчыны.

Мне пашанцавала сабраць дзясяткі паэтычных твораў Юры Карэйвы. І хоць са спазненнем, але планую выдаць яго зборнік з той самай назвай, якую ён даў сам — «Паломніцтва ў неба». А чытачоў «Новага замка» запрашаю далучыцца да нябеснага паломніцтва асобных вершаў паэта з Ліды. Спадзяюся, што чытачам яны спадабаюцца, бо яго паэтычныя радкі аб'ядноўвае любоў да роднага, святога беларускага слова, імкненне да шчырага прамаўлення і натхнёнага тварэння свету.

Сяргей ЧЫГРЫН

ЮРЫ КАРЭЙВА

Краявід

Там, дзе могілкі ўроскід
 леглі ўзгоркам на плечы,
 цень крыжовы ўскрай вёскі
 пад капліцаю ўкленчыў.
 Да сцяны яе ніца,
 бедны, ён прыпадае,
 нібы ў чым павініцца,
 але ў чым — не згадае...
 Адзіотнай, адзінай
 шле нямыя маленні...
 Вось і ўсё, што — Радзіма:
 цень крыжа...
 На каленях...

Малітва да мамы

Маме маёй — вітанне!..
 Мама, мая святая,
 З Богам і Матанькай Божай
 Поўная ласкі гожай,
 Я да Цябе, бласлаўленай,
 Зноў дасылаю сёння
 У неба начное малітву.
 Божай слязінкай пралітаю —
 Знічкай з нябеснага раю
 Ты на зямлю спазіраеш,
 Дзе, наскрозь болем пракуты
 За гэты Край пакутны,
 Голас мой з горла сцякае,
 Крывёю сцякае... Святая
 Мама мая, памаліся,
 Каб Усявышні злітваўся:
 Смяротнай самоты часінаю
 Згінуць не даў Твайму сыну.
 А калі ж згінуць мне, мама —
 Хай да Цябе прыме.
 Амэн.

31.12.1998

Сон

Ці то дагарае ў паветры сляза,
ці знічка сцякае над кволаю зёлкай,
ці то ўжо апошняя кропля з ляза
струменіць так золка пад промнем на золку...
Як след прынялі — адкацілі іх прэч
ды спім — пад галовы паклалі мы стому:
нам сніцца не ўзняты над намі меч,
а снім, што мы дома... Нарэшце мы дома!
Дзе чысты ад хмараў блішчыць далягляд,
дзе ў лузе пад сонцам дурэюць цялушкі,
дзе цешацца маткі з малых немаўлят,
а тыя старанна так росяць пялюшкі.
Там звыкла ля плуга заводзяць дзядзькі
гамонку аб вечным ды Божым — аб збожжы,
паважна наўкол шпацыруюць гракі...
І мілы такі той куток, такі гожа!
І ўсё там да ладу: ні спрэчак, ні звад,
напраўлена зброя, наклёпаны косы...
Ды спім — і не можам вярнуцца назад.
Мы спім... Мы крывёю схлынаем на росы.

Прыйдзі!..

Прыйдзі
І прабудзі, і зруш, вядзі нас,
Кінутаму полю вярні нас,
З грэшных нашых душ
Скінь пугы броду, зла, сваволі.
Прыйдзі —
І прыміры, з'яднай,
І збаў ты, Божа, нас ад скону,
З палону вызвалі наш Край,
Дай сіл у працы, з працы — плёну.
Прыйдзі!..
Каб зноўку ажыло,
Каб у душы ўваскрэсла
Кожнай любові вечнае святло —
Тваёй Любові, моцны Божа!

Скарына

Хлопчык здольны да навукі,
Сын купца Скарыны, ледзьве
Свет спазнаў — знаў «аз» і «букі»,
«Азы, букі, ведзі...»
Ведзі... Дзе той храм у свеце?
Дзе ж да ўсіх тых ведаў брама:
Ў Бібліі ці ў альфабэце
З «альфай, бэтай, гамай»?..
Хто б яму да храму тога
Дзверы адчыніў, даверыў
Браць без мер з дабра святога
Веду, моц ды веру?
І душу кранула нечым,
Працяло, як мечам вострым:
Перад ім стаў крыж адвечны
Боль, пакута, роздум...
Кажуць, што сам Бог сыходзе
У тых, што гэтак прагнуць ведаў,
І тады ў людской гасподзе
Мудрасць, лад, асвета.
Ды таго не распавесці,
Як жа здолець, якім чынам,
Крыж той на сабе панесці
За свой род, народ, Айчыну.
Мо зжадаў, каб, як у раі,
З тваёй, Божа, гожай славай
Кіравалі ў гэтым краі
Еднасць, людскасць, права?
Але ж як твайму народу,
Божа, даць святое слова,
Каб былі ў яго заўсёды
Розум, воля, мова?
І пайшоў шукаць дарогаў
З думкаю-крыжом па свеце.
Што жыве ў абраных Богам:
Бог, народ, асвета.
І з дарог тых з Прагі й Вільні
Да нас дойдзе з ім, зноў знойдзем
Друкаваны спіс Біблейны
Цераз дні, гады, стагоддзі...
З чэшскай мовы перакладзен
З літар тых, што колісь згледзеў,

Божы дар, дзе ў слоў суладдзі —
«Азы, букі, ведзі»!..
Дар Святы, так шчодро зліты
Нам ад Бога, з рук Скарыны
Трыймай, просты, паспаліты
Люд сваёй Краіны!
Гэта — Вечны Скарб: ён сведчыць
Будзе ў нас аб Боскім Цудзе,
Колькі б кат нас ні нявечыў
Быў ён, ёсць і будзе!
Хоць паўсюль пануе нечысць,
Чужаніц на нас аблава,
Будзе вечна ўчалавечваць
Годнасць, гонар, славу.
Між сыноў зямнога роду
З Айцом Богам, Яго Сынам,
Святым Духам сын народу,
Беларус — ФРАНЦЫСК СКАРЫНА!

Паломніцтва ў неба

На грудзі зямлі крыжы наляглі, —
Па церніве стронцавым цені
Сышлі на палі, шукаць пачалі
Шляхоў да нябесных скляпенняў.
Не мелі б наўды, каб зналі — куды
У грэшным жыцці пахіліцца,
Ды ўсюды — клады, былыя сляды
Капцоў, камяніц ды капліцаў.
Нікога ўжо там... Разбураны храм
Няма каму ўзняць, не паўстане,
Ніколі ўжо хам не выламіць брам
У храм — да Святога Пісання.
Праклёну сыны, нарэшце яны
Сваю адшукалі дарогу,
Дзе вецер пальны над векам труны
Спявае літанні да Бога.

Мова

Мне мова —
Божым Словам,
Мне слова мовы — Бог!
Яго ад духа злога
Нам Госпад Бог збярог.
Мне слова —
Ад Скарыны,
Ад словаў тых яго,
Што злыдні не скарылі,
Не спапяліў агонь.
Таму яно — святое
Яго нам
Бог слаў звыш
Хто памятаў пра тое,
Той смела йшоў на крыж.
А хто зракаўся мовы,
Той кару ў тым знайшоў,
Праклёнам перуновым
Даўно на дым сышоў.
Святое ж моцы мовы
Парушыць не змаглі,
Змагалі зноў і знову —
І ўстала з тла, з зямлі!
І слова з тла паўстала
І паміж нас жыло...
Ды зноў
Прыйшла навала
Звясці яго на тло.
І зноў,
Мой Божа мілы,
Ліхі прадажнік-хам
Грукоча, што ёсць сілы,
Ў святое мовы храм.

Ойча наш

Ойча наш, каторы ў небе,
Будзь святым тваё імя.
Аб тваім надзённым хлебе
Просім, Божа, наштодня.

Хай пануе твая воля
Вечна ў небе й на зямлі,
Каб зямлі тваёй ніколі
Ў нас адняць больш не змаглі.
Божа, нашыя правіны
Нам даруй і адпусці,
Як і мы — усім павінны
Дараваць за ўсё ў жыцці.
Збаў нас, Божа, ад спакусы,
Ад ліхога злыдня збаў,
Каб святыняў Беларусі
Той злыдух не разбураў.
У віхурах і навалах
Край наш родны не пакінь,
Будзь твае ў ім моц і ўхвала
на вякі вякоў. Амінь!

1998

Гайвароны

Старыя, як свет, гайвораны,
Як час, як легенда, сівыя,
Ходзім на Краі спакораным,
Дым чорны вочы нам выеў.
Сляпыя, як ноч, гайвораны...
Ні свету, ні неба не трэба нам,
Нам небам самім гаворана,
Што свет гэты намі грэбуе!
Сваё мы даўно адлёталі,
Мы безліч гадоў тут летуем,
Нас безліч у спёку й слотамі
Гіне і ў леты, і ў зімы.
Але не такія, як вы, —
Як гэтыя,
Што выракліся
Радзімы...

1998

Каменны бог

... І змоўкнуў каменны стод
Да часу Прыйсця Хрыстовага.
Час прыйдзе — і прыйдзе Хрыстос
Да тога каменнага стодзіва.

Час прыйдзе — і прыйдзе Хрыстос,
І зніме з яго знямогу,
Таму што шкадуе Хрыстос
Нават бажка нямога.

І скажа яму ажыць,
І здыме маўчаньня цяжар,
І скажа яму: «Кажы!»,
Але ён нічога не скажа.

А ён назаўсёды змаўчыць,
Ён стане каменным знову,
Пачуўшы, што ўсё тут гучыць
Чужою, няроднаю мовай...

Мастацтва — не лякарства
Ад болю галавы,
Штукарства ці махлярства,
А — вечны дух жывы!
Мастацтва — боль пакутны
І скон здаўна-здавён:
Не творца ты, пакуль ты
Той не адчуеш скон.
Мастацтва — дар ад Бога:
Хто верыў — атрымаў,
Каб ім адорваць тога,
Ў каго яго няма.

15.03.1998

Адданасць

Мне Янка Купала ізноў нагадаў
Пра родных мясцін далягляды.
Я нават не марыў, сустрэць не гадаў
Да іх такой ласкі й спагады.

У іх прападу, да траў прыпаду,
Іх сэрца заплача уголас.
А гоман гаёвы прагоніць нуду —
Гамоніць са мною наш Колас.

І ў кроплях жывіцы — о цуд! — мне чуцён
Зноў пошчак трывалага слова.
Я гукі яго да бяссоння жадзён —
Ўва мне зноў паэтава мова!

Ў слязіне дажджу й засмучонасці дрэў,
І ў гуках, і ў фарбах ўсіх мяккіх
Я голас паэтаў знаёмы сустрэў,
А ў сэрца ўмясціць усё — як мне?

Працую, знаходжу спачын і пішу.
Вандрую па кніжных старонках.
І вобраз пяснярны штохвільна нашу
У сэрцы гарачым, старонка.

Радзіма

Зноў сваё праменне золак
Пранізаў праз голкі ёлак
І на гронках арабіны
Даспяліў расы рубіны.

Гэта — ты! Твая мне ўсмешка
Горка ўспыхнула над сцежкай,
Навылёт працяўшы болей, —
Арабінавая доля...

Ралля,
Не дай нам задыхнуцца,
Зямля,
Дапамажы ўзысці!
Глянё,
Жылы рвуцца,
Скібы гнуцца... —
Пусці да сонца нас.
Пусці!
Мы — зерне,

Мы — магутным плёнам
На роднай глебе
Прагнем стаць.
З яе паўстанем
Больш праклёнам —
Ніякім будзе
Не дастаць!
Насустрач чорным сілам хіжым
Усе мы выйдзем, як адзін!
Вось толькі б выйсці,
Толькі б выжыць...
А там, нарэшце, —
Паглядзім!..

Святла гаючага выток —
глыток жывільнай ласкі
сонечнай...
Ёсць міг жыцця —
І ёсць радок,
адчайна просты,
сённяшні!
Ёсць гэты дзень —
мой дзень зямны!..
Мне лёсам ён
адведзены,
мне з ім —
ад здаваў
і маны
ісці
ў жыцця адведзіны!..

Роднае, прыгожае і шчырае...
Тут, куды ні глянь, што ні крані, —
Сувязі навек з зямлёй і выраем,
Тут мае вытокі й карані.

Твой я, нават зорачка далёкая
Над слязінай роснаю, я твой!..

Ціха так, так радасна, так лёгка я
Гутарку сваю вяду з табой,

Але хай і льеш святло ў душу маю,
Ды ўсхвалёваны не ім я тут стаю.
Я стаю ўсё, думаю і думаю
Думку заповітную сваю:

Кожным дрэўцам, лісцікам, травінкаю
Звязае мяне з зямлёю лёс,
Кожнаю сваёй крывінкаю
Да яе, адзінае, прырос!

І таму хай дорыш, зорка, вырай мне, —
Выбачай, далёкая мая.
Самае прыгожае і шчырае —
Гэта мая родная зямля!..

3 літаратурнай спадчыны часопіса «Сьвіцязь»

«Сьвіцязь»: рэдакцыя, аўтары, змест

У першай палове 1990-х гадоў у жыцці грамадства назіраўся цікавы парадокс: развал эканомікі, інфляцыя, пустыя прылаўкі ў крамах... і нечаканы культурна-духоўны ўзлёт. Літаратурна-мастацкія імпрэзы, вечарыны, выставы, канцэрты, святы... Незалежныя газеты, часопісы, альманахі і сотні новых кніг з гісторыі народа, яго жыцця і культуры... Выступы, дыскусіі, абмеркаванні, спрэчкі... І ўсё ў такім шчырым і беларускім духу! Сёння, калі нічога такога і блізка няма, не верыцца ў тое, што падобнае магло быць.

Таму і не выпадкова ў новым навучальным 1993 годзе выкладчыкі і супрацоўнікі кафедры беларускай культуры Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта (ГрДУ) імя Янкі Купалы загаварылі пра магчымасці выдання свайго часопіса. Далейшая рэалізацыя ідэі працякала ў памяшканні Гродзенскага абласнога аддзела Беларускага фонда культуры на вул. Элаізы Ажэшкі, д. 49.

Колькі слоў пра фонд.

Абласное аддзяленне Савецкага фонда культуры было створана 12 чэрвеня 1987 года. У 1991 годзе перайменаванае ў Гродзенскае абласное аддзяленне Беларускага фонда культуры. У 1990-х гадах старшынём фонда быў Сяргей Аляксандравіч Габрусевіч, прафесар кафедры беларускай культуры ГрДУ імя Янкі Купалы. У выдавецкім спісе фонда таго часу — выданне навуковых зборнікаў з серыі «Наш радавод» (серыя была заснаваная ў 1990 г.); буклет «Гродзенскі каляндар» (1992), 1991; «Кола». Зборнік вершаў літаратурнай суполкі «Наднёманскія галасы», 1993; Госцеў А. П., Швед В. В. Кронан. Летапіс горада на Нёмане (1116 — 1990 гг.), 1993, і інш.

Ідэя часопіса не была новай. Перад тым з ініцыятывы выкладчыкаў факультэта беларускай філалогіі і культуры ГрДУ імя Янкі Купалы і пры фінансавай дапамозе Беларускага фонда культуры (і, у прыватнасці, яго старшыні) выйшлі два нумары навуковых зборнікаў гарадзенскіх інтэлектуалаў «Гарадзенскія запісы»: Старонкі гісторыі і культуры (1993, 1994), галоўным рэдактарам якіх быў загадчык кафедры беларускага мавазнаўства ГрДУ імя Янкі Купалы прафесар Павел Уладзіміравіч Сцяцко. У склад рэдакцыйнай калегіі ўваходзілі Сяргей Габрусевіч, Ігар Жук, Аляксей Пяткевіч, Генадзь Семянчук — усе выкладчыкі факультэта беларускай філалогіі і культуры.

І гэта былі патрэбныя выданні, але яшчэ большую запатрабаванасць бачыў Сяргей Аляксандравіч у больш шырокай папулярызацыі культуры і гісторыі рэгіёну і Беларусі ў цэлым, што дасягнуць выданнем перыядычнага часопіса было прасцей. Пры тым не заставаліся па-за ўвагай магчымасці самаакупляемасці часопіса і нават нейкай фінансавай падтрымкі рэдкалегіі.

На першым паседжанні абмеркавалі планы, мэты і задачы — усё, што патрабуецца для абгрунтавання выдання (фармальнасцямі для атрымання гранту займаўся С. А. Габрусевіч) і размеркавалі функцыі. Паводле першага нумара галоўным рэдактарам і заснавальнікам быў прафесар Сяргей Габрусевіч, рэдактарам аддзела культуры — Янка Трацяк, рэдактарам аддзела літаратуры — Юрась Пацюпа, рэдактарам

аддзела нарыса і публіцыстыкі — Юры Гумянюк, мастацкім рэдактарам — Тацяна Сухоцкая, сакратаром рэдакцыі — Ірына Таўканіца. Наконт «партфеляў» усё было дастаткова ўмоўна і фармальна. У працэсе працы над тым ці іншым нумарам ніхто тых умоўнасцяў не прытрымліваўся і кожны рэдактар «цягнуў» у рэдактарскую тэчку ўсё, што лічыў вартым друку ў часопісе. Найбольш шчыравалі на гэтай ніве Пацюпа, Трацяк і Габрусевіч.

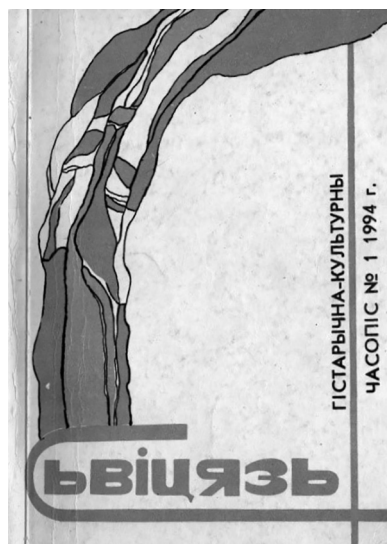
Былі дыскусіі вакол назваў часопіса: «Каложа» і «Сьвіцязь» — абедзьве назвы прапанаваў галоўны рэдактар Сяргей Габрусевіч, і абедзьве маглі б быць прынятыя. Спыніліся на «Сьвіцязі» таму, што Сьвіцязь уяўляла большыя прастора-вобразныя асацыяцыі, а Каложа, пры ўсёй яе гістарычнай велічы, больш схіляла да канфесійнай матывацыі. Шмат было гутарак вакол канцэпцыі, структуры, тэматычнасці, аўтарства. Калі канцэпцыя зыходзіла з патрэбаў часу нацыянальнага адраджэння і не выклікала нейкіх сумненняў, дык структура часопіса патрабавала больш дакладнай распрацоўкі. Спрэчным быў момант рэгіянальнасці: наколькі павінен і ці павінен увогуле выходзіць змест часопіса за межы рэгіёна Гродзеншчыны? І ці варта друкаваць матэрыялы, якія не звязаныя з рэгіёнам ні паходжаннем аўтара, ні тэматычна зместам? Тут трэба аддаць вартае сябрам рэдкалегіі — усе былі праціўнікамі ўсякай вузкай «местачковасці» і на культурныя з’явы стараліся глядзець у агульнаеўрапейскім кантэксце.

Сяргей Аляксандравіч як чалавек з багатым жыццёвым і арганізатарскім досведам стараўся прыцягнуць да рэдакцыі людзей ініцыятыўных, разважлівых, дасведчаных і таленавітых. Так, у другім нумары з’явіўся намеснік галоўнага рэдактара Тамаш Восіпавіч Тамашэвіч — кандыдат навук, загадчык кафедры беларускай мовы і добры знаўца культуры мовы.

Праўда, не зусім была зразумела яго роля як намесніка рэдактара, бо ўся рэдакцыя часопіса праходзіла праз Юрася Пацюпу. Тут варта адзначыць, што, здавалася, нават сам галоўны рэдактар не быў так захоплены ідэяй часопіса, як Юрась. Ён насіўся, у поўным сэнсе гэтага слова, з часопісам. Прапаноўваў аддзелы і іх назвы, вычитваў і правіў кожны матэрыял, уступаў у дыскусіі з аўтарамі і пільна адсочваў працэс набору і друку. У рэдакцыйнай і выдавецкай працы, як і ў кожнай творчай, ёсць вельмі шмат тэхнічнай і непрыкметнай «чорнай» працы — і такую працу ўзваліў на сябе Юрась. Болей таго, нам — астатнім сябрам рэдакцыі — чытаў цэлыя лекцыі з тэорыі і практыкі выдавецкай і друкарскай дзейнасці. Усе яго прапановы і захады былі слухнымі, і нічога такога не згадваецца, з чым бы можна было не пагадзіцца. А галоўны рэдактар не мог нацешыцца яго дасведчанасцю і руплівасцю. Але толькі ад трэцяга нумара часопіса Юрась Пацюпа справядліва становіцца намеснікам галоўнага рэдактара.

Першы нумар быў здадзены ў набор 2 лютага 1994 года; выйшаў з друку ў траўні таго ж года.

У «Слове да чытача» прафесар Сяргей Габрусевіч пісаў: «Задача захавання нацыянальнай культурнай спадчыны актуальная для кожнага народа, бо культура існуе ў часе і, натуральна, вымушана супрацьстаяць яго імкненню ператварыць усё ў небыццё. Для беларускай культуры, лепшыя здабыткі якой на працягу многіх стагоддзяў мэтанакіравана вынішчалі і рабавалі, а тое, што нельга было разбурыць ці вывезці,

хавалі пад цяжкім покрывам быцця, — гэтая задача звышактуальная. Але як на справе, а не ў закліках зберагаць нацыянальную культурную спадчыну! Якая рэальная роля культурнае спадчыны ў жыцці сучаснага беларускага грамадства? Пытанні гэтыя на Беларусі пастаўлены дастаткова востра. Але ў дзейнасці дзяржаўных устаноў, якія абавязаны зберагаць помнікі гісторыі і культуры, істотных зменаў амаль не назіраецца. Супрацоўнікі аддзелаў культуры ў пераважнай большасці не маюць дастатковых гістарычных ведаў і асноўную частку сілаў і часу трацяць на падрыхтоўку справаздач. У гэтай сітуацыі нельга спакойна назіраць, як разбураюцца гістарычныя помнікі, знікаюць рэшткі народных традыцый, а астатковы прынцып фінансавання культуры, як і раней, душыць кашчаваю рукой кволя парасткі культурнага адраджэння... Мы разумеем

ую складанасць выдання беларускамоўнага, нацыянальна арыентаванага часопіса ў сённяшняй Беларусі, дзе нават развагі пра незалежнасць і самастойнасць, пра адметнасць нацыянальнае культуры лічацца крамолаю, дзе робіцца ўсё дзеля таго, каб пераканаць народ, што ён не мае ні самастойнасці, ні традыцый, ні характару, ні славы, ні ідэалаў, што ён з'явіўся невядома адкуль і павінен дбаць толькі пра тое, пад чыё заступніцтва аддацца, абы выжыць у незнаёмым свеце...

Застаецца толькі нагадаць, што гэта быў 1994-ы год — больш трыццаці гадоў таму.

Што да зместу часопіса, дык ён быў вельмі разнастайным і шматжанравым: гутаркі, даследзіны, паэзія, проза, эсэ, пераклады, успаміны, архіўныя матэрыялы, крыніцы. На старонках мелі месца вядомыя і малавядомыя гісторыкі, краязнаўцы, літаратары, мовазнаўцы, мастакі, культурныя работнікі, музыканты... Кожны нумар пачынаўся ў «Сустрэчы» з гутаркі з вядомай і цікавай асобай (Франц Гінтаўт, Алесь, Белакоз, Юры Гумянюк, Антон Ляшчынскі). У пятым нумары манілася быць гутарка вядомага гродзенскага журналіста Алеся Дземідовіча з Аляксеем Карпюком (гутарка надрукавана ў альманаху «Новы Замак» за 2020 г., № 9).

Кожны нумар быў насычаным матэрыяламі, якія і сёння не трацяць свайго культурна-гістарычнага значэння. Асабіста хацелася б звярнуць увагу на наступныя публікацыі:

Генадзь Семянчук: «Гісторык міласцю божай» (пра Міхася Ткачова), Янка Трацяк: «Волаты веды, духа і святасці» (пра Льва Гарошку), Леў Гарошка: «Прычыны паланізацыі на Беларусі» (№ 1); Алэг Латышонак: «Беларуская нацыянальная ідэя», Анатоль Бензярук: «Ура! Варшава наша!», Ян Пятроўскі: «Старажытная грэцкая клясыка» (№ 2, № 3); Генадзь Прыбытка: «Масковія і Еўропа...», Аляксандр Талерчык: «Я надумаў вярнуцца... і памерці тут» (пра Міхала Валовіча), Пётра Просты: «Свякроўка». П'еса (№ 4).

Выйшла ўсяго чатыры нумары: тры нумары ў 1994 годзе і адзін у 1995. Да друку быў падрыхтаваны пяты нумар, які недзе застаўся ў хатнім архіве Сяргея Габрусевіча.

«Гарадзенскія запісы» і «Сьвіцязь» не сталі шматгадовымі перыядычнымі выданнямі. Чаму? Тады ўсё тлумачылася адсутнасцю належнага фінансавання. Але тут узнікае іншае пытанне: «Чаму выданні, якія пачалі яднаць вакол сябе творчы і навуковы патэнцыял (і не толькі Гродзеншчыны!), не падтрымалі ні кіраўніцтва ўніверсітэта, ні гарадскія ўлады?..

А вось адказ на гэтае пытанне, здаецца, трэба шукаць у «Слове да чытача» прафесара Сяргея Габрусевіча ў першым нумары «Сьвіцязі».

Колькі слоў пра мастацкую літаратуру на старонках «Сьвіцязі». Так, паэзія была пададзена такімі прозвішчамі, як Алесь Барскі (Аляксандр Баршчэўскі) Анатоль Брусевіч, Сямён Гіль, Анжаліна Дабравольская, Ала Петрушкевіч, Галіна Самойла, Алёна Руцкая...

У дадзенай паэтычнай падборцы для альманаха «Новага Замка» прапануюцца паэты, якія пра сябе ўжо самі не нагадаюць: Юры Гумянюк, Едрусь Мазько, Андрэй Пяткевіч.

Сярод празаікаў: Лідзія Ялоўчык, Аляксандр Захарэвіч, Аляксандр Скарабагатаў, Яўген Кухта.

Юрась Пацюпа загарэўся перакласці на добрую беларускую мову апавяданне Яўгена Кухты «Падлёдны лоў», што і зрабіў... Юрась тады як раз захапіўся мовазнаўчымі пошукамі Янкі Станкевіча, што, відаць, зрабіла ўплыў на арыгінальную мову апавядання. Пасля выхаду з друку нумара не аднойчы аўтар апавядання (Яўген Кухта) звяртаўся да мяне з просьбай растлумачыць тое ці іншае слова ў сваім апавяданні, і мне, іншы раз, прыходзілася бегчы да Пацюпы па тлумачэнне. Тым не менш, сёння шматлікія спрадвечныя беларускія словы ўспрымаюцца ўжо не так нязвыкла, як раней, а мова апавядання больш адпавядае сапраўдным беларускім формам.

Янка ТРАЦЯК

ЮРЫ ГУМЯНЮК

РЭТРАСПЭКТЫВА

Пізанская вежа

Ты нахіліўся
быццам Пізанская вежа.
Сон не забыўся,
сон адышоў у бязьмежжа.

Хтосьці прысьніўся
белы, падманліва-снежны.
Лён нахіліўся
быццам Пізанская вежа.

Верш нарадзіўся
і да паэта належыць.
П'яны паэт нахіліўся,
быццам Пізанская вежа.

1988

Шпацыр

Кроў блакітная струменіць...
Вусны чорныя маўчаць...
Нарадзіцца ў Бэтлееме,
У Гародні — спачываць.

Ноччу крочыць па бульвары,
намаўляць: «Есць лічба 3»
нэйлёнавыя чары
напускаць на ліхтары.

¹ Тут і далей правапіс арыгіналаў захоўваецца.

Каб забыцца на хвіліну,
на падлозе адпачыць
ды містычную жанчыну
да мастацтва далучыць...

29 сьнежня 1991

Новы Бабілён

Чаргаваньне гукаў ночы,
бы сапраўдны Бабілён.
Чорны дэман. Вочы ў вочы.
Экзатычны смак. Праклён.

Чаргаваньне пацалункаў,
нібы моцны алкаголь.
Чырвань. Бель. Дражаньне струнаў.
Змрочным люстрам зьзяе столь.

Чаргаваньне ценяў. Божа!
З двух гішпанскіх дываноў
утварыўся шлюбны ложак
для каханкі і паноў.

Чаргаваньне цел зьдзіўляе.
Малако і чэкаляд.
Адно подых захапляе
Ад няўцямных слоў-рулад.

Толькі сьпеў з магнітафона
прыглушае оргій гук,
тут нябачныя заслоны,
як павуту тчэ павук.

Васьмілапы створ ня збочыць.
Для яго паўзмрок — закон.
І «крыжак» пад гукі ночы
адбудуе Бабілён.

22–23 ліпеня 1992 г.

Прызначэнне

Нас не сустрэнуць ніколі нябёсы.
Мы пацячэм вышыні шэрых гмахай
цалкам жывыя, сыветлавалосыя,
белыя вязьні нязвыкллага страху.

Быццам дажджынкі ў калюжынах нафты
створым дзяржаву сапраўдных каханкаў.
Хай пазайздрасцяць нам Хлоя і Дафніс,
Нават сыпірытус у бацькавай шклянцы.

Нас не заўважаць сівыя пачвары,
мы абмінём па чарзе габінэты,
каб павыцягваць мільёны сакрэтаў,
у неба даслаць заповітныя мары.

Вясна—лета 1992 г.

Грукат сэрца

Бямаса сплывае па сходах павольна,
паміж стэндаў чорна-бела-чырвоных...
Раздражненне рэцэптары супэрэкляма...
Мэталёвыя шыбы ды штучны мармур

аздабляюць фірмовыя крамы, канторы...
Дынамічная музыка грукае звонку...
Вось і ты сярод замкаў і хмарачосаў...
Вось нарэшце сапраўдная вольнасць прыйшла!

Сьвіцязь. 1994, № 1

ЮРЫ ГУМЯНЮК — паэт, празаік, публіцыст. Студэнт V курса палянiстыкі Гродзенскага дзяр-
жунiверсытэту iмя Янкі Купалы. Друкаваўся ў «Маладосці», «ЛiМе», альманаху «Дзень па-
эзіі» ды iншых выданнях. Выдаў зборнiк вершаў «Водар цела» (1992). Сябра Таварыства
Вольных Лiтаратараў.

АНДРЕЙ ПЯТКЕВІЧ

Я прайшоў блізкі сьвет,
Куды й сам не дайду,
Аб'яднаўшы навек
Радасьць, боль і журбу.

Я ў маўчаньні дарог
Паміж хваляў быцьця,
І зьнікае ў вачох
Прамяністы прасьцяг.

У мой лес, поўны сьлёз,
Я ад зброду уцёк.
Выпадкава свой лёс
Я на крыж не ўзвалок.

«Адыходзячы — йдзі», —
Вось выснова мая.
А ўздагон хай ляціць
Чуток злая зьмяя.

І, пакінуўшы тлум,
Толькі мары ў руках,
Да Таемнага йду —
Гэта зь цемры мой шлях.

Госьці — у хаце, госьці,
Бутэлька стаіць на стале,
Размовы, распыты, тосты,
Ды нешта цяпла не стае.

Людзі такія чужыя.
(Хто і навошта прыйшоў?)
Завяя за сьценамі вые,
А у хаце — сумёты слоў.

І вось — згвалтаваны вечар
Пайшоў у зімовую сіль.
Госьці ня будуць вечна.
Ты іх павіншуй і пакінь.

Ластаўку прышпілі
Да телеграфнага дроту —
Хай вартуе палі,
Што дымяцца ад поту.

Вераб'я пасадзі
На ланцуг на сабачы —
Хай ля будкі сядзіць,
На падворку хай скача.

Бусьлянё прынясі
У апусьцелую хату,
Каб давёў, папрасі,
Усю хату да ладу.

Змрочна ў лесе вечарам.
Птушкі чагось заенчылі.
Дрэвы скрыпяць зубамі.
Сталі кусты ваўкамі.
Сьвецяцца вочы нечыя:
Змрочна ў лесе вечарам.

Я п'ю маленькімі глыткамі
Шчымлівай распачы віно.
І ўжо ня цешуся гадамі —
Усе яны пайшлі на дно.

Душа ня мае ў адзіноце,
Шукае выйсьця, ды няма,
Адно ў імклівым карагодзе
Танцуе страшная зіма.

Заснула памяць пад сьлядамі
І сьцежкі ў хвалях не відно.
Я п'ю маленькімі глыткамі
Атрутнай распачы віно.

Сонечны час.
Навакольле.
Уже не для нас
Гэта воля.

Шум тапалёў.
У тумане.
Мора шляхоў,
Нас падмане.

Зьніклі ўсе
Перамогі.
Думка нясе
Аж до Бога.

Дарога, пакрытая сьнегам,
Бяжыць у сьляпое нішто,
Па гэтай дарозе паехаў.
Калісьці, кудысьці, нашто?

Дарога, пакрытая пылам,
Далёка ад злосных сьлядоў.
Там птушак застрэленых крылы
І зяпы зялёных катоў.

Дорога, дорога, дорога...
Бясконцай таемнасьці знак.
Спынюся, нарэшце, ля стога —
Дарогу малюе мастак.

Сьвіцязь. 1994, № 1

АНДРЕЙ ПЯТКЕВИЧ быў канфармістам яшчэ тады, калі гэта не было модным, але больш істотна тое, што заўсёды заставаўся паэтам. Яго паэзія адпавядае лад жыцця. Зараз Андрэй «зачыніўся» ў роднай вёсачцы Усялюб, што на Наваградчыне. І плённа працуе.

ЕДРУСЬ МАЗЬКО

Туга па агні

П. Л.

я попелам стану
на ўскрайку крывых дарог
на душы —
толькі дождж
кладзецца няўтульным сьвятлом
пыл адзіноты
з адцятага паветранага языка
спывае чужая мова
мова мокрага ветру
і сыплецца
насоўваецца туга
туга па агні

Жоўтае каханьне

Т. К.

як невыносна ў травені пачуцца мёртвым
калі вясна зьбіраецца ў пагоню
праз ноч за салаўіным сьпевам
а ты — на нежывым ложку
у тагасьветным пыле апошняй зімы
адзін на адзін з вачамі паэта
нудны гадзіннік яшчэ адбівае час
ды гэта для тых
хто за шклом
табе ў гэты дзень сьніцца мора
салёныя пырскі і песня марака
што зьліваецца зь дзюнамі
твой ложак — гэта труна
пакой — халодная магіла
ды на каленях ляжыць «Жоўтае каханьне» —
першае й апошняе слова.

Начавы пейзаж

зь перакуленай лыжкі на горад
высыпала ноч —
каралеўства чорнага спакою
і музыка небыцця
зачараваная ў кола ўцёкаў
ноч —
пачатак новага
зьбірае каласы над прорваю
у абшарпаных сьценах камяніцы
пакутуе вязьнем
і сьпеў санлівай цішыні
надрывае душу падарожніка
выпадкова заблукаўшага ў
ноч
тчэ павуціньне
срэбнае
як хворы маладзік
на кроснах распачы
ночь

вяртаюцца птушкі з выраю
чорныя, нібы смоль
толькі ня ім
маё зерне

вяртаюцца птушкі з поўначы
белыя, нібы надзея
только ня ім
маё зерне

вяртаюцца птушкі з восені
чырвоныя, нібы апошні дзень
гэта для іх
маё зкрне

чырвоны пясок травеня
сыплецца праз мае пальцы
вымярае гадзіны
нудны пясок травеня
расколатае наскрозь неба
адбіваецца ў неабсяжнасьці
кароткі спачынак
і зноў чырвоны пясок травеня
сыплецца цягуча і нудна
а тыя
што ідуць па сьпіралі
і, што ўвогуле нікуды не ідуць
ды й тыя
што ўжо адышлі
зьнікаюць і рассыпаюцца
ў чырвоны пясок травеня

Сьвіцязь. 1995, № 1 (4)

ЕДРУСЬ МАЗЬКО ў Гародні ведамы многім, яго ніяк не назавеш пачаткоўцам, аднак на літаратурным абшары ён з'яўляецца толькі час ад часу. Да друку паэтам падрыхтаваны зборнік вершаў.

П

РОЗА

ЯЎГЕН КУХТА

Падлёдны лоў

У лютым-сакавіку, калі на рэках паўночнага Сахаліна ўсталюецца моцны, амаль метровы лед, у Паранайску ўбіраецца ў сілу «корушкаявая пучіна»: быццам мора, перапоўненае гэтак невялічкаю вірліваю серабрыстаю рыбкай, лопаецца ля рыгваў рэк, і рыба вывальваецца адтуль кішачаю плоймаю ды падаецца ў вытокі класць ікру. І тады на сто кіламетраў вакол разносіцца погаласка:

«У Паранайску ідзе корушка!»

На рыбу ў Паранайск едуць кампаніямі, пераважна, на два-тры чалавекі, а калі — дык і ўсею сям'ёй, хто на матацыклах, хто на машынах. Але найбольшая галда зайзятых рыбнікаў дабіраецца чыгункаю. Часьцей за ўсё неспакой і стоўпатварэнне пачынаюцца перед выходнымі днямі на ночны цягнік. На вялікіх і маленькіх станцыях закалелыя рыбаловы, гуртуючыся, з гоманам, громаздам і стылым холадам увальваюцца ў цеплыя вагоны, цягнучы свае рыбацкія аснады, борзда рассоўваюцца хто куды, туляцца, сьціскаюцца, прыладжваюцца ў праходах і ўсюды наўскрай драўляных лавак. Седзячы парою бадай што на галовах адзін у адного, з жартамі і весельсцю коцяцца ўсе ў партовы горад Паранайск.

Я чакаю цягніка на сваёй невяліччай станцыі Усходні, што сто дваццаць кіламетраў на поўдзень ад Паранайска. У нас цягнікі стаяць доўга: тут абаротнае дэпо — паўдневасахалінскія цеплавозы мяняюць на паранайскія. Тут кругласутачна робіць дэпоўская сталоўка, дзе сярод ночы можна пад'есьці гарачага і купіць на вынос бутэльку таннага віна. Адсюль цягнік вырываецца на прастор сахалінскага берага і ўжо да самага Паранайска блукае ўздоўж мора...

Мароз мацнее. Застылы белы ночны спакой...

Пад дзьве гадзіны ночы, глуха вуркочучы, на станцыю выпаўзае засьнежаны пасажырскі цягнік. З прымерзлых дзьвярэй, якія расчыняюцца з скрыгатам, раптам вырываюцца клубы пары, а таксама расхлістаныя, паўадзетыя мужыкі. «Дзе сталоўка?» — крычаць некаторыя разгублена, але тут жа прыпускаюць за тымі, хто ўпэўнена і жвава бяжыць наперад. Ляцяць, як у атаку, забыўшыся, адчайна, з заціснутымі ў кулаках рублямі...

З худым заплечнікам залажу ў агульны вагон — там ужо поўна рыбаловаў з усім іхнім узбраеньнем: нейкія скрыні, рэчмяшкі, брызентавыя плашчы, складныя крэселы, хто зь пашнею, хто зь сьвердзелам. Рыцары падлёднага лову! Заўважаю

колькі знаёмых твараў з Пугачова — суседняе станцыі, і з Вахрушава, больш за шэсьцьдзесят кіламетраў на поўдзень.

У вагон імкліва заходзяць тыя, што лёталі ў сталоўку, і бойка прабіраюцца да сваіх кампаній. У кожнага ў руках і пад пахаю «фаўсты» — вялікія цёмна-зялёныя бутэлькі віна. Узмацняюцца тлум, гоман, цесната. Праход ужо забіты тымі, што паселі на скрыні, прыткнуліся, прыснасьціліся на падлакотнікі лавак.

Нарэшце цягнік зрушыўся, загрузацелі колы, загахалі дзьверы, валтузьня і галасы нарасталі.

І, як заўсёды, дзе зьбіраецца шмат рыбакоў або паляўнікоў, чуваць самыя неверагодныя і сьмешныя гісторыі. Але галоўнае ўсё ж тэма — на якія блешні лепей ловіцца.

— Наранку на белыя, ўдзень на жоўтыя, — сьцьвярджае адзін.

— А-а, лухта ўсё гэта, — з упэўненасьцю знаўцы пярэчыць другі.

— Раз ужо корушка пайшла, то яна бярэцца, я вам зазначу, на ўсялякія... Гэта ж драпежная рыбка: кідаецца на ўсё бліскучае... толькі закідай.

Сусед яго расказвае, як адзін вайсковец, наслухаўшыся рыбацкіх баек парадаў, зрабіў блешню з украдзенага ў жонкі залатога пярсьцёнка, і як зь першым клёвам яна ў яго абарвалася...

І як паслухаеш вакол, дык блешні робяць з усяго чыста, што добра блішчыць. А найбольш наіўныя, дзівакаватыя рыбаловы пускаюць у ход брошкі, шпонкі ды іншыя атрыбуты хараства. Сярод гэтага натоўпу бывалых рыбалоў я што белая вэрона — упершыню еду на гэтую корушку. Уважліва слухаю парады з бакоў, а ў душы сумняюся, гляджу падазрона: ці ня збыткуюцца бывалыя, ці не пад'юджаюць, што на нейкую блішчастую жалязяку з голым кручком ловяць корушку мяшкамі.

— І рыба не зрываецца з гладкага кручка? — каторы раз ужо перапытваю зь недаверам.

— Калі ён будзе з бародкаю, — сьмяючыся патлумачвае знаёмы з Пугачова, — дык ты ўсе пальцы абмарозіш, кожны раз яго выкалупваючы... А так сядзіш сабе ў рукавіцах, выкінуў рыбку на лёд, яна рот зьдзіўлена разявіла, крычок сам і вываліўся. Закідвай далей. Дапярэ?

— Ды зразумею, зразумеў! — запэўніваю, абы толькі не рагаталі зьдзекліва. Папраўдзе ж не цяплю: ну як гэта без прынады, без традыцыйнага чарвячка? Цямніць нешта братва. З лавак ледзь не валяцца ад сьмеху, гледзячы на маю зьніжкавельную фізіяномію.

Побач згуртавалася зухаватая кампанія чалавек шэсьць-сем. Некаторыя зь іх шукалі сталоўку і цяпер вярнуліся, затараныя «фаўстамі». Па адзеньні і паводзінах яны вылучаліся сярод астатніх: упэўненая, нахабная, ні на кога, апрача сваіх, не зьвяртаюць увагі. Адныя абутыя ў гумовыя боты — камбінезоны ад строяў хімбась-пекі, другія — у вайлаках з высокімі галёшамі і ў тоўстых ватowych портках. На ўсіх былі грубыя швэдзкія ды футравыя камізэлькі. Зацяганыя кажухі і ватоўкі віселі на кручках ці разасланыя на лаўках. З усяго было відаць, што гэта спраўныя рыбаловы-здабычнікі, грунтоўна падрыхтаваныя да падлёднага рыбацтва.

Яны папівалі віно з аднае шклянкі, пускаючы яе па крузе. Банкач вясёла крычаў, што ў яго прыбор, а ня вока, шалі, а ня рукі, лішняя кроплі ані не перадае нікому.

— Ці не зарана пачалі, рыбачкі? — пацікавіўся нехта збоку.

— А ета ў нас для запалу... Для подняцця тонусу.... Каб адразу ў работу кінуцца, — адбіліся жартам пітукі, і кожны ашчаперваў поўную шклянку, адным махам, прагна перакульваў яе у губу, аддаваў суседу, а сам вабна хрумстаў цыбулінаю з хлебам і салам...

На гэтую паездку мяне падбіў Веніямін, сябрук з Паранайска, заўзяты аматар падлёднага рыбацтва. Бажыўся, угаворваючы, што лепшага і цікавейшага адпачынку не знайсці, што маё паляванне і лаўленне крабаў ня йдуць ні ў якое параўнанне. Усе аснады на корушку ў яго есць, трэба толькі прыехаць.

На шостай гадзіне раніцы прыехаў цягнік да заінелага вакзалу. Цёмна-шэрая сьціжма людзей выплюхнула зь цёплых вагонаў і, укутаная клубамі пары, разьлілася па пустэлях, золкіх вуліцах соннага горада.

—Здароў! — вясёла гукіе на пероне Веніямін, апрануты, быццам на ільдзіне дрэйфаваць зьбіраецца. — Думаў не прыедзеш і сеньня.

Агледзеў уважліва, пахітаў галавою.

— Занадта ўжо рэдка ты апрануўся. Дубара дасі!.. Лецімо тады: трэба папасьці на першы кацер.

Усе сьпяшаюць, абганяючы адзін другога, у порт. Туды сьцякаюцца і мясцовыя, і прышлыя рыбаловы, нібы ўцягваюцца ў вузкі, доўгі праход, абгароджаныя абпалымі высокім драўлянымі плотам, каб выйсьці на невялічкі, марны прыгардак, згрудзіца там, дачакацца пэўнае часіны, пагрузіцца на кацер і пераляцець за хвіліну на другі бок рыгва Параная. На тым беразе таксама натоўп, але жвавейшы: — вяртаюцца з уловам і многія пад мухаю.

А корушка, усе роўна як адчуваючы нашэсьце агрэсіўнае галды, прэ будзь здароў, як кажуць рыбаловы — то ў Паранай, то ў Таранай. Але да другой ракі трэба дабірацца на поўнач кіламетраў пяць пехатою. Учора ў Паранай корушка ішла кепска, пра гэта ўжо ўсе ведаюць, і бальшыня паварочвае на Таранай.

— А давай і мы на Таранай, — няпэўна, нібы пытаецца, кажа Веніямін. — Вуньдзека — усе бадай туды тэпаюць.

Дарога цягнецца ўздоўж абледзянелага берага мора, па ўскрай укутанага шчыльным лёдавым прыпаем заліва Цярпеньня. Шкліста хрумсьціць пад нагамі шуга.

Стыглы хмурны золак...

Вопратка задубела. Мароз прабірае да касьцей, не дапамагае і борздая хадня. Самыя неўзабаве захрумсьцім, як шуга. Хутчэй бы сонца паказалася — вочы сагрэць хаця бы.

Іду моўчкі, слухаю апошнія вялыя інструкцыі Веніяміна наконт корушкі. Зрэдку азіраюся са здзіўленьнем назад на несканчальную людзкую плынь, якая рухаецца ў перадсьвітальнай крамянай шэрасьці, і зь нецярплівасьцю чакаю ўсходу сонца: ня толькі, каб паслабеў холад, — каб чарговы раз пазахапляцца нараджэньнем сонца. Гэта невытлумачальныя, чароўныя, хвалюючыя імгненьні.

Справа над залівам у туманнай шэрасьці, якая зліваецца зь белаватым «кажухом» прыпая, узнікае раптам ружаватая кропка, пазначаючы далягляд. Павольна разрастаецца ў паўкруг, нібы ўціскаецца паміж застыглым морам і небам распалены да чырвані дыск. Раптам ён пачынае няспешна выцягвацца ўверх, становячы-

ся ўсё ярчэйшым, сьцягваецца пасярэдзіне, утвараючы нешта накшталт пясочнага гадзінніка. Вакол ніжняй цямнейшай паловы, пачынае праглядваць, нібы праяўляючыся, роўнядзь мора. Празь які час два ружовыя дыскі трапятліва датыкаюць адзін другога. Імгненне... і, адарваўшыся ад мора і свайго адлюстравання, абмывае сонца разгараецца зыркім залацістым полымем, пакідаючы на вадзе яскравую аранжава-вогненую дорожку.

І лёд, сьнег, твары людзей адсвечваюць далікатным малінавым колерам. Усе вакол сьвятлее і спакваля ажывае.

Чароўная краса зімовага сахалінскага золаку.

Насустрэч рухаецца парадзелая плынь зьняможаных, з задымленым у таго-сяго тварамі, але задаволеных рыбацоваў, якія гнуцца пад цяжарам мяшкоў з рыбаю або цягнуць мяшкі з уловам на дзіцячых саначках. Гэта вяртаюцца з начнога лаўленьня.

...А на рацэ ўжо паўнютка народу — і засталіся з ночы і прыехалі ранюсенька на машынах. Прыхадні мінаюць тых, што ўжо рыбаляць, прыглядаюцца: дзе больш корушкі на лёдзе — значыць, там ідзе касяк і клёў адмысловы. Адразу ж хапаюцца за свае сьвердзелы і пачынаюць заўзятая круціць лёд, як мага бліжэй да ўладальніка найбольшае кучкі серабрыстых рыбак. А той ніяк не выяўляе прыязнасьці да прыхадняў і панура. набэчыўшыся, маўчыць. Лёд тоўсты, даводзіцца папацець. Кожны, выбраўшы сабе месца, сьвідруе дзьве лункі за метр адна ад другой, мастаколіца пасярэдзіне на чым-кольвек, закідае свае блешні і, не сьпяшаючы, плаўна торгае кароткімі, сантыметраў па сорок, вудкамі-махалкамі. Лаўленьне і прыёмнае хваляваньне пачаліся...

Сяджу на пустой іржавай кубанцы паміж лункамі і стоена чакаю клёву. Пакуль сьвідраваў лёд, разагрэўся, цяпер ізноў калею. Сябрук уладкаваўся побач. Вакол нас скрозь сядзяць рыбаковы, настабурчаныя, маўклівыя, засяроджана і рытмічна, як завадныя, торгаюць махалкамі. Многія ўжо пакрыліся шэраньню. У кожнага з носа ці рота клубяцца струменьчыкі пары, якія асядаюць намаразьню на вопратцы, твары, і каторыя ўжо сядзяць, як засьнежаныя статуі. То тут, то там ускідваюцца, скачучь на месцы, размашыста ляпаюць сябе па баках, бегаюць вакол сваіх лунак, сядваюцца і зноў бяруцца за свае махалкі. Той-сёй рыбаціць стоячы, прытанцоўваючы паміж лункамі.

Мароз яшчэ не адпускае!

Воддаль сядзіць укутаная да вачэй, запудраная інеем маладзіца, побач мужчына і паміж імі стаіць, спраўна торгаючы махалкамі, невялічкі хлопчык. Сямейная рыбалка!

Раптам маю водку неяк трапятліва тузанула і ўсё сьціхла. Кінуў махаць, чакаю. Але й не клые больш: можа, сапраўды блешня ня тая?

— Паслухай! — крычу Веніяміну. — Калі клюнула, колькі чакаць трэба?

— Адразу цягнуць, — буркнуў той у адказ.

Цягну. З лункі высьлізнула, бліснуўшы срэбрам, абвіслае цельца корушкі. Ну і рыба: накалоўшыся, адразу ж заціхае, як паралізаваная... Пачатак есьць! Здаецца, нават пацяплела.

Задаволена азіраюся вакол. Погляд зачапіўся за доўгі шчыльны рад рыбаловаў, якія стаяць чамусьці наўзбоч ад асноўнае, бязладна рассыпанай рыбачлівай галды, неяк дзіўна выгінаючыся, торгаючы тулавамі і шырока матляючы рукамі.

— Венямін! А там што робяць? — паказваю пальцам у бок. — Рытуальныя скокі?

— А-а, там, — азірнуўшыся, кажа ен з пагардаю. Там якараць шакалы.

Знаю гэтую агідную прыладу лову, але не думаў, што ўжываюць яе на корушцы. Тры-чатыры самаробныя буйныя кручкі, зьлітаваныя разам «сыпінкамі», што канчаюцца невялччкім колцам, за якое прывязваецца тоўстая леска, здольная вытрымаць сталае торганьне. Большыя і цяжэйшыя якары называюць «катамі» — імі выцягваюць з рэк буйных рыбін: гарбушу, кету, тайменя.

— Колькі рыбы калечаць, свалачугі! — сказаў пажылы рыбалоў насупраць, у на-сунутай да вачэй шапцы-вушанцы, у аграмадных вайлаках з галёшамі ды ў падперазанай вярхоўкаю аблезлым старым футры. І нібы ў пацьверджаньне сваіх слоў выцягнуў на лёд вялікую корушку з разьдзёртым брушкам. — Ну ты глянь... Аж ікра вылазіць, так разлупіў, — абуралася ён, паказваючы ўсім пакалечаную рыбку.

Празь які час пачалі лаяцца і другія: таксама стала трапляцца зьнявечаная рыба.

— Пішуць, пішуць — якары забароненыя, што гэта браканьерства, — незадаволена загаварыў сусед справа, увесь завінуты ў ватоўку, як матрасам абгорнуты. — А пагляньце, колькі іх там тузаецца зь якарамі! Аж жах!

— А чаго пісаць? — выгукнуў дзяцюк у салдацкім бушлаце і футровых ботах. — Тут бы міліцыю з дубінкамі, ды штрафавалі ўсіх, хто якарыць... Толькі гэтак і ўбіваць нашаму людзю сьвядомасьць.

— Далі б мне ўладу, я б ім усім зара хвост прыціснуў, — сказаў сусед справа.

— І глядзі-тка, нічога не баяцца — стайце сабе і на вачох торгаюць.

— Любога, хто будзе іх штрафавалі, заціснуць і затопчуць, — запярэчыў інтэлігентны на выгяд мужчына ў унтах, у белым паўкажушку, які сядзеў на раскладным крэселцы. — Гэта ж гайня драпежнікаў, дзялкоў, што нажываюцца на рыбе...

— Лухта ўсё! — перабіваючы, ярыўся малады чалавек. — Калі баяцца, што тут затопчуць, можна на выхадзе з кацера... Мяшок акрываўлены — значыць якарыў. А, значыцца, во табе штраф, ды за кожную рыбку заплаці. Пару разоў зробіць — адвучаць! А то ўсё пішуць. Нас пісанінаю не праб'еш!

Мужыкі працягваюць разьятрана даказваць адзін другому, як змагацца з браканьерамі, толькі мой сябрук усё маўчыць: ці то мароз дабраў яго, ці то сьвятарыць над лункамі. А я кладу на лёд свае палачкі-махалачкі, прытоптваю сьнегам, каб не сасьлізнулі, калі клюне, і іду да «таргачоў» разгледзець іх бліжэй.

Яны стаяць шчыльна сцяною над сваімі лункамі і бесьперапынна рэзка і раз-машыста торгаюць рукамі, рытмічна калываючыся з боку на бок. У многіх на кожную руку по дзьве махалкі з тоўстаю леской. Ніхто не сядзіць!

Сапраўды таргачы, думаю, гледзячы на іх. Нібы на выпрацоўку шчыруюць... Каб спрымелі — дык і ў зубы ўткнулі махалку. Ну і жываглоты...

А сьцяна калываецца, торгаецца. То тут, то там чуваць незадаволеныя выкрыкі: «А, сьцэрва, сарвалася!... Ну, чорт! Зноў сасьлізнула...» Тут у кожнага ля ног ладны ўлоў, але рыба падзёртая, крывавіць. Кроў ярка-чырвонымі цуркамі выцякае з параненых серабрыстых цельцаў, барвіць усю рыбу, лёд і расьцякаецца наўкола, утва-

раючы суцэльную брудна-крывавую лужыну зь цьмяна-блішчастымі рыбкамі пасярэдзіне. Таргачы мітусьліваю кучаю топчуцца ў гэтым крывава-лядовым месіве, як мясьнікі на бойне. Непрыемнае, агіднае відовішча. Але іх гэта не бянтэжыць: ідзе касяк — і яны працуюць з патроенаю энэргіяй, выхопіваючы якарамі то за бакі, то за хвасты, то за бруха адну серабрыстую рыбку за другой. Шмат, вельмі шмат зрываецца: зачэпленая вострым кручком за тонкае далікатнае цельца, рэзка прыцягнутая да лункі ўпоперак, корушка зачэпляецца, разьдзіраецца і, пакалечаная, уцякае, крывавячы свой сьлед. Таму лункі тут робяць шырэйшыя.

Воддаль, бачу, выцягнуліся радочкам вагонныя спадарожнікі, што папівалі віно, каб лепей «у работу кідацца». Падыходжу да крайняга. Топчацца ў крывавай лужыне, насыцарожана пазірае з-пад лоба. Нагінаюся, бяру вялікую корушку, глыбока разадраную ўздоўж бока, пытаюся:

— Ну як такую рыбу есьці?.. Агідна ж.

— Не пужайся, табе не дастанецца, — непрыемна буркнуў таргач у адказ.

— Я дык не баюся... але ж вы рыбу губіце.

— Ты давай, давай... валяй адсюлека, — азіраючыся, сказаў таргач, — пакуль ногі зад носяць. А то...

— А то што? — з выклікам наставіўся на таргача, які раптам замітусіўся. — Судзіць вас, паразітаў, трэба за браканьерства, а ён яшчэ пагражае. Гэтай рыбінай — ды пахрапе табе, можа падумаў бы тады.

— Міцэй! — нарвова гукнуў ён суседняму аграмаднаму мужыку. — Тут мусар падваліў, парадак наводзіць... судом пагражае.

Азьвярэла пыльную рыбіну яму пад ногі. Чырвоныя пырскі паляцелі на яго вайлакі і порткі. Ён рэзка павярнуў і разам зь Міцэям, які адразу ж падскочыў сюды, пагрозьліва рушыў на мяне.

Уначы на станцыі яны таксама вырасьлі перада мною, але разгублена-бездапаможныя, мітусьлівыя: шукалі сталоўку. Цяпер ужо кідаліся раз'юшаныя зьвяры, якім падалося, што чужак паквапіўся на іх здабычу.

— А ну, валі адсюль! — гыркнуў Міцэй, азіраючыся вакол, быццам заклікаючы ўсіх у сьведкі, маўляў на іх нападаюць. — Пашто да людзей чэпішся?

І моцным ляскаючым ударам сунуў мне ў плячо, я ледзь ўтрымаўся на нагах, адскочыўшы на колькі сіраў убок.

За метр ад мяне тырчэла у лёдзе пшня. Таргачы зь перакрыўленымі ад злосьці тварамі, хутка і станавіта насоўваліся: цяпер, пад выглядам самаабароны, будуць біць жорстка і азьвярэла. Спосаб вядомы. Міцэй ужо размахнуўся сваім аграмадным кулаком.

Скачу ўбок — пшня, як дзіда, раптам у маіх руках. Пырнуў вастрыём у твар Міцэю, і ён, як жарабец, рвучыся з хамута, адкінуў галаву назад, ушмуліў яе ў агромністы каўнер кажуха, нібы вылецець зь яго хацеў, дзіка закруціў вачыма.

— Ты, што, гэта, га, хлапец?! — перапалохана раптам закрычаў. — Ну-ну! Не вырабляйся! Чуеш!

Другі таргач імгненна падаўся назад, цікуючы.

— Толькі сунься, гніда, — распалены нянавісьцю, выціснуў я праз зубы, — і тваю храпу прапару, як гнілую памідору.

Такого яны не чакалі: Міцяй агалошана таптаўся на месцы і толькі аднастайна мармытаў, быццам заела ў яго дзе: «Ты што гэта, га?... га? Ты што?... га?» Калега стаяў у яго за плячыма і нешта баязьліва шаптаў.

Я вытрымаў яшчэ крыху напружаную позу штыхавой атакі, павярнуўся і пайшоў сабе. Ззаду пачуў баязьлівае, прыцішанае: «Ен жа з пачкаю сядзіць, бачыш?

— Гэй, пашню аддай, — разьнёсься жаласьлівы голас. — Пашто забіраеш яе?

Дзвюма рукамі з разваротам шпурляю ў іх пашнёю, крычу:

— Наце, падлы, падавіцеся!

Уваўрэлы — і мароз нішто — з пачуцьцем сораму, што на рыбе распачаў бойку, вяртаюся на сваё месца. Мужыкі, кучкаю пасеўшы вакол, шматзначна маўчаць — яны ж усё бачылі. І гэта іх спалохаліся таргачы. Мая пачка — вось яна, сіла, якую запаважалі, спалохаліся. У гэтым маўклівым атачэньні я сапраўды адчуў сябе сваім і моцным, ды крыху супакоіўся.

— Вось такая філасофія, чалавеча, — з сэнсам адцеміў, парушаючы задоўжанае маўчаньне, сусед справа. — Маглі б і адлупцаваць.

— Ды нічога, адбіўся б неяк, — з сарамліваю ўсьмешкаю сказаў я і зірнуў на ся-брука. Ен і вухам не павёў.

Памаўчалі.

— Есьць тып людзей, якія й на адпачынку стараюцца павучаць іншых, — сказаў зь іроніяй дзяцюк у бушлаце. — Загадваць, што і як рабіць.

— Ну, калі б да нас нехта прыйшоў зараз і пачаў бы камандаваць, што і як ла-віць, — паварочваючыся да кожнага паасобку, выказваўся сусед справа, — мы б таксама, вядома, турнулі яго адсюль.

Я сядзеў, як прыдушаны, не падымаючы галавы, утаропіўся ў лункі, няхочучы торгаў вудкамі: мая сіла, мая пачка навалілася на мяне, вінавацячы, што псую людзям адпачынак.

— І гэтакія дружныя яны ўсе, глянь ты, — захоплены казаў рыбалоў насупраць. — Сьмелыя, аднак: адразу кулаком у морду. Бач... Ой, маглі б аддубасіць за такое.

— А вы б пасьмяяліся здаволеныя, — агрызнуўся я, ня вытрымаўшы, — абы вас тут не зачাপілі.

— А чаго нас чапаць? — з выклікам адгукнуўся дзяцюк у бушлаце. — Мы б і здачы тут далі.

— Тут вядома... вы сьмелыя, змагары за праўду, за парадак, — кажу зьдзе-кліва. — Тут свая скура, свая рыбка. А за сто метраў адсюль толькі б мая скура траш-чала, што задзёрся з таргачамі за агульную рыбу... Ды вы горшыя за іх, — ня змог ужо стрымацца, — страшнейшыя і шкадлівейшыя за гэтых адкрытых браканьераў. Вам абы не заміналі наторгаць сабе рыбкі, а астатняе вас не даймае. Вы адно й можаце баязьліва бухцець і адзін з адным грызьціся, ды шалець ад зайдрасьці, усё нечым нездаволеныя і век усяго баючыся.

— А ўласна чаго вы тут развыступаліся? — усклікнуў мужчына, інтэлігентны на выгляд. — Я прыйшоў адпачываць сюды, а не змагацца з браканьерамі. Вам муляе, такому праўдзіваму, ідзеце... атрымайце ў каршэнь. Для змаганьня з бракеньерамі ў дзяржавы ёсьць праваахоўныя і карныя органы... міліцыя і безьліч усялякіх гу-

льтаеў, — спыніўся, абвёў усіх пагардлівым поглядам і дадаў. — І раз дзяржава тут ня ўладзіць, значыць, так трэба.

— А мы што, не дзяржава?... Замежныя назіральнікі?... Добрая форма для прыкрыцця жлобства бязьдзейснасці, — гнеўна выгукнуў я. — Любыя авантуры — ад імя дзяржавы! І ўсё на адзін капыл: і людзі, і думкі, і справы. Толькі гэта для шэрай масы, для пакорлівага, моўкага натоўпу, накшталт вас.

— Ды чаго ты разышоўся? Чаго? — ачунаў нарашце Веніямін. — Чаго людзей заводзіш?

— Гэта людзі?! — выбухнуў я і абвёў рукою паселых вакол. — Гэта...

— Но- но- но!... Асьцярожней! — ганарыста ўскінуўся сусед справа.

— Ты чаго нокаеш?! — мяне панесла з выклікам, грозна ўтаропіўся на суседа. — Чаго?! — і ён, на здзіўленьне, адразу ж прыціх, як сабака, падціснуўшы хвост.

— Ну ты даеш, — здзівіўся Веніямін.

Я ўскочыў, абвёў усіх злосным позірам, яра цяў нагою па сваёй кубарцы, якая з бразгатам паляцела паўз незадаволеных суседзяў, сабраў свае вудкі, рэчмяшок і падаўся ад гэтай, такой раптам непрыязнай, спракудзелай кампаніі, падкідаючы перад сабой кубарку, як футбольны мяч. Веніямін гукнуў нешта ўсьлед. Азірнуўся: ён, сабраўшы сваю амуніцыю, таксама накіраваўся ў іншае месца.

— Не адыходзь далека! — крычыць мне.

Але заблукаў я далекавата. На малалюднай дзялянцы лёду знайшоў пакінутыя дзьве лункі, ужо зацягнутыя лёдам, прыладзіўся паміж імі — хмурны, злосны і абражаны.

Ха, людзі... Гэта людзі? Народ? — усё ніяк не мог супакоіцца. — Гэта подлыя прыстасаванцы, шакалы ды чакалы, баязьлівыя маўкліўцы: ах, як бы ня звягнуць там, дзе трэба лізнуць...

Астудзіўшыся крыху, агледзеўся вакол.

Воддаль ад мяне, зьлева, сядзелі на маленькіх раскладных крэселцах два ста-лага веку мужчыны, сціплыя на выгляд, крокаў пяць перада мною — яшчэ адзін, настабурчаны, у доўгім аўчыным кажусе з аграмадным паднятым каўняром, як хурман на сяднічку. І ўсе, як завадныя, торгаюць рукамі. У ўсіх клые як мае быць: ля ног ладныя кучкі застылае корушкі. У мяне — як адрэзала. Можа сапраўды на залатыя блешні ловаць? У-у, хапугі!

Падрываю свае махалкі, як той таргач — аніякага клёву, хоць крычы.

— Малады чалавек! Гэтак Вы корушкі не наловіце, — зь ветліваю ўсьмешкай, дружбіста і спакойна загаварыў бліжні сусед зьлева. — Падкарацеце лескі, і ня трэба так рэзка цягаць. Корушка ходзіць на рознай глыбіні, і трэба да яе падлажвацца, адчуваць яе.

Недаверліва мяняю даўжыню лескі і з выразам твару «ну-ну, пагледзімо» закідаю зноў. Неўзабаве адчуваю ў руцэ характэрнае лёгкае і напятае трапятаньне махалкі, якое выклікае пачуцьцё радасці і задору.

— Вось бачыце, і рыба пайшла, — задаволена сказаў сусед, падбадзёрыў, хітнуўшы галавою і, павярнуўшыся да свайго сябрука, загаварыў пра ночное лаўленьне, нібы працягваючы пачатую раней размову: выбіралі дзень, калі змогуць разам прыехаць на ноч. Цікаўлюся ў іх, у чым жа хараство ночнага падлёднага лаўленьня.

Яны адразу пажавелі ахвоча, напяробіль сталі расказваць пра яго, удакладняючы і дапаўняючы адзін другога.

Ночное рыбацтва больш рамантычнае, урачыстае і заманлівае. На яго прыязджаюць адмыслова позна ўвечары або застаюцца зь дзённага, выбіраюць месца на лёдзе і сьвідруюць тры лункі: дзьве наскрозь, трэцяя, сярэдняя, толькі да паловы. У яе ўстаўляюць на якой падстаўцы запаленую сьвечку — найбольш звыклы і просты спосаб асьвятленьня. Больш даходныя, учэпістыя рыбаковы прыносяць ліхтары і ўсялякія самаробныя сьветачы: чым ярчэйшае сьвятло, тым лепш. Над лункамі ладзяць з скрыняў, ламачча, поліэтыленавай балоны ці брэзенту невялікія намёты ад ветру і сьнегу, калі раптам замяце, ды каб не задубець да раніцы — у намёце, бадай, цяплей.

Рыба кішыць пад асьветленым лёдам. І вось у дзьве бакавыя лункі закідваеш блешні — і ты ўвесь у азартным напружаньні: толькі пасыпвай выцягваць. Але часьцяком ловяць і якарамі, тады пачынаецца звычайнае грубае торганьне, якое канчаецца пад раніцу вялікім уловам, спаленьнем пачкі сьвечак ды пакрытаю сажай, п'янаватаю пысай: у кожнага ж у заплечніку бутэлька сьпіртнага дзеля прафілактыкі задубеньня.

А ў мяне зноў не клюе, ізноў з раздражненьнем і беспасьпяхова торгаю махалкамі, і ўвогуле, надакучыла сядзець у одной позе на кітай кубарцы. Кладу вудкі на лёд, разрухаўся крыху, даў кружка вакол суседзяў — прыстойныя ёсць уловы. Нездзе і Веніямін ловіць — патрапіў, відаць, на касяк і цягае рыбку за рыбкаю. Не! Паклікаў бы — чорта з два! Тут ужо круціся на лёдзе, як сам хочаш. На рыбе, нібы ў каханьні: трэці лішні. Ну добра!

— Смагла! — чуваць у мяне за плячыма вясёлы голас Веніяміна: ён зьявіўся з усімі сваімі аснадамі і зь нейкім усьмешлівым бамбізам. Падобна на тое, што яны ўжо недзе «пагрэліся». Знаёмімся: бамбізу завуць проста і каротка: Алік.

— Будзем у цябе лавіць, — аглядаючыся сказаў Веніямін, — тут, бачу, рыбае месца... а то нідзе толку няма.

— Ну і колькі злавіў ужо?

— А халера яго ведае... Не лічыў, — адмахнуўся ен.

— Ну сотня ёсць?

— Не, не! Яшчэ няма, — упэўнена адказвае.

— А кажаш, не лічыў. Ох ужо гэтыя рыбацкія забабоны!

— Давай лепш зьмямо чаго — абед ужо. І корушка ў гэты час кепска клюе, — разважліва казаў Веніямін. — Пад вечар зноў пойдзе, яшчэ паловім.

Тут жа разаслаў на лёдзе кавалак цэлафану, на ім паўпусты заплечнік і на яго, як на стол, сталі выкладваць мы свае абеды. І першае, што кожны выцягнуў — бутэльку гарэлкі. Ад такога супадзеньня жаданьняў усе гучна засьмяяліся.

— Ну ты паглядзі: і ня дундзілы мы, а ў кожнага пляшка ў торбе, — сьмеючыся казаў Алік. — У мяне бутэлька, як ўзнос — больш анічога няма. Ад жонкі сігануў, не да закусі было. Думаў, знайду знаёмых з харчам, а з бутэлькаю прымуць. А тут во адразу і Венька папаўся. Так што ніякага пярэчаньня — першую п'ём маю, а там як хочаце.

— Дык мы ж не дзеля гэтага сюды прыехалі, каб набрацца тут, — сказаў я

— Ну, гэта і дурню зразумела, — весела адгукнуўся Алік, — што сырое малако лепш за вараную ваду... Бутэлка — дзеля падняцця тонусу, марознага апетыту і — за знаёмства.

— А ты вось ім уталкуй гэта, — сказаў Веніямін і шырокім жэстам рукі паказаў вакол, дзе сядзелі, а то і паўляжалі купкамі рыбаловы і сп'яненымі галасамі са шклянкамі ў руках нешта гарлалі, — цягнуць: ці культурна, ці па-хамску... Я б, далібог, абышоўся моцнаю гарбатаю — у мяне завараная на зёлках. А бутэлку прыхапіў дзеля традыцыі, ці што, у мароз на лёдзе можа спатрэбіцца. Але каб вось так во, — хітнуў убок гаманлівай кампаніі, дзе два рыбаловы, ужо напіўшыся, ляжалі упокат на лёдзе з задраным адзеньнем і голымі жыватамі. — І так жывём ня надта гожа, дык яшчэ й на адпачынку набіраемся да сьвінства.

— Гэта наш нацыянальны гонар, народная, як той казаў, традыцыя, — ці то зь іроніяй, ці то з пафасам прамовіў Алік.

— І безгаспадарчасьць, і хамства, прыпіскі і спланаванае бракаробства — усё раптам стала нашым нацыянальным гонарам, — павольна і змрочна працягваў Веніямін. — З нас ўвесь сьвет сьмяецца, а мы усё ганарымся, заліваемся гэтаю атрутаю, ды ўсхваляем правадыра за бацькоўскі клопат аб народзе. А то як жа!... Аніякой адказнасьці ні ў чым, пагалоўнае п'янства, хабарніцтва, кумаўство, гніенне грамадства... Мафія — баявей за італьянскую!

Я слухаў Веніяміна і дзіву даваўся: дабрадушны, таўсматы, гэткі свой хлопец, заўсёды ўсім задаволены, і раптам такі выпад, хоць гадзіну таму маўчаў, калі я схапіўся дзеля таргачоў.

— А чаго ты не абураўся там, калі я сварыўся праз таргачоў? — падкалупліва спытаўся я. — Чаму?

— Даліся ў знакі табе гэтыя таргачы! — выбухнуў Веніямін. — Іх там кучка нейкая, а п'янства, безгаспадарчасьць у нас усюды чыста. Во дзе крычаць трэба!

— Дык устань і дзяры горла, — зьедліва ўпікнуў я. Можа пачуюць тыя, што ляжаць у адключцы на лёдзе, ачуняюць і засаромеюцца.

— Ну-ну, Венька! Ты кінь гэтую гамонку! — насцьцарожана страпянуўся Алік. — Непатрыятычна гучыць... Ведама, твая праўда, але ж казанямі... такімі... наш народ ад п'янства не адвучыш. Трэба, вядома, абмежаваць, але разумна. Пілі, п'юць і будуць піць. А як будуць — во тут і трэба разумна усё зрабіць. Гэта зараза калектыўная, жывучая.

— Ну не кажэце, — запярэчыў Веніямін. Калі б увесь народ падняўся супраць п'янства...

— Дык увесь народ і п'е, — вясёла перабіў Алік, яўна ня хочучы гаварыць на гэтую тэму ўсур'ёз. Падымаецца... каб ізноў напіцца, ха-ха!

— А што такое народ? — сказаў я. — Безаблічны натоўп, статак, які раве ў захапленні, бачачы свайго правадыра, і топча сваіх усіх, хто збочыў.

— Ну й кучарава ты гаворыш, — паблажліва лыбіўся Алік. — Ну й закруціў філасофію.

— А вы ведаеце, як на ярабкаў палююць? — раптам ні з таго ні з сяго запытаўся я.

— Ты ж паляўнік у нас, навучы, — пад'юдзіў Веніямін.

— Чародка ярабкаў сядзе на дрэва этажэркаю: кожная птушка на сваю галінку. Калі пальнеш у верхняга ці сярэдняга, ды яшчэ не пацэліш, мігам усе пырхнуць... Біць трэба сама ніжняга — ні адзін нават не скранецца. Усе глядзяць наверх, на важака і аддаюць жыццё па адным. Кожнаму пляваць на ніжэйшага — чаго ён там скалупнуўся долу. А важаку тым больш не да тых, што пад ім: ён назірае за ваколіцаю, за даляглядам, што там мае быць, насоўваецца.

Веніямін з Алікам няпэўна ўсьміхнуліся. Алік энэргічна разьліў па шклянках гарэлку. Выпілі дружна, закусілі.

— Ну і што далей? — спытаўся раптам Алік.

— Што «што далей»? — не зразумеў я.

— Ну... зь ярабкамi.

— Зь ярабкамi? — няўцямна расплюшчваю вочы.

— Ну але, але, з птушачкамi, — нецярпліва кажа ён.

— Ды ня птушкамi — зь людзьмi.

— А пры чым тут людзі? — здзіўляецца Алік. — Патлумач.

З тужліваю насмешлівасьцю гляджу на яго і кажу:

— Не, хлопцы, аднае бутэлькі нам усё ж мала, каб дайсьці да ўзаемаразуменьня... Ды людзі, як тыя ярабкі. Няма асобаў — скрозь чароды, калектывы.

— Аналогія непераканаўчая, — незадаволена адзначаў Алік.

— Добра! — кажу вясёла. — Давайце гарбаткаю пабавімся.

— Маладыя людзі! Прашу прабачыць, што ўрываюся, — раптам адгукнуўся бліжні сусед зьлева, які раіў падкараціць лескі. — Мяне зацікавіла ваша спрэчка. Вы, — хітнуў мне галавою, — безумоўна маеце рацыю: няма асобаў, сусьцэльная шэрая чалавечая маса... Але Вы павінны ведаць: нас дзесяцігоддзямi адвучалі і адвучаюць быць індывідуаламi. Вось і выпалілі пачуцьцё ўласнае годнасьці, свабодную думку. Затое ўвялі страх, чынапаклонства, дагодлівасьць і падкалімства. Таму й гіпертрафаванае ў нас пачуцьце статку, калектывізм... У натоўпе, здаецца, ня так страшна.

Алік адварнуўся ад размоўцы і на паўголоса незадаволена прабубніў:

— Ясна, махровы антысаветчык... Нават на адпачынку незадаволенасьць выяўляе.

— А ў цябе і ярлык стандартны гатовы, — жартам сказаў Веніямін. — Патрытызм так выяўляеш? Чалавек жыцьцё пражыў...

— Кінь ты, Венька! — упэўнена перабіў Алік. — Зараз гэтых іншадумцаў разьвялося — калі не садзіць іх, дык усе асновы падарвуць, усе дасягненьні.

— А ў нас і так скрозь трашчыць на ўсе застаўкі, як гнілы кафтан.

— Ну-ну, Венька! Ты гэта кінь! — насцьярожана выцягнуў твар, азірнуўся на бакі Алік і, схакаўшы крыху, замітусіўся раптам, пачаў зьбірацца. — Ну, засядзеўся тут з вамі... Пайду, пашукаю рыбнага месца.

Устаў, кашлянў, абтрусіўся, сказаў: «Ну, бывайце!» і пайшоў у рыбалоўную сыціжму.

— Адкуль гэты завала? — пацікавіўся я.

— Нядаўна майстрам рабіў у вагонным дэпо, — няхочучы пачаў Веніямін.

— За што й выгналі, пэўна... Як ён там стараўся?

— Ні шатка, ні валка... Затое на сходах гаварыў прыгожа і чынна, — ажывіўся Веніямін, вясёла хмыкнуў. — Яго так і называюць дасюль — Гаварэц.

— А цяпер што... бічуе? Выгналі за трапалогію?

— Не, працуе, — Веніямін памаўчаў і на паўголоса дадаў, — інструктарам у райкоме.

— А-а! Дагаварыўся, значыць, заўважылі. Цяпер ездзіць, іншых павучае, як працаваць ударна...

Седзімо, млява грэемся пад пякучым сонцам. Час яшчэ полудзенны, і корушка сапраўды кепска клеюе. Пачакаем!.. Пасьля прапушчанай чаркі і гарачае гарбаты стала зь сярэдзіны цяплей, весялей неяк, і ўсе навокал такія ветлівыя, усе сябры — таварышы, адзіная рыбацкая сям'я.

Азіраемся. Колькі стае зроку — чарнютка людзей. Як быццам увесь Паранай і вакольнія сёлы ў выходны дзень выйшлі на лёд рыбаліць. І ўся гэтая чарната упокат разьлеглася сытна і санліва на рэчцы, нейкая палудзенная млявасьць павісла ў пранізліва ясным сонечным паветры. Нехта санліва распластаўся на сьпіне паміж лункамі і вяла варушыць вудкамі ў выцягнутых уздоўж тулава руках, спадзеючыся адпачыць і рыбку злавіць.

Абеды няспешна зьядаюць, пустыя слоікі, кубаркі і бутэлькі кожны шпурляе ад сябе як мага далей, абы не папасьці каму ў галаву. Бутэлькі неўзабаве падбяруць ці старыя карэйцы, ці абшарпаныя, з пакамечанымі, сьпітымі тварамі жанчыны, якія вёртка шныраюць вакол з сваімі мяшкамі. У іх «ўлоў», багацейшы: па два-тры мяшкі пустых бутэлек валакуць дамоў на дзіцячых саначках.

Пасьля абедзенага адпачынку спакваля займаем месцы ля лунак і пачынаем вялае торганьне. Прыходзяць новыя рыбаловы і дадаюць свайго азарту нецярпеньня.

Веніямін побач сьвідруе сабе новыя лункі.

— І навошта гэтак шмат ловаць, мяшкамі? — пытаюся нібы ўсіх адразу. — Не разумею.

— Як навошта? — здзіўляецца мой дружбісты сусед зьлева, што напалохаў Аліка сваімі выказваньнямі. — Вэндзяць! А потым зь півам ці як захочацца. Цуд... Ну, а многія... і прадаюць. На руб дзесятак.

— А-а-а, тады зразумела, чаму так шмат таргачоў... Сувязь з прыродаю на тле матэрыяльнае зацікаўленасьці.

— Во-во!... Усё так.

— Ну і няхай сабе таргуюць... Чаго-чаго, а гэтага добра на наш век стане, — змрочна прамовіў дагэтуль маўклівы, мажны мужчына, захутаны ў доўгі аўчынны кажух, седзячы насупраць, апрычонікам, з багатым уловам. Толькі кажух расшпініў ды каўнер абклаў — прагрэла і яго.

— У тым і бяда, што нават на наш век можа не хапіць, — раптам абурыўся пажылы мужчына, які толькі падсеў да нашай выпадковае кампаніі. — Ня так даўно сям'я кішэла ля нашых берагоў, а сталі грабсьці па два-тры планы — дык зараз ходзім па яе к чорту ў госьці, недзе пад Канадаю блындаемся, — павярнуўся да мужыка ў кажусе і груба дадаў, — вось табе і «няхай».

Той нават не зварухнуўся: не падтрымалі — маўчы, але май сабе на ўвазе... У-ух, гэтыя маўкліўцы! Пры любой уладзе яны жывучыя, іх, як бруд. Палахлівыя ярабкі, хто зь сярэдняю, хто з вышэйшай адукацыю.

— Але ўвесь трагізм у тым, — павучальна працягваў прышлы, — што ў моры здабычу рыбы падвышаюць штогод, а на беразе і паловы ня могуць апрацаваць — не хапае моцы. Затое хапае аб'ектыўных адгаворак... І выходзіць — рыбаком плацяць не за рыбу, гатовую на стол, а за тое, што нішчаць яе ў моры. Абсурд?! Але ў нас гэта сістэма, — ён запаліўся, адклаў на лёд свае вуды. — А ў Японіі што чыняць?... Хім-заводы скідаюць усялякую брыду ў мора... У людзей ад рыбы пачалася невядомая раней хвароба. Колькі інвалідаў, а колькі памірае людзей!

— Дык там хоць змагаюцца з гэтымі, — сказаў Веніямін. — А ў нас усё народнае, з кім жа змагацца?.. І навошта нам язвы гнілога капіталізму? — працягваў ён зь іроніяй. — Наш Паранайск іначай як Праванайскам не называюць. Ад папяровага камбіната ўсюды гнілою капустаю і тарпатынаю тхне... Чым труцяць людзей — нікога не хвалюе, ня муляе ні гарком, ні абком... — раптам замоўк, ускінуўся, махнуў шырока вудкамі і ў кожнае лункі выцягнуў па вялікай іскрыстай рыбіне.

...Прыродаахоўная тэма захапіла людзей. У кожнага на гэты конт былі свае меркаваньні і прапановы, але сходзіліся ў адным: галоўны вораг прыроды — чалавек, зь яго спажывецтвам, ілжэнавукаю, кіраўнікамі...

Па полудні час ляцеў неяк шпарчэй, і вось ужо пацягнула вечароваю вільгаццю з мора. Яно тут, побач. Ружовае сонца завісла над карункамі далёкіх сінявых сопак і гор, ня грэла і спакваля блякла. Многія пачалі зьбірацца дамоў.

Стала крыху марозіць.

І мы вырашылі складаць прычындалы — досі. Лічу, як і ўсе, свой улоў, ашчадна беручы ў рукі кожную, прамерзлую да крыштальнасьці, рыбку і кідаю яе ў рэчмяшок. Пяцьдзесят тры штукі. Малавата... У сябрука вунь — сто пяцьдзесят дзьве! Але на першы раз для мяне — цудоўна.

Цяжар за плячыма ў нас невялікі, ідзем борзда, абганяючы поўныя заплечнікі і мяшкі. Сагнуўшыся пад цяжарам сырой корушкі, яны марудна шлёпаюць па падталым за дзень сьнезе. Наперадзе цяпаецца мужчына з агромністым, ледзь зашпіленым заплечнікам. На ўстаўленым цэлафанавым мяшку відаць яркія размазаныя плямы крыві. «Таргач» — зазначаю сабе, пытаюся, зраўняўшыся:

— Ня цяжка?

— Адчуваецца, — буркнуў адрывіста, не паварочваючыся.

— Ну й як улоў?

— Так сабе, — няхочучы выціснуў праз зубы, памаўчаў і дадаў. — Учора на якары смагла ішла, шэсьць соцен узяў... Сеньня нешта неважнецка — менш за тры сотні.

— О! Нічога сабе!

— Нічога, ведама... І так ужо больш за дзьве тысячы вэндзіцца, адкрыўся раптам.

— Дзьве тысячы?! Куды ж Вам гэтулькі? - шчыра здзіўляюся.

Ён самазадаволена прахрыпеў, сьмяючыся, і няспешна патлумачыў:

— Люблю гэтак... зь півам... І так... З чорным хлебцам — на-а-дта смачна

Мы падаёмся наперад.

Каб ты задушыўся гэтай рыбай і сваім хлебцам, бірач, скнара прокляты — на руб дзясятка?...

Чырвоны халодны сонечны дыск западаў за ломаны далягляд, пакідаючы пунсовую полынь. А насустрач ізноў бруілася несьціханая людзкая плынь — чарговая партыя з кацера. Гэта сьпяшаліся на ночнае лаўленьне.

На бетоным прыгардку, ці то недабудаваным, ці то разбураным, ужо паўнютка рыбаловаў. Мадзеюць, чакаючы. Хутка насоўваецца цемра. Узяўся за работу маяк-працаўнік. Паволі, велічна і трывожліва круцячы сваімі вогненнымі зрынамі, нібы ўглядаючыся ў неспакойную марскую далеч, як магутны волат, не зьвяртаючы ўвагі на стомленых, прыціхлых, зачаканых на прыгардку людзей — яны на зямлі, у бясьпецы; плаўна сьлізгаючы недзе высока-высока над галавамі сваім пыхлава-ганарыстым, скіраваным празь цемру і непагадзь промнем, які ўсё шукае нешта, дзеля тых, хто ў моры.

Падышоў кацер і зноў пачалася цісканіна. Праштурхоўваемся на носавое апастрэшша, уладкоўваемся ля борта і чакаем адправінаў.

На тым беразе выскочваем на бетон, цісьнемся праз натоўп каля згуртаваных у нецярплівым чаканьні, з зайдрасьлівымі паглядамі і воклічамі новых рыбаловаў, сыпяшамся да аўтобуса, каб хутчэй дабрацца да вакзала.

А там ля касы ўжо шчыльная галда, але — праз паўгадзіны вылажу з заціснутым у руцэ білетам. На шматлюдным пероне разьвітваюся зь Веніямінам і дамаўляюся наступны выходны зноў сьхадзіць на корушку. Захапіла!

— Вось толькі падпісаваў ты сабе рыбалку. І чаго было дзеля таргачоў скандальць?

— Гэта лухта, а не скандал. Лішні раз пераканаўся, што й тут поўна халерных людзей.

— І тут, і па ўсім Саюзе, — пераконваў Веніямін, — усе аднолькавыя на гэты конт. Пара прывыкнуць.

— А калі ўжо я не магу! Таму і б'юся.

— Рамантык ты яшчэ, — прымірэнча зазначыў Веніямін. — Ну, бывай здароў!

— Бывай!

Прабіраючыся ў агульны вагон, перапоўнены пераважна рыбалоўнаю братваю, ашчадна стаўлю рэчмяшок з уловам на верхнюю паліцу і прымошчваюся на акрайчыку драўлянае лаўкі. Цясьней як уночы. На паліцах і праходах поўныя мяшкі і запlechнікі з рыбаю і рыбацкаю амуніцыяй — зноў тлум, узбуджанасьць, вяселыя галасы; энэргічнае захопліваньне вольных месцаў. Гуртуюцца, там-сям збіраюцца кампаніямі адзначыць удачнае лаўленьне і адпачынак, чуваць прыглушанае дзыньканьне бутэлек аб шклянкі. Паўсюль сьмех, бойкія размовы пра нядаўняе.

А ў вагоне стаіць густы спакусьлівы водар сьвежых агуркоў — гэта дзіўны пах сьвежае корушкі.

— Я сеньня ўпершыню на падлёдным лове, але злавіў-такі сорок адну штучку, — вясёла кажа худы, чырвонашчокі мужчына ў акулярах. — Па дзясятку на кожнага ў хаце і адна кату... Давалі якары, але душа не хінецца да гэтай гідкасьці.

— Во-во! — падхапіў ужо захмялелым голасам другі. — У мяне во жонка таксама трываць ня можа якарнай рыбы... Спаймаў хоць пяток, але на блешню, яна й вячэру

прыгатуе, і бутэлечку, і прылашчыць потымака, — з сур'ёзным выразам твару і з прытоеным гумарам працягваў ён расказваць. — А прывалачы хоць пяцьсот, але падраную — такі гармідар падыме, хоць ты ўцякай з хаты. Баявей за рыбагляда прабірае! І ніякіх табе там радасьцяў не падасьць... — выразна паказваючы рукамі, урачыста скончыў ён пад дружны рогат.

І зноў, нягледзячы на таўкатню і цеснату, адзін аднаму нешта даказваюць, аб нечым дробным спрачаюцца, абменьваюцца блешнямі, распачынаюць новыя знаёмствы і захапляльна сьмяюцца. Спакваля, ад кожнага прыпынку, рыбаловаў усе менее і менее, рыбацкая ўзбуджанасьць памалу затухае, зьяўляюцца вольныя месцы. Найболей выходзіць на станцыі Макараў. А праз паўгадзіны і мой пасёлак Усходні, раскінуты на беразе шырокае, плыткае і нікому не ведамае бухты Глена.

Пасьля Макарава вагон апусьцеў напалову. Сяджу цяпер адзін на вольных сумежных лаўках. Прыціснуўся плячом да краю окна. Сям-там з-па-за лавак тырчэлі галовы пасажыраў.

Многія сыпяць ужо, скруціўшыся на вузкіх сядушках ці выцягнуўшыся на сыпіне і апусьціўшы ногі на праход. Колькі п'яных мужыкоў ніяк не ўціхамірацца, носяцца па вагоне. Адзін усё зацягвае нейкую блатную песьню, другі чэпіцца да задрамалых у куце двух рыбаловаў — шукае агульнага знаёмца, які пачаставаў яго гарэлкаю, а сам з п'яным гуртам выйшаў у Макараве. Мужыку хочацца яшчэ выпіць, ён і тузае стомленых спабутэльнікаў — ведае, у іх яшчэ засталася недапітая бутэлька гарэлкі. Яны моўчкі, да часу, церпяць яго, потым выбухваюць матам, рукамі і нагамі выштурхоўваюць надакучлівага мужыка на праход і далей дрэмлюць, хоць бы што.

П'яны патопчацца пакрыўджаны на месцы, потым перасоўваецца ў другі канец вагона, увесь час аглядаючыся туды, куды яго не пускаюць. Мінае які час — і ён ізноў сунецца, нібы выпадкова, да вабнага месца, адкуль яго каторы раз раззлава-на выштурхоўваюць пад зад. На любую лаўку заваліўся б і спаў, дык не — даймае сонных рыбаловаў, а раптам тыя сядуць піць. Чакаю, калі ў іх лопне цярпеньне і яны надаюць кухталей нахабніку, але зноў і зноў паўтараецца адно і тое ж — цярплівыя хлопцы.

Каб забыцца на гэтую ваганавую п'янь, гляджу ў цёмнае акно, у думках перабіраю падзеі мінулага дня.

Не выходзяць з галавы словы «іншадумца», як назваў рыбалова Алік: «Пры нашым ўсенародным п'янстве, забітасьці і жабрацтве, мы хочам стварыць багатую дзяржаву. Моцную дзяржаву можна стварыць толькі тады, калі ўвесь народ жыве свабодна і багата. А мы выдаем жаданае за існае, і сумнявацца нікому не дазволена». І яшчэ ўрывае з яго доўгае загадкі-прымаўкі: «...он и маршал, и герой, и литератор молодой. Кто даст правильный ответ...»

Ведама — крамола на погляд райкамаўскага работніка, які ўсіх павучае, як трэба жыць і працаваць... Непатапляльныя такія, пры ўсіх рэжымах!

Надакучыла. Збрыдла ўся гэтая хлусьня дзяржаўная, гэтая бадзяжная п'янь, няўпэўненасьць... Каб яго чорт! Дык і я, выходзіць, «інакш» пачаў думаць?... А той рыбак, што заткнуў рот куркулю «на наш век стане...» Ён таксама «інакш», раз казаў, што людзі горшыя ад зьяроў у сваёй сквапнасьці, зайздасьці, пагардзе да працаўніка з дастаткам? Зверь бярэ колькі яму трэба на выжываньне, а чалавеку няма

мяжы... Вось табе і розум! Няхай ляжыць сабе ў запасе, гніе, абы не прыдаўся каму на справу...

Э-э... Сутычка з таргачамі — гэта пачатак перад вялікаю бойкай...

Гоман і крыкі адцягнулі мяне ад крамольнага роздуму. У далёкім канцы вагона п'яныя мужыкі спрачаліся з кантралёрам, а потым між сабою распачалі калатню. Кантралёр — добрае мурло зь непрабівальнаю заўсёды коньскаю храпаю, у ботах, галіфэ і чорным кіцелі, павязку б на руку з свастыкаю — акурат паліцай — спакойна і ўладарна спазіраў скандал. Ён шмат гадоў ужо тут уладарыць і толькі карае, бульдожным сыцсканьнем трымаючы свае ахвяры. І цяпер п'янаватыя мужыкі даюць яму грошы за білеты, бо не пасьпелі ўзяць у касе, і больш ні капейкі ні ў кога. А ён вымагае толькі штраф. «Да гэтае раскошы, як продаж білетаў у вагоне кантралерамі, мы яшчэ не дажылі — кожнага разу ўбіваў ён гэтую думку — а таму трэба штрафік заплаціць...» Адзін з падпітых рыбаловаў праехаў сваю станцыю і лямантуе, махае білетам, што ён не «заяц», раз яго не разбудзілі і вязуць не туды, куды яму трэба.

Я зноў задумаўся, адварнуўся да акна: а можа ўсе мы селі ня ў той, што трэба, цягнік і самыя добра ня ведаем, куды мы едзем, куды нас нясе?

Акружылі сопку, і за паваротам, у апраметнай цемры, паказаўся ланцужок рэдкіх бяклых агнёў, якія прывіднымі каралямі аблямоўвалі невідомую завань.

Пасёлак Усходні.

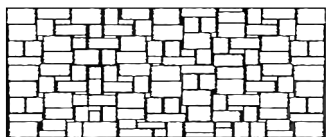
Некалі ён быў вялікі і гаманкі, і рыбзавод быў, калі рыба кішэла ля берага, і свой невялікі порт з добрым каўшом, які акрываў рыбацкія сэйнэры, пабудаваны яшчэ да вайны японцамі. Але потым усё зачаўрэла, прыйшло ў заняпад. І колькі такіх паўпустых, і пустых зусім, пасёлкаў на Сахаліне, сярод гэтакага хараства! І псіхалогія людзей, нават старажылаў — гэта псіхалогія цяперцаў. На ўсім незьнішчальны адбітак часовасьці. Чуваць на ўсе бакі, што гэта спаконвечныя рускія землі, а жыцьцё ўсё роўна — з аглядкаю на кантынент...

Цягнік збаўляе ход. Здымаю з паліцы свой мяшок з рыбаю і не сыпяшаючы іду да выхода. Пазасталыя рыбалоўны-аматары паедуць далей на поўдзень, і ад вясёлай, зухаватае, рыбацкай галды застанецца ў вагонах толькі пах сьвежых агуркоў, які да самага Паўднёва-Сахалінска будзе дражніць новых пасажыраў.

А праз тыдзень мы зноў сустрэнемся ўсе ў Паранайску на падлёдным лаўленьні корушкі.

1984 г. Усходні — Гародня
Сьвіцязь. 1995, № 1 (4)

ЯЎГЕН КУХТА нарадзіўся ў Росі, працаваў судовым лекарам на Сахаліне. Апошні жыцьцёвы факт прычыніў яго да рэдкае ў нас, суроовае і экзатычнае тэмы расейскага Далёкага Усходу. Цяпер пражыіць ў Гародні.

НАРЫСЫ

ВАЛЯНЦІН ДУБАТОЎКА

Звычайны чалавек

Калі зыходзіць з папулярнай сёння канцэпцыі жыццёвага задання, то з яе вынікае, што чалавек не можа адысці ў лепшы свет, не выканаўшы закладзенага Збавіцелем накіравання. Беручы пад увагу вышэйсказанае і ўлічваючы мой не малы жыццёвы вопыт ды немінучы надыход старасці, наспеў час рабіць справаздачу. Але хто можа з упэўненасцю сцвярджаць, пра што ў цябе спытае свяціцель Пётр перад брамаю вечнасці? Колькі ты зрабіў добрага людзям альбо ці жыў ты з надзеяй і верай? На жаль, усе ўзгаданыя пастулаты сёння на пачатку цынічнага трэцяга тысячагоддзя выглядаюць сумніўна і не бяспрэчна. А значыць, толькі адзіны аргумент не патрабуе рэвізіі: «Жыві сёння так, нібыта заўтра з ранку распачнецца твой апошні дзень». А калі так, то між волі задаеш сабе абсалютна рэальнае пытанне: што самае важнае застаецца з табой да прыходу апошняга суда? І аказваецца, што напрыканцы застаецца толькі памяць. А калі больш дакладна — успаміны пра людзей, з якімі цябе звёў лёс.

Я ўдзячны Збавіцелю, які падарыў мне безліч выпадковых сустрэч і працяглых знаёмстваў. І асалоду сапраўднага сяброўства. Не мае сэнсу зараз узгадваць раскручаных медыя асобаў, пра якіх і так багата вядома. А вось пра людзей не надта засвечаных, а іншым разам і зусім невядомых, але пры тым дужа таленавітых, неардынарных і хацелася б цяпер распавесці. Але хто гэтыя людзі? Вучоныя, чые знаходкі праславілі краіну, вядомыя на ўвесь свет музыкі, што зачароўваюць сваім талентам слухачоў, удалыя прадпрымальнікі, пры дапамозе якіх праславіліся і першыя і другія? Гэта ўсё так. Але чамусьці глыбока ў маю душу запалі сустрэчы з людзьмі на першы погляд звычайнымі, чые вобразы я пяшчотна захоўваю ў патаемных лёхах маёй памяці. Але, можа, мае папярэднія вызначэнні наконт звычайных людзей памылковыя? Бо засталіся яны ў маёй памяці менавіта таму, што ніякія яны і не звычайныя. Таму што Збаўца закладвае ў кожнага чалавека зерне непаўторнасці, а людзі навокал па-просту не могуць гэтую непаўторнасць разгледзець.

Мастак

Мастак, як і паэт, жыве ў кожным чалавеку. Але сапраўдным творцам становіцца толькі той індывідуум, у чыю душу патрапляе божая іскра. Але ж дадзеныя высновы — гэта толькі наіўныя разважанні пісьменніка. А навука пакуль яшчэ не здольная з упэўненасцю растлумачыць, чаму і як нараджаецца геній.

Мастак Мікола Крукаў нарадзіўся ў звычайнай сям'і савецкага вайскоўцы. Бацька Міколы амаль увесь час праводзіў на лецішчы, якое знаходзілася на ўскрайку м. Рось. Таму ў сям'і Крукавых галоўным чалавекам заўсёды была маці. Разумная, пяшчотная жанчына, якая настаўнічала ў мясцовай шkolцы. Са слоў Міколы, ён амаль з калыскі любіў маляваць, а маці, як магла, падтрымлівала захапленне сына. І нарэшце, любоў маці і яе цяпленне, памножаныя на божы дар і прыродны няўрымслівы характар, прывялі правінцыйнага хлапчука з Росі ў школу для таленавітых дзяцей імя Івана Ахрэмчыка. Наш чытач пэўна не ведае, што ў пасляваенны час у Менску была заснавана такая дзяржаўная навучальная ўстанова для творча адароных дзяцей. Настаўнікі школы амаль штогод гойсалі па невялікіх беларускіх гарадах і вёсках, шукалі там здольных да мастацтва і музыкі дзетак.

Але вернемся да нашага героя. Дык вось, на пачатку сямідзясятых сын савецкага вайскоўца з Росеўскай авіябазы апынуўся ў сталіцы. Пра жыццё Міколы ў школе І. Ахрэмчыка багата ўзгадваў у сваіх пастах і кнігах Адам Глобус. Мне неаднаразова даводзілася сустракацца з выпускнікамі гэтага дзіцячага «ўніверсітэта». Сярод сваіх выхаванцаў іх родная альма-матар насіла розныя ўласныя найменні: шkolка, хата і інш. Мне ж даспадобы, калі выпускнікі школы з любоўю называлі яе на сярэднявечны манер «бурсаю», як у Гогалеўскім «Віі». Насамрэч, школа ім. Ахрэмчыка рыхтавала будучую эліту культурнага слою Беларусі. І гэтае маё меркаванне не выглядае перабольшваннем. Асноўная частка выпускнікоў школы ва ўсе часы складала значную частку беларускай творчай эліты, якая, дарэчы, у пачатку дзевяностых аказалася ў першых шыхтах тых, хто і прывялі нашу краіну да незалежнасці. Пасля заканчэння школы была вучоба ва ўніверсітэце, пасля, размеркаванне на працу ў Гародню. Усё сваё жыццё наш герой не займаўся нічым іншым, як толькі мастацтвам. І дзе б ён ні жыў, у Гарадзенскай майстэрні, у Росі ў бацькоўскім доме, галоўным атрыбутам яго быту і працы заўсёды былі алоўкі, мальберт, фарбы, а яшчэ шмат, шмат кніг.

Мяне вельмі ўразіла прысутнасць вялікай колькасці кніг у халасцяцкім жытле, калі мы з Юркам Голубам прыехалі да яго ў Рось на пачатку двухтысячных. Дарэчы будзе сказаць, што Юрка лічыў Міколу Крукава надзвычай таленавітым, неардынарным мастаком, працуючым у арыгінальным стылі. Па словах Юркі, іх знаёмства з Міколам адбылося пад час сумеснай працы на Гарадзенскім тэлебачанні.

Але вернемся крышку назад. Як я ўзгадваў вышэй, пасля заканчэння школы Ахрэмчыка і вучобы ва ўніверсітэце ён быў накіраваны ў Гародню на мясцовае тэлебачанне, дзе яму, як таленавітаму мастаку, гарадскія ўлады далі памяшканне пад майстэрню ў гістарычным цэнтры горада. Дарэчы будзе сказаць, што ўзгаданая студыя была яму і месцам, дзе ён займаўся творчасцю, і домам, дзе ён жыў. Міколу ніколі не цікавіў матэрыяльны бок жыцця. Ён заўсёды да свайго побыту адносіўся абыякава. Таму, пражыўшы ў Гародні не адзін дзясятак гадоў, ён так і не займеў прыватнай кватэры і не стварыў сям'ю. Хаця сам па сабе Мікола быў надзвычай інтэлектуальным, інтэлігентным і кампанейскім чалавекам.

Усе васьмідзясятыя яго майстэрня была месцам паломніцтва Гарадзенскіх мастакоў, музыкаў, паэтаў, якія маглі ў невялічкай, аздобленай рознымі падзелкамі і незавершанымі карцінамі майстэрні за куфлем піва ці кубкам кавы цікава бавіць час у творчым асяродку, абмяркоўваючы культурныя навіны Гародні.

Гэта было яго жыццё, пры тым час ішоў і горад хутка мяняўся. Да ўлады прыйшлі практычныя, мала адукаваныя людзі з глыбокай правінцыі. І вось аднаго дня і да яго ў майстэрню завіталі новапрызначаныя чыноўнікі. А там скрозь раскіданыя фарбы, дзіўныя карціны, жудасныя афрыканскія маскі і аздобленыя подпісамі майстроў шпалеры. Вердыкт быў хуткі і непрыемны. Міколу за пару дзён пазбавілі майстэрні, а значыць і жылля. Яму нічога не заставалася, як толькі вярнуцца ў Рось у хату бацькоў.

Ці перажываў ён вымушаны пераезд, невядома. Трэба сказаць, што Мікола чалавекам быў заўсёды пазітыўным, які не любіў выносіць свае праблемы на людзі. Перад сябрамі ён заўсёды паводзіў сябе бадзёра і аптымістычна. Што мяне заўсёды ўражвала ў новым-старым доме Крукава, гэта аскетызм абстаноўкі. Канапа, стол, некалькі паліц з кнігамі, парачка старых крэслаў і той самы вялікі мальберт на палову хаты. І яшчэ адно, з ранку да ночы і ад ночы да раніцы ў Росеўскай кватэры-майстэрні Крукава заўсёды працаваў радыёпрымач, з якога гучала толькі беларуская мова, і гэта былі заўсёды незалежныя радыёстанцыі.

Мікола вельмі пільна сачыў за палітычным і культурным жыццём краіны. Усякі мой прыезд да яго заўсёды пераўтвараўся ў палітычную дыскусію. Цяпер можна пачуць, што Мікола Крукаў быў чалавекам хворым, таму не здольным да цвярозага аналізу рэчаіснасці. Дадзеныя высновы не з'яўляюцца аргументаванымі. Так, Крукаў любіў перакуліць келіх з сябрамі, але адбітым п'янтосам ён ніколі не быў і цвярозасць розуму ніколі не губляў. На маю думку, маска валацугі-мастака яму была патрэбна дзеля таго, каб хаваць свой тонкі, вельмі ранімы характар таленавітага мастака. Другая справа, што іншым разам ён губляў межы сваёй гульні, і тады сябрам і людзям, якія паважалі яго, было складана разабрацца, калі Мікола быў сапраўдным.

Мне некалькі разоў давялося супрацоўнічаць з мастаком Міколам Крукавым: падчас ілюстрацый маёй кнігі «Чужы», калі мы працавалі над кнігай прафесара Ігара Жука «Прыхінуцца да крыніцы» і калі выдавалі кнігу Юркі Голуба «Багра», і заўсёды праца была цікавай і вельмі скрупулёзнай. Кожны раз перад пачаткам ілюстрацыі Мікола дэталёва знаёміўся з матэрыялам, пасля чаго ішло шматчасовае абмеркаванне, і толькі потым ён браўся за справу.

Мяне часам здзіўлялі яго паводзіны. З выгляду нібыта звычайны чалавек, зусім не выглядаў на глыбокага літаратурнага крытыка. А ён тым часам па дзве гадзіны абмяркоўвае і аналізуе прачытаны матэрыял. І ў гэтыя моманты ён становіўся надзвычай сур'ёзным.

Апошнія гады свайго жыцця Мікола многа супрацоўнічаў са святарамі розных канфесій. Вобразы Збавіцеля і апосталаў апошнім часам яго цікавілі больш, чымсьці жывапіс і партрэты сучаснікаў. Пэўна, пад старасць кожны чалавек прыходзіць да царквы і веры. Але ў Крукава гэтая дарога, як заўсёды, была свая і вельмі пакручстая.

Вясной 2024 года мастак Мікола Крукаў развітаўся з гэтым недасканалым светам. Пакінуўшы нам свае карціны, вялікую колькасць намаляваных ім абразоў і цёплыя ўспаміны сяброў і калегаў. На маю думку, людзям так і не ўдалося разгадаць душу мастака Міколы Крукава; што гэтаму перашкаджала: маска вечнага ма-

стака-гарэзы, якую ён амаль ніколі не здымаў, яго самотны лад жыцця, які ўрэшце прывёў Міколу да магілы — ці нашая няздольнасць зразумець, чым жыве і дзеля чаго існуе сапраўдны талент.

Свой чалавек у Дзятлаве

Так сталася, што літаратурная супольнасць Гарадзеншчыны, з розных прычын, заўсёды мела вялікую патрэбу па распаўсюду ўласных выданняў у гарадах і мястэчках, як на Панямонні, так і па ўсёй краіне. А значыць, з заканамернай перыядычнасцю ўзнікала патрэба мець на месцах аднаго альбо кагорта крэатыўных, неабыхавых людзей, чыімі высілкамі дадзеная праблема магла б вырашацца. Вось менавіта з гэтай нагоды, будучы сябрам СБП напрыканцы нулявых, я і пазнаёміўся, а ў далейшым і пасябраваў з выбітным і неардынарным чалавекам.

Валерый Міхайлавіч Петрыкевіч з'яўляўся не проста мадэратарам паміж прадстаўнікамі літаратурнай грамадскасці Гародні і Мінска і чыноўнікамі Дзятлаўшчыны, а сапраўдным рухавіком многіх працесаў у культурным жыцці раёна. Усё сваё жыццё спадар Валерый жыў і працаваў у горадзе Дзятлава на ўскрайку Ліпічанскай пушчы. Гэта быў вельмі крэатыўны чалавек. Будучы па адукацыі настаўнікам фізкультуры, ён здолеў за непрацяглы час перафармавацца ў аднаго з самых выбітных культурных дзеячаў не толькі свайго горада, а і ўсёй Гарадзеншчыны.

Нарадзіўся Валерый Міхайлавіч Петрыкевіч у сям'і вядомага беларускага краязнаўца Міхаіла Петрыкевіча, стваральніка музеяў у м. Валеўка і ў Дзятлаве. Рос і стаў сярод музейных збораў і этнаграфічных знаходак. Частымі гасцямі сям'і Петрыкевічаў былі знакамітыя людзі краіны: Янка Брыль, Васіль Быкаў, Рыгор Барадулін ды і іншыя. А па-сутнасці, усе, хто рупіўся на ніве беларушчыны, з зайздроснай перыядычнасцю наведвалі гасцінную кватэру дырэктара Дзятлаўскага музея.

Але маладога Валерыя праблемы культуры доўгі час не вельмі турбавалі. Будучы юнаком, ён любіў спорт і аддаваў любімай справе ўсяго сябе. Дасягненні настаўніка фізкультуры Валерыя Петрыкевіча і сёння ўзгадваюць у школе Дзятлава, дзе ён доўгі час працаваў. Але ланцуг заканамерных і выпадковых падзей, якія здарыліся ў жыцці Валерыя Петрыкевіча, рэзка развярнулі былога спартоўца да спраў, шчыльна звязаных з беларускім адраджэннем. Са слоў самога спадара Валерыя, адбылося гэта пасля таго, як пайшоў з жыцця бацька, а затым ён сам патрапіў у жудасную аўтамабільную аварыю з цяжкімі наступствамі, паля чаго спадар Валер перанёс цяжкую хваробу, з якой ён змагаўся не адзін год.

У кожнага чалавека свая дарога, якая яго вядзе да справы жыцця, якой чалавек ахвяруе ўсяго сябе. Свой шлях мусіў прайсці і Валерый Міхайлавіч. А зробленае ім на ніве адраджэння нашай Бацькаўшчыны і захавання памяці вядомых дзеячаў беларускай літаратуры і культуры насамрэч уражае. Усталяванне ганаровай пліты на хаце заходнебеларускага паэта Нічыпара Жальбы. Пабудова помніка ў вёсцы Зачэпічы беларускім пісьменнікам Пятрусю Граніту, Васілю Струменю, Герасіму Прамелю. Адкрыццё ганаровай шыльды на доме рэпрэсаванаму Сталіным беларускаму дзеячу Ігнату Дварчаніну каля яго бацькоўскай хаты ў вёсцы Пагіры. Валер Міхайлавіч спрычыніўся да ўсталявання помніка ў вёсцы Варакомшчына беларускаму пі-

сьменніку Вячаславу Адамчыку. У 2015 годзе бярэ пачатак заснаваны ім штогадовы фэст «Свята беларускай паэзіі ў Захэпічах». Я ўжо не ўзгадваю, колькі прэзентацый беларускіх кніг і выданняў арганізаваў на Дзятлаўшчыне Валерый Міхайлавіч.

За працяглае літаратурна-прадпрымальніцкае жыццё мне давялося пазнаёміцца з многімі цікавымі людзьмі. Сярод іх былі і паспяховыя бізнесмены, вядомыя пісьменнікі, папулярныя музыкі, і сярод гэтай кагорты таленавітых людзей постаць Валерыя Міхайлавіча будзе займаць адно з пачэсных месцаў.

Дык што ж выдзяляла Валерыя Міхайлавіча сярод астатніх? Яго ўпарты, мэтанакіраваны, сапраўды мужчынскі характар. Які дапамог яму і дасягнуць многага, і перамагчы цяжкую хваробу, і выгадаваць выдатных дзетак і ўнукаў.

Але размова пра спадара Валерыя была б не поўнай, не ўздадай я пра пісьменніка Валерыя Міхайлавіча Петрыкевіча. Хоць выдаў кніг ён не багата, але нават тое, што пабачыла свет, захапляе. У 2023 годзе Гарадзенская суполка Саюза беларускіх пісьменнікаў ушанавала Валерыя Міхайлавіча Петрыкевіча літаратурнай прэміяй імя Анатоля Іверса.

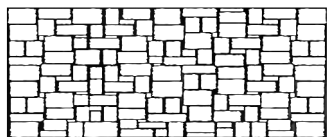
На жаль, у лютым 2025 года Валерый Міхайлавіч пакінуў гэты свет. Яму было ўсяго семдзесят восем гадоў...

Успамінаецца лета 2024-га, калі мы з пісьменнікам Янкам Трацяком наведвалі яго, і хоць адчувалася, што чалавек ужо моцна хворы, але дух яго заставаўся нязломным. За кубкам кавы, не звяртаючы ўвагі на цяжкую хваробу, ён натхнёна разказваў пра свой новы плыт, на якім ён планаваў вандраваць па беларускіх рэчках. На жаль, планам не пашчасціла збыцца...

Ёсць такая прымаўка: чалавек жывы, пакуль людзі памятаюць пра зробленыя ім справы. А зробленае Валерыям Міхайлавічам Петрыкевічам яшчэ не адно пакаленне будзе запатрабавана нашчадкамі. І значыць, што будзе жыць і памяць пра гэтага таленавітага чалавека.

нарадзіўся 20 ліпеня 1963 года ў вёсцы Александрыя Зэльвенскага раёна. Як мецэнат фундаваў кнігі: факсімільнае выданне Ларысы Геніюш «Ад родных ніў», Міхася Скоблы «Розгі ў розніцу», Юркі Голуба «Багра» ды інш. Друкаваўся ў «Гродзенскай праўдзе», «Дзелавой газеце», у часопісах «Роднае Слова», «Дзеяслоў». Выдаў кнігу даследаванняў і вершаў «Архіпелаг Сапегаў», кнігі прозы «Чорная Воля» (2013), «Чужы» (2017), «Сімвал веры» (2018), «Пажарка — прытулак для самотнага музыкі» (2019). Жыве ў Гродне.

3 АПІСЫ

ЛЕАНІД ЛАЎРЭШ

Страчаная цывілізацыя: Гайцюнішкі і суседнія Падварышкі

На поўначы сучаснага Вораноўскага раёна, у Гайцюнішках, захаваўся цікавейшы сядзібны комплекс XVII стагоддзя. Гэты аб'ект, які называюць замкам ці ўмацаванай сядзібай, не толькі рэдкі ўзор невялікай фартэцыі пачатку XVII ст., але таксама месца, дзе адбываліся значныя гістарычныя і, верагодна, літаратурныя падзеі. Прыгледзімся да гэтага будынка і ягоных ваколіц больш уважліва.

Першы ўспамін пра Гайцюнішкі датуецца XVI стагоддзем. У 1562 годзе маёмасцю валодае ўраднік вялікага князя Лукаш Ленскі. Згодна з інвентаром 1565 года маёнтак ужо належыць Рымшам і складаецца з двара і гаспадарчых пабудов. У двор уваходзяць тры жылыя дамы, стайні і гаштроды. Гаспадарчыя пабудовы, агароджаныя дылямі, маюць дзве брамы. У 1589-м гаспадаром маёнтка з'яўляецца Себасц'ян Пакаш. Менавіта ў яго каля 1600 года Гайцюнішкі набывае Пётр Нонхарт.

Нявядома, адкуль Нонхарты паходзілі і як па-сапраўднаму гучала іх прозвішча. Выглядала яно як курляндскае, таму іх лічылі курляндскай шляхтай, аднак даследчыкі высветлілі, што Нонхарты, верагодна, маюць паходжанне нідэрландскае. Два родныя браты Пётр і Станіслаў Нонхарты за вялікія заслугі перад краінай у 1590 годзе падчас вайсковых дзеянняў з Масквой і шведамі атрымалі пацверджанне свайго шляхецтва, якое мелі ўжо раней ад імператара германскай імперыі. Быў таксама пацверджаны іх фамільны герб: «Срэбны якар на чырвоным полі».

Пётр Нонхарт — высокакваліфікаваны прафесіянал, быў ацэнены адпаведна і атрымаў ад караля Жыгімонта Вазы дзве пасады — аршанскага старасты і будаўнічага вялікакняскага замка ў Вільні. Тут ён кіраваў рэстаўрацыяй будынкаў Ніжняга замка — палаца і капліцы Святога Казіміра ў Віленскай катэдры.

Пётр Нонхарт быў вельмі уплывовым шляхціцам-лютэранінам ВКЛ першай паловы XVII стагоддзя. Каля 1600 года ён купіў Гайцюнішкі, яму ж належалі маёнткі Халопенічы і Хацюхова ў Аршанскім павеце. Быў жанаты на пратэстанцы Падбярэзскай, меў дачку Зузану і, верагодна, дачку Эльжбету.

Для пратэстантаў ВКЛ у 1621 годзе коштам старасты аршанскага і гараднічага віленскага, лютэраніна Пятра Нонхарта ў Кракаве друкуецца кніга: «Postilla chrzescijanska to jest kazania albo wykłady porządne Świątych Ewangelii na każde niedziele i na każde święto». Аўтарам твора з'яўляецца славуці біскуп лютэранскага збору ВКЛ Самуэль Дамброўскі (1577-1625). У прадмове да другога выдання фундатар зазначае, што кніга прысвячаецца «...святой памяці найяснейшай панне яе

каралеўскай мосьці Ганне, з ласкі Боскай Шведскай каралеўне... патронцы і пястунцы ўбогага касьцёлу Аўгсбургскай канфэсіі». Гэта кніга стала самай папулярнай чытанкай лютэран у Беларусі. Пачынаючы з XVII стагоддзя кніга перавыдавалася дваццаць разоў, і апошні раз была перавыдадзена ў 2002 годзе ў Польшчы!

На скон Пятра Нонхарта 18 лютага 1633 года пастар Андрэй Шонфлісіюш напісаў і выдаў у Любчы эпітафію: «Obchod pogrzebu Jego Mosci Pana Piotra Nunharta...».

Дачка Пятра Нонхарта Зузана выйшла замуж за навагрудскага ваяводу Юрыя Храптовіча (1586–1650) і перадала Гайцюнішкі яму ў пасаг. Пасля Юрыя Гайцюнішкі атрымаў у спадчыну яго старэйшы сын Адам Храптовіч, жанаты на Елізавеце Ісайкоўскай.

Адам Храптовіч каля 1660 года за 45 000 злотых прадаў Гайцюнішкі палкоўніку Вільгельму Корфу. Згодна з купчай, у маёнтку (меўся на ўвазе, верагодна, сам замак, маёнтак Бальценікі і іншыя маёнткі, якія межавалі з Гайцюнішкамі) мелася «мураваная камяніца». Пры канцы XVII стагоддзя гэтая маёмасць перайшла да Шротараў (герб Любіч) — шляхце інфляндскага паходжання. Верагодна, Гайцюнішкі былі пасагам Дароты Шротар, другой жонкі Ваўжынца Путкамера, стольніка інфляндскага і гаспадара суседніх Бальцэнікаў. На пачатку XIX стагоддзя, а можа і раней, Гайцюнішкі ад Путкамераў пераходзяць да барона Караля Остэн-Сакена. Яго дачка Вераніка, вядомая прыгажосцю і навыкамі верхавой язды, каля 1840 года выйшла замуж за Адама Рымшу (герб Гоздава) і атрымала маёмасць як свой пасаг. Пасля Веранікі і Адама ўсё гэта атрымала ў спадчыну іхняя дачка Алена, жонка Рамуальда Рымшы. Перадапошнім ўладальнікам Гайцюнішак быў сын Алены і Рамуальда Эдвард Рымша (1863–1937), жанаты на Яніне Лавенецкай. А апошнімі ўладальнікамі маёнтка былі ягоныя дзве дачкі: Алена (нарадзілася 19 лютага 1911 года, была замужам за Янам Гаштоўт-Ажынскім) і Зоф'я (нарадзілася 23 чэрвеня 1913 года, жонка Напалеона Сянкевіча).

Да Рымшаў яшчэ вернемся, калі гутарка будзе ісці пра Падварышкі.

Дом-крэпасць у Гайцюнішках быў узведзены з цэглы на левым беразе ракі Жыжма па праекце гаспадара дома ў 1611–1612 гадах. Будоўляй кіраваў інжынер-фартыфікатар Ван Данэн. Напэўна, гэта ён спраектаваў галандскую сістэму каналаў і сажалак, злучаных з ракой Жыжмай, бо замак быў акружаны няісным сёння ровам, які забяспечваўся вадой з ракі Жыжма, што цячэ побач і ўпадае ў Гаўю (правы прыток Нёмана). Дом-крэпасць, пабудаваны ў галандскім, ці паўночна-французскім стылі, быў акружаны ровам з вадой. Будынак прамавугольны ў плане, двухпавярховы, пад высокім вальмавым дахам, які першапачаткова быў пакрыты дахоўкай, пазней замененай на гонту. Цэнтр галоўнага фасада вылучаны трохпавярховай прамавугольнай вежай з невысокім кубічным арачным уваходам, прыбудаваным пазней. Чатыры вуглавыя вежы круглыя, накрыты шатрамі. Кожная вежа з вузкімі вокнамі-байніцамі, што дазваляла абаронцам з усіх бакоў кантраляваць падступы да дома. На першым паверсе знаходзіліся службы і казарма для невялікага гарнізона а таксама вялікая зала, якая займала палову будынка, наверху — «панскія» пакоі і сталовая. У скляпеннях дома была вялікая студня.

Такі тып невялікіх, можна сказаць, кішэнных замкаў, якія з'яўляліся рэзідэнцыямі буйных рыцарскіх родаў, вядомы ў Нідэрландах, а таксама ў паўночнай Францыі і Вестфаліі, дзе яны атрымалі агульную назву «замкі на вадзе» (Wasserschlosser), бо звычайна размяшчаліся «на вадзе», на востраве, да якога можна дабрацца толькі па мосце. Нягледзячы на тое, што гэтыя цвердзі было няцяжка заваяваць, яны давалі абарону ад малых вайсковых частак, а таксама ад розных бандытаў і марадзёраў, якіх было шмат падчас войнаў, асабліва ў XVII стагоддзі. Замак у Гайцюнішках добра ўпісваецца ў гэтую схему, што нядзіўна, калі ўспомніць, што ён быў пастаўлены ў 1611–1612 гадах віленскім гараднічым, галандцам па паходжанні Пятром Нонхартам, які ў 1590 годзе атрымаў наблітацыю за свае заслугі падчас войнаў Баторыя і набыў шмат зямлі, на якой пабудоваў сваю ўмацаваную рэзідэнцыю. Фактычны будаўнік замка, іншы галандзец, Ван Данэн, верагодна, для гэтай мэты прыехаў з Нідэрландаў. Абодва яны, дзейнічаючы разам, перанеслі на землі Вялікага Княства той заходні ўзор, якога раней у нас не было.

Гайцюнішкі, аднак, не ствараліся на цалкам пустым месцы. Прыкладна за паўкіламетра ад замка, таксама на беразе Жыжмы, знаходзіцца мясціна, вядомая ў народзе як «Стары замак» або «Старое замчышча». Таму можна меркаваць, што і раней тут існаваў падобны аб'ект, але пра яго нічога не вядома з пісьмовых крыніц, таксама не засталася і слядоў якой-небудзь пабудовы, застаўся толькі невысокі вал, які даходзіць да Жыжмы і зарослы рэдкім хмызняком невялікі прырэчны пагорак. Гэта можа сведчыць аб тым, што раней тут было старажытнае паселішча. Аднак ніякі археолаг рыдлёўкай тут не капаў, а апошнія ўладальнікі і жыхары Гайцюнішак казалі, што ў міжваенны час на гэтым месцы часта з'яўляліся ваўкі, магчыма, спакушаныя таямніцай нашай глушы.

У 1648 годзе сядзіба складалася з двара і фальварка, якія злучаліся паміж сабой дарогай. Галоўная брама вяла ў двор, другая стаяла на дарозе да фальварка. Акрамя дома-крэпасці вакол з'явіліся млын, ставы, карчма, будынак мыта каля мосту цераз Жыжму, драўляныя хаты эканомы, дваровай чэлядзі і кухня. Каля дома на беразе ракі стаяла паперня, якую бачна на малюнку Напалеона Орды. Маёнтак акружаў стары парк плошчай 15 га, раслі ў ім ліпы і лістоўніцы, многім з якіх было ўжо больш як трыста гадоў. Фальварак размяшчаўся паміж дваром і гумном і меў два жылыя дамы, абору на пяць хлявоў, сырніцу, саладоўню і гарод. Гумно было за мостам праз роў у канцы дарогі, якая вяла да двара. Да маёнтка Гайцюнішкі належаў і двор у суседніх Падварышках.

У 1900–1905 гадах Эдвард Рымша дабудоваў да дома-крэпасці шырокі ганак з тэрасай, сапсаваўшы такім чынам чысціню і арыгінальнасць першапачатковага праекта. Падчас дабудовы былі знойдзены насценныя малюнкi са сцэнамі палявання, якія не былі закансерваваны. Ёсць меркаванне, што гэтыя малюнкi належалі пэндзлю вядомага віленскага мастака і былога ўладальніка маёнтка Шротара.

У гэтым доме-крэпасці ў 1708 годзе падчас Паўночнай вайны паспяхова вытрымалі аблогу шведы, атакаваныя войскамі караля Аўгуста II Саксонскага. У суседніх Смаргонях, дзе была знакамітая школа дрэсіраваных мядзведзяў, так званая «Смаргонская акадэмія», сустрэліся два каралі: шведскі Карл XII і польскі Станіслаў

Ляшчынскі, які разам з атрадам шведаў знаходзіўся ў суседніх Геранёнах і адтуль выправіўся на сустрэчу з каралём Швецыі праз Гайцюнішкі. У доме-крэпасці ваяры Станіслава Ляшчынскага маглі спыніцца і нават прыняць удзел у абароне дома ад нападу арміі Аўгуста II Саксонскага. Памяць пра караля Ляшчынскага і шведаў доўга жыла ў гэтых мясцінах, яна захоўвалася на мемарыяльнай дошцы над уваходам у замак, якая знікла на пачатку XX ст. Змест надпісу на дошцы невядомы, але можна меркаваць, што ён не абмяжоўваўся ўшанаваннем абароны Гайцюнішак ад саксонскага войска, як мяркуе традыцыя і літаратура, таму што падобных сутыкненняў і сутычак было шмат. У той час было не прынята рабіць памятных дошкі, і наўяўнасць яе была хутчэй праявай гонару за знаходжанне ў Гайцюнішках караля Станіслава Ляшчынскага. Для тагачасных ўладальнікаў замка шведы маглі быць толькі фонам для гэтай падзеі.

Гайцюнішскі замак не быў бы сапраўдным замкам, калі б у ім не з'яўляліся прывіды. Вышэй апісаныя падзеі прывялі да таго, што ў доме-крэпасці людзі пачалі іх сустракаць. Гаспадарамі дома на пачатку XX стагоддзя запісана гісторыя пра тое, як служанка, спускаючыся ў склеп, знайшла там невядомага чалавека ў дзіўным касцюме, з белай гаргерай¹ на шыі. З яе далейшага аповеду бяспрэчна вынікала, што гэта быў шведскі салдат, які, відаць, загінуў пры абароне замка два стагоддзі таму. Жанчына так напалохалася, што з таго часу не хацела спускацца ў падполле. Толькі пасля таго, як склеп быў асвечаны святаром, прывіды, як запэўніваюць апошнія ўладальнікі замка, перасталі з'яўляцца.

Былі і іншыя падобныя гісторыі, звязаныя з магіламі ў навакольных лясах, верагодна, з гадоў паўстання 1863 г. Пра гэта могуць сведчыць строі прывідаў, падобныя да чамаркаў. Менавіта ў чамаркі былі апрануты прывіды, якіх сяляне зімой сустракалі ў гайцюнішскіх лясах. Прывіды блукалі ў адзіноце каля заснежаных магіл і перад усходам сонца, проста вярталіся ў магілы.

Прафесар Рышард Кярсноўскі высунуў версію, што Гайцюнішскі дом-крэпасць стаў правобразам Міцкевічавых Сапліцова і Гарэшкавых з «Пана Тадэвуша». Доўгі час лічылася, што правобразам Сапліцова былі Тугановічы. Пазнейшыя даследчыкі размяшчалі яго ў Міры ці нават у Вялікапольшчы. Новую цікавую і цалкам праўдападобную гіпотэзу сфармуляваў прафесар Рышард Кярсноўскі ў артыкуле «Замак Гарэшкаў і яго жыхары» і «Гавенда Гайцюнішка». Ён сабраў шмат фактаў на карысць слушнасці версіі пра Гайцюнішкі.

Вядома, што Адам Міцкевіч бываў у Гайцюнішках. Пра гэта сведчаць захаваныя ў архівах сямейныя дзённікі Рымшаў, апошніх уладальнікаў маёнтка. Паводле гэтых дзённікаў у сядзібным парку, які зваўся Сола, знаходзілася альтанка — невялікі зашклёны павільён, у якім госці пакідалі свае подпісы ці нават невялікія тэксты. І там над дзвярыма быў напісаны Антонам Адынцом трыялет, які славіў прыгажосць панны Остэн-Сакен — гаспадыні маёнтка на той час. У гэтай альтанцы быў подпіс Адама Міцкевіча на аконным шкле, зроблены дзяянтам пярсцёнка. У тым жа пар-

¹ Гаргера (ісп.: gorguera) ці фрэза (фр. fraise), мае і іншыя назвы — круглы гафрыраваны каўнер з накрухмаленай тканіны або карункаў, які шчыльна ахоплівае шыю. Атрыбут адзення прадстаўнікоў вышэйшага і сярэдняга класаў Еўропы XVI–XVII стст. — Л. Л.

ку Тамаш Зан пасля вяртання зсылкі ладзіў вясёлыя забавы — хованкі з паннамі з ваколічных маёнткаў. Міцкевіч мог трапіць у парк у 1820 годзе, калі з сябрамі ехаў з Навагрудка ў Вільню трактам, які праходзіў недалёка ад Гайцюнішак. Мог ён быць тут і ў маі 1822-га, калі бавіў час у суседніх Бальцэніках Путкамераў і адкуль рэгулярна выязджаў разам з Марыляй Путкамер (з Верашчакаў) на конныя шпацыры. Яны павінны былі наведваць і Остэн-Сакенаў у Гайцюнішках: суседзяў і сваякоў Марылі. Такім чынам, у Міцкевіча быў час вывучыць наваколлі дома-крэпасці, каб пасля, у эміграцыі, апісаць мясцовыя рэаліі ў сваёй геніяльнай паэме.

Нягледзячы на тое, што замак у Гайцюнішках не быў «вялізным», ён значна перавышаў сярэднія навакольныя сядзібы, вядомыя Міцкевічу, такія як тагачасныя Бальцэнікі ці Туганавічы Верашчакаў і іншыя, апісаныя ім у паэме. Замак Гарэшкаў, як і замак у Гайцюнішках, уяўляў сабой двухпавярховы «адзінокі будынак» («Пан Тадэвуш», V, 788), з выступаючай вежай, з высокім, бачным здалёк дахам і ганкам, на які выходзіў стольнік і дзе ў яго стрэліў Яцак Сапліца. У Гарэшкаве, як і ў Гайцюнішках, мелася вялікая зала (сені) нахштальт трапезнай з выпуклым скляпеннем на слупах, «з падлогай высланай каменнем» (I, 292). Якраз у Гайцюнішках, у зале да нядаўняга часу была каменная падлога, «У гэтай вялізнай брукаванай зале не знойдзеш столькі камянёў, колькі тут выпіта бочак віна» (II, 221 — 222).

Аналагічным запазычаннем бачыцца і матыў абароны замка Гарэшкаў супраць рускіх, узяты магчыма, на ўзор ранейшай абароны замка Гайцюнішак, пра што паэт мог ведаць з вуснага падання ці з нейкіх іншых крыніц. Здагадкі можна множыць, напрыклад, улічваць тапаграфію мясцовасці: месца-знаходжанне сядзібы (той, што з жабкамі, адлегласць паміж замкам і сядзібай), размяшчэнне і выгляд капліцы ў Гайцюнішках, дзе быў пахаваны Яцак, і іншыя супадзенні і падабенства (размяшчэнне млына).

Акрамя замка, у першай палове XIX ст. непадалёк ад яго ў Гайцюнішках меўся жылы дом, меншы і, напэўна, больш зручны за замак. Аднак яго знеслі гэтак жа, як і садовую альтанку. Падчас знаходжання Міцкевіча ў Гайцюнішках прасторавая кампазіцыя маёнтка складалася з сядзібы і замка, што стала асновай для вобраза замкаў Гарэшкаў і Сапліцава. Хаця іх раздзялялі не «дзве тысячы», а ўсяго некалькі дзесяткаў крокаў, дзеля сюжэту паэт павінен быў разлучыць іх. У выніку на старонках «Пана Тадэвуша» Гайцюнішкі маглі ператварыцца ў Сапліцава з сядзібай і замкам. Падобныя ж метамарфозы зведалі і іншыя часткі гэтага краявіду, напрыклад, блізкі лес ператварыўся пад пяром паэта ў бяздонную пушчу.

Акрамя рэалій пейзажу, паэт выкарыстоўваў і вобразы некаторых асобаў, перш за ўсё постаць Адама Рымшы (пра яго падрабязней напішу далей), школьнага сябра Міцкевіча з Наваградка, у якім і варта было б бачыць прататып Яцка Сапліцы. Напэўна, постаць стольніка магла мець эквівалент у асобе Ваўжынца Путкамера, інфлянцкага стольніка, які ў 1737 годзе разам з Даротай Шротараўнай сварыўся з-за сялян, што ўцяклі з Гайцюнішак. Можа, вядомыя нам героі драмы менавіта тут мелі свае прататыпы, і па іх лёсах можна больш расказаць пра тыя часы і людзей, але гэта зусім іншая гісторыя.

Цікавыя факты і дадумкі можна прыводзіць і далей, але, верагодна, усё ж замак Гарэшкаў у Міцкевіча — сінтэтычны вобраз замкаў яго радзімы. Памяць пра Гай-

цюнішскі дом-крэпасць і Мірскі замак адбілася ў запамінальны літаратурны вобраз. У маёнтку былі архіў і бібліятэка, якія загінулі падчас Першай сусветнай вайны. Ацалела толькі «Генеалогія роду Рымшаў», якая сягала часоў хрышчэння Літвы. Апошні бой у Гайцюнішскім доме-крэпасці адбыўся ў навагоднюю ноч 1944 года, калі аддзел Арміі Краёвай разграміў тут залогу літоўцаў-калабарантаў.

У 1946–1949 гадах у доме-крэпасці знаходзілася школа механізатараў. З 1960-га тут месціцца абласная псіхіятрычная бальніца. Быў праведзены капітальны рамонт — і ў выніку ўнікальны дом-крэпасць добра захаваўся. Цяпер у ім знаходзіцца адміністрацыйны будынак бальніцы. Захаваліся некаторыя гаспадарчыя пабудовы XIX — першай паловы XX стагоддзя.

На пачатку XVI стагоддзя ў Гайцюнішках Пятром Нонхартам заснаваны лютэранскі прыход, а ў 1613–1633 гадах каля маёнтка з цэглы ім жа будуюцца лютэранскі збор, у якім, нягледзячы на ўсе цяжкасці, набажэнствы служыліся аж да 1939 года. Гісторык Міхал Балінскі пісаў, што збор тут фундавалі дзве сястры: дачкі Пятра Нонхарта. У архівах захавалася пахавальнае казанне біскупа Самуэля Дамброўскага над труной Эльжбеты Нарушэвіч (верагодна з Нонхартаў) у Гайцюнішках на пачатку 1624 года. Гэта паказвае, што ўжо ў 1624-м тут праходзілі набажэнствы.

Гэта быў аднанефавы прамавугольны ў плане будынак з аднаскільным дахам і сігнатуркай. Сцены прарэзаны лучковымі аконнымі праёмамі, завершаны шырокімі прафіляванымі карнізамі і ўмацаваны магутнымі контрфорсамі, схілы якіх накрыты з масіўнымі контрфорсамі, крытымі дахоўкай. Высокую каштоўнасць мелі алтар і казальніца XVII стагоддзя. Шырокая піўніца служыла некропалем для ўладальнікаў Гайцюнішак (у сутарэннях знаходзіліся труны з муміфікаванымі целаў пахаваных), якія ад Пятра Нонхарта і далей, былі ў асноўным евангелістамі. Гэта сведчыць аб тым, што замак, акрамя абарончых функцый, быў яшчэ і рэзідэнцыяй, цэнтрам дысідэнтаў (пратэстантаў), пра што сведчаць імёны наступных мецэнатаў аж да XVIII ст. У той час на Жыжме тут жа існаваў невялікі гаспадарчы комплекс з млыном, сажалкай, карчмой і маставым мытам, а таксама з папяровай фабрыкай, будынак якой стаяў на беразе ракі і бачны на згаданым вышэй малюнку Напалеона Орды.

Пасля пабудовы збор доўгі час меў асобнага пастара, а ў XIX стагоддзі быў філіяй Віленскай лютэранскай парафіі. Збор стаў сямейнай пахавальняй Нонхартаў, Шрота-раў і іншых ўладальнікаў Гайцюнішак пратэстанскай веры: Статкевічаў і Остэн-Сакенаў. У 1808 годзе Караль Остэн-Сакен зрабіў на сцяне капліцы вялікую эпітафію пра гісторыю яго сям’і XVIII і пачатку XIX стагоддзя.

Капліца парушана ў часы, калі ў доме-крэпасці знаходзілася школа механізатараў. Пры гэтым гатычная цэгла выкарыстоўвалася на будаўніцтва гаспадарчых пабудов. Руіны збора знаходзяцца за паўднёва-ўсходняй часткай вёскі каля дарогі.

Маёнтак Падварышкі

Самая старая згадка пра Падварышкі датуецца 1690 годам, калі Стэфан Корф (?–?), канонік Жамойцкі, набыў маёнтак Гайцюнішкі, у склад якога ўваходзілі Падварышкі, у Магнуса Корфа за 35 тысяч злотых. Падварышкі былі часткай маёнтка Гайцюнішкі, і таму ў галоўным іх гісторыя да XIX ст. супадае.

На пачатку XIX ст. Падварышкі разам з Гайцюнішкамі і Беняконямі належаць Каралю Остэн-Сакену (сыну Ульрыка) і яго сыну Станіславу. У 1835 г. дачка Караля Вераніка Остэн-Сакен (пра якую я раскажу трошкі ніжэй), як пасаж перадала Падварышкі, Падэгуці, Лоўцы, Варнакелі, Забалаць, Ленцішкі, Беняконцы — разам 3300 дзесяцінамі зямлі і 426 душ свайму мужу Адаму Рымшу (сыну Ануфрыя), у 1844 г. Рымша валодаў ужо толькі 885 дзесяцінамі зямлі. У 1842 г. у Падварышках меўся двор з трохпакаёвым домам з часанага дрэва, крыты саломай. Пад адным дахам з домам месцілася людская і варыўня (памяшканне для захоўвання садавіны і гародніны). На гаспадарчым двары меліся адрыны для жывёлы, хлеба, сена і саломы, валоўнік, птушнік, свіран, ледавік і бровар. У вёсцы Падварышкі стаяла карчма з дзвюма хатамі і стайнямі.

На працягу XIX ст. Падварышкі належалі роду Рымшаў герба Газдава. Ганна Рымшанка, дачка Рамана († 1919 г.) і Антаніны (з сям'і Бярновічаў), выйшла замуж за Тадэвуша Кярсноўскага († 1971 г. у Лондане) і перадала маёмасць Рымшаў сям'і мужа. Апошнімі ўладальнікамі Падварышак да 1939 г. былі Ганна і Тадэвуш Кярсноўскія. У 1939 г. Падварышкі разам з прылеглымі хутарамі Рымшышкамі, Мядзінамі і лясной гаспадаркай Геленава, займалі плошчу каля 800 га.

Стары сядзібны дом разбурыўся яшчэ ў XIX ст. і на яго месцы быў пабудаваны новы. Трэці сядзібны дом пастаўлены ў 1930–1931 гг. па праекце вельмі вядомага архітэктара прафесара Стэфана Нарэмбскага, але будаўніцтва было амаль што скончана толькі да 1939 г. Новы сядзібны дом не толькі добра ўпісваўся ў фон старога парку, але і меў характэрныя рысы абшарніцкіх маёнткаў. Аднапавярховы, ён быў пастаўлены на высокіх падмурках у форме прастакутніка і меў двухпавярховую сярэднюю частку. З пярэдняга боку размяшчаўся традыцыйны, адносна вузкі і неглыбокі порцік з чатырма стройнымі калонамі, увянчаны трохкутным франтонам. Увесь дом быў накрыты высокім гладкім чатырохсхільным дахам.

Перад домам меўся вялікі газон, акружаны шырокай дарожкай, якая падымалася ад пад'езда да невялікага насыпу. Кярсноўскія лічылі, што пад'язная дарожка і ганак — гэта як быццам твар іхняга дома, які павінен мець свае асабістыя рысы і выраз твару. Сын апошніх уладальнікаў, гісторык, прафесар-медыявіст Рышард Кярсноўскі ў сваіх мемуарах пісаў: *«Навокал меліся асабнякі з класічнымі рысамі, з ганарыстым і прахалодным выразам твару, іншыя былі з ганкамі на нізкіх слупах, агорнутых вінаградом, гэтыя мелі далікатныя, прыязныя і цёплыя рысы твару. Часам сядзібныя дамы былі пазбаўлены ўсялякага выразу, але тады яны ўжо не цалкам заслугоўвалі сваю назву «шляхецкі двор». Наш сядзібны дом меў выцягнутыя ў вышыню рысы твару, пазначаныя чатырма белымі калонамі, ён меў нейкі адасоблены выраз, які змякчаўся вялікім чырвоным дахам, што апускаўся да вокнаў, як лісіная шапка, насунутая на вочы».*

Рышард Кярсноўскі, успамінаючы бацькоўскі дом, пісаў далей: *«Жылы дом быў новы, мураваны, пакрыты чырвонай дахоўкай. Бацькі пабудавалі яго ў 1930 г. на месцы былой сядзібы, якая згарэла падчас Першай сусветнай вайны з-за нядбайнасці немцаў, якія тут стаялі. Дабудаваць яго не ўдалося, бо надышлі гады крызісу, а потым, калі пачаўся росквіт, больш актуальным стала будаваць чвартакі (дом для работнікаў на 4 сям'і. — Л. Л.), а таксама амбар, стайні і адрыву.... Паставілі*

хлеў, ... пабудавалі вялікую піўніцу на сыры, асушылі лугі. Дом застаўся неатынкаваным і не меў каналізацыі, але яго корпус з вялікім, ламаным дахам, ганкам, прарэзаным высокімі калонамі, якія падтрымлівалі порцік, здолеў урасці ў пейзаж, на фоне зялёных ліп, елак і каштанаў».

Інтэр'ер дома меў традыцыйную планіроўку, з калідорамі па абодва бакі залы. Пярэднія памяшканні рознай формы і памеру служылі жылымі пакоямі, кабінетамі і г. д. З падоўжанага вестыбюля са скляпеністай столлю, з дзвюма калонамі і дубовымі лесвіцамі, якія вялі на другі паверх, можна было наўпрост увайсці ў вялікі квадратны салон, да якога з адваротнага баку дома, падыходзіла садовая дарожка. Два пакоі, якія з бакоў прымыкалі да салона, стваралі з ім адну анфіладу. Дом меў чатыры ўваходы: «З фасада праз ганак, з саду праз дзверы на тэрасу, агароджаную аркадамі з чатырох слупоў і арак, якія падтрымлівалі балкон, а таксама выхад на дзіцячую пляцоўку, і ўваход на кухню і ў службовыя пакоі. Кожныя дзверы мелі сваё прызначэнне і жылі сваім жыццём, абслугоўваючы насельнікаў дома і іх гасцей, слуг і інтарасантаў. Толькі нядаўна, у канцы ліпеня (1939 — Л. Л.), на імяніны маёй маці перад гэтым ганкам збіраліся госці; пасля вячэры яны выходзілі на тэрасу, а потым у сад, бо вечар быў ясны і цёплы, і я таксама са сваімі аднагодкамі дапазна блукаў па алеях і сцежках, старанна ўпрыгожаных з гэтай нагоды. Якраз ад гэтай ганка мы ад'язджалі на свежанабытай машыне — цёмна-сінім Шэўрале — з візітамі да далёкіх і бліжэйшых суседзяў: у Яшуны Солтанаў, у Сядлішча Дэмбіцкага, у Яварава Вендзягольскага. Мы не прадбачылі лёсу, які ўжо навіс над будучыняй гэтых сядзіб і іх гаспадароў. Таксама мы ездзілі па справах бацькоў у Ліду, Наваградак, на бацькаву радзіму ў Гарадзілаўку, Чамяраўку і да Свіцязі, дзе мне казалі: «Хто б ты ні быў... не забывай сваю радзіму». Нават марылася нам далёкае падарожжа на захад, на Аўгустойскія азёры».

Заўважу, што тэрасы, «агароджанай аркадамі з чатырох слупоў і арак, якія падтрымлівалі балкон», і самога балкона сёння няма, засталіся толькі падмуркі, па наяўнасці якіх можна здагадацца, што тут было раней.

Паколькі амаль усе ўбранне ранейшага сядзібнага дома XIX ст. было знішчана ў выніку пажару ў 1919 г., да 1939 г. толькі некаторыя пакоі новай сядзібы атрымалі стыльнае аздабленне. Зала была ўпрыгожана двума рагамі ляся і іншымі паляўнічымі трафеемі, такімі, як рогі казла, пудзіла рабчыка і інш. У гасцёўні стаяў гарнітур з чырвонага дрэва ў стылі бідэрмаер¹ які складаўся са стала, канапы, двух фатэляў і чатырох крэслаў. На сценах красаваліся маляўнічыя літаграфіі з відамі Вільні і невялікім партрэтам вядомай сваёй прыгажосцю Веранікі Рымшынай, народжанай Остэн-Сакен (каля 1800–1843), партрэт гэты паходзіў з 1820–1830 гг. Вераніка была стрыечнай сястрой мужа Марылі Верашчакаўны Ваўжынца Путкамера з Бальцэнікаў. Пра красуню Вераніку Остэн-Сакен пісалі розныя мемуарысты, таму я не магу не расказаць пра гэтую незвычайную жанчыну.

¹Бідэрмаер (ням.: Biedermeier) — мастацкая плынь у нямецкім і аўстрыйскім мастацтве, якая атрымала развіццё ў 1815–1848 гг. Мэбля эпохі бідэрмаера вольная ад архітэктурных формаў і вялікай колькасці дэкару. Крытэрам якасці мэблі лічылася зручнасць формаў і бездакорная сталая праца. Прастата формаў мэблі кампенсавалася яркай расфарбоўкай абіўкі і г. д.

З віленскіх успамінаў Станіслава Мараўскага мы даведваемся пра рамантычную натуру Веранікі: *«У баранесы Сакен была малодшая дачка цудоўнай, анёльскай прыгажосці — Вераніка. Забраўшы яе з вучылішча ў 1820 г., баранеса жыла з ёй за Вострай Брамай у доме Мінінавай. Другую палову дома займалі мае бацькі, якія прыехалі на зіму ў Вільню. У маіх бацькоў было столькі знаёмых, што яны не мелі патрэбы сустракацца з суседзямі па гэтым доме, тым больш, што мая мачыха пастаянна хварэла.*

...Паміж Вострай Брамай і домам Мініных ёсць даволі вялікі пляцык. Праз гэты пляцык, я, задуменны, з апушчанай галавой, не маючы ахвоты і звычкі глядзець у вокны, праходзіў два разы на дзень на працягу ўсяго часу знаходжання тут маіх бацькоў. [...]

Раз ці два маці мне расказвала, што да нас прыезджалі яе суседзі, Сакены. Але гэта мяне не зацікавіла... пакуль аднойчы мой добры сябар Лахніцкі, сустрэў мяне на вуліцы і адразу накінуўся за тое, што я збаламуціў яго кузіну! Я глядзеў яму ў вочы і імкнуўся зразумець чаго ён хоча — ці не звар'яцеў ён? Толькі, калі, пачаўшы смяяцца, Лахніцкі сказаў мне, што панна Вераніка самым рамантычным на свеце чынам, бачачы толькі праз акно, калі я ішоў па пляцыку, закахалася ў мяне, а яе бацькі, якія любяць дачку больш за ўсё на свеце, не могуць даць сабе рады. Таму яны, як сваяку і як сябру абодвух дамоў, даверылі гэта яму і папрасілі сасватаць мяне з Веранікай. Я тады быў дзевятнаццацігадовым блазнем і папрасіў яго некаторы час нічога не расказваць пра гэта маім бацькам, а потым, пачырванеўшы, прызнаўся яму, што ніколі ў жыцці не бачыў панну Сакен, што нават не ведаю, ці наогул яна існуе на свеце. Я абавязаў сябра хаця б здалёк паказаць мне яе, таму што, калі я пачну глядзець ў іх вокны і ўбачу яе, я зраблюся дурнем і пачырванею, як вішня. Ён зрабіў гэта. Але як той дурань, Лахніцкі ўсё гэта «патаемна» разнёс па горадзе, так што праз некалькі дзён справа дайшла і да майго бацькі.

Убачыўшы панну, ўзрадавалася душа мая! Сапраўды, было тут ува што закахацца! І я таксама імгненна закахаўся ў яе. Але мая любоў была ад удзячнасці, а, можа, і каб проста дагадзіць сапраўднай багіні. Я палюбіў яе, але, на жаль без жарсці, і гэтых пакут ад пачуццяў! Тады ж паспеў завесці з ёй самае жывое і палкае сяброўства. Я хутка даведаўся, што яна прызначаная для кагосьці іншага! Яе пачалі выводзіць у свет, і ўсе размовы ў ім былі толькі пра яе. Мой бацька таксама быў вельмі ўсцешаны яе прыгажосцю, да таго ж яна мела добры пасаг і чакала яшчэ большага пасагу пасля сваёй гарбатай старой сястры. Што таксама ў ваках маіх старых зусім не псавала ўсю справу. Дайшло да таго, што мой бацька нават пачаў віць нам гняздо. Але калі даведаўся, што яна пратэстантка, дык ашчацініўся, як певень і не хацеў больш нічога пра яе чуць. Не таму, што быў фана-тык, а таму, што, на яго думку, у жыцці столькі прычын, якія ўвесь час працуюць на раскол шлюбу, што не трэба яшчэ цягнуць сюды рэлігію, якая па сваім уплыве, калі яе шчыра несці ў сэрцы, адзіная здольная злучыць новымі вузламі нават тое, што раз'яднана.

Вядома, Вэрця, як мы яе звалі, нічога пра гэта не ведала і з поўным даверам маладой дзяўчыны яшчэ доўга ў марах будавала ружовыя замкі на лёдзе. Ва ўсіх жанчын паўсюдна ёсць свае шпіёны ... таму ўвосень, як толькі Сакены даведаліся,

што я ўсё яшчэ бываю ў Мюлераў, яны знялі ў іх доме кватэру і адразу пачалі іх наведваць...».

А сябар Міцкевіча Антоні Адынец заўважаў: *«Вераніка ОстэнСакен, дачка барона (з Гайцюнішак), па прыгажосці, гумыры і манерах, як дзве кроплі вады была падобная да вобразы Дыяны Вернон з аповесці Вальтэра Скота пад назвай «Роб Рой», тым больш, што, як і тая, насіла свой зялёны капялюшык, як амазонка. Прыхільнікам яе быў пан Адам Рымша, сусед і вайсковы таварыш пана Ваўжынца (Путкамера), які па яго пратэкцыі праз пару гадоў ажаніўся з ёю».*

Шлюб абшарніка Наваградскага павета і ўдзельніка напалеонаўскіх войнаў Адама Рымшы з Веранікай ОстэнСакен адбыўся ў суровых, рамантычных і нават авантурных абставінах. Рымша ў 1833 г. быў арыштаваны і абвінавачаны ў тым, што ведаў пра экспедыцыю Юзафа Заліўскага, якая мусіла стаць пачаткам агульнага паўстання, ад яго эмісара Шыманскага. Паколькі даказаць дачыненне Рымшы да справы не атрымалася, рашэннем віленскага генералгубернатара князя Далгарукава ён быў высланы на пасяленне ў Вяцкую губерню. Туды ў 1835 г. прыехала да яго баранеса Вераніка ОстэнСакен, дзе маладыя былі павянчаныя ссыльным ксяндзам Шыманам Гілеўскім без дазволу ўладаў.

Цікава, што ў свой час бацькі Вернікай не далі дазволу на шлюб з Адамам Рымшам, і той, у роспачы ажаніўся з іншай жанчынай і, магчыма, меў з ёй сына. Але ад свайго кахання не адмовіўся і працягваў патаемна падтрымліваць адносіны з Веранікай.

Да 1835 г. бацькі баранесы Веранікі ОстэнСакен ужо памерлі і не маглі ёй перашкодзіць. Вераніка адправілася да жанатага мужчыны, які знаходзіўся ў ссылцы і выклікала гэтым гучны скандал і асуджэнне з боку грамадства. Нават яе апякун Ваўжынец Путкамер выказваў сваё абурэнне з гэтай нагоды. Пасля атрымання звестак аб смерці жонкі Адама яны ўзялі шлюб.

У жніўні 1835 г. устрыжаныя вяцкі паліцэймайстар Катані (адзін з герояў «Былае і думы» А. Герцана) даносіць губернатару, што ў Вятку да Рымшы прыехала баранеса Вераніка Остэн-Сакен, «девица», абшарніца Віленскай губерні, якую 21 жніўня без ведама і дазволу ўладаў абвянчаў з Рымшам ссыльны ксёндз Шымон Гілеўскі. Катані абураны «непаслушэнствам Рымшы ў дачыненні да ўлады», бо на патрабаванне з'явіцца ў паліцыю для тлумачэння, ён адказаў, што не мае вольнага часу, паабяцаў прыйсці ў іншы дзень, але так і не прыйшоў. А Вераніка стала «гераіняй Вяткі» — так назвалі яе ў вершы, які хадзіў паміж ссыльнымі. Усе ведалі, што адважная дзяўчына аформіла праязныя дакументы да Масквы і... прыехала да каханага мужчыны ў Вятку. Яна грунтоўна падрыхтавалася да будучага сямейнага жыцця: прывезла з сабой двух лёкаяў, кухара, фурмана, пакаёўку і прачку.

Праўнучка ўладальнікаў суседніх Бальценікаў Ваўжынца і Марылі Путкамераў (з Верашчакаў) Яніна Жалтоўская праз больш, чым 100 гадоў, пісала пра гэтую гісторыю як пра яшчэ больш авантурную і можна не сумнявацца, што менавіта ў такім выглядзе яна і засталася ў памяці грамадства: *«Вераніку, чароўную Вэрцю, выкраў Рымша, які, як і многія дастойнікі таго часу, быў ужо жанаты. Ён адвёз заможную дзяўчыну ў Вятку і толькі праз гады, і толькі пасля смерці сваёй першай жонкі ўпярэдкаваў адносіны з ёй. Калі я была маладой, такая авантура здавалася мне ма-*

лаверагоднай. Адам Рымша і Вераніка мелі некалькі сыноў і адну надзвычай непрыгожую дачку Марыю, якая выйшла замуж за свайго стрыечнага брата Рымшу».

Які з варыянтаў гісторыі кахання гэтых маладых людзей адпавядае праўдзе, сёння высветліць ужо немагчыма.

У Вятцы ў шматгадовых ссылаках ў той час знаходзілася шмат нашых землякоў. Аляксандр Герцан пісаў: *«Адзін закаснелы сармат, стары ўланскі афіцэр яшчэ Паннятоўскага, які зрабіў частку напалеонаўскіх паходаў, атрымаў у 1837 годзе дазвол вярнуцца ў свае літоўскія маёнткі. Напярэдадні ад'езду стары паклікаў мяне [...] паабедаць. Пасля абеду мой кавалерыст падышоў да мяне з куфлем, абняў мяне і з ваеннай прастадушнасцю сказаў на вуха: «Ды навошта ж вы рускі?!» У адказ я не прамовіў ні слова, але гэта заўвага моцна запала мне ў душу...»*.

Зрабіўшы вялікую працу з архіўнымі дакументамі, даследчыца з Вяткі Т. Дварэцкая вылічыла, што гэтым «старым», «закаснелым сарматам» мог быць толькі Адам Рымша, які меў на той момант 41 год і тагачаснаму 25-гадоваму Герцану мог здавацца старым. Рымша і насамрэч ваяваў у 1812–1814 гг. Вядома, што калі ў 1812 г. у Наваградку фармаваўся 19-ы ўланскі полк ВКЛ, адным з яго галоўных арганізатараў быў капітан Ксаверый Рымша, старэйшы брат Адама Рымшы, вопытны воін, кавалер французскага ордэна Ганаровага Легіёна, які не змог бы адмовіць свайму 16-гадоваму брату Адаму.

У 1837 г. Адам Рымша быў памілаваны і атрымаў дазвол вярнуцца на радзіму. 26 жніўня 1837 г. Герцан пісаў з Вяткі да Наталлі Захар'інай: *«Учора прыйшло вызваленне дзвюм сасланым сямействам. Радасць, захапленне ад таго, што яны едуць на радзіму...»*. Гаворка ідзе пра сем'і Адама Рымшы і яшчэ аднаго ссыльнага. Вызваленне было звязана з прыездам у Вятку ў 1837 г. спадчынніка-цэсарэвіча, будучага цара Аляксандра II. Ссылныя скарысталіся магчымасцю асабіста падаць прашэнні аб сваім вызваленні, і іх спроба ўвянчалася поспехам. Будучы імператар наведаў губернскую выставу натуральных рэчаў і вырабаў гэтага краю, арганізацыя якой была даручана чыноўніку канцылярыі губернатара Герцану. Сярод яе экспанатаў — *«кошык для папер, дастаўлены на выставу спадаром цывільным губернатарам, рукадзелля спадарыні Рымшы, народжанай Остэн-Сакен»*.

Увечары 14 верасня 1837 г. чарга падвод сямейства Рымшаў з маёмасцю і людзьмі адправілася ў далёкі шлях на радзіму. А ў Вяцкай кватэры Рымшаў застаўся цяжка хворы выпускнік Віленскага ўніверсітэта, філамат Тэадор Лазінскі, якому ўлады адрасавалі шэраг прэтэнзій, якія не паспелі выказаць Адаму Рымшу.

Расейская даследчыца Т. Дварэцкая, якая шмат працавала з дакументамі ссыльнага Рымшы, гэтак заканчвае свой вельмі змястоўны артыкул: *«Што звяртае на сябе ўвагу ў двух, здавалася б, розных гісторыях з жыцця Рымшы — гісторыі жаніцбы і гісторыі з кватэрай? У іх пры ўсёй непадобнасці ёсць адна агульная ўласцівасць — грэбаванне, калі не пагарда да мясцовых улад (будзь то паліцэймайстар ці домаўладальнік), — да тых самых рускіх, аб прыналежнасці да якіх Герцана, так шкадаваў наш герой. Спакойна і стрымана ён ігнаруе ўсе іх патрабаванні. [...]»*

Напрыканцы жадаю спыніцца на адным, быць можа, некалькі суб'ектыўным уражанні ад архіўных спраў [...] Рымшы, які цікавіць нас як персанаж «Былога і дум» — чалавека з ярка выяўленым моцным, ганарлівым і незалежным характа-

рам. Рымша [...] прапануе губернатару «не рабіць распараджэнняў аб выдачы яму падарожных, прагонных грошай», адпраўляецца ў дарогу за ўласны кошт і на ўласных конях. Наш герой адносіцца да тых, пра якіх Герцэн пісаў: «...У рускіх яны не прасілі нічога». І яшчэ адна дэталёвая характарызуе Рымшу, — паводзіны на следстве. Следчым не ўдалося яго зламаць: ён не выдаў нікога. Пра сустрэчу Рымшы з эмісарам паўстанцаў М. Шыманскім, якая стала прычынай яго высылкі, распавялі следству сам Шыманскі і яго сястра, якая пазнаёміла іх. Такія моцныя людзі вабілі маладога Герцэна, надоўга заставаліся ў памяці».

У 1843 г. газета «Кур'ер Варшаўскі» паведаміла: «10 ліпеня ў Вільні закончыла дні свайго жыцця Вераніка з баронаў Сакенаў Рымшына, пакінуўшы ў няўцешнай жалобе мужа і некалькі малых дзяцей».

Вераніка Сакен фон Остэн (?1800–1843), унесла маёнтак Гайцюнішкі, часткай якога былі і Падварышкі ў пасаг свайму мужу Адаму Рымшу гербу Газдава, капітану французскіх войскаў. Іх дачка Хелена Рымша выйшла замуж за Рамуальда Рымшу і маёнтак атрымаў у спадчыну іх сын Раман Рымша (1867–1919). Дачка Рамана Рымшы і Антаніны з Бярновічаў (1870–1963) Ганна ўнесла Падварышкі ў пасаг свайму мужу Рышарду Кярсноўскаму (гл. ніжэй).

Сучаснікі пісалі пра фотаздымак Адама Рымшы, зроблены ў Парыжы ў 1863 г. На ім бачны моцны плячысты мужчына з выразным шрамам на падбародку.

Партрэт красуні Веранікі Рымшы, які знаходзіўся ў Падварышках, загінуў падчас Другой сусветнай вайны, але засталіся яго копіі.

Аднак, вернемся да апісання дома ў Падварышках.

Сталовая сядзібнага дома была цалкам абстаўлена новай мэбляй, зробленай у Вільні па праекце мастака тэатра на Пагулянцы В. Макойніка. Гэтая мэбля стылізавалася пад эпоху бідэрмаера, зроблена была з ясеню з ўстаўкамі чорнага дубу. Абедзенны гарнітур складаўся са стала на лірападобных ножках, 18 крэслаў, буфета, кутняй шафы, канапы і самаварнага стала. На сценах вісела серыя рэпрадукцый «Літвы» Артура Гротгера ў чорных рамках. Усе гэтыя прадметы былі страчаны ў 1939 г.

Верагодна, сядзібны парк плошчай у 3 га, быў заснаваны каля 1820 г. У старой частцы парку знаходзілася вузкая алея даўжынёй у 200 м з высокарослых ліп, пасаджаная ў выглядзе літары «L». Выгін яе галінаў ствараў сапраўдны тунэль.

Рышард Кярсоўскі ўспамінаў: «У доўгай, але ўсяго ў некалькі метраў шырынёй, алеі з густа пасаджаных высокіх ліп, галіны дрэў на невымернай вышыні над галавой злучаліся як быццам скляпенні арак вузкага нефа ў гатычным саборы. Алея, пачыналася за некалькі дзесяткаў крокаў ад задняга ганка і потым паварочвала пад прамым вуглом. Такім чынам, з двух бакоў (з усходу і з поўдня) яна стварала перыметр парку. Пасярэдзіне, паміж гэтымі алеямі, мелася як быццам круглая альтанка, якая складалася з аднолькавых ліпаў, іх ствалы датыкаліся адзін да аднаго ўнізе і крыху разыходзіліся ўверсе ... і здалёк выглядалі вялізным букетам.

Такія ліпавыя алеі з альтанкай пасярэдзіне меліся і ў іншых суседніх сядзібах, ... але гэтых, як у нас, ліп я ніколі больш не бачыў, нідзе больш ні на свае вочы, ні нават на фота не бачыў і такой альтанкі, як у Падварышках. Таму гэтая алея была

прадметам асаблівай увагі фатографай. Сам Ян Булгак, наш сябар і далёкі сваяк, доўгія гадзіны праводзіў у альтанцы, пісаў за садовым сталом свае нарысы з серыі «Вандроўкі фатографа» («Wedrowki fotografa»), а прыгажосць дрэў, ствалоў і галін фіксаваў на шматлікіх фотаздымках, якія потым, да маміных імянін аформіў у тоўсты альбом. Гэты альбом, нягледзячы на яго дзіўны лёс, захаваўся і ляжыць сёння ў мяне на стале, таму, пакуль я гэта пішу, хоць алеі ўжо няма, яны не толькі стаяць маіх ў вачах, але і перад вачыма».

Парк, занядбаны пасля Першай сусветнай вайны, упарадкавалі падчас будаўніцтва новага сядзібнага дома. Былі расчышчаны зарослыя пляцоўкі і пасаджаны новыя дрэвы, кусты і кветкі, галоўным чынам перад пад'ездам і ў непасрэднай блізкасці ад яго. Каштоўным помнікам у складзе сядзібных забудов з'яўляўся стары драўляны шасцігранны будынак лядоўні, накрыты саламяным дахам. Лядоўню шчыльна абкружалі ліпы, падобныя да тых, што былі на алеі. Гэта пабудова згарэла ў 1944 г. Прафесар Кярсноўскі пісаў: «Асабліва захапіла мастака (Яна Булгака — Л. Л.) лядоўня — шасцігранная пабудова з тоўстых бяровенняў, складзеных у зруб, накрытая канічнай саламянай страхой, накішталт футравай шапкі. Нізкія дзверы вялі ўнутр, у цёмную і прахалоду ад вялікіх кавалкаў лёду, якія ляжалі глыбока ў яме і былі пакрытыя пілавіннем. Лёд паходзіў з сажалкі ля млына, наразаўся і звозіўся на санях у канцы зімы, калі яго таўшчыня дасягала некалькіх дзесяткаў сантыметраў. Ён трымаўся ўсё лета, бо да ўсяго, лядоўня была акружана цесным колам цяністых ліп, такіх жа, як і ў алеі, з якой ён суседнічаў, і ліпы лядоўні, можна сказаць, складалі арганічнае цэлае з ліпамі алеі. Ствалы чапляліся за сцены будынка, угрызаліся ў яго дах і падпіралі яго, а гэта значыць, што лядоўня і дрэвы былі аднолькава старыя. Адны казалі, што пабудова гэтая нагадвае нейкае паганскае капішча, іншыя здзіўляліся, што ж такога цікавага ўбачыў у гэтай халупе добры фатограф, які зняў яе з усіх бакоў і такім чынам выратаваў ад забыцця помнік, якога ўжо няма, бо ў канцы вайны агонь перакінуўся з палаючага побач хлява на саламяны дах, ахапіў лядоўню і абвугліў навакольныя ліпы».

У другой палове XIX ст. у парку з'явілася алея каштанаў, якая ішла паралельна галоўнай восі дома і заканчвалася высокай лістоўніцай. Пад лістоўніцай ляжаў прывезены з поля вялікі і шурпаты валун, які нібыта быў метэарытам. Яловая алея аблямоўвала больш новую частку парку. Сярод многіх іншых відаў дрэў у парку раслі вялізныя бярозы.

«Над алеямі, над альтанкай, над вялізнай лістоўніцай, над домам і над усім светам было неба, адрознае ад усіх нябёсаў у блізкіх і далёкіх краінах. Гэта ведалі ўсе, хто нарадзіўся пад гэтым небам, ці доўга пад ім жыў. Менавіта пра гэтае неба калісьці казаў граф Тадэвуш Сапліца, а Фердынанд Рушчыц маляваў гэтае неба, пагрозліва завіслае над раллэй, і Ян Булгак здымаў яго ў прыгажосці аблокаў, што бялеюць над паркам. Як сцвярджаў селянін Балуць, які пасля свайго нараджэння нікуды не сыходзіў з сядзібы больш, чым на некалькі дзён, менавіта тут быў цэнтр неба, тут была самая высокая кропка, і таму, калі часам ішоў дождж у Рымшышках ці Беняконях — у Падварышках было суха, а часам здаралася і наадварот, бо самі ведаеце — усё ж тут «сярэдзіна нябёс». Больш перакананымі былі сведчанні метэарыта. Яшчэ перад Першай сусветнай вайной плуг наляцеў на ўкапаны ў

зямлю валун. Калі яго адкапалі, дык убачылі дзіўны камень, які меў форму амаль паўсферы, дыяметрам амаль што ў метр, цёмны, нібы жалезны, шчыльны, увесь пакрыты глыбокімі звільстымі дзіркамі, як нейкі шлак, губка, ці кавалак дрэва, з'едзены гіганцкімі караедамі. Мой дзед загадаў прывезці яго ў парк і паставіць каля лістоўніцы — ніхто не сумняваўся, што гэта метэарыт. Мне ніколі не ўдавалася сустрэць падобнага экзэмпляра ні ў геалагічных музеях, ні ў іншых парках, і таму, напэўна, менавіта тут быў цэнтр неба, з якога некалі зваліўся такі ўнікальны камень. Магчыма, гэта здарылася ў канцы жніўня, бо тады часцей за ўсё мы бачылі падаючыя зоркі¹, якія згасалі над дрэвамі саду Падварышак» — гэтак рамантычна апісваў родныя мясціны гістарычнай Лідчыны Рышард Кярсноўскі.

Заўважу аднак, што гэты дзіўны камень, пра які так прыгожа расказаў Кярсноўскі, на жаль, — не метэарыт. Высновы спецыялістаў адназначныя — гэты камень з'яўляўся жвірова-галечна-валунным кангламератам. Гэтая парода ўтварылася пад ціскам ледніка пры ўдзеле мінералізаваных раствораў. Такіх камянёў шмат, і яны не ўяўляюць ніякай цікавасці для навукоўцаў з пункту гледжання навукі метэарытыкі.

Але, бясспрэчна, галоўным і самым прыгожым для кожнага з нас з'яўляецца неба нашай радзімы, неба нашага дзяцінства: «Нябесны купал быў не вельмі шырокі. Ён ахопліваў мястэчка Беняконі, дзе ўзвышаліся дзве касцельныя вежы, а таксама воданаронную вежу на чыгуначнай станцыі, званую па-руску «водокачка». Пад гэтым купалам знаходзіўся склад і сядзібны дом у Старых Беняконях, абаронены высокімі дрэвамі — нашым бліжэйшым наваколлем і месцам летніх шпацыраў да сажалкі, у якой мы купаліся».

Кярсноўскі апісвае і маёнтак Старыя Беняконі з сямейнымі могілкамі свайго роду: «Захапленне выклікала вісеўшая на сцяне у сядзібе Старыя Беняконі мядзведжая шкура — былы трафей аднаго з паноў Галімонтаў — мядзведзяў тут даўно ўжо не было. Меўся тут таксама фотаздымак гэтай сядзібы ў рамцы з подпісам Юзафа Пілсудскага, зробленым на памяць пра начлег у Старых Беняконях, куды ён увайшоў вясной 1919 г., калі ішоў з войскам па лідскай дарозе на Вільню. У той жа час і ў нашы Падварышкі зайшлі некалькі маладых жаўнераў, якія пагрозліва патрабавалі ежы, з якой, пэўна, мелі цяжкасці. А мой дзед Раман Рымша шырока-насцеж раскрыў рукі і сказаў: «Бярыце ўсё, што трэба», — і радаваўся, што дажыў да гэтай хвіліны. Аднак радасць яго была нядоўгай, бо праз некалькі месяцаў ён захварэў на тыф. Калі памерлі мой дзед, а потым яго брат Эдвард з Гайцюнішак і сястра Марыя, — яшчэ раней, усе разам для сябе яны пабудавалі дом і двор на ўскрайку лесу, паміж двума радавымі сядзібамі і назвалі іх Рымшышкамі, тут для нашых сямейных могілак адвялі месца на невялікім пагорку і першым прынеслі ў ахвяру майго дзеда. Пазней тут дадаліся яшчэ дзве рымшаўскія магілы...».

Пра ўнукаў Адама і Веранікі Рымшаў — Эдварда і Рамана пісала Яніна Жалтоўская: «Два браты Рымшы з нашых ваколіц яшчэ не былі жанатыя, але здаліся мне старымі людзьмі. Атрымалі вышэйшую адукацыю, Эдвард быў інжынерам, як і мой бацька. Кожны з іх з замілаваннем і нават з апантанасцю працаваў у сваім фальварку, устаючы на досвітку на ўдой кароў, а ўдзень кантралюючы работу ў

¹ Маецца на ўвазе метэорны паток Персеіды, актыўнасць якога прыходзіцца на жнівень.

полі. Яны былі занадта незалежнымі [...]. Хадзілі ў доўгіх ботах і кажухах, на лоб спадалі пасмы нячэсаных валасоў, яны пагарджалі раскошай і жылі па-спартанску. Браты стварылі сапраўдны сямейны клан, але шляхецкі гонар злучаўся ў іх з дэмакратычным пазітывізмам. Калі Часлаў Янкоўскі ў сваім «Павеце Ашмянскім» непрыязна напісаў пра Рымшу — ці пра іхняга дзеда, ці пра прадзеда, усе браты Рымшы выбраліся да яго і гэтак яму прыгразілі, што Янкоўскі забраў назад раней напісанае. Сям'я Рымшаў у нядзелю не хадзіла ў касцёл, але, па словах пані Трыпольскай (суседкі — Л. Л.), яны мелі свайго Пана Бога і свае могілкі, дзе хавалі толькі сваіх нябожчыкаў, каб не змешвацца з іншымі людзьмі (былі пратэстантамі — Л. Л.). Госці да іх прыязджалі не на падвячорак, а на вячэру, якую падавалі а сёмай гадзіне — летам яшчэ пры сонечным святле. Вячэра складалася з кіслага малака, гарбаты, хатняй вэнджанай палянгвіцы, чорнага хлеба, выдатных варэнняў, агуркоў з мёдам, г. д. [...]

Сям'я Рымшаў не ездзіла на брычцы, запрэжанай чацвёркай коней, іх фурман не меў ліўрэі, а меў толькі бурку. Дарога, якая вяла ў Падварышкі, была адной з самых праклятых маім бацькам. Як правіла, сям'я Рымшаў не рамантавала яе, таму што гэта была сумесная ўласнасць вёскі і двара, і яны хацелі прымусіць сялян да адпрацовак, але сяляне не клапаціліся пра дарогу. Калі наш экіпаж даязджаў да іх грэблі, ён захрасаў у ямах, поўных гразі, коні нерваліся і баяліся дзіравага моста. Мы з маці ў парадных сукенках выскаквалі на край слізкай канавы, поўнай вады. Таму для візіту мы выбіралі сухое, летняе надвор'е...».

У гісторыка Часлава Янкоўскага знаходзім наступныя, не самыя лепшыя радкі пра Ксаверыя Рымшу ў 1812 г. (цікава, што ж яшчэ больш горшае, Янкоўкі напісаў першапачаткова?): «Было загадана сабраць кантаністаў (прызыўнікоў) з коньмі. Для іх прыняцця ў Ашмяны накіраваны Ксаверы Рымша, афіцэр польскага войска, які, выконваючы гэтае даручэнне, праявіў свае самыя дрэнныя схільнасці. Ён бракаваў коней, найперш для таго, каб вымагаць грошы з грамадзян. Для закупкі аднаго каня было прызначана па 20 чырвоных злотых, а ён купляў за 10 ці трошкі болей... Карацей, быў самым нахабным рабаўніком! Аднойчы здарыўся смешны выпадак. Эканом Валадковіч з Лаздун, Макарэвіч здаваў коней і кантаністаў, а калі Рымша ўсіх забракаваў, у разгубленасці, забыўшыся, хто перад ім, працытаваў звычайную прымаўку: «Пан Бог большы за пана Рымшу», пасля чаго пайшоў. Гэты Рымша ўдаваў з сябе за вялікага героя. Між тым аднойчы Тэафіл Камар, чыноўнік новай паліцыі, данёс з Сурвілішак, што там з'явіліся казакі. Гэта так напалохала Рымшу, што на вачах у шматлікай публікі, галодны, ён кінуўся за парог і, забраўшы кантаністаў, уцёк у Вільню з тым, што сабраў раней. Але, сустрэты ў Медніках Абрамовічам, вярнуўся і гэтак выратаваўся, бо мог бы быць моцна пакараным за тое, што самавольна з'ехаў і прыпыніў набор у войска. Пазней высветлілася, што Камар, убачыўшы італьянскіх гвардзейцаў у доўгіх цёмна-сініх шынялях, не задумваючыся, і з-за страху, даслаў ілжывае паведамленне пра казакоў, ад якога потым адмовіўся <...> Вярбоўка кантаністаў была вельмі лёгкай. Сяляне прыходзілі амаль што добраахвотна і, будучы прынятымі, хадзілі па горадзе і не ўцякалі».

Звернем ўвагу на папулярную тагачасную прымаўку «Пан Бог большы за пана Рымшу». З паэмы Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш» (кн. 11), даведваемся, што гэта

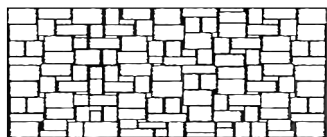
прыслоўе паўстала ў выніку працяглага суду паміж навагрудскім абозным Рымшам і манахамі дамініканскага кляштара, у выніку якога дамініканы выйгралі. Вось гэты фрагмент паэмы ў перакладзе Пятра Бітэля:

Так справа доўгімі цягнулася гадамі
Між Рымшам і дамініканскімі ксяндзамі,
Пакуль не выйграў сундук манастырскі Дымша,
Адтуль і прыказка: Бог большы, чым пан Рымша.

І напрыканцы некалькі слоў пра сына апошняга гаспадара Падварышак Рышарда Кярсноўскага. Ён нарадзіўся 4 лістапада 1925 г. у Вільні ў сям’і абшарніка і віленскага адваката Тадэвуша Кярсноўскага і Ганны з Рымшаў (дачка Рамана), дзяцінства правёў у Вільні і ў Падварышках. Вучыўся ў славутай Віленскай гімназіі імя Жыгімонта Аўгуста. Прафесар Рышард Кярсноўскі, быў членам Польскай акадэміі ведаў і Варшаўскага навуковага таварыства, напісаў 11 кніг і каля 200 артыкулаў, пераважна ў галіне нумізматыкі і гісторыі грошай у Сярэднявеччы. Памёр у Варшаве 7 ліпеня 2006 г. пасля працяглай і цяжкай хваробы. Пахаваны на Павонзкаўскіх могілках.

нарадзіўся 1 сакавіка 1963 года ў Лідзе. Скончыў электратэхнічны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута (1985). Па адукацыі інжынер. Стваральнік гістарычна-краязнаўчага сайта rawet.net. Сталы аўтар газеты «Наша слова», часопіса «Лідскі летапісец», «Маладосць», «Гістарычнага альманаху» і розных навуковых зборнікаў. Аўтар больш за 200 артыкулаў і 10 кніг, у тым ліку «Грэка-каталіцкая (уніяцкая) Царква на Лідчыне» (2012), «Паўстанчы дух. 1812, 1831, 1863 гады на Лідчыне» (2016), «Маламажэйкаўская царква: гістарычны нарыс» (2017), «Шэпт пажоўклых старонак. Лідчына ў люстэрку прэсы» (2017), «Генерал, які дайшоў да Беларусі. Жыццяпіс Кіпрыяна Кандратовіча» (2018), «Шпацыры па старой Лідзе» (2020) і інш. Жыве ў Лідзе.

I N MEMORYA

*Да 115 -годдзя з дня народзін Апанаса Цыхуна
(05.05.1910–10.03.2005)*

ІВАН БУДНІК

Жыць для Беларусі

З паэткай нашай я згаджуся,
Што трэба мовай, краем даражыць.
«Як жыць, дык жыць для Беларусі,
А без яе — зусім не жыць»...

Так услед за славутай паэткай і мужнай патрыёткай Ларысай Геніюш выказаў сваё жыццёвае крэда Апанас Пятровіч Цыхун. Ідэя беларускасці, служэння Беларусі праходзіць праз усё яго жыццё, вызначаючы жыццёвы лёс, яго ўчынкi, навуковыя інтарэсы і заняткі. Ён рана адчуў, што ён — беларус сваім паходжаннем і далейшымі заняткамі.

Апанас Цыхун нарадзіўся ў 1910 г. у спрадвечнай беларускай мясцовасці — у вёсцы Кунцаўшчына, у атачэнні іншых беларускіх вёсак. Толькі далей сямі вёрст, каля ракі Свіслач, раскінуліся шляхецкія ваколіцы. З маленства яго акружала беларускае асяроддзе, дзе размаўлялі па-беларуску, дзецям па-беларуску расказвалі казкі, спявалі пес-

ні. Гэтае пачуццё ўмацоўваецца, калі ён вучыўся ў польскіх школах і польскай настаўніцкай семінарыі. Дрэнна зразумелая мова, дарагія падручнікі, якіх не хапала, жыццё на прыватнай кватэры — усё гэта выклікала незадаволенасць і нават пратэст. Як прызнаваўся пазней Апанас Пятровіч, хацелася трымацца за сваё роднае, дарагое, якое радала, дала сілы, апору. У час навучання ў семінарыі беларускія навучэнцы адчувалі нацыянальную няроўнасць, рэлігійныя абмежаванні. Ім нават прапаноўвалі памяняць веравызнанне, але ён трымаўся веры, звычайў, мовы сваіх бацькоў. Не пахіснуўся ў Апанаса Цыхуна беларускі дух, калі ён служыў у польскім войску. І мацаваўся, як пасяліўся на тры гады ў роднай Кунцаўшчыне, сярод сваіх людзей, дзе гучала роднае беларускае слова.

Вясковае жыццё мае свае адметнасці, свой лад і звычкі. Як сельскі жыхар ад нараджэння, Апанас Цыхун хутка засвоіў новыя абавязкі і спраўляўся з гаспадарчымі справамі, нават заслужыў павагу вяскоўцаў. Але прыродная дапытлівасць і абуджаная адукацыяй цікавасць да навакольнага жыцця не знаходзілі рэалізацыі ў невялікай глухой вёсцы, якой была Кунцаўшчына. Ён сам адчуваў, што сельская гаспадарка не ягоная справа, і перабраўся ў Гродна — з надзеяй адшукаць сваё месца ў польска-каталіцкім грамадстве.

Але свае карэктывы ў яго планы ўносіць вайна. Летам 1939 года Цыхун быў мабілізаваны ў польскую армію і ў верасні ўдзельнічаў у вайне з фашысцкай Германіяй, напаўшай на Польшчу. Шчаслівы лёс выратаваў яго з нямецкага палону і канцлагера і не дапусціў прабывання ў савецкіму ГУЛагу: яму ўдалося на станцыі Ласосна збегчы з цягніка.

На Гродзеншчыне новая ўлада — савецкая. Цяпер на кароткі час яму ўдалося заняцца справай па душы: вучыць дзяцей. Ён просіць аддзел адукацыі Гродзенскага раёна накіраваць на працу ў школу. Амаль адначасова хадайнічае і Лашанскі сялянскі камітэт (дакумент у Гродзенскім абласным архіве, стыль захаваны):

«Ввиду того, что в Лашанской школе обучается 280 детей, учительских сил работает три, которые не могут удовлетворить нормального учения, желательно, если возможно, чтобы в Лашанскую школу был назначен гр. Афанасий Петрович Цихун, что и удостоверяется.

Председатель Н. Габец (подпись)

Секретарь А. Балицкий (подпись)

Депутат Белорусского Народного Собрания гр. села Лаши Рауса А. Габец

23.11.1939 г.».

І Апанас Пятровіч Цыхун амаль на два гады стаў настаўнікам і завучам Лашанскай сямігодкі. Тут ён занатаваў свае першыя знаходкі скарбаў народнай мовы. Што з іх вырасце, яшчэ не ведаў.

А потым зноў вайна — Вялікая Айчынная, з той жа Германіяй, у якой удзельнічаў першыя месяцы на тэрыторыі Беластоцкага выступу. Выбраўшыся з акружэння, жыў на акупаванай Гродзеншчыне.

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецкай акупацыі ён як настаўнік не быў мабілізаваны ў армію. Адкрылася дарога для плённай настаўніцкай працы. Ён працаваў то завучам Лашанскай, то дырэктарам Капцёўскай сямігодка, то настаўнікам Каўбасінскай пачатковай школы, то настаўнікам у польскай школе Гродна. Варта адзначыць яго актыўную ролю ў станаўленні і захаванні беларускага статусу названых школ.

Праца на розных пасадах у школах павялічыла ў Апанаса Пятровіча вопыт кіраўнічай і арганізатарскай работы. І наступныя амаль дваццаць гадоў (1949–1968) ён працаваў інспектарам Гродзенскага раённага аддзела адукацыі. Многа пазней, нібы падводзячы вынікі гэтага перыяду, ён прызнаваў, што для яго «гэта быў нялёгкі і разам з тым вельмі плённы ў духоўным жыцці час». Напружаным і нялёгкім ён быў у сувязі з пераходам да ўсеагульнага і абавязковага сямігадовага навучання дзяцей з 7 да 15 гадоў. У 1949–1950-м навучальным годзе ў раёне (у яго яшчэ не ўваходзілі сапоцкінская і скідзельская зоны) былі адкрыты адна сярэдняя (Індурская на базе сямігадовай), дзесяць сямігадовых (на базе пачатковых) і тры новых

пачатковых школ, і ўсяго працавала 92 школы. Для паспяховай работы ў іх не хапала 110 настаўнікаў. А ўзровень прафесійнай падрыхтоўкі настаўнікаў быў невысокі. Так, у 1950–1951-м навучальным годзе са 150 настаўнікаў сямігадовых і адной сярэдняй школ вышэйшую адукацыю мелі 36 чалавек, незакончаную вышэйшую — 55, сярэдняю спецыяльную — 94 і 4 — няпоўную сярэдняю. Таму інспектары райана шмат увагі ўдзялялі арганізацыі метадычнай работы з настаўнікамі ў канікулы і на працягу года, выконвалі шмат іншых спраў пераходнага часу.

Я ведаў Апанаса Пятровіча з сярэдзіны 60-х гадоў, калі пачаў працаваць намеснікам дырэктара Капцёўскай сярэдняй школы. Ён курыраваў выкладанне беларускай мовы і літаратуры, бачыў яе занядбаны стан і імкнуўся палепшыць умовы яе выкладання, падтрымаць старанных настаўнікаў, асабліва цаніў ініцыятыву іх у зборы народных песень, казак, паданняў, прыказак, узораў мясцовай гаворкі, па стварэнні кабінетаў беларускай мовы і літаратуры. З яго прапановы аддзел адукацыі заказаў і набыў партрэты беларускіх пісьменнікаў для аздаблення кабінетаў, і так было ва ўсіх сярэдніх і большасці васьмігадовых школ. Як інспектар Апанас Цыхун быў аўтарытэтным і паважаным у настаўнікаў і кіраўнікоў школ, уважлівым і справядлівым у адносінах да кожнага настаўніка, не дапускаў дробязных і крыўдных прыдзірак.

Шануючы роднае беларускае слова, ён сам удзельнічаў у яго прапагандзе, кіраваў літаратурным аб'яднаннем пры раённай газеце «Сельская новь», ладзіў выступленні літаратараў Гродзеншчыны ў школах, у сельскіх дамах культуры.

Інспектарства дало Апанасу Пятровічу магчымасць займацца і другой любімай справай: зборам вуснай народнай творчасці. Пабыўшы ў школе, ён ішоў сустрэцца з пажылымі мясцовымі жыхарамі, каб паслухаць іх аповеды, пачуць іх гаворку, занатаваць трапнае слоўка, прыказку, даведацца назвы адметных мясцін. Ён быў лёгкі і нястомны ў хадзе. Даведаўшыся аб існаванні народнай песні або легенды ў якой-небудзь вёсцы, кіраваўся ў яе. За гады інспектарскай працы ён пабываў амаль ва ўсіх вёсках раёна, наведваў аддаленыя, закінутыя паселішчы і хутары. І, задаволены, вяртаўся з новай песняй, прымаўкай, назвай мясцовасці. Знойдзенае ім за многія гады і старанна занатаванае выйшла асобнай кніжкай «Песні з народных глыбіняў» (2000 г.) і склала слоўнік.

Важнейшай справай свайго жыцця Апанас Цыхун лічыў вывучэнне жыцця і папулярызацыю навуковай спадчыны акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Гэтым ён займаўся да канца свайго жыцця і прысвяціў вучонаму звыш 20 артыкулаў. Асоба вучонага і напрамак яго навуковых прац вельмі імпаніравалі светапоглядам Апанаса Пятровіча. Радавала, што Карскі тутэйшы, мясцовы, амаль што зямляк, свой чалавек, і ў той жа час — гэта вялікі вучоны. Па-другое, многія навуковыя працы яго звязаны з Беларуссю. Ён раскрыў граматычныя асаблівасці гаворкі беларусаў, асаблівасці іх культуры, этнаграфічныя адрозненні як народа, акрэсліў тэрыторыю яго рассялення. Тым самым даказаў, што беларуская мова не адна з «вялікарускіх» гаворак, а асобная славянская мова, што беларусы — асобны славянскі народ, а не заходняя галіна «вялікаросаў». Цыхун убачыў у Я. Карскім патрыёта Беларусі, і яму хацелася папулярываць навуковыя дасягненні і погляды вучонага.

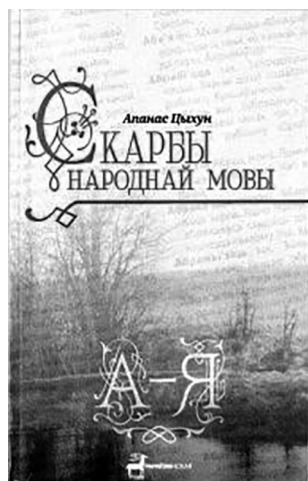
Імя акадэміка Я. Ф. Карскага ў пасляваеннай Беларусі, асабліва на Гродзеншчыне, многім было мала вядома. У СССР прапагандавалася ідэя складання адзінага савецкага народа і не падтрымваліся размовы пра нацыянальныя рознасці і нацыянальныя мовы.

Склалася так, што ў час вучобы ў Гродзенскім педінстытуце Апанас Цыхун даведаўся, што ў Маскве жыве дачка акадэміка Я. Ф. Карскага Наталля Яўхімаўна Баркоўская, а ў Ленінградзе — яго ўнучка Тацяна Сяргееўна Карская. Наладзілася перапіска і плённае супрацоўніцтва. Пры іх падтрымцы і дапамозе Апанас Пятровіч стварыў музей Я. Ф. Карскага на яго радзіме ў вёсцы Лаша ў мясцовай школе, адзіны ў Савецкім Саюзе. Дачка вучонага, яе муж Уладзімір Баркоўскі, вучань Я. Карскага і вядомы мовавед, унучка акадэміка перадалі музею свае ўспаміны, некаторыя асабістыя рэчы вучонага, яго фотаздымкі, адбіткі некаторых артыкулаў і выступаў, выдадзеныя працы і кнігі. Музей наведвалі турысты з усёй Беларусі і з замежных краінаў і даведваліся пра навуковы подзвіг вучонага. На жаль, музей праіснаваў толькі 28 гадоў (1964–1992). Стварэнне музея было даволі смелым учынкам Апанаса Цыхуна: папахвала нацыяналізмам...

Звыш 15 гадоў Апанас Пятровіч працаваў над складаннем альбома «Я. Ф. Карскі. Жыццё і дзейнасць». Праца атрымалася аб'ёмная, са шматлікімі фотадакументамі, была не толькі папулярызатарскай, але мела і навуковае значэнне. Альбом быў станоўча ацэнены ў Акадэміі навук БССР. І Апанас Цыхун быў запрошаны ў 1976 г. у акадэмію для вызначэння яго лёсу. Быў на прыёме ў яе віцэ-прэзідэнта Кандрата Крапівы і атрымаў добрую ацэнку альбома. Але ні сама акадэмія, ні іншыя дзяржаўныя выдавецтвы не палічылі магчымым яго выдаць. Аглядаліся, відаць, на Маскву, баючыся абвінавачвання ў дзяржаўным нацыяналізме. Так і ляжыць ён у сховішчах Акадэміі навук і чакае свайго выдаўца.

Матэрыялы музея і альбома, вывучэнне навуковых прац Я. Ф. Карскага, знаходкі пра вучонага ў архівах і бібліятэках паслужылі асновай для напісання А. Цыхуном краязнаўча-біяграфічнага нарыса «Акадэмік з вёскі Лаша Я. Ф. Карскі». Выдадзены ў 1992 годзе асобнай невялікай кнігай накладам у 5000 экзэмпляраў, гэты нарыс не толькі задаволіў у некаторай ступені цікавасць да асобы вучонага, але і павялічыў інтарэс да яго. Аўтар сказаў аб паступовым духоўным росце маладога Карскага, фарміраванні яго як вучонага, пазнаёміў з асноўнымі яго працамі, якія сталі асновай беларускага мовазнаўства. Нарыс разбудзіў новых даследчыкаў жыцця і творчасці вучонага. Паспяхова займаюцца гэтым гісторык Віталь Карнялюк, краявед Алесь Крой, праўнук вучонага Аляксандр Карскі.

Вывучаючы жыццёвы шлях і навуковыя працы Я. Ф. Карскага, Апанас Цыхун усё больш глыбока пазнаваў веліч асобы вучонага, грандыёзнасць і значэнне ім зробленага, маштабы яго інтарэсаў. Яўхім Карскі ўсё мацней уплываў на свайго даследчыка сваёй працавітасцю, шырынёй інтарэсаў, і Апанасу Пятровічу хацелася ісці ягоным шляхам, нібы ён падказваў напрамкі пошукаў. Праца інспектара школ дазваляла яму не толькі бачыць стан выкладання беларускай мовы, але і яе прыгажосць і багацце, а таксама і яе заняпад у грамадстве і абмежаванні ў выкарыстанні. Ён нястомна займаўся зборам скарбаў народнай мовы жыхароў Гродзеншчыны: адметных слоў, прыказак і прымавак, трапных выказаў, тапонімаў. Рабіў гэтыя запісы

на працягу больш паўстагоддзя пасля вайны, хаця першыя запісы былі зробленыя ў 1939–1940 гг. У выніку яму ўдалося скласці і выдаць у 1993 г. слоўнік «Скарбы народнай мовы». З лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёна». У ім пададзена каля 10000 лексічных адзінак — мясцовых слоў і назваў, якія адсутнічаюць у літаратурнай мове, дадзены іх тлумачэнне і прыклады ўжывання. Слоўнік атрымаў высокую ацэнку пісьменнікаў і навукоўцаў. Ніл Гілевіч назваў яго працу подзвігам настаўніка, чытаў яго «дозамі» і акунаўся ў стыхію роднай мовы. Сваё задавальненне ад знаёмства са слоўнікам, яго каштоўнасць, ёмкасць зместу і вобразнасць выказалі Янка Брыль, навуковы рэдактар слоўніка прафесар П. У. Сцяцко, прафесар М. А. Даніловіч. У пісьме складальніку кнігі Янка Брыль пісаў: «Прачытаў кнігу з жывой цікавасцю. Асабліва люблю

чытаць тлумачэнні — столькі ў іх ёмкага зместу ды вобразнасці. Віншую ад душы з поспехам!». Апанас Пятровіч парадаваўся прэзентацыі кнігі, якую правялі мы ў Таварыстве беларускай мовы імя Ф. Скарыны разам з аддзеламі адукацыі і культуры.

Пасля выхаду кнігі ў свет, Апанас Пятровіч яшчэ шмат гадоў працаваў над слоўнікам: удакладняў словы і прыклады, дапаўняў у сувязі са зменамі ў краіне, марыў аб поўным выданні.

Аднак убачыць поўнае выданне яму не давялося. Толькі праз дваццаць гадоў яго сябрам і прыхільнікам удалося перавыдаць слоўнік у поўным аб'ёме, без ідэалагічных купюр. Кніга выйшла ў серыі «Гарадзенская бібліятэка» ў 2014 г., куратарам якой быў Павел Мажэйка. За аўтара слоўніка сваё задавальненне поўным выданнем выказаў яго сын доктар філалогіі Генадзь Апанасавіч: «Дарагі Іван! Спяшаюся павіншаваць усіх нас з выхадам таткавага слоўніка! Асабліва ўдзячнасць Табе за зробленую працу і прыкладзеныя намаганні, каб кніжка выйшла».

А заўсёды крытычны літаратар Валер Санько пісаў: «Каб Вы толькі ведалі, шаноўны Іван Хведаравіч, як мне спадабалася высланая Вамі кніжышча Апанаса Пятровіча Цыхуна “Скарбы народнай мовы”. Змест, фактура, словы, прыклады — вартыя самых высокіх ацэнак. Прыклады на словы ёсць цуд-цуд!»

Працуючы ў бібліятэках і архівах, Апанас Цыхун знаходзіў шмат звестак аб вядомых земляках і пра мінулае Гродзеншчыны. Ён адшукваў сляды яцвягаў, расказаў аб легендарным абаронцы Гродна Давыдзе Гарадзенскім, сустракаўся з беларускімі татарамі Скідзеля і Ласосны і пісаў аб іх знакамітым Кітабе — рэлігійных кнігах, напісаных арабскім пісьмом на беларускай мове. З артыкулаў Цыхуна мы даведаліся пра вучонага Марціна Пачобута-Адлянціцкім, Восіпа Кавалеўскага, паэта і педагога Ігната Легатовіча, паэта Макара Краўцова, наркама асветы Беларусі Антона Баліцкага, падпольшчыка-рэвалюцыянера Казіміра Рагачэўскага, пра генерала Міхаіла Грыгаровіча і Васіля Гүлідзе, пра іншых знакамітых і цікавых людзей.

У пасляваенныя дзесяцігоддзі Апанас Цыхун быў сярод тых, хто заклалі асновы і развівалі краязнаўства на Гродзеншчыне. Радавала яго тое, што яго краязнаўчая

праца знаходзіць паслядоўнікаў і ў школах ствараюцца краязнаўчыя музеі. Па яго слядах ішлі Уладзімір Козыраў у Луцкаўлянскай сярэдняй школы, Дзмітрый Гаўрылін у Жытамлянскай СШ, Тадэвуш Лукуць і Валянціна Ярмошына ў Сапоцкінскай СШ, Таццяна Купцова (з Залуцкіх) у Індурскай СШ, Марыя Храмлюк у Лойкаўскай СШ, Таццяна Савянкова ў Крыўлянскай базавай школе, гарадзенцы Алесь Крой і Андрэй Вашкевіч ды інш.

Апанас Цыхун жыў школай і цікавіўся пераменамі ў ёй і ў другой палове 1980-х гадоў. Прыняты ў 1990 годзе закон «Аб мовах у Беларускай ССР» прыдаваў яму новыя сілы, нёс веру ў поспехі беларусізацыі ў краіне. Наведваючыся ў райана, цікавіўся, як рэалізуецца закон у школах, і з задавальненнем слухаў, што да 1993 года ўсе школы і дзіцячыя сады перайшлі на беларускую мову навучання, што і ў аддзеле адукацыі дакументы і справы вядуцца на роднай мове, тое ж адбываецца і ў аддзеле культуры, нават сесіі райсавета праходзяць на беларускай мове.

Энтузіязму прыдавала і стварэнне ў 1989 годзе раённай арганізацыі Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны. На ўстаноўчай канферэнцыі ён першым з выступоўцаў вітаў стварэнне арганізацыі, якая гатова служыць развіццю і росквіту мовы, і з горыччу ўспамінаў гады яе непрызнання.

У час з паловы 1980-х да сярэдзіны 1990-х гадоў Апанас Пятровіч перажываў прыліў жыццёвых сіл і энергіі, удзельнічаў у канферэнцыях і справах ТБМ імя Ф. Скарыны, у мерапрыемствах у Гродне і Лашы, прысвечаных 140-годдзю Я. Ф. Карскага, і выступаў з дакладамі, спяшаўся ў бібліятэкі на сустрэчы з чытачамі, у гэтыя гады выдаў тры свае кнігі. Ён часам гаварыў, што каб яшчэ гадоў пяць-сем, і беларусізацыя пусціць такія глыбокія карані, што ворагам яе цяжка будзе нашкодзіць.

І ў той жа час адчуваў, што не існуе добра без зла. І рэферэндум 1995 г. зрабіў сваю ганебную справу. Цыхун з крыўдай назіраў, як школы пераходзяць на рускую мову навучання, як чынавенства, баязліва ўтуліўшы галаву, пакідае шэрагі Таварыства беларускай мовы, а яго дарагое дзецішча — музей Я. Ф. Карскага ў Лашанскай школе — не ўдалося адстаяць ад закрыцця. І самому Апанасу Пятровічу прыкра было пачуць абвінавачанне ў нацыяналізме. Выступаючы на канферэнцыі ТБМ у 1997 годзе, ён прачытаў свой «Гімн беларускай мове». Раённы чыноўнік, заатэхнік па адукацыі, куратар культуры і медыцыны, выказаўся, што ў вершах А. Цыхуна гучаць фашысцкія ноты. Абурэнне прысутных было вялікае, а самога Апанаса Пятровіча, удзельніка дзвюх войнаў з фашысцкай Германіяй, моцна пакрыўдзіла. Ён з павагай адносіўся да суседніх народаў і іх мовы. Сваю, беларускую, мову і культуру бачыў у шматгадовым загоне, многа гадоў прысвяціў іх абароне, прапагандзе іх багацця і прыгажосці.

Не будаваў ён шыкоўныя харомы, а многія гады пражываў у сваім сціплым доміку на вуліцы Бертэля 41. Гаспадар яго быў дружалюбным, гасцінным чалавекам. Для Апанаса Пятровіча не мелі значэння ні ўзрост, ні грамадскае і сацыяльнае становішча суразмоўцы, галоўнае — каб ён быў аднадумцам, служыў Беларусі. Яму шанцавала на добразычлівых, шчырых людзей, таму што і сам ён быў такім: чулым, працавітым, гатовым дапамагаць іншым. У сваім дамку ён сустракаўся з аднадумцамі: філолагамі Купалаўскага ўніверсітэта, паэтамі і пісьменнікамі Гродзеншчыны, журналістамі радыё і тэлебачання, настаўнікамі, краязнаўцамі, сябрамі па рабоце ў

аддзеле адукацыі, кампазітарамі, мастакамі... Здаецца, дзверы яго дома не закрываліся круглыя суткі. Праводзячы гасцей, Апанас Пятровіч частаваў іх сакавітымі, салодкімі грушамі і яблыкамі з свайго сада.

У апошнія гады пачалі здаваць сілы, і ён часцей заставаўся дома. Але яго не забывалі даўнія сябры: вядомыя музыкі Аляксандр Шыдлоўскі і Яўген Петрашэвіч, надзейны памочнік у многіх справах прафесар Аляксей Пяткевіч, дапытлівы краязнавец і сусед Алесь Крой. Наведвалі і мы з Вячаславам Губарам, сябрам па інспектарскай рабоце ў райана і ілюстратарам яго «Акадэміка з вёскі Лаша». Паводле даўняй традыцыі, 1 верасня мы ішлі да яго на Бертэля і віншавалі з пачаткам новага навучальнага года, маючы ў авосьцы бутэльку віна. У тыя дні, якія помняцца сонечнымі, цёплымі (здаецца, такімі і былі), ішлі цікавыя расказы двух акакалаў аб наведаных школах, забаўных часам здарэннях, аб стане мовы і літаратуры, аб падзеях у краіне і свеце. Многае ўспаміналася і мінула, але Апанас Пятровіч выглядаў бадзёрым і энергічным.

Усё жыццё ён адзначаўся моцным здароўем, не баяўся маразоў і зімой часам хадзіў у летніх туфлях або чаравіках. А ў сакавіку 2005 г. заняджыў і стаў хутка здаваць. У адзін з апошніх зямных яго дзён па падказцы Вячаслава Губара я наведаўся на Бертэля. Гаспадарыў у хаце сын Генадзь, мой аднакласнік па шостаі школе. Апанас Пятровіч ляжаў на канапе і, нічога не сказаўшы, толькі памахаў слабую рукою. Праз дзень яго не стала.

На памінальнай вечарыне распарадчык Генадзь Апанасавіч даў мне магчымасць агучыць верш:

Вялікае сэрца спыніла палёт,
І страціла вернага сына айчына.
Яшчэ на байца пабяднеў наш народ,
У вечнасць аддаўшы нязломнага сына.
Ён скарбы народа збіраў не на склад,
А ў добрую спадчыну ўнукам і дзецям,
Каб нашая мова высокі пасад
Знайшла сярод моў, багацейшых у свеце.

Апанас Цыхун пакінуў значную спадчыну сваімі кнігамі, вершамі, артыкуламі, здзейсненымі справамі. Напісанае ім было надрукавана ў многіх і розных перыядычных выданнях — і паступова забывалася. Перавыдаць надрукаваныя вершы і дапоўніць новымі паспрабаваў вядомы журналіст Валерыў Задаля, але яго неўзабаве не стала, і справа заглохла на некалькі гадоў. Узнавіць справу і выдаць кнігі ўдалося дзякуючы падтрымцы «Гарадзенскай бібліятэкі» пад назвай «Улюбёны я ў сваю зямлю» да юбілею Апанаса Пятровіча ў 2010 г., другую — «Скарбы народнай мовы» — праз чатыры гады.

Яны не толькі каштоўны дар нашчадкам, беларускаму мовазнаўству, але і рукаворны помнік — чалавеку, які жыў для Беларусі.

Пётр Цыхун

Зачарованы словам

Наш бацька, Апанас Пятровіч Цыхун, быў вялікім патрыётам Беларусі. У служэнні ёй бачыў сэнс свайго жыцця. Яго цікавіла на гэтай зямлі ўсё, і, углядваючыся ў міражныя контуры будучыні, ён жадаў ёй толькі добра і шчасця і спрыяў гэтаму, чым мог.

Любоў да роднага слова была адным са складнікаў гэтай вялікай любові. Ён быў моваведам ад прыроды. Песні, казкі, трапныя выслоўі, прыказкі і прымаўкі, яскравы вершаваны радок — усё выклікала ў яго захапленне.

Нам, яго дзецям, здавалася, што ён заўсёды збіраў словы. Карткі з запісанымі словамі пападаліся на вочы ўсюды: і на яго працоўным стале, і ў куточку шуфляды. Але, як ён сам расказваў, спачатку запісваў проста цікавыя словы, рэдкія ці знікаючыя. Асэнсаванае рашэнне збіраць слоўнік прыйшло пазней. На гэта яго натхніла знаёмства з працамі акадэміка Я. Ф. Карскага, калі ён пачаў збіраць матэрыялы для кніжкі пра свайго славутага земляка. Ён рабіў выпіскі з яго кніг, часта цытаваў іх, мы іх абмяркоўвалі. Асабліва яго цікавілі матэрыялы па Гродзеншчыне, бо ўсё гэта было блізкім і знаёмым, але ўжо аддаленым у часе. Велічная постаць Карскага, перапіска з яго сваякамі, стварэнне музея вучонага на радзіме ў вёсцы Лаша — усё гэта акрэсліла кола яго інтарэсаў і падштурхнула на асабістую творчую работу.

На той час прыпадае і яго сяброўства з Ф. М. Янкоўскім, які меў вялікі досвед у гэтай справе і падахвочваў яго. Падштурхнуў і своеасаблівы «слоўнікавы Рэнесанс», што назіраўся ў Беларусі ў пасляваенныя гады. Тады адзін за адным пачалі выходзіць рэгіянальныя слоўнікі таго ж Ф. М. Янкоўскага, П. У. Сцяцко, Т. Ф. Сцяшковіч, Г. Ф. Юрчанкі і інш. І дзяржава іх падтрымлівала.

Праца інспектарам Гродзенскага раённага аддзела адукацыі спрыяла збіранню слоўнікавага матэрыялу. Шматлікія камандзіроўкі, сустрэчы з рознымі людзьмі давалі яму магчымасць ахапіць моўную прастору ва ўсёй яе шырыні і разнастайнасці. Ён ведаў усе вёскі раёна, нават самыя аддаленыя і, галоўнае, сам там пабываў. Асабліва ён любіў глухія вёсачкі, дзе мова збераглася амаль некранутай.

Спрыяў таму і яго характар — адкрыты і добразычлівы. Ён лёгка сходзіўся з людзьмі і выклікаў на размовы. Дапамагала яму і пасведчанне збіральніка фальклору, якое дастаў у Акадэміі навук старэйшы сын Генадзь.

Запісваў словы ён усюды, дзе было магчыма: у прыгарадным аўтобусе, на кірмашы, на прыпынку, у застоллі, на калгасным полі, пры выпадковай сустрэчы. Помню, як ён расказваў пра свае паездкі ў Аўльс: «Хлопцы ўскочаць у дызель — на працу едуць, а я да іх ціха падсяду. А яны сыплюць і сыплюць, толькі рогат ідзе. І мова такая — паспявай запісваць!»

У яго была нейкая ўнутраная скіраванасць на гэтыя слоўныя скарбы, сваеасаблівы нюх, і ён яго не губляў ні ў якіх абставінах. Адзін раз ён мне казаў: «Учора сусед Болек дзверы нам ставіў, дык пакуль ён устаўляў, я ад яго 30 слоў запісаў, і ўсе цудоўныя». Словы ён заўсёды стараўся запісаць так, як пачуў, у іх жывым асярод-

дзі — будзь то вокліч, пытанне, яркі выраз, прымаўка, прыпеўка ці нават лаянка. Ён разумеў, што слова жыве поўным жыццём толькі тады, калі стаіць на сваім месцы. І ў гэтым плане ён быў прынцыповым.

Слова для яго было і матэрыялам, і інструментам. Бо ён пісаў вершы, апавяданні, краязнаўчыя нарысы. Выхад на пенсію ён успрыняў як магчымасць цалкам аддацца творчай рабоце: «У мяне ёсць што рабіць». Менавіта праца над слоўнікам у той час стала галоўнай. Матэрыялу ўжо назбіралася шмат, але ён лічыў, што ахапіў яшчэ не ўвесь рэгіён. У яго быў складзены план, дзе трэба было пабываць. Там былі не толькі назвы вёсак, але і іменны канкрэтныя людзей, якіх ён ведаў і цаніў. Бывала, ён задуменна гаварыў: «У Ліхачы б з'ездзіць», а раніцай наступнага дня апранаўся і знікаў. Вяртаўся позна вечарам, часцей вясёлы і шчаслівы, вытрасаў свае запісы, распавядаў аб людзях, аб сваёй удачы.

Жанчын яму ўдавалася разгаварыць лягчэй, чым мужчын. Але бывалі выпадкі, калі ён вяртаўся засмучаны, расхвляваны. Успамінаецца такі яго аповед. «Адзін раз я трапіў на хутар. Сустрэлася гаваркая жанчына, я пачаў ад яе запісваць. Раптам у хату ўваходзіць мужчына і, глянуўшы пытліва на мяне, пытае жонку: «Што гэта?». Тая пачала тлумачыць. Не даслухаўшы да канца, ён мне строга сказаў: «Няма вам чаго тут рабіць!» Гаварыў ён з расейскім акцэнтам і выглядаў нейкім дагледжаным. Я вынуў пасведчанне і хацеў паказаць яму. Але ён адхіліў маю руку і паўтарыў зноў: «Няма вам чаго тут рабіць!» Прышлося, як кажучь, пайсці не солана хлябнуўшы. Ужо на прыпынку мне расказалі, што гэта быў былы ксёндз, які адсядзеў 15 гадоў у сталінскіх лагерах у Сібіры. Жыццё тое, відаць, прывучыла яго быць асцярожным і не давяраць кожнаму: «Ходзяць тут розныя, вынюхваюць, а потым...» Бывалі выпадкі, калі «адукаваны» сын псаваў усю справу: «Што вы яе слухаеце, што яна бачыла? Прасядзела тут век у гэтай хаце...»

Не адзін раз ён ездзіў у вёскі на мяжы з Літвой, каб прасачыць уздзеянне суседзяў на нашыя гаворкі; многа запісаў зрабіў ад беларускіх татарай, якіх сам адшукаў; помняцца яго ад'езды ў Ятвезь, дзе ён спрабаваў намацаць яцвяжскія карані ў тутэйшай мове. Асабліва яго радавалі паездкі ў шляхецкія акаліцы. Ён выявіў, што там найбольш чыстая беларуская мова. І лічыў прычынай тое, што шляхта жанілася паміж сабою.

У сваіх шматлікіх вандроўках па Прынёманскім краі ён збіраў не толькі словы, але і прымаўкі, краязнаўчыя звесткі, запісваў песні. А чаго вартыя гідронімы ракі Свіслач, сабраныя ім! Гэта ж трэба было абысці шматлікія паселішчы ад вытокаў ракі да вусця і ў кожным запісаць назвы ўсіх ўрочышчаў, ўзгоркаў, нізінак, выспаў, сажалак. І гэта зрабіў адзін чалавек, без усялякіх камандзіровак, якога рухала толькі яму вядомая ўнутраная патрэба.

Калі пачалася апрацоўка сабранага матэрыялу, стала зразумела, што гэта складаная справа і можа расцягнуцца на гады. Я надумаў падключыцца да яе. Прышлося ахвяраваць адпачынкамі, браць адгулы. Кожны дзень у нас пачынаўся з карпатлівай працы над словамі. І цяпер, успамінаючы той час, я магу сказаць, што гэта былі адны з самых шчаслівых момантаў у маім жыцці. Дакрананне да пракавечнай мудрасці народу, прафільтраванай праз сіта вякоў і гадоў, адшліфаванай думкамі пакаленняў і светлых галоў, ззяючай светам і колерам гэтай зямлі, насычанай вода-

рам, пахамі яе лясоў, рэчак і лугоў — усё гэта ўражвала. Здавалася, сама вечнасць глядзіць у вочы і нязмушана праходзіць праз цябе. Асоба таткі стаяла тут жа — улюбёнага сына, захопленанага збіральніка гэтага багацця, нястомнага працаўніка.

Не раз мы з ім заміралі заварожана над глыбінёй сэнсу якога-небудзь выраза ці, наадварот, да слёз смяяліся ад дакладнасці і трапнасці сказанага слова. Дух неўміручасці лунаў над гэтай неабсяжнай моўнай прасторай.

Слоўнік ахоплівае вялікі адрэзак часу: уваходжанне Заходняй Беларусі ў склад БССР, вайна, пасляваенны аднаўленчы перыяд, будаўніцтва сацыялізму, жыццё ў так званым «развітым сацыялізме».

Апрацоўвалі і рыхтавалі слоўнік мы яшчэ ў савецкі час. Многа матэрыялу было выкінута (і, на жаль, беззваротна) па цэнзурных прычынах: мы разумелі, што гэта не пройдзе. Прынцып, якім мы кіраваліся, быў прасты: слоўнік павінен быць жывым, у ім павінна гучаць толькі жывая мова.

Матэрыял збіраўся бацькам у межах сучаснага Гродзенскага раёна. Слоўнік, па сутнасці, з'яўляецца дыялектным, але многа шырэйшы. Каштоўнасць яго ў тым, што ўпершыню на пэўнай тэрыторыі сабраны ўнікальны па колькасці слоўны матэрыял, многія словы наогул ніколі не фіксаваліся. Адзін мой знаёмы сказаў: «Я ніколі не чуў такіх слоў, але калі прачытаў у слоўніку, дык здалася, быццам я іх ведаю». На што я адказаў, што гэта яго падсвядомасць беларуская распазнала ў іх нешта і вяртае цяпер яму.

Праілюстраваны ён прыкладамі, натуральнасць якіх адразу падкупляе і выклікае сімпатыю, а часам нават здзіўленне сваёй першароднасцю. Гэта адзначаюць многія, у тым ліку і я, бо мне пасля прыйшлося праглядаць і іншыя слоўнікі. І бацькаў у гэтым плане многім дасць фору. Натуральнасць тлумачыцца тым, што прыклады ўзятыя непасрэдна з жыцця і што нясуць на сабе адбітак канкрэтнага часу, асяроддзя, побыту, асобы.

Большасць ілюстрацыйнага матэрыялу так была «схоплена» ў народзе збіральнікам, што не патрабавала вялікай дапрацоўкі. Але былі і выпадкі, калі прыклад не падабаўся бацьку: «Не бачна слова, слова не працуе». Прыходзілася прыклад прыдумваць, і не заўсёды гэта было лёгка. Мы пакручвалі слова так і гэтак, каб яно зайграла, заблішчэла, загаварыла. Мянялі яго атачэнне. І толькі калі пераконваліся, што слова адчувае сябе камфортна ў складзе і прырода яго не згублена, прыклад прымалі. Калі ж не прыходзілі да згоды, мы звярталіся да нашай маці Марыі Аляксееўны. Яна добра ведала мову, і яе па праву можна лічыць суаўтарам слоўніка. «Дык гэта проста», — казала яна і... выдавала шэдэўр. Яна была для нас своеасаблівым эталонам і цэнзарам.

Не раз мы заседжваліся за працай далёка за поўнач. Шмат праблем і тэмаў было абмеркавана. Часцей усяго гэта быў роздум аб лёсе Беларусі, народу, мовы. Вельмі цікавымі былі расказы бацькі, дзе, калі, ад каго запісана слова.

За кожным словам стаяла свая гісторыя, свае асобы. Адзін з такіх расказаў вельмі памятны. Шкада толькі, што я тады не прыдаў значэння, у якой вёсцы гэта было, а цяпер ужо не ўзнавіш. «Мне жанчыны казалі: “Нам няма часу разгаварваць — работа стаіць. Вы ўн да Салаўя ідзеця, ён вам цэлую бочку арыштантаў нагаворыць”. Хата яго стаяла апошняя. На стук ніхто не азваўся. Я націснуў на клямку дзвярэй.

Насустрач выйшаў невысокі чалавек і дапытліва глянуў на мяне. Па парадку ў хаце было відаць, што жанчыны тут няма. Адказваў ён мне неахвотна. Я прыкмеціў, што на сцяне на цвічку вісіць смычок, а на шуфлядзе ляжыць скрыпка, загорнутая ў хустку. “Граеце?” — спытаў я. — “Так, трохі...”. Я папрасіў скрыпку і правёў смычком. На дзіва, скрыпка была наладжана, і гук быў добры. Я сыграў польку, потым абэрак. Чалавек неяк адразу палагоднеў і ўжо адкрыта глядзеў на мяне. Я працягнуў яму скрыпку: “А вы!”. “Я заграю вам вальса”, — сказаў ён. І гэта трэба бачыць, як ён іграў. Слых ён меў выдатны і са скрыпкай што хацеў, тое і рабіў. Іграў ён як у вясковых аркестрах. Скрыпка яго спявала, пералівалася, то раптоўна ўзвізгвала, ці, наадварот, неяк рэзка давала гук знізу. І сам ён свяціўся ўвесь, бы гэтая музыка распірала яго знутры, а перад ім быў не я, а цэлае вяселле. Потым ён сыграў польку. А як ўрэзаў кракавяк, так адбіваў такт абцасам, што здавалася, сам са скрыпкай скача таго кракавяка. Пасля гэтай музыкі яго як прарвала. Гаварыў ён многа. Мова яго была сакавітая, іскрыстая, дакладная. Гэта быў сапраўдны салавей — ён не гаварыў, а спяваў. Настолькі ў яго гутарцы ўсё было да месца. Прымаўкі сыпаліся адна за другой, параўнанні былі — як цвікі забіваў. А потым і сам увайшоў у смак: “А такое слова ведаеце? Гэ-э, такога цяпер не ўчуеш!” Я не паспяваў за ім запісваць. Развіталіся мы — як лепшыя сябрукі. Ён паскардзіўся, што памерла жонка, што ў акрузе мала музыкантаў, няма з кім іграць. Пасля чаркі, настоенай на нейкіх карэньчыках, ён праводзіў мяне аж да прыдарожнага крыжа. Цікавы быў чалавек... кім бы ён мог стаць, каб умовы іншыя. Я планаваў з ім яшчэ раз сустрэцца, але не паспеў. Як потым расказалі, тралявалі лес, няшчасны выпадак, і ён загінуў».

Вось такія самародкі патрапляліся на шляху нашага бацькі. І сам ён быў з іх ліку. Адзін раз ён так мне сказаў: «Народ творыць кожны дзень, кожны час, тут ці ў іншым месцы. Наша задача — сабраць гэта і зрабіць здабыткам усіх».

У яго гэта атрымалася годна.

Студзень 2010 г.

СЯРГЕЙ ЧЫГРЫН

Апанас Цыхун марыў выдаць альбом, прысвечаны Яўхіму Карскаму

Нястомны крязнавец, няўрымслівы даследчык беларускай гістарычнай спадчыны, заслужаны настаўнік Беларусі, шчыры патрыёт з Гродна Апанас Цыхун (1910 — 2005) пражыў 95 гадоў. Родам ён быў з вёскі Кунцаўшчына Гродзенскага раёна.

Прафесійная дзейнасць Апанаса Цыхуна ўсё жыццё была звязана з асветай і школьніцтвам. Працуючы настаўнікам Лашанскай сямігодкі, польскай сярэдняй школы № 2 Гродна, дырэктарам Капцёўскай, Калбасінскай, Батароўскай школ, школьным інспектарам у Гродзенскім раёне, ён цалкам аддаваў сябе таму, каб дзеці шанавалі і ведалі родную мову. У выніку — выкладанне беларускай мовы і літаратуры ў раёне знаходзілася на самым высокім узроўні. Самаадданая праца была адзначана ў 1967 годзе наданнем Апанасу Пятровічу Цыхуну звання «Заслужаны настаўнік Беларусі».

Апанас Цыхун быў не проста настаўнік беларускай мовы і літаратуры, а філолаг шырокага профілю ў найлепшым сэнсе гэтага слова. Дваццаць гадоў ён ўзначальваў літаратурнае аб'яднанне пры Гродзенскай раённай газеце, яго вершы, апавяданні часта друкаваліся ў рэспубліканскіх і мясцовых газетах, а ў 1995 годзе выйшла з друку кніга паэзіі Апанаса Цыхуна «Легенды і балады Гродзеншчыны».

Ён збіраў дыялекты на польска-літоўскім сумежжы, назвы ветракоў, хутароў, пагоркаў і балотаў, мастоў і брадоў, паромаў і валуноў і г. д. Крязнаўства для Апанаса Цыхуна было сэнсам жыцця, унутранай патрэбай.

Надзвычай каштоўная кніга Апанаса Цыхуна — слоўнік гаворак Гродзенскага раёна «Скарбы народнай мовы» (1994). Матэрыялы да яго аўтар пачаў збіраць яшчэ ў 1939–1940 гадах, але асноўная частка слоў была запісана ў пасляваенны час. Сабралася цэлая калекцыя фальклорных твораў, частка якіх склала зборнік «Песні з народных глыбіняў», апублікаваны ў 2000 годзе.

Летапісам жыцця можна назваць кнігу ўспамінаў Апанаса Цыхуна «Пройдзеныя шляхі-пущавіны» (2003). Гэта не проста біяграфічнае апісанне жыццёвай дарогі аднаго чалавека, а паказ таго, як цесна пераплецены, знітаваны лёс беларускага інтэлігента з лёсам усяго народа, што гэтак пакутліва перажыў XX стагоддзе.

Улюбёны ў свой родны край, Апанас Цыхун у вольны час пісаў вершы. Вось некалькі строф з яго паэтычных твораў:

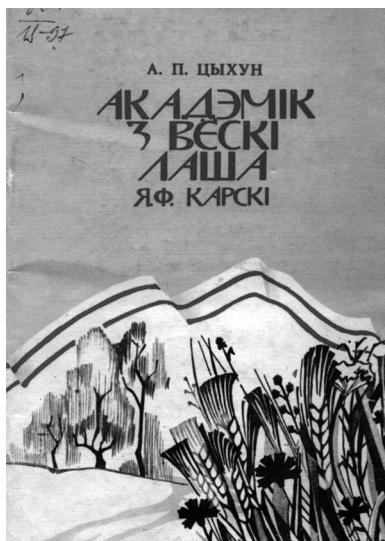
О, край наш родны! Край герояў!
Край ніў бязмежных і лугоў.
Край рэк люстраных і азёраў,
Край слаўных дочак і сыноў.

* * *

Любы мне і вёсны тут, і зімы,
Шолах ніў і трэлі салаўя.
Бо яна — бацькоў маіх радзіма,
І радзіма светлая мая!

* * *

Ў адну сям'ю пад ціхі гоман
Навек з'яднаў лясны абрус.
Як дочак родных, бацька Нёман
Абняў Літву і Беларусь.

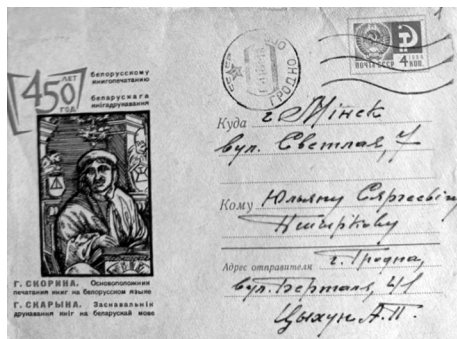

У 1963 годзе Апанас Цыхун адкрыў музей Яўхіма Карскага ў вёсцы Лаша. У гэты музей, на радзіму дзеда, нават прыезджала ўнучка Карскага з Піцера. На жаль, музей праіснаваў толькі 28 гадоў. Цяпер існуе музей Яўхіма Карскага толькі ў Гродзенскай гімназіі № 1.

Наогул, Апанас Пятровіч шмат зрабіў па даследаванні жыцця і дзейнасці Яўхіма Карскага (1861–1931) — першага беларускага акадэміка, прафесара, заснавальніка беларускага навуковага мовазнаўства і літаратуразнаўства, філолага-славіста, этнографа, фалькларыста, палеографа і педагога. У Гродне ў 1992 годзе настаўнік асобнай кнігай выдаў краязнаўча-біяграфічны нарыс «Акадэмік з вёскі Лаша Я. Ф. Карскі». Ён складаецца з раздзелаў, прысвечаных гісторыі вёскі Лаша — радзімы Яўхіма Карскага. А таксама аўтар цікава распавядае пра ву-

чобу і першыя крокі ў навуку, пра акадэмічную дзейнасць вучонага, пра яго працы і грамадскую дзейнасць, пра прызнанне і ўдзячнасць.

Пры жыцці Апанас Пятровіч Цыхун сабраў шмат фотаздымкаў, тэкставага матэрыялу для вялікага фотаальбома, прысвечанага Яўхіму Карскаму. Гэтую ідэю і матэрыял ухвалілі многія літаратары і навукоўцы ў Мінску. Пра гэта Апанас Пятровіч прыгадвае ў сваіх лістах і паштоўках, адрасаваных Юльяна Пшыркову (1912–1980) — беларускаму літаратуразнаўцу і крытыку, доктару філалагічных навук, прафесару. Нядаўна гэтыя лісты і паштоўкі адшукаў у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа Нацыянальнай Акадэміі Навук Рэспублікі Беларусь у Мінску (Ф. 30, воп.1, спр. 1151). У лістах Апанас Пятровіч інфармуе Юльяна Пшыркова пра альбом Яўхіма Карскага і пра дапамогу ў яго рэдагаванні. Ён вельмі хацеў, каб альбом пачыў свет.

Лісты Апанаса Цыхуна Юльяну Пшыркову¹

Гродна, 31 кастрычніка 1968 года.

Глыбокапаважаны Юльян Сяргеевіч!

Сардэчна віншую Вас і Вашу сям'ю са святам Вялікага Кастрычніка! Ад душы жадаю Вам добрага здароўя, новых надзей і здзяйсненняў, радасці і спору ў Вашай творчай працы на роднай ніве.

Добры кавалак часу прайшоў з той пары, як я першы раз спаткаўся з Вамі ў інстытуце,

а затым у Вас на кватэры. Вінаваты перад Вамі, што да гэтага часу не пісаў да Вас, нават не падзякаваў Вам за цёплы прыём, асабліва Вашай жонцы. Усё гэта склалася па маёй віне і па незалежных ад мяне абставінах.

Зараз я працую дырэктарам школы. Прыходзіцца штодня ездзіць на работу аўтобусам. Усё гэта забірае шмат часу. Згодна Вашага ўказання альбом «Я. Ф. Карскі — заснавальнік беларускага мовазнаўства і філалогіі» я перапрацаваў. Уключыў шмат новага матэрыялу, абнавіў фатаграфіі. Атрымалася даволі вялікая праца, але не ведаю, што Вы скажаце, як яна Вам спадабаецца? Па гэтай прычыне ўвесь матэрыял у чарнавіку, надрукаваны на машынцы. Трэба будзе яго правіць, выкінуць непатрэбнае. Чакаў сына. Думаў, што ён прыедзе ў час адпачынку да мяне, што разам работу праглядзім і тады паеду да Вас. Але сын да гэтага часу не прыехаў. Не ведаю, што далей рабіць? Працы ўлажыў вельмі многа, а што з гэтага будзе — не ведаю. З работнікаў Гродзенскага педінстытута мне таксама ніхто не дапаможа.

Звяртаюся да Вас, Юльян Сяргеевіч, з просьбай, каб Вы мне падказалі, што далей рабіць? Ці ехаць да Вас, ці друкаваць гэту работу начыста?

Прашу ў Вас прабачэння, што турбую, адрываю дарагі час, якога ў Вас вельмі мала. Са шматлікімі Вашымі працамі я знаёмы, чытаю іх. Яшчэ раз прашу прабачэння. Прашу напісаць мне колька слоў. Чакаю.

З павагай да Вас і Вашай сям'і

Апанас Цыхун.

Гродна, 23 сакавіка 1969 года.

Глыбокапаважаны Юльян Сяргеевіч!

Прашу прабачэння, што Вас турбую. Хачу паведаміць, што рукапіс альбома я выслаў сыну. Не ведаю, ці ён Вам яго паказаў?

Стараўся перапрацаваць яго так, як Вы мне раілі, згодна намечанаму плану. Не ведаю, ці ўсё выканаў добра? Стараўся падабраць адпаведны тэкст, абнавіць здымкі. Мне здаецца, што напісаў многа непатрэбнага.

¹ Лісты і тэкст паштовак друкуюцца ўпершыню.

Прашу напісаць, якія ў Вас думкі адносна перапрацоўкі? Ці што з яе атрымаецца? Усе неабходныя матэрыялы Вашаму ўказанню пастараюся выслать. Сардэчнае прывітанне Вам ад усіх блізкіх і знаёмых Гродзеншчыны.

З паганай і павагай да Вас і Вашай сям’і

Апанас Цыхун.

22 снежня 1970 года.

Дарагі і глыбокапаважаны Юльян Сяргеевіч!

Ад імя знаёмых і землякоў сардэчна віншую Вас і Вашу сям’ю з наступаючым Новым 1971 годам.

Ад усёй душы жадаю Вам моцнага здароўя, асабістага шчасця і вялікіх творчых поспехаў у Вашай працы на карысць нашай дарагой Радзімы.

З павагай да Вас —

Апанас Цыхун.

Паштоўка без даты.

Глыбокапаважаны і дарагі Юльян Сяргеевіч!

Сардэчна віншую Вас і Вашу сям’ю са святам вясны, міра і працы! Ад усёй душы жадаю Вам добрага здароўя, бадзёрага настрою, шчасця, вялікіх творчых поспехаў у працы і ўсяго найлепшага ў Вашым жыцці.

Рукапіс альбома і ўступны артыкул да яго я перадаў сыну перадрукаваць на машынцы.

З вялікай павагай да Вас

Апанас Цыхун.

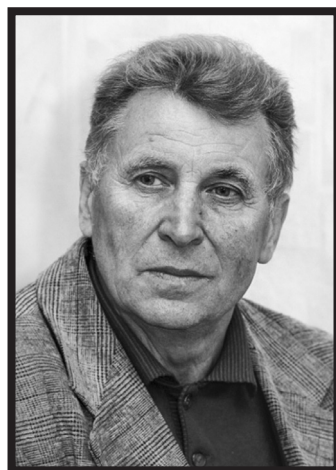
На вялікі жаль, альбом Апанаса Цыхуна, прысвечаны Яўхіму Карскаму, так і не выйшаў з друку. Гэта была своеасаблівая драматычная падзея ў жыцці гродзенскага краязнаўца і педагога. Ён так марыў выдаць альбом і ім ушанаваць Яўхіма Карскага. Вось як прыгадвае Аляксей Пяткевіч: «Альбом, прысвечаны акадэміку-земляку, што быў падрыхтаваны Цыхуном, так у друк і не трапіў. Над альбомам ён працаваў дзесьці з сярэдзіны 1970-х гадоў... Альбом атрымаў добрую ацэнку салідных беларусістаў (Кандрат Крапіва, Іван Навуменка і іншыя). Але далей гэтага не пайшло, выдаваць ніхто не браўся: “дарагі”, “несвоечасова” і г.д.» (Апанас Цыхун. «Улюбёныя ў сваю зямлю». Гародня, 2010, с. 334).

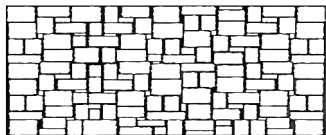
Падрыхтаваў да друку Сяргей Чыгрын

СВЕТЛАЯ ПАМЯЦЬ!

11 кастрычніка на 87-м годзе жыцця перастала біцца сэрца пастаяннага аўтара «Новага Замка», пісьменніка Мечыслава Пятровіча КУРЫЛОВІЧА.

Нарадзіўся ён 17 лютага 1939 года ў Гродне. Скончыў Гродзенскі медыцынскі інстытут. Працаваў участковым урачом у прынёманскіх вёсках, пасля анколагам і хірургам у Гродне, хірургам на рыбалавецкім флоце Мурманска. Аўтар кніг паэзіі «Тутэйшы» (2006), «Прыдарожная вярба» (2008), «Вчэрашніе святыні» (2008), прозы і лірыкі «Ліцвінка» (2015), кнігі роздумаў «Матыў прынёманскіх вятроў» (2016), зборніка «Сповідзь эскулапа» (2018), «Пераклады» (2021).

САТЫРА І ГУМАР

УЛАДЗІМІР ВАСЬКО

БАЙКІ

Львы і буйвалы

Паганец-леў на буйвала напаў,
хацеў спатоліць голад масай мяса.
Ды той яго паставіў на-папа
і галаву драпежніку расквасіў.

Падбіты леў знядужана зароў,
суродзічаў паклікаў ён, нягеглы, —
і тыя закрычалі: «Кроў за кроў!»
і на падмогу беднаму прыбеглі.
Прыбеглі, як фанаты на футбол,
не пазычаючы звярынай хваткі,
і павалілі буйвала на дол,
і рвалі яго тушу на кавалкі.

А статак буйвалаў стаяў, маўчаў,
не кінуўся на паратунак брата,
драпежнікаў калечыць не пачаў, —
шукай цяпер, хто ў смерці вінаваты.

Караед

Някідкі, непрыгожы караед
на тоўстай хвой распачаў абед.
Ды тут аднекуль дзяцел прыляцеў
і задзяўбці нягодніка хацеў.
— Панок, — заплакаў караед, —
не еш мяне, я даўні твой сусед.
Ты лепш — на мыш унізе нападзі,
яна тлусцейшая, чым я. Глядзі!

— Ты не задурвай мне, падонак, галавы.
Мыш — страва вунь для той савы.
А ты — наедак добры для мяне.
Ты ведаеш, за што цябе народ кляне?
За тое, што кару ціхмя грызеш,
і з-за цябе хварэе, сохне лес.

— Панок, — зноў узмаліўся караед, —
то ж радыяцыя прынесла процьму бед,
і дрэвы засыхаюць ад яе.
А я кары аніякой не ем.

— Хітруеш, братка, — дзяцел тон прыўзняў
і караеда дзюбай прыпадняў.
— Вось зараз праглыну за твой падман,
і змоўкнеш, як прырэзаны баран.

— Вялікасць Ваша, — мовіў караед, —
я хворы пандэміяй, я амаль шкілет.
І скула ў мяне гнаіцца на гарбе,
баюся заразіць, паночак, і цябе.

— Цьфу, ты паршывец, — дзяцел аж збялеў
і караеда выплюнуў на мурашыны хлеб.
І там мурашкі з'елі хітраца.
Так і дадыбаў ён да горкага канца.

Да ўсякіх шкоднікаў прыходзіць пакаранне,
не гледзячы ні на пасаду, ні на званне.

Чалавек і малпа

У Афрыцы пад пальмаю сядзеў
прыезджы з Беларусі нехта Цішка.
Ён нешта ў адзіночку піў і еў,
і да яго прыдыбала мартышка.

— Ты наш патомак, — мовіла яна. —
Праз працу спрыту, розуму набраўся
і прыхвоціўся патроху да віна,
і спакваля да Месяца дабраўся...

— Ну некалі Чарльз Дарвін так казаў:
што чалавек пайшоў усё ж ад малпы,

а ад каровы і быка —каза,
а дуб — нібыта ад прыгожай пальмы.
Ды я не веру гэтаму ані.
І ты падстаў і доказаў не маеш.
Цябе вось тут хоць качаргой забі —
ды чалавекам ўсё-такі не станеш.
Не, ты не маеш рацыі, мартышка.
І не працягвай лапу да кілішка.

Кот-зомбі

Сівенькі дзед у вёсцы жыў з катом,
дзяліліся яны сырком і малаком,
хадзілі разам у каморку і ў хлеў,
дзе кот лавіць мышэй выдатна ўмеў.
Да іх дваіх не лезла ў твар бяда.
Сябрамі сталі — не разлі вада.

Ды ўбачыў неяк у каморцы дзед:
грызуць мышакі бульбу ў абед.
Ніколько не баяцца ўжо ката,
нібыта ён ім — родненькі братан.
Пасля яны гулялі ў чахарду,
скакалі ўжо на галаву кату.

Глядзіць у поўным недаўменні дзед:
хто тут наладзіў ім кардыбалет?
— Баюн! — аклікнуў ён ката. —
Скажы мне праўду: што за ерунда?
Чаму не нападаеш на мышэй?
Ці ты не бачыш іх?
Ці слых уцёк з вушэй?

— Я зомбі, дзед, не магу хоць што зрабіць,
каб гэтых грызуноў пералавіць.
— А хто ж цябе паспеў зачараваць?
— Ды пацукі, калі ты ўлёгся спаць.
І я цяпер пад дудку іх скачу,
дзе трэба мяўкаць, я, дзядок, маўчу...

Лешч і клешч

Паганы крывапійца-клешч
глядзеў, як плавае прыгожа лешч,
і, вусы растапырыўшы, спытаў:
— Што ты ясі, рачная бедната?
— Усё запар. Не галадаю я.
— А я дык упіваюся ў каня,
у чалавека, соннага лася,
у тлустую свінню і парася.
Ты п'еш вадзіцу там, на дне,
а я чужую кроў.
Я, ляшчучок, такі...

— Знайшоў хваліцца чым... Ты паразіт!
Ты людзям і жывёлам так адбрыд,
што кожны рад цябе пераўтварыць у прах
на сенажаці, ў лесе, у дварах.

— Мяне не проста, ляшчучок, злавіць:
я навучыўся непрыкметна жыць.
Я поўзаю пад лісцем, пад травой.
Як той казаў, я хлопец з галавой...

Дык бег аднекуль гонкі конь-скакун
і скінуў капытом кляшча ў раку.
А лешч шукаў яду, плыў наташчак —
ён і ўхапіў абрыдлага кляшча.

Сцяпан і баян

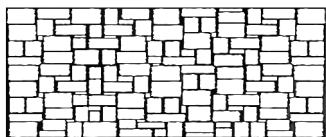
Не малады, дапытлівы Сцяпан
купіў стары, падношаны баян.
На ім пачаў вучыцца ён іграць
і пальцамі стаў гузікі кранаць.
Але мелодыю не знаў, як падабраць.
На гузікі націсне наўздагад,
але ў баяне тым адзін разлад.

— Ды што ты, Сцёпа, — зарыпеў баян, —
не ўводзь сябе ды і мяне ты ў зман,
бо слуха ж у цябе зусім няма —
такога я і не прысніў дзярма.

А Сцёпа гне па-грубаму сваё:
— Няўжо такі я невук, ё-маё?
А можа, ты няўмека, хлус-баян?
Ты хоць бляі, як той рагач-баран.

А то: то па-дурному зарыпіш,
то засапеш, альбо зусім маўчыш...
З цябе не выціснеш мелодыі ніяк,
ты як разбіты на кавалкі гляк.

Ну як такіх сварлівых прымірыць,
калі ўнутры — у іх усё хрыпіць?

Сярод кніг

Васько, У. Салаўіная радасць / Уладзімір Васько. — Ліда, 2025.

У новай кнізе Уладзіміра Васько «Салаўіная радасць» (Ліда, 2025) змешчаны праявічныя і паэтычныя творы. Фантастычная апавесць «Горад пад вадой» раскрывае цягу аўтара да незвычайнага, а апавяданне «На небязлюдным востраве» — да падарожжаў і прыгод. Апавяданні адлюстроўваюць назіранні пісьменніка за жыццём сучасных гараджан, сялян, простых людзей. З сапраўдным майстэрствам аўтар разважае аб узаемаадносінах паміж людзьмі, іх лёсах, прычынах і выніках іх учынкаў.

У вершах Уладзімір Васько выказвае думкі пра сваё ўласнае жыццё, жыццё ў краіне і свеце, апісвае прыгажосць прыроды, жаночую прыгажосць, прыгажосць душы чалавека. У зборніку таксама змешчаны байкі, у якіх у алегарычнай форме высмейваюцца розныя чалавечыя заганы.

Дубатоўка, В. След на вадзе / Валянцін Дубатоўка.

Новую кнігу прозы Валянціна Дубатоўкі «След на вадзе» складаюць вострасюжэтная апавесць «Ластаўка», апавяданні і публіцыстычныя нататкі. Аўтар праводзіць сваіх герояў праз суровыя выпрабаванні часу і складаныя жыццёвыя і сямейныя сітуацыі, ставіць перад вечным выбарам дабра і зла, чалавечнасці, любові і нянавісці.

3 МЕСТ

П АЗІЯ

Святлана Адамовіч

Фенікс	3
* * * Апошняя ноч на сыходзе лета...	3
Летні ўспамін	3
Восень	4
* * * Паркам ідзем — мы за рукі...	4
* * * Што ж мы робім?...	5

Рычард Бялячыц

Ля Нёмна.	6
Прысвячэнне	6
* * * На адлегласці працягнутаі рукі...	7
Пахне зорка	7
Раяль	8
Музыка	9
Прыгажосць	9
Вальс	10
Ля каміна	10
Місія	11
Ваш верш	12
Астэроід	12
Яна	13
За дваіх.	14
Найгрыш	14
Вінаваты	14
Прыпынак	15
Мой добры час	15
Два словы	16
Палац	16
У святле палаца <i>Паэма</i>	17

Уладзімір Васько

Вяселле	27
Слова	27
Зніклі геніі	28
Думкі	28
Першае каханне	29

На кані	30
Хвіліны радасці	31
Не праходзіць збоч.	31
Ухмылка	32
Паэтка — аса	32
Хмары ходзяць нізка.	33
Кліча поле	33
Невясёлы малюнак.	34
Напароўся	35

Мікола Канановіч

Дылема	37
Крумкач	37
Рыбакі ў Слоніме	37
Адзін за адным	38
* * * Застыў люты — у марозе...	39
Пад зыркiм сонцам.	39
7 сакавіка 2025 года, альбо Аднагодкі	41
* * * У айчынных вятрах...	41
* * * На зялёнай траве...	42
* * * Ужо красавік алычою красуе...	42
Вясновыя сялянскія клопаты	43
* * * Мінулі дваццаць маразоў...	43

Альжбета Кеда

Адзіны ў нас лёс	
<i>З маіх вандровак па Амерыцы</i>	45

Віктар Сазонаў

Валерыю Петрыкевічу	51
На Галгофе	51
У свае гляджу я вочы.	52
Нашае пакаленне.	53
Зло перамагло	53
Схлусі мне праўду...	55
Замалёўка пачатку гэтае зімы	55

Станіслаў Суднік

Лідскі сон Гедыміна, альбо Паданне пра заснаванне Ліды	57
--	----

Янка Трацяк

* * * Што шлях выпадае, што век нам...	62
Як можна?..	62
* * * Я вам — пра пачуцці...	63
* * * Прыбліжаюцца з узростам...	64
* * * Дзе радзіўся, дзе рос...	64
* * * Грукат нейкі, бункер...	65
Беларусь і Пецяярбург	65
* * * Што сцэжкай без аддушыны...	66
Дзіўны сон	67

Шкоднае...	.67
* * * Калі і быў нехта шчаслівым...	.68
* * * Да Бога ў кожнага свой шлях...	.68
Мая малітва	.69

РОЗА

Рычард Бялячыц

Утульны порцік

Эсэ	.70
Паралельнае жыццё	.70
Калі пачынаецца нераст	.71
А па начах...	.72
Анёлак	.72
Утульны порцік	.73

Уладзімір Васько

Ваўчыны паэт	.76
Пажар	.80
Рай	.84
Чалавек у гумне	
<i>Дакументальнае апавяданне</i>	.87

Альжбета Кеда

Халодная.	.92
Салодкая вадзічка	.95

Віктар Сазонаў

Імітацыя самагубства	.99
Вішнёвы сад.	104

Янка Трацяк

Вялікая вайна ў Дойневічах. 1916	
<i>Урывак</i>	109

Сяргей Чыгрын

Казкі для дзяцей	130
Павук-крыжавік.	130
Каменная крыніца	130
Добры ўрок	131
Марская ялінка	132
Мядзведзь-вятрак	133
Парсючок і яйка.	134
Мураш Русцік і слон	134

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Галіна Самойла

Формы вершаў у кнізе «Зоркі над Маўклівай адзінотай»,
або Сама сабе крытык 136

СПАДЧЫНА

Юры Карэйва — паэт, які ажыццявіў паломніцтва ў неба .
Сяргей Чыгрын 152

Юры Карэйва 154

Краявід 154
Малітва да мамы 154
Сон 155
Прыйдзі!.. 155
Скарына 156
Паломніцтва ў неба 157
Мова 158
Ойча наш 158
Гайвароны 159
Каменны бог 160
* * * Мастацтва — не лякарства... 160
Адданасць 160
Радзіма 161
* * * Ралля... 161
* * * Святла гаючага выток... 162
* * * Роднае, прыгожае і шчырае... 162

З літаратурнай спадчыны часопіса «Сьвіцязь» 164
«Сьвіцязь»: рэдакцыя, аўтары, змест. *Янка Трацяк* 164

ПАЭЗІЯ

Юры Гумянюк

РЭТРАСПЭКТЫВА

Пізанская вежа 168
Шпацыр 168
Новы Бабілён 169
Прызначэнне 170
Грукат сэрца 170

Андрэй Пяткевіч

* * * Я прайшоў блізкі сьвет... 171
* * * Госьці — у хаце, госьці... 171
* * * Ластаўку прышпілі... 172

*** Змрочна ў лесе вечарам...	172
*** Я п'ю маленькімі глыткамі...	172
*** Сонечны час...	173
*** Дорога, пакрытая сьнегам...	173

Едрусь Мазько

Туга па агні.	174
Жоўтае каханьне	174
Начавы пейзаж	175
*** вяртаюцца птушкі з выраю...	175
*** чырвоны пясок травеня...	176

Яўген Кухта

Падлёдны лоў.	177
---------------	-----

НАРЫСЫ

Валянцін Дубатоўка

Звычайны чалавек	193
Мастак	193
Свой чалавек у Дзятлаве	196

ЗАПІСЫ

Леанід Лаўрэш

Страчаныя цывілізацыя: Гайцюнішкі і суседнія Падварышкі.	198
Маёнтак Падварышкі	203

ІН MEMORIA

*Да 115-годдзя з дня народжэння Апанаса Цыхуна
(05.05.1910–10.03.2005)*

Іван Буднік

Жыць для Беларусі.	214
--------------------	-----

Пётр Цыхун

Зачарованы словам	221
-------------------	-----

Сяргей Чыгрын

Апанас Цыхун марыў выдаць альбом, прысвечаны Яўхіму Карскаму	225
Лісты Апанаса Цыхуна Юльяну Пшыркову	227

Г АТЫРА І ГУМАР

Уладзімір Васько

БАЙКІ

Львы і буйвалы	230
Караед	230
Чалавек і малпа	231
Кот-зомбі	232
Лешч і клешч	233
Сцяпан і баян	233

Г ЯРОД КНІГ

Сярод кніг	235
----------------------	-----

Альманах выходзіць на беларускай мове адзін раз на год.

Тэксты дасылаюцца ў праграме Microsoft Word, шрыфт Times New Roman праз адзін інтэрвал. Рэдакцыя тэксты не рэцэнзуе. Аўтары дасылаюць свой здымак у пашырэнні JPEG памерам не менш за 1000 КБайт (1 МБайт) і сціслую біяграфічную даведку з акцэнтам на літаратурнай творчасці. Узор даведкі — у альманаху.

Матэрыялы дасылаюцца на адрас: jantrac016@gmail.com або novyzamak.sbp@gmail.com.

Літаратурна-мастацкае выданне

НОВЫ ЗАМАК

Літаратурны альманах. Гродна. ММХХІV. Выпуск 14

Адказны за выпуск ?
Рэдактар *Алік Акуліч*
Вёрстка *Алены Цішковай*
Карэктарка *Алена Лях*

Падпісана да друку 25.10.2025. Фармат 70×100 ¹/₁₆.

Папера афсетная. Друк лічбавы.

Ул.-выд. арк. 16,24. Ум. друк. арк. ??21,78.

Наклад 90 асобнікаў. Зак.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Таварыства з абмежаванай адказнасцю «ЮрСаПрынт».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/388 ад 01.07.2014.

Вул. Карла Маркса, 11, 230015, г. Гродна.

+375 152 32 00 01, +375 295 87 84 11

www.usp.by

info@usp.by